

**T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
BATI DİLLERİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

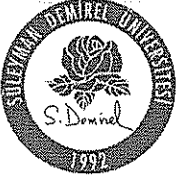
**19. YÜZYIL İNGİLİZ VE AMERİKAN SEYAHATNAMELERİNDE
KIBRIS**

**GÜLŞEN ÇİĞDEM KARİP
1130224006**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN
YRD. DOÇ. DR. MEHMET UYSAL**

ISPARTA 2014

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ SAVUNMA
SINAV TUTANAĞI

Tez Savunması 1

Tarih: 23/6/2014

Enstitü Yönetim Kurulunun 12/ 6/2014 tarih ve 1441 sayılı kararıyla oluşturulan jürimiz Batı Dilleri ve Edebiyatı Anabilim Dalı İngiliz Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı YÜKSEK LİSANS öğrencisi Gülşen Çiğdem KARİP'nin "19. Yüzyıl İngiliz ve Amerikan Seyahatnamelerinde Kıbrıs" başlıklı tezini incelemek ve değerlendirmek üzere 23/6/2014 tarihinde saat 10.0'da toplanmış ve adayı tez savunmasına almıştır.

Lisansüstü Yönetmeliği Madde 25 uyarınca adaya 60 dakika süreyle teziyle ilgili Ek'te sunulan sorular yöneltilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonunda adayın tezinin aşağıda belirtilen sebeplerle,

Tezin kabul edilmesine
(Öğrenci, varsa jüri tarafından gerekli görülen düzeltmeleri yaparak, tezinin onaylı son şeklini bir (1) ay içinde Enstitü'ye teslim etmelidir.)

Tezde düzeltme verilmesine
(Öğrenci, tezde gerekli görülen düzeltmeleri yaptıktan sonra üç (3) ay içinde savunmasını yineleyecektir.)

Tezin reddedilmesine
(Öğrenci, yeni tez konusu belirtmemelidir.)

*Tez adı değişikliği yapıldı/~~yapılmadı~~
oy birliği/~~oy çokluğu~~ ile karar verilmiştir.
Gereği için arz olunur.

19. Yüzyıl İngiliz ve Amerikan Seyahatnamelerinde
Kıbrıs

Jüri	Adı Soyadı	İmza
Danışman	:Yrd. Doç. Dr. Mehmet Uysal	
Üye	:Yrd. Doç. Dr. Şule OKUROĞLU ÖZÜN	
Üye	:Yrd. Doç. Dr. Abdullah BAKIR	

Ek : Herbir jüriye ait tez değerlendirme jüri raporları

Enstitü Yönetim Kurulu Kararı	Tarih:	Karar No:
Bu form danışman tarafından düzenlenerek 3 gün içerisinde ilgili Anabilim Dalı aracılığı ile Enstitüye teslim edilir.		

T.C.

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “19. Yüzyıl İngiliz ve Amerikan Seyahatnamelerinde Kıbrıs” adlı çalışmamın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadar ki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

Gülşen Çiğdem KARİP
23.06.2014

ÖNSÖZ

Seyahat etmek insanlık tarihi kadar eski bir o kadar da önemli bir faaliyettir. Türkçede gezme ve gezginin yüceltildiği çok sayıda atasözü ya da deyim mevcuttur. Bu anlayıştan hareketle seyahatlerini başkalarıyla paylaşmak için kâğıda döken seyyahlar sadece edebiyat bilimcilerinin değil sosyal bilimlerin diğer dallarının nadiren de olsa fen bilimcilerin dahi ilgisini çekmiştir. Bu yüksek lisans tezinde incelenen İngiliz/Amerikan seyahatnamelerindeki metinlere salt bir edebiyat araştırmacısından ziyade tam bir sosyal bilimci anlayışıyla yaklaşılmaya çalışılmıştır. Bu ilke aynı zamanda filolog olmanın da bir gereğidir.

Seyahatnameler, kimi zaman ülkelerindeki kurum ve kişilere bilgi vermek amacıyla, kimi zaman da dini yolculuklara çıkan veya dünyayı merak eden gezginlerin gittikleri ülkelerde yaşayan insanların yaşantılarıyla ilgili tespit ve gözlemlerini kaleme aldıkları; okuruna bir ülkenin tarihi, kültürel, sosyal hayatı ve geçmişle ilgili ilginç bilgiler veren dökümanlardır. Gezi yazıları, bir toplumu daha yakından tanıyabilmek adına tek başlarına tarihi ya da sosyal bir kaynak olamasalar da yardımcı veya tamamlayıcı belge özelliğine sahiptirler.

19. ve 20. yüzyıllar özellikle Batı ülkelerinde yaşayan gezginlerin Doğu'ya yaptıkları gezileri anlatan seyahatnameler açısından çok zengin bir arşive sahiptir. Özellikle 19. yüzyıl Doğu ve Müslüman ülkelere ait gezi yazıları araştırmacıları bekleyen bakir hazinelerdir. Doğu'ya yapılan bu seyahatler sonucu yazılan eserlerde genellikle karşılaşılan *oryantalist bakış açısı* Batı'nın gözündeki Doğu'nun bir yansıması olup, bu eserlerin her yönüyle gerçeklikleri yansıtıp yansıtmadığı tartışma konusudur.

Asırlardır her yönüyle Doğu Akdeniz'in gözdesi olan Kıbrıs, dönemin birçok seyyahının da durağı olmuştur. Gezginler Kıbrıs ile ilgili gözlem ve tespitlerinde de uzun yıllar Türk idaresinde kalmış olan adayı tamamen oryantalist anlayışla gözlemleyerek tespitlerindeki önyargılarını açıkça eserlerine yansıtmışlardır. Bu düşünceden hareketle üç yüz yıldan fazla Osmanlı hâkimiyetinde kalan ve günümüzde hala çözülmemiş bir mesele olarak duran *Kıbrıs Sorununun* çözüm yollarının bu tür seyahatnamelerin tozlu sayfalarında gizlenmiş olabileceği gerçeği bu araştırmanın temel çıkış noktasıdır.

Bu çalışmanın hazırlanması süresince emeği geçen herkese sabrı ve desteği için teşekkürlerimi ve şükranlarımı sunmayı borç bilirim. Öncelikle eğitim hayatım boyunca bugünlere gelmeme katkı sağlayan tüm hocalarıma ve eğitmenlerime sevgi ve şükranlarımı sunarım.

Beni bu çalışmaya yönlendiren, desteğini ve değerli vaktini benden hiç esirgemeyen ve çalışmam süresince her türlü destek ve özveriyi sağlayarak bilgi tecrübeleriyle bu çalışmaya ışık tutan tez danışmanım Sayın Yrd. Doç. Dr. Mehmet UYSAL'a sonsuz saygı ve teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca tezimi titizlikle inceleyen Sayın Yrd. Doç. Dr. şule OKUROĞLU ÖZÜN ve Sayın Yrd. Doç. Dr. Abdullah BAKIR'a en derin şükranlarımı sunarım.

Hayatımın her aşamasında benden maddi ve manevi hiçbir desteği esirgemeyen biricik aileme ve sevgili eşim Fatih KARİP'e fedakârlıkları, sabırları ve eşsiz anlayış ve hoşgörülerinden ötürü sonsuz sevgi ve teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

ON DOKUZUNCU YÜZYIL İNGİLİZ VE AMERİKAN SEYAHATNAMELERİNDE KIBRIS

Gülşen Çiğdem KARİP

**Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Batı Dilleri ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
İngiliz Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı,
Yüksek Lisans Tezi, Haziran 2014,
VIII+185 Sayfa**

Danışman: Yard. Doç. Dr. Mehmet UYSAL

Bu çalışmada, 19. yüzyılda Kıbrıs'a seyahat eden veya uğrayan gezginler tarafından kaleme alınan yedi seyahatname incelenmiştir. Kıbrıs'ın tarihi, coğrafyası, iklimi, demografik yapısı, kentleri, geçim kaynakları, insanları ve ticari hayatı çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. Eserlerden yapılan alıntıların yorumlanması esnasında seyyahların nasıl bir anlatım tutumu ve bakış açısı takındıkları vurgulanmıştır. Özellikle oryantalist anlayışla yazılan epizotların altı çizilerek asıl maksatlarına gönderme yapılmıştır. Seyyahlardan çoğunun adadaki İngiliz hâkimiyetini haklı gösterme gayretinde oldukları net bir şekilde tespit edilmiştir. Doğu Akdeniz'de bulunan Kıbrıs, önemini tarihin her döneminde korumuş bunu sonucu olarak birçok farklı devlet tarafından ele geçirilmiş ve yönetilmiştir. Yaklaşık üç yüz sene Osmanlı hâkimiyetinde kalan ada, 1878 yılında İngiliz idaresine girmiştir. Günümüzde fiilen iki farklı toplum ve iki farklı devletin bulunduğu ada, hukuki manada birçok sorunla karşı karşıyadır. İncelenen yedi farklı İngiliz/Amerikan seyahatnamesinde tespit edilen tarihi, sosyolojik, etnografik, ekonomik, kültürel, dini ve siyasi bulgular, edebi değerlendirmelerin yanı sıra Kıbrıs Sorununun Türkiye lehine çözülebilmesinde ilgililere bilgi ve belge kazandırmayı amaçlar.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, seyahatname, oryantalizm, Türk imgesi, İngiliz/Amerikan seyyahlar

ABSTRACT

CYPRUS IN THE NINETEENTH CENTURY ENGLISH AND AMERICAN TRAVEL BOOKS

Gülşen Çiğdem KARİP

**Süleyman Demirel University, Institute of Social Sciences,
Department of Western Languages and Literature
English Languages and Literature,
Master Thesis, June 2014,
VIII+185 Pages**

Advisor: Asst. Prof. Dr. Mehmet UYSAL

In this study, seven different travel books written by travellers who came to Cyprus or just visited the island for a short time were analysed. The history, geography, climate, demographic structure, cities, livelihoods, people and trade of Cyprus were discussed from various aspects. While interpreting the citations taken from the travel books, the phrase and the point of view of the travellers were emphasized. By underlying the episodes especially written with the orientalist mind, their real aims are highlighted. The efforts of the most travellers who try to justify the English authority were confirmed. Cyprus, located in East Mediterranean, has been preserving its importance throughout history and as a result of this, it was occupied and ruled by many different countries. Having been stayed under the control of Ottoman Empire for nearly three hundred years, it was fall under domination of British rule in 1878. Today, the island that has two different societies and countries in de facto faces a lot of troubles in de jure. The historical, sociologic, ethnographic, economic, cultural, religious and political findings, identified in seven different English and American travel books that were analysed, aim to gain documents and information to those concerned in order to solve the Cyprus Problem for the benefit of Turkey as well as the literary consideration.

Key words: Cyprus, travel book, orientalism, Turk image, English/American travellers

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR DİZİNİ	viii

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. Giriş	1
1.2. Araştırmanın Konusu	3
1.3. Araştırmanın Amacı ve Önemi	3
1.4. Araştırmanın Yöntemi	4
1.5. Araştırmanın Durumu	4
1.6. Araştırmanın Sınırlılıkları	9

İKİNCİ BÖLÜM

BATI'NIN DOĞU'YU ÖTEKİLEŞTİRME ATÖLYESİ:

SEYAHATNAMELER

2.1. Seyahatnameler ve Oryantalizm	10
2.2. Oryantalizmin Sarmalındaki Batı Seyahatnameleri	17
2.3. Eserleri İncelenecek Olan Seyyahlar	
2.3.1. David George Hogarth	30
2.3.2. General Luigi Palma di Cesnola	30
2.3.3. Sir Henry Rider Haggard	31
2.3.4. James Monroe Buckley	31
2.3.5. Caspar Morris	32
2.3.6. Sir Samuel White Baker	32
2.3.7. William Hurrell Mallock	32

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KIBRIS'IN COĞRAFI VE STRATEJİK ÖNEMİ

3. 1. Adanın Coğrafi Özellikleri ve Stratejik Önemi	34
3. 2. Kıbrıs'ın İsmi	37

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
KIBRIS'IN TARİHİ

4. 1. Adanın Osmanlı İdaresine Kadar Olan Tarihi	40
4. 2. Adada Osmanlı Hâkimiyeti	43
4. 3. Adanın Osmanlı Hâkimiyetinden Çıkışı ve Sonrası	46

BEŞİNCİ BÖLÜM
SEYAHATNAMELERDE KIBRIS

5. 1. 19. Yüzyılda Kıbrıs'a Seyahatler	53
5. 2. Adanın Bölgeleri	54
5. 2. 1. Lefkoşa (Nicosia)	55
5. 2. 2. Girne (Kyrenia)	59
5. 2. 3. Larnaka (Larnaca)	62
5. 2. 4. Gazimağusa (Famagusta)	67
5. 2. 5. Limasol (Limassol)	72
5. 2. 6. Baf (Paphos)	75
5. 3. İklim	79
5. 4. Tarım	84
5. 5. Hayvanlar	105
5. 6. Evler	111
5. 7. Pazarlar ve Ticaret	115
5. 8. Kadınlar	
5.8.1. Afrodit	126
5.8.2. Adanın Kadınları	134

5. 9. Ada İnsanının Gündelik Hayatına Dair	145
---	------------

ALTINCI BÖLÜM

SONUÇ	173
KAYNAKÇA	176
ÖZGEÇMİŞ	185

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
bkz./Bkz.	Bakınız
s.	Sayfa
ev.	Çeviren
Yay. Haz.	Yayına Hazırlayan

I. BÖLÜM

1. 1. Giriş

Kıbrıs, gerek Türkiye'ye yakınlığı gerekse Doğu Akdeniz'deki jeopolitik önemi açısından sadece Türkiye'nin değil bütün dünya devletlerinin ilgisini çeken bir kara parçasıdır. Bu yüzden tarihte birçok devlet bu adaya sahip olmuş en azında sahip olmak istemiştir. Bu durumun sonucu olarak da Kıbrıs, bünyesinde farklı etnik kökenleri, dinleri ve kültürleri barındırmış ve barındırmaya devam eden bir adadır.

Adanın tarihi, kültür ve coğrafyası hakkında biraz daha açıklayıcı bilgi vermek gerekirse; Sicilya (25710 km²) ve Sardunya (24090 km²) adalarını takiben 9.251 km²lik yüzölçümü ile Akdeniz'in üçüncü büyük adası olan Kıbrıs adası Türkiye sahillerine 70, Suriye'ye 100, Mısır'a 370, Rodos'a 400 ve Yunanistan'a 800 km. uzaklıkta yer almaktadır¹. Kıbrıs adası coğrafi şekli itibariyle Cevat R. Gürsoy tarafından şöyle tanımlanmaktadır: "Birtakım çıkıntı ve girintileri ihtiva eden, 782 km uzunluğundaki sahilleriyle kendine has bir şekle sahip olan ada, şahadet parmağı Türkiye'nin İskenderun körfezini gösteren bir ele benzetilebilir."²

Anadolu topraklarına bu denli yakın olan Kıbrıs adası, günümüzde ve geçmişte hem yakın komşularının hem de diğer dünya ülkelerinin dikkatini çeken ve birçok ülke tarafından hâkimiyeti altına alınmak istenen bir kara parçasıdır. Yüzyıllardır paylaşılmasının en önemli nedeni Doğu Akdeniz'de askeri ve ticari açıdan stratejik olarak oldukça önemli bir noktada yer almasıdır. Ada, stratejik konumu ve öneminin yanı sıra doğal kaynakları, güzellikleri, verimli topraklarıyla da her dönem tüm dikkatleri üzerine toplamıştır. Dünya üzerinde farklı dil, din ve ırka mensup birçok farklı uygarlık adayı ele geçirerek, kendi kültürlerinden izler bırakmışlardır. Bu ve buna benzer birçok özellikten ötürü ada yıllardır farklı milletlerin egemenliğine girerek kozmopolit bir kültür ve tarihe sahip olmuştur. Kıbrıs ile ilgili yazılmış olan hemen hemen her seyahatnamede

¹ Bkz. Yusuf Sarımay (Proje Yöneticisi), *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu-Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 2000, s. 3

² Cevat R. Gürsoy, "Kıbrıs Müşahedeleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt XX, Sayı 3-4, Temmuz-Aralık 1962, s. 167

bu farklı kültür mozağine değinilerek yazarlar antik çağlardan kalma eserler hakkındaki bilgilerini okurlarıyla paylaşmışlardır.

Konumu ve coğrafi yapısı jeopolitik açıdan çok önemli olan Kıbrıs adası; Akdeniz'in doğusunda dünyanın ilk medeniyetlerinin kurulduğu, hemen hemen bütün peygamberlerin geldiği ve ilk *ışığın yükselerek* (ex oriente lux) dünyanın başka yerindeki ülkeleri aydınlattığı bu topraklar ile son beş yüz yılda dünyanın yeni merkezi haline gelen Avrupa arasında bir çeşit mola yeridir. Bütün bunlara bir de kutsal topraklara hac amacıyla giden Hristiyanların yolları üzerinde bulunması ayrıca Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla Hindistan deniz yolu üzerinde bulunması ilave edildiğinde ada, tam bir yabancı ve gezgin istilasına uğrar. Yönetimin İngilizlerin eline geçmesi bütün bu gelişmelerde adeta katalizör görevi yapar. Kıbrıs'a uğrayan birçok Batılı amatör ya da profesyonel aydın ve yazarlar adadaki izlenim ve gözlemlerini okuyucularıyla paylaşmaktan kaçınmazlar. Bunun sonucunda bilhassa 19. yüzyılın ikinci yarısında çok sayıda Kıbrıs'ı konu alan Batılı (bizim araştırma alanımıza giren İngiliz ve Amerikan) seyahatnameye rastlamak olasıdır.

Bu araştırmada, Kıbrıs'ın önemini ve tarihi zenginliklerini araştırmaya gelen ya da bir şekilde yolu Kıbrıs'a düşmüş olan seyyahların eserlerinden yola çıkarak Batı'nın gözünden görünen Kıbrıs anlatılmaya çalışılacaktır. Üç yüz yılı aşkın bir süre Türk idaresinde kalan Kıbrıs'ın, diğer birçok ülke ve bölge gibi Batı'nın oryantalist görüşlerinden etkilenerek Batı'da yaygın olan Doğu imajına bürünüp bürünmediği tespit edilmeye çalışılacaktır. Ayrıca bir türlü Türk ve dünya kamuoyunun gündeminden düşmeyen Kıbrıs Sorunundan farklı olarak adanın sadece günümüzde değil tarihi boyunca paylaşılamayan bir bölge olması göz önünde bulundurulacaktır. Böylece; belki de günümüzdeki sorunlara temel oluşturan, 19. yüzyılda yazılan bazı İngiliz ve Amerikan seyahatnameleri eleştirel bir bakış açısıyla incelenecek ve analiz edilecektir.

Altı ana bölümden oluşan tezin birinci bölümünde; araştırmanın amacı, yöntemi, önemi ve durumu hakkında bilgi verilecektir. İkinci bölümde; seyahatnamelerin edebiyattaki yeri ve önemi incelenecek ve gezginlerin dikkat çeken vurgularından dolayı oryantalist bakış açısıyla yazılan seyahatnamelere değinilecektir. İkinci bölümün sonunda eserleri incelenecek olan seyyahlar hakkında kısa bilgilere de yer verilecektir. Üçüncü bölüm; Kıbrıs adasının coğrafi özellikleri, isminin kökeniyle ilgili bilgileri içerecektir.

Dördüncü bölümde, adanın tarihi ile ilgili bilgiler verilecektir. Adanın tarihi; adada Osmanlı hâkimiyeti, Osmanlı hâkimiyetinin öncesi ve sonrası olarak incelenecektir. Beşinci bölümde yedi farklı seyyahın eserlerinin incelendiği *Seyahatnamelerde Kıbrıs* bölümü yer alacaktır. Bu bölümde Kıbrıs, bölgeler, iklim, tarım, hayvanlar, evler, pazarlar ve ticaret, Afrodit, kadınlar ve ada insanının günlük yaşantısının ele alındığı farklı başlıklar altında incelenecektir. Altıncı ve son bölüm olan sonuç bölümünde ise incelenen seyahatnameler sonucunda ortaya çıkan 19. yüzyıldaki Kıbrıs'ın durumu ve bu durumun günümüze etkisi değerlendirilecektir.

1. 2. Araştırmanın Konusu

Bu araştırmada; David George Hogarth'ın *Devia Cypria Notes of an Archaeological Journey in Cyprus in 1888*, General Luigi Palma di Cesnola'nın *Cyprus: Its Ancient Cities, Tombs, and Temples, a Narrative of Researches and Excavations during Ten Years' Residence in That Island*, Sir Henry Rider Haggard'ın *A Winter Pilgrimage*, James Monroe Buckley'in *Travels in Three Continents Europe-Africa-Asia, 1.3.5.*, Caspar Morris'in *Letters of Travel*, Sir Samuel White Baker'ın *Cyprus As I Saw in 1879*, William Hurrell Mallock'un *In an Enchanted Island or a Winters Retreat in Cyprus* adlı eserleri incelenecektir. Bu eserlerin bazıları sadece Kıbrıs hakkında yazılmışken bazılarında seyyahlar Kıbrıs'ı eserlerinin yalnızca bir bölümünde anlatmışlardır. Kıbrıs'ı benzer yönlerden ele alarak görüşlerini bildiren seyyahların birbirlerinin eserlerini de okumuşlar ve birbirlerinden etkilenmişlerdir. Bu çalışmada, 19. yüzyılın ikinci yarısındaki Kıbrıs adası, çeşitli yönleriyle yukarıda zikredilen Batılı seyyahların gözünden yansıtılmaya çalışılacaktır.

1. 3. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmadaki asıl amaç; 19. yüzyılda gelişen sömürgecilik anlayışı ile Doğu ülkelerine doğru yola çıkan Batılıların kendileri dışında kalan dünyayı nasıl gördüklerini/tasvir ettiklerini Doğuda yer alan bölgelerden birisi olan Kıbrıs hakkındaki görüşlerinden yola çıkarak incelemektir. Kıbrıs sadece Türkiye için değil bütün Avrupa, Asya ve Afrika açısından son derece önemli bir kara parçasıdır. 1878 yılında yönetimi İngilizlere geçen ada günümüzde hala kronik bir sorun olarak önümüzde durmaktadır. Bu ve benzeri araştırmalar bu sorunun Türkiye lehine çözülmesinde adeta iğne ile kuyu

kazar gibi seyahatnamelerin tozlu sayfalarında delil arama çalışmalarıdır. Bu konuda yapılacak en küçük bir katkı dahi ülkemiz açısından büyük ehemmiyet arz eder.

1. 4. Araştırmanın Yöntemi

19. yüzyıl İngiliz seyahatnamelerinde Kıbrıs konulu bu araştırmada esas itibariyle çoğulcu (plüralist) yöntem kullanılmıştır. Seyahatnameleri yorumlarken sadece metinlere bağlı kalınmamış yazarların ifadeleri ve izlenimleri tarihi olaylar ve gerçekler göz önüne alınarak yorumlanmaya çalışılmıştır. Daha önce yazılan gezi yazılarının ve yerleşen imgelerin bu seyahatnameleri ne ölçüde etkilediği karşılaştırma yoluyla ortaya konmaya çalışılmıştır.

1. 5. Araştırmanın Durumu

Tarihi olarak oldukça zengin mirasa sahip olan Kıbrıs ile ilgili yazılmış olan yüzlerce kitap, seyahatname, tez ya da makale vardır. Bu araştırmada konumuzla ilgili önemli kaynaklardan bazıları maiyetleriyle beraber bu bölümün konusunu oluşturacaktır. Kıbrıs konulu yazılan seyahatnameler, ada ile ilgili önemli bilgiler barındırır lakin Kıbrıs üzerine yapılan çalışmalarda nadiren isimleri geçer. Kıbrıs'ın tarihi bilgilerini barındıran birçok kaynak yer almaktadır.

19. yüzyıl ve sonrasında yapılan seyahatler sonucu yazılan Kıbrıs seyahatnamelerinin haricinde, en güncel seyahatname Kıbrıslı yazar İsmail Bozkurt tarafından yazılan *Evliya Çelebi'nin İzinde Kuzey Kıbrıs Seyahatnamesi* adlı eserdir. Bu seyahatnamede yazar, Kuzey Kıbrıs'ın farklı bölgelerini, tarihini, coğrafyasını anlatır. Bozkurt, eserini yazarken Evliya Çelebi'nin seyahatnamesini dikkate almış ve onun tarzında yazmaya çalışmıştır. Kıbrıs'ın tarihinde karanlıkta kalan noktaları aydınlatma amacıyla bu eseri kaleme alan yazar, geçmişten dersler alarak geleceği aydınlatmayı da hedeflemektedir. Yazar Evliya Çelebi tarafından kaleme alınan bölgeleri kendi tarzıyla ele almaktadır. Bu tezde incelenmiş olan seyahatnamelerin dışında Kıbrıs konulu yazılmış olan seyahatnamelerden bazıları da Agnes Smith tarafından 1887 yılında yazılan *Through Cyprus*, Giovanni Mariti tarafından kaleme 1909 yılında alınan *Travels in the Island of Cyprus*, Abbe Mariti'nin 1792 yılında yayımladığı, *Travels Through Cyprus, Syria and Palestine with a General History of the Levant* örnek olarak verilebilir.

Seyahatnamelerin yanı sıra Kıbrıs ile ilgili yazılmış çok sayıda kitap, tez ya da makale vardır. Bu çalışmalar çoğunlukla adanın yakın tarihi ve politik durumunu konu almaktadırlar. Özellikle adanın İngilizlere kiralananmasından sonraki süreç sosyal bilimler alanında çok sayıda kişinin dikkatini çekerek onları bu konuya yöneltmiştir. Uzun yıllardır gündemde olan Kıbrıs Sorunu da birçok makale veya tezin konusunu oluşturur.

Adanın coğrafi konumundan ötürü yaşamak zorunda kaldığı acı kaderi ve Osmanlı hâkimiyetiyle farklı dini ve etnik unsurların bir arada barış ve huzur içinde yaşadığı bir adaya dönüşmesini konu alan Ali Efdal Özkul tarafından 2002 yılında hazırlanmış *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi 1726-1750* başlıklı doktora tezi ardından kitap halinde yayınlanmış olup bu konuda önemli bir araştırmadır. Güven Dinç tarafından 2010 yılında yazılmış olan *Osmanlı Yönetiminde Kıbrıs* başlıklı doktora tezi *Kıbrıs Adasını Etkileyen Siyasi ve Toplumsal Gelişmeler*, adanın tarih boyunca *Yönetimi, Toplumsal Yapısı, Ekonomik Hayatı ve Yabancı Devlet Konsoloslukları* başlıklı bölümlerde incelenmiştir. Bu tez Kıbrıs hakkında detaylı tarihi, coğrafi ve etnografik bilgiler barındırmaktadır ve bazı noktalarda bu araştırma ile benzerlikler göstermektedir. 2012 yılında Elif Öztürk tarafından hazırlanan *Tarih Araştırmalarına Kaynak Olarak Milliyet Gazetesi'nde Kıbrıs Sorunu (1974-1980)* adlı yüksek lisans tezinde ise Türk basınının Kıbrıs Sorununa yaklaşımı incelenmiştir. Öztürk'ün tezinde belirttiğine göre sadece Kıbrıs Türklerinin değil Türkiye topraklarında yaşayan Türklerin de sorunu olan bu mesele tartışılırken Türkiye'yi konunun dışında bırakmak mümkün değildir. Öztürk bu araştırması ile Kıbrıs'ın yakın tarihine ışık tutarak, olayları Türkiye basınının gözünden yansıtmaktadır. Tarihi bilgiler veren çok sayıda tez bulunmaktadır ancak Kıbrıs'ı seyyahların gözünden yansıtan bir teze en azından biz rastlayamadık. Bu tezlerin yanında gerek Türkiye ve Kıbrıs'ta gerekse dünyanın farklı yerlerinde Kıbrıs konulu tezlere rastlamak mümkündür. Bu tezlerden bir kısmını sıralamak gerekirse; Celâl Erdönmez'in doktora tezi olan *Şer'iyye Sicillerine Göre Kıbrıs'ta Toplum Yapısı (1839-1856)*, Hasan Samani'nin *Tanzimat Devrinde Kıbrıs (1839-1878)* başlıklı doktora tezi, Recep DüNDAR'ın doktora tezi olan *Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670)* verilebilecek örnekler arasındadır.

Kıbrıs'ın yakın tarihi adına belgelerin bir araya getirildiği önemli kaynaklardan bir tanesi Andrew Faulds tarafından düzenlenen *Excerpta Cypria for Today a Source*

Book on the Cyprus Problem adlı Kıbrıs meselesiyle ilgili farklı kimselerin görüşlerinin ve tespitlerinin derlendiği eşsiz bir eserdir. Bu eser *Tek Ada İki Halk Adlı Bölümle* başlar ve bu ve diğer bölümlerde Yunanlıların Enosis talepleri, Türklerin buna karşı tutumu ve iki toplumun birlikte yaşarken karşılaştığı sorunlar açıklanır. Örneğin Yunanlılarla birleşme adına her yolu deneyeceklerini ve intikam niyetlerini vurgulayan Rum halkının en önemli temsilcilerinden Kıbrıs Başpiskoposu Makarios'un 20 Ekim 1950 yılında Başpiskopos olduğu tören sırasındaki sözleri şu şekildedir: "ulusal özgürlüğümüzün doğuşu için çalışacağıma ve topraklarımızı anavatan Yunanistan ile birleştirme planından asla feragat etmeyeceğime yemin ediyorum."³

Kıbrıs'ın yakın tarihini konu alan Türkler ve Rumlar arasındaki problemlere dikkat çeken eserlerin sayısı oldukça fazladır. Kıbrıs Barış Harekâtı öncesi ve sonrası yaşananları bu eserlerde bulmak mümkündür. *London Daily Express* gazetesinin Ortadoğu muhabiri Harry Scott Gibbons tarafından kaleme alınan *Kıbrıs'ta Soykırım (The Genocide Files)* adlı eser Rumların Türkleri katletmeleri ile ilgili yaşanmış hikâyelerini anlatarak, Türklerin çektikleri acıları yansıtmaktadır. Gibbons 1963-68 yıllarındaki arşivleri inceleyerek ve olayları yerinde gözlemlene şansına sahip olmuş ve 60'lı yıllarda yaşanan sorunları anlatmıştır.

Zafer Çakmak tarafından 2009 yılında yazılan *Kıbrıs'ta isyan: Kıbrıs Rumlarının 1931 Enosis isyanı ve Kıbrıs Türklerine Etkisi* adlı eser ise Kıbrıslı Rumların Enosis faaliyetlerindeki yükselişten ve bu duruma İngiliz yönetimi tarafından göz yumularak Türklerin çektiği sıkıntılar anlatılmaktadır. Kıbrıs ile ilgili coğrafi ve tarihi bilgilerle dolu bir diğer eser Abdulhalûk Çay tarafından yazılan 1989 yılında yayımlanan *Kıbrıs'ta Kanlı Noel-1963* adlı eserdir. Bu eserde de 60'lı yıllarda Türkler ve Rumlar arasında yaşanan anlaşmazlıklar ve Rumların Türklere karşı sergiledikleri vahşi tutumlara vurgu yapılmaktadır. Kıbrıs'ın dünya üzerindeki önemli konumu ve 1974 yılındaki Kıbrıs Barış Harekâtının ardından ada ile ilgili diğer ülkelerce yapılan planların ele alındığı *Küresel Güçlerin Çekim Merkezindeki Küçük Adada Büyük Oyunlar* aslı eser Tahir Tamer Kumkale tarafından kaleme alınmıştır. Yazar bu kitapta

³ Andrew Faulds MP (Edit.), *Excerpta Cypria for Today a Source Book on the Cyprus Problem*, K. Rustem and Brother, Lefkosha- İstanbul-London 1988, s. 5

Kıbrıs'ı "Türk dünyasının güneybatı ucundaki son kalesi"⁴ olarak değerlendirmekte Türkler için adanın önemine bir kez daha dikkat çekmektedir. Barış hareketi öncesi ve sonrası Kıbrıslı Türklerin çektikleri sıkıntıları konu alan başka bir eser Münür Rahvacioğlu tarafından yazılmış olan Kıbrıslı *Türk Devrimci Hareketi (Halk-Der)* adlı eserdir. Ayrıca 1955-1983 yılları arasında Kıbrıs'ta yaşananlara bizzat tanık olan Türk ve Kıbrıs Türkleri tarafından anlatılan hikâyelerin Ali Satan ve Erdoğan Şentürk tarafından derlendiği *Tanıkların Diliyle Kıbrıs Olayları 1955-1983* adlı eser de o dönemde yaşanan gerginliklerin incelenebileceği kaynaklardan bir tanesidir.

Kıbrıs'ı gezginlerin gözünden anlatan bir makale Eroulla Demetriou tarafından kaleme alınan İngiliz işgali sırasında adaya gelen gezginlerin bahsedildiği *British and American Travel Accounts of "Pilgrimages" to Cyprus during the British Occupation* adlı makaledir. Demetriou'nun makalesi bu tezin oluşmasında ve kaynaklara ulaşılmasında oldukça önemli bir kaynaktır. Bu makale; Kıbrıs'a görevlendirme, gezi ya da hac yolculuğu sırasında bir durak olarak uğrayan İngiliz veya Amerikan gezginlerin Kıbrıs ile ilgili notlarının yer aldığı bir kaynaktır. Makale, 19. yüzyılın ikinci yarısında Kıbrıs'a bir şekilde yolları düşen gezginlerin Kıbrıs ile ilgili izlenimlerinin kısaca paylaşılarak bu eserlerin tanıtıldığı bu konuyla ilgili araştırma yapmak isteyenler adına oldukça önemli bir kaynaktır.

Demetriou'nun yazısının yanı sıra Kıbrıs ile ilgili oldukça ilginç ve yararlı tespitlerin yer aldığı bir diğer makale de Michael Given tarafından kaleme alınan *Corrupting Aphrodite: Colonialist interpretations of the Cyprian Goddess* isimli yazıdır. Given bu makalede oryantalist anlayışla Kıbrıs'ı ele alan yazarların düştüğü yanılgıdan çarpıcı örneklerle bahseder. Çoğu yazarın Doğu'ya yaptıkları yolculukları oryantalist bakış açısıyla değerlendirdiklerinin üzerinde duran Given, özellikle Kıbrıslı kadınlar söz konusu olduğunda Batılı gezginlerin aşk ve güzellik tanrıçası Afrodit'in etkisinde ve büyüünde kalarak adaya gelirken farklı beklentileri olduğunu vurgular.

Bu makaleler haricinde Kıbrıs ile ilgili yazılmış olan dikkat çekici bir diğer eser Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nce 2000 yılında derlenmiş olan *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu-Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları)* isimli arşiv

⁴ Tahir Tamer Kumkale, *Küresel Güçlerin Çekim Merkezindeki Küçük Adada Büyük Oyunlar*, Pegasus Yayınları, İstanbul 2006, Arka Kapaktan

belgesi niteliğindeki kaynaktır. Kıbrıs'ı; tarihi, coğrafi, nüfus dağılımı gibi birçok yönden ele alan bu eser Kıbrıs sorununun daha net anlaşılabilmesi adına geçmişinin öğrenilmesi gerektiği amacıyla hazırlanmıştır. Resmi kayıtlara dayanarak itina ile derlenmiş olan bu eser Kıbrıs'ı konu alan çalışmalar için önemli bir kaynaktır. Bu çalışmanın birinci bölümünü; Kıbrıs'ın coğrafi konumu, adı, nüfus yapısı ve ekonomik durumu; Kıbrıs'ın tarihi; Osmanlı Devleti'nde nüfus sayımları ve nüfus defterleri; temettu' vergisi ve Temettuât defterleri; vakıf müessesesi ve Kıbrıs vakıfları hakkında genel bilgilerden oluşan *Giriş* kısmı bulunmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise 1246 (1831) tarihli nüfus defterleri'ne göre Kıbrıs'ın nüfusu ve nüfus oranlarının bölgelere göre detaylı verileri yer almaktadır. 1248 (1833) tarihli Temettuât defterleri'ne göre Kıbrıs'ın Müslim ve Gayr-i Müslim halkının mal varlıkları adlı üçüncü bölümde ise yine bölgelere, köy ve kasabalara göre halkın mal varlıklarından söz edilmektedir. Dördüncü bölüm Kıbrıs Türk vakıfları ve mal varlıkları adını taşır ve bu bölümde de vakıfların mal varlıklarına yer verilir. Bu eser, Kıbrıs ile ilgili en detaylı ve doğru bilgilere ulaşılabilecek ender kaynaklardan bir tanesidir.

Kıbrıs konulu olmasa da bu tezin hazırlanmasında sık sık başvuru yapılan kaynaklar seyahatname türü ile ilgili farklı makalelerin derlendiği üç farklı derginin seyahatname özel sayılarıdır. Edebi bir tür olan seyahatname ve oryantalizm hakkında yazılmış olan çok sayıda yerli ve yabancı araştırmacı tarafından kaleme alınan makaleler bu konularda başvuru kaynağı olabilecek niteliktedirler. Bu dergilerin özel sayıları şunlardır: 1973'te yayımlanan *Türk Dili Aylık Dil ve Edebiyat Dergisi*, *Gezi Özel Sayısı*, Haziran 2013'te yayımlanan *Türk Yurdu*, *Seyahatnamelerde Türkiye Özel Sayısı* ve 2008- 2009 yılında yayımlanan *Kültür Dergisi Seyyahlar ve Seyahatnameler Özel Sayısı*. Seyahatnameler ve oryantalizm üzerine araştırma ve inceleme yapılırken bilgi sahibi olmak adına bir araya toplanmış farklı fikirlerin yer aldığı bu eserler oldukça önemli yardımcı belgeler niteliğindedir.

1987 yılında yayımlanan *I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu Belgeleri* adlı kitap ise Eskişehir'de 1985 yılında aynı adla düzenlenen çok önemli bir sempozyumun bildirilerini Türkçe ve Batı dillerinde okuyucuya aktarır. İngiliz seyahatnamelerindeki stereotip ve Doğulu imgelerinin tespitinde bu kaynaktan

fazlasıyla yararlanılmıştır. Yaklaşık üzerinden otuz yıl geçen bu sempozyumun ikincisinin düzenlenmesi Türk bilim camiasına hararetle tavsiye edilir.

1. 6. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırmada, Kıbrıs ile ilgili yazılmış olan sadece İngiliz değil farklı ülkelerden yazarların eserlerine de yer verilerek Kıbrıs'a gelen ya da Kıbrıs'la ilgili yazan birçok yazardan alıntılar yapılacaktır. Ancak yazılan yüzlerce eser olmasına rağmen bu araştırma, *Araştırmanın Konusu* bölümünde yazar ve eser adları verilen yedi seyahatname ile sınırlandırılacaktır. Bu eserler ve yazarlarının adayı tasvir ve tahlillerindeki farklılıklar ve benzerlikler üzerinde yer yer durulacaktır. Ayrıca bu yazarların eserlerinde sıkça karşılaşılan ortak oryantalist anlayış irdelenecektir.

II. BÖLÜM

BATI'NIN DOĞU'YU ÖTEKİLEŞTİRME ATÖLYESİ: SEYAHATNAMELER

2. 1. Seyahatnameler ve Oryantalizm

Seyahatnameler; gezginlerin, bir ulusun veya ülkenin kültürel yapısı, coğrafi özellikleri, gelenek ve görenekleri, sosyal hayat tarzı ve dini inançları ile ilgili yaptıkları gözlemler ve tespitler sonucunda oluşturdukları ve “gezilen ülkelerin dil, coğrafya, etnoloji, tarih, sanat ve sosyoloji alanlarında önemli bir kaynak”⁵ olan, edebi eserlerdir. Mehmet Uysal’ın tanımıyla, “Gezi edebiyatı (Reiseliteratur), kaynağını yaşamış ya da kurmaca bir geziden alan, gezinin ve gezilen-gezilecek yerlerdeki izlenim ve karşılaşılabilecek durumları ana motif olarak anlatan yazılara verilen çok genel bir terimdir.”⁶ Gezi yazıları; yurt içi veya yurt dışına yapılan gezilerin ele alındığı ve gezginin, toplumların yaşam tarzlarını, adetlerini, göreneklerini gözlemleyerek okurlarına sunduğu eserlerdir. Gezgin eserini “elinden geldiğince özenerek anlatır ve yazar. Böyle düşününce seyahatnameleri ilkin edebiyat alanında yer alan yazılar arasına koymak gerekmektedir.”⁷

Gülcan Işık, *Kanuni'nin Osmanlı'sı'na Arafta Bir Oryantalist Bakış* adlı makalesinde gezi yazılarının hem tarihi hem de edebi eserler olduğunu şöyle açıklar: “Seyahatnameler, çoğunlukla tarihsel belge niteliği taşıyalar da yazarlar kişisel bir üslupla kendi izlenimlerini aktardıklarından, birer edebi yapıt olarak da değerlendirilebilmektedir.”⁸ Mehmet Uysal *Kurmaca Olmayan Bir Edebi Tür: Gezi Notları* başlıklı makalesinde Manfred Link’in gezi edebiyatını dört kategoriye ayırmasını irdeler. Seyahate çıkacak olan kişilerin gidecekleri yer hakkında bilgi edinmek amacıyla okudukları genellikle edebi değeri olmayan *Gezi Rehberleri ve Gezi Kılavuzları* ilk kategoride yer almaktadır. Rönesans itibariyle yapılan gezi ve keşiflerin

⁵ Yılmaz Büyükerşen, “Açılış Konuşması” *I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu Belgeleri*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1987, s. 3

⁶ Mehmet Uysal, *Avusturyalı Murad Efendi Biyografisi ve Türkiye Seyahatnamesi*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2004, s. 41

⁷ Orhan Şaik Gökyay, “Türkçede Gezi Kitapları”, *Türk Dili Aylık Dil ve Edebiyat Dergisi*, Gezi Özel Sayısı, Cilt XXVII, Sayı 258, Mart 1973, s. 457

⁸ Gülcan Işık, “Kanuni'nin Osmanlı'sı'na Arafta Bir Oryantalist Bakış”, *Türk Yurdu, Seyahatnamelerde Türkiye Özel Sayısı*, Yıl 102, Cilt 33, Sayı 310, Haziran 2013, s. 98

raporlarını içeren “asker, diplomat, bilim adamı, kâşif, misyoner” gibi farklı görevleri olan kimselerin gerçekleştirdikleri gezilerin ardından yazdıkları eserler olan *Bilimsel ve Popüler Bilimsel Gezi Yazıları* ikinci grubu oluşturur. Bu kategorideki eserler gidilen yerler hakkında bilgiler vermekle kalmayıp aynı zamanda edebi değer taşıyan eserler olabilir. Üçüncü kategori olan *Gezi Novelleri ve Romanları* ise hem bir gezinin hem de bir kurmacanın yazılabildiği ve böylece edebi değeri olan gezi kitaplarıdır. Son kategori de *Edebi Gezi Notları* adıyla bilinir ve gezi edebiyatının en önemli kaynaklarından oluşur. Bir “üslup kaygısı” ile yazıldıklarından ötürü kullanılan dil ve yazar izlenimleri oldukça önemlidir.⁹

Gezi yazıları, hakkında yazılan toplumların tarihi ve kültürel izlerini barındırarak yazıldıkları dönemin aynası görevi görürler. Gezi notları olarak da adlandırılan bu eserler tarihle ilgili önemli bilgiler de barındıran en eski edebi türlerden bir tanesidir. Seyahatname türü Antik Çağlara kadar uzanan tarihinden ötürü birçok farklı dönem hakkında fikir sahibi olunmasına fırsat vermektedir. Bu sayede “geziler, genç insanların eğitimlerinin, yaşlıların ise tecrübelerinin bir parçasıdır. Edebiyatın gerçek bir gezinin izlenimini aktardığında, kurmaca olmayan (nicht-fiktionale) türü içerisine giren ‘gezi notları’, özellikle Batı edebiyatının en önemli ve ilk edebî türlerinden birisidir.”¹⁰

Yeni yerler gören gezginlerin bu yerleri bilmeyenlere anlatma arzusuyla yazılan seyahatnameler, “tarihsel sosyoloji çalışmalarında resmi belgelerin sustuğu ya da hiç konuşmadığı zamanlarda sadece tarihçiye değil, genel olarak sosyal bilimciye önemli katkılar sağlar.”¹¹ Asırlardır, tüm uygarlıklarda süregelen gidilmemiş yerlere gitme ve görülmemiş yerleri görme sevdası insanların yolculuk ve gezi kavramlarını günden güne geliştirmesine yol açmıştır. Böylece Löschburg; “Gezi yazısı, edebiyatın kendisi kadar eskidir: Biri seyahatini anlatırken, diğerleri de onunla birlikte aynı yolculuğa çıkmış kadar olurlar”¹² derken seyahatnamelerin tarihi ve insanları etkilemelerinin altını bir kez daha çizer. Uzun yollara düşen seyyahlar, kâşifler, askerler, yazarlar sayesinde

⁹ Detaylı bilgi için bkz. Mehmet Uysal, “Kurmaca Olmayan Bir Edebi Tür: Gezi Notları”, *İnsan Bilimleri Araştırmaları*, Sayı 9-10, Isparta 2003, s. 94

¹⁰ Mehmet Uysal, *a.g.e.*, s. 1

¹¹ İbrahim Şirin, “Seyahatnamelerin Sosyal Bilimlerde Kullanım Değeri: Seyahatname Metodolojisi Geliştirmenin Zorunluluğu”, *Türk Yurdu, Seyahatnamelerde Türkiye Özel Sayısı*, Yıl 102, Cilt 33, Sayı 310, Haziran 2013, s. 43

¹² Winfried Löschburg, *Seyahatin Kültür Tarihi*, Çev. Jasmin Traub, Dost Kitabevi Yayınları, Ağustos 1998, Ankara, s. 8

günümüzde geçmişe ışık tutan bir hayli seyahatname, harita ve çizimler bırakarak, o dönemler hakkında fikir sahibi olmamıza yardımcı olurlar. Kaleme aldıkları eserlerini zaman zaman çizimlerle de süsleyen seyyahlar, o dönem okuyucularına ve yüzyıllar sonra eserlerini okuyan kişilere somut örnekler de bırakmışlardır. Tuncer Baykara, *Seyyahlar (Gezginler), Yeni Yerler Görmeye Meraklı İnsanlar Mı? Devletlerinin Haber-Alma Görevlisi Mi? Gözlemler Düşünceler* isimli makalesinde seyyahlar ve çizimlerine dair şu örneği verir:

Gezginler kabiliyetli iseler resim veya kroki çizerek de gördüklerine ve yazdıklarına daha anlam katabilirler. Bazı çok zengin seyyahlar, fotoğraf yaygınlaşmadan önceleri yanlarında gravür ve resimde usta birer yardımcı da bulundururlardı. Gördüğümüz birçok seyahat kitabındaki gravürlerin bazıları asıllarına çok uygun, fakat önemli bir kesimi de gerçekçi değildir.¹³

Gezginler kendi kültür ve yaşayışlarına yabancı olan yeni yerleri görme tutkusunu ile çıktıkları yolda toplumları inceleme ve onlar hakkında yorumlar yapma olanağına sahip olmuşlardır. Çağımızda seyahate çıkmak, farklı ülkeleri ziyaret etmek zor değildir. Arzu Etensel İldem'in belirttiği gibi "Parası ve zamani olan herkes düşlerindeki serüvenleri gerçekleştirebilir; ulaşım olanaklarının gelişmesi, büyük kitlelerin dünyanın dört bir tarafına ulaşmasına imkân tanımaktadır. Oysa geçtiğimiz yüzyıllarda yolculuğa çıkmak herkesin yapabileceği bir şey değildi."¹⁴ Öyle ki; seyyahların, kimi zaman aç ve susuz kalarak, ulaşımın atlarla, yayan ya da gemilerle yapıldığı ve oldukça meşakkatli olduğu dönemlerde kaleme aldıkları bu gezi yazıları, toplumların birbiri hakkında fikir sahibi olmasına yol açmıştır. Bununla beraber; "gezi notlarının en önemli özelliklerinden birisi edebiyatın eğlendirme (*unterhaltend*) görevinden daha çok eğitime ve bilgi verme (*erziehend und informierend*) misyonuna hizmet etmesidir."¹⁵ Seyyahlar, toplumları ellerine aldıkları kitaplardan tanımak yerine bizzat buldukları yerleri ziyaret edip halkı ve yaşam tarzlarını yerinde görüp gözleme isteği duymuşlardır. Çıktıkları zorlu yolculuklar onları yıldırılmayarak okurlarına farklı insan manzaraları ve yaşantılar sunmalarına vesile olmuştur. Löschburg seyyahların gezi tutkusuyla ilgili şöyle der:

¹³ Tuncer Baykara, "Seyyahlar (Gezginler), Yeni Yerler Görmeye Meraklı İnsanlar Mı? Devletlerinin Haber-Alma Görevlisi Mi? Gözlemler Düşünceler", *Türk Yurdu, Seyahatnamelerde Türkiye Özel Sayısı*, Yıl 102, Cilt 33, Sayı 310, Haziran 2013, s. 34

¹⁴ Arzu Etensel İldem, *Fransız Gezginlerin Gözüyle Türkler ve Yunanlılar*, Boyut Kitapları, İstanbul 2000, s. 17

¹⁵ Mehmet Uysal, "Kurmaca Olmayan Bir Edebi Tür: Gezi Notları", s. 95

'Yolculuk', diye iç geçirir Avusturyalı yazar Moritz Hartmann 1851 tarihli Güney Fransa gezisi günlüğünde, 'herhalde insanın en güzel ve en masum tutkularından biridir'. Buharlı gemilerin boğuk sireni, lokomotiflerin tiz düdüğü, havaalanlarındaki son çağrı-bu sesler kime, dünyanın uzak köşelerini, yabancı diyarları, farklı insanları, macera ve yaşantıları çağrıştırmaz ki?¹⁶

Ancak bir seyahatname okuyucusu olarak "bu seyahatnameleri yazanlar insandırlar ve insanların peşin hükümleri vardır ve insanlar bazende bilgisizdirler"¹⁷ gerçeğini ve yazdıkları her şeyin tamamen doğruları yansıtmaması göz ardı edilmemelidir. Müzeyyen Altunbay'ın *Pretextat Lecomte'un Tespitleriyle XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Sanat ve Zanaatlar* isimli makalesinde belirttiği gibi: "Seyahatnameler, toplumların kültürel yapılarının ve coğrafi özellikleriyle birlikte, birçok niteliğinin ele alındığı eserlerdir. Seyahatnamelerde yer alan bilgilerin her zaman doğru olduğu söylenemez, ancak özellikle kitle iletişim araçlarının ve teknolojinin gelişmediği dönemlere ait birçok bilgiye de seyahatnameler aracılığı ile ulaşılmıştır."¹⁸

Bilinmeyene duyulan merakla ve heyecanla çıktıkları bu yollarda gezginler, uzaklarda bulunan yerleri görmek, ziyaret etmek ve oraları tanımak istemişlerdir. Yeni yerleri keşfetme, gezip görme arzusu ile yapılan bu seyahatler ortaya seyahatname adında çok önemli bir türün çıkmasına vesile olmuştur. Resmi tarih kitaplarının yanında dönemin birçok özelliğinin incelenebileceği eserler olsa da; seyahatnameler, kesin ve net tarihi bilgilere ulaşılabilecek eserler olarak görülmezler. Bunun nedeni; şayet, "gezginler kendi kültürlerini, ziyaret ettikleri ülkenin kültüründen daha üstün görürlerse, söz konusu ülkenin halkını da ister istemez bir alt kültürün bireyleri olarak betimleyeceklerdir. Kendi kültürlerine uymayan gelenek ve görenekler de onlara garip gelecektir."¹⁹ Böylece toplum bir yabancı tarafından gözlemlenmiş ve bir yabancıнын olayları bütünüyle objektif olarak ele alması mümkün olmayacaktır. Bu konuyla ilgili Suzan Çataloluk *Seyahatnameler ve Gerçekleri* adlı makalesinde şöyle der:

[seyahatnameler:] diplomatların, seyyahların, tüccarların hatta esirlerin müşahedesine dayanan, hadiseleri, yerleri, insanları, gelenekleri, mimariyi, neye merak edilmişse o sahadaki izlenimler anlatılan, ön yargılı birer belge niteliğinde

¹⁶ Löschburg, *a.g.e.*, s. 7

¹⁷ Ahmet Mumcu, *1. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu Belgeleri*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1987, s. 89

¹⁸ Müzeyyen Altunbay, "Pretextat Lecomte'un Tespitleriyle XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Sanat ve Zanaatlar", *Türk Yurdu, Seyahatnamelerde Türkiye Özel Sayısı*, Yıl 102, Cilt 33, Sayı 310, Haziran 2013, s. 290

¹⁹ İldem, *a.g.e.*, s.22

sayılabilen, kimi zaman çok önemli tarihi hadiselerin de anlatıldığı hatırat, kimi zaman hoş günlükler.²⁰

Tarihi bilgiler elde edinmek adına temel kaynaklar olmasa da seyahatnameler farklı bakış açıları ve öznel anıları ortaya koyan önemli kaynaklardır. Çünkü gezginler, ziyaret ettikleri ülkede dönemin koşullarını bizzat gözlemleyerek “oranın yaşayan hayatını aksettirmişlerdir.”²¹ Zaman zaman tarihi eserlerde karşılaşılmayan çok sayıda detay seyahatnameler vasıtasıyla gün yüzüne çıkar. Bu durumla ilgili İbrahim Şirin, “Arşiv belgesinin sustuğu yerde boşluğu seyahat anlatıları doldurur. Seyahatnameler, tarihçinin tutkunun, acının, hissin ve merakın tarihini yazarken ilk başvuracağı kaynaklardan biridir”²² diyerek tarihi aydınlatma açısından seyahatnamelerin önemini bir kez daha vurgular.

Seyahat etmek kişilerde “ben ve öteki”²³ düşüncelerini geliştirerek zamanla “öteki” üzerinden kendisini tanımlama sürecini de beraberinde getirmiştir.²⁴ Böylece sadece gezginler değil okurlarda farklı yerleri tanıma şansına erişmişlerdir. Mustafa Gündüz, Edward Said’den ilham aldığı bir alıntıda da belirttiği gibi; “Batı, Doğuyu belgeleme girişimi ile kendini belgelemiştir.”²⁵ Yani Batı dünyası Doğuyu anlamaya ve keşfetmeye çalışırken yaptığı karşılaştırmalar sayesinde aslında kendi özünü anlamaya çabalamıştır. Seyyahların, buldukları ülke ve kendi anavatanlarını kıyaslayarak oluşturdukları eserler, seyahatnameleri sadece birer hatırat ya da bireysel alelade gezi notları olmaktan çıkarak bu türü, “öğretici, aydınlatıcı ve bilgi verici eserler”²⁶ haline dönüştürmüştür. Gerçekleştirilen bu seyahatler sonucu yapılan kültür alışverişi ile “seyahat ne amaçla yapılırsa yapılsın sonuçta seyyahlar ülkelerine yeni fikirlerle dönüp kendi toplumlarına bambaşka ufuklar açarak insanların kendi toplumları dışına açılmalarını sağlıyorlardı. Bu sayede insanlara dünyanın kendi yaşadıkları ülkeden

²⁰ Suzan Çataloluk, “Seyahatnameler ve Gerçekleri”, *Türk Yurdu, Seyahatnamelerde Türkiye Özel Sayısı*, Yıl 102, Cilt 33, Sayı 310, Haziran 2013, s. 297

²¹ Neşe Çağatay, *I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu Belgeleri*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1987, s. 24

²² Şirin, *a.g.m.*, s. 39

²³ Cengiz Kartın, “Batılı Seyyahların Gözüyle Doğu”, *Türk Yurdu, Seyahatnamelerde Türkiye Özel Sayısı*, Yıl 102, Cilt 33, Sayı 310, Haziran 2013, s. 214

²⁴ Kartın, *a.g.m.*, s. 214

²⁵ Mustafa Gündüz, “Bazı XIX. Yüzyıl Batılı Seyahatnamelerine Göre Osmanlı’da Eğitim, Bilim ve Kültür”, *Türk Yurdu, Seyahatnamelerde Türkiye Özel Sayısı*, Yıl 102, Cilt 33, Sayı 310, Haziran 2013, s. 206

²⁶ Seyfettin Sağlam, “Türkiye Seyahatnamelerine Dair”, *Türk Yurdu, Seyahatnamelerde Türkiye Özel Sayısı*, Yıl 102, Cilt 33, Sayı 310, Haziran 2013, s. 28

ibaret olmadığını gösteriyorlardı.”²⁷ Gezginlerin eserlerinde dönemin sosyo kültürel yapısı hakkında verdikleri bilgiler ışığında tarihin tozlu sayfalarında kaybolmuş birçok bölüm aydınlatılmaya başlar. Bu yüzden; “Her ne kadar, seyahatnameler tarihsel bir belge niteliği taşımasalar da birtakım nesnel bulguları barındırması bakımından önemlidir.”²⁸

Eski çağlardan bu yana gerek yazılı gerekse sözlü eserler olarak varlığını sürdüren seyahatnameler, ulaşımın deniz yoluyla yapıldığı dönemler ve öncesinde oldukça zor süreçlerden geçmiştir. “İlk başlarda ‘sefere çıkmak’, ‘savaşa hazırlanmak’ anlamına gelen *reisen* [Alm. seyahat etmek] sözcüğü sonraları tüm yolculuk ve geziler için kullanılır oldu. İnsanlar dünyayı ‘gezerek öğrenmek, bir hedefe varmadan dolaşmak’ istiyorlardı.”²⁹ Bu amaçla yola ilk çıkanlar, şüphesiz ki yeni yerler keşfetme arzusu taşıyan kâşifler, kutsal toprakları ziyaret etmek isteyen din adamları ve onları takiben dünyanın nimetlerinden faydalanmak isteyen tüccarlardır. Amaçlarına ve koşullara bağlı olarak bu zorlu yolculuğu göze alan “ulaklar, ajanlar, iki tarafa hizmet eden ajanlar, üç tarafa hizmet eden ajanlar, muhbirler, tüccarlar, mühtediler, seyyahlar, kaptanlar, farklı dini tarikatlara mensup din adamları, sürgündekiler başta olmak üzere seyahatin beraberinde getirdiği tehlikelere göğüs gerebilenler yola koyulur[du].”³⁰ Bu bilgi ışığında, seyahatname yazmak adına yapılan gezilerin amaçlarını, Tuncer Baykara şöyle sıralar:

- 1.Haber edinme (gizlisi de dâhil) başta olmak üzere devlet görevlisidirler (Elçi gibi).
- 2.Yeni ve değişik yerler görmek isteyen gerçek seyyahlardır.
- 3.Bilimsel araştırma yapmak üzere seyahat edilebilir.³¹

Baykara'nın bu sıralamasından da anlaşılacağı üzere ülkelerinden ayrılan her gezginin; “hac, diplomatik görev, esaret, istihbarat ve sabotaj ağlarında vazife”³² gibi farklı amaçları vardır. Bunlarla beraber yolculuklar; “kazanç elde etme hırsı, kâr sevdası, hastalıklara şifa bulma isteğinin yanı sıra, salt macera ve eğlence de yolculuk

²⁷ Şirin, *a.g.m.*, s. 38

²⁸ Gıyasettin Aytaş, “Seyahatname Geleneği İçinde Yabancı Seyyahlardan Ubucini'nin 1855'lerde Türkiye İzlenimleri”, *Türk Yurdu, Seyahatnamelerde Türkiye Özel Sayısı*, Yıl 102, Cilt 33, Sayı 310, Haziran 2013, s. 237

²⁹ Löschburg, *a.g.e.*, s. 12

³⁰ Özlem Kumrular, “Yeniçağ'da Osmanlı Topraklarından Geçen Seyyahlar Tehlikeler ve Tedbirler”, *Türk Yurdu, Seyahatnamelerde Türkiye Özel Sayısı*, Yıl 102, Cilt 33, Sayı 310, Haziran 2013, s. 59

³¹ Baykara, *a.g.m.*, s. 35

³² Kumrular, *a.g.m.*, s. 59

amacı olabiliyordu.”³³ Özellikle Baykara'nın sıralamasında bir üçüncü sırada yer alan maddelerde dönemin seyyahları genel olarak seyahatleri öncesinde bir eğitime tabi tutulurlar ve döndüklerinde de kendilerinden yazılı bir rapor hazırlamaları istenirdi. Anadolu topraklarında da 18. yüzyılın son dönemlerinden itibaren bu tür raporlar, “Türk imajının kaynağı olarak elçiliğin resmi veya yarı resmi seyahat raporlarına ekleniyordu.”³⁴ Bunun sonucu olarak da vazife icabı yola çıkan ve siyasi olayların ağırlıkta olduğu eserler ve buldukları ülkenin “ya coğrafi-statik ya da etnografik-tarihi alanlarda ağırlık kazanan bilimsel edebiyatı oluşturuyordu.”³⁵ Zeki Cemil Arda, *I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu Belgeleri, Açılış Konuşması* metninde bu seyyahların eserleri üzerinde yapılan incelemelerde ise şöyle bir sonuca ulaşıldığını belirtir:

Gezilen ülkelerden kendisinin görgü tanığı olarak edindiği izlenimlerle, samimi olarak dile getirdikleri, kendilerine seyyahattan önce empoze edilmiş önyargularla nasıl çelişkiye düştüklerini, ama gene de bütün gerçeklere rağmen onları sonradan nasıl değiştirdiklerini veya görevlendirenlerin perspektiflerinden kaleme almak zorunda kalmış olduklarını göreceğiz.³⁶

Gezginler tarafından yapılan çetin yolculuklar teknolojinin de gelişmesiyle daha kolay hale gelmiştir. Böylece, “Coğrafi keşifler ve sanayileşme ile birlikte sömürgeciliğin başladığı dönemlerde bilhassa egzotik doğu ülkelerine yapılan seyahatler Avrupa’da çok yaygınlaşmıştır.”³⁷ Bunun sonucu olarak da ülkelerinden yeni yerleri ziyaret amacıyla yola çıkan; “kâşifleri, gelişip serpilten ticaretten yeni kazançlar bekleyen tacirler izledi önce. Bunlara, ülkelerinin boğuculuğundan kaçmak isteyen, gözü kara Avrupalı maceracılar eşlik etti.”³⁸ Böylelikle, sadece turistik amaçlarla yeni yerler görmek isteyen gezginlerin sayısı da hızla artmış oldu. Gelişen teknoloji ile beraber tarihin en önemli buluşlarından olan matbaanın icadı ile de seyahatname okuyarak, seyahat edemeyen kimseler hiç görmedikleri yerler hakkında bilgi sahibi olabildiler. Seyfettin Sağlam matbaanın icadı ve seyahatin kolaylaşması ile ilgili görüşlerini şu sözlerle ifade eder:

³³ Löschburg, *a.g.e.*, s. 8

³⁴ Harald Heppner, “Aydınlanma Çağında Batıların ‘Türk İmajı’”, Çev. Halit Orhun, *I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu Belgeleri*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1987, s. 109

³⁵ Heppner, *a.g.m.*, s. 109

³⁶ Zeki Cemil Arda, *I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu Belgeleri, Açılış Konuşması*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1987, s. 15

³⁷ Mehmet Uysal, “Kurmaca Olmayan Bir Edebi Tür: Gezi Notları”, s. 92

³⁸ Löschburg, *a.g.e.*, s. 46-47

Matbaanın icadıyla seyyahların eserleri daha çok yaygınlık kazandı. Maddi durumu çok yüksek olmayanlar, daha rahat kitap alabilecek bir duruma geldiler. Bu arada yapılan seyahatlerin sayısı da arttı. Seyyahlık bir eğlence ve sertüven olmaktan çıktı. Batı artık kendi dışındaki toplumlar ve ülkelerle daha çok ilgilenmeye başladı. Seyyahların bazıları resmi görevli olarak gönderildi.³⁹

Teknolojideki ilerlemeler ülkelerin gelişmesini sağlamıştır. Özellikle Sanayi Devrimi ile Avrupa'nın büyük oranda gelişmesi, Avrupa kıtasını Avrupalıların yaşaması için yetersiz hale getirmiştir. Böylece diplomatlar, devlet adamları ve tüccarlar yeni yerler ve yeni kaynaklar aramak adına gözlerini Doğuya dikmişlerdir. Aslında Ali Kemal Yıldırım'ın belirttiği gibi:

Coğrafi olarak bakıldığında, belirtilen ülkelerin neyin batısı ya da neyin doğusu olarak ifade edildiği kafa karıştırıcı hale gelmektedir. Bu durum, bu kavramların açıklanmasında coğrafi referansın yeterli olmayacağını göstermektedir. Yukarıda yer alan tespit bizi Doğu ve Batı'nın coğrafi mekânın dışında bir *kurgu* olarak simgeleştirdiği sonucuna ulaştırmaktadır.⁴⁰

Yani gezginlerin eserlerinde sıklıkla karşılaşılan Doğu-Batı kavramlarının net bir sınırı yoktur ve bu oldukça göreceli bir kavramdır. Yıldırım'ın da belirttiği gibi Doğu ve Batı arasındaki sınır bir *kurgudan* ibarettir ve tamamen Avrupa kaynaklıdır. Bilim ve teknoloji alanında gelişmeye başlayan Avrupa, bu alanlarda ilerleme kaydettikçe kendini *Doğu* dünyasından daha kesin çizgilerle ayırmaya ve üstün görmeye başlar. Hâlbuki Cobb, Avrupa medeniyeti ile ilgili bilgiler veren Fransız tarihçi Seignobos'tan yaptığı alıntıda şöyle der:

Müslüman ve Bizans dünyalarının Batı Dünyası'ndan daha zengin, daha güvenli ve daha aydınlatılmış olduklarına hiç şüphe yoktur. On birinci yüzyılda bu iki dünya birbiriyle tanıştı: Barbar Hristiyanlar, medenî Müslümanlarla iki yolla ilişki kurmuşlardı: Savaş ve ticaret. "Batılılar, Doğulularla kurdukları ilişkiyle medenileştiler."⁴¹

2. 2. Oryantalizmin Sarmalındaki Batı Seyahatnameleri

Bilimin ilerlemesinin ışığında, orta çağın karanlığından aydınlığa çıkan Batı dünyası, Doğunun bilim, kültür ve tarihini hiçe sayarak sadece kendi varlığını ispatlama çabasına girmiştir. Bunun gerçekleşmesi de bilim, sanat, edebiyat ve siyasetle de desteklenerek hayali bir *Doğu* yaratılmıştır. Avrupa'nın Doğu medeniyetleriyle olan

³⁹ Sağlam, *a.g.m.*, s. 28

⁴⁰ Ali Kemal Yıldırım, "Edward Said'in Şarkiyatçılık Düşüncesine Eleştirel Bir Bakış", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Oryantalizm –II, Yıl 4, Sayı 20, Ağustos, Eylül-Ekim-2002, s. 136

⁴¹ Stanwood Cobb, *Gerçek Türkler*, Maviyağaç, İstanbul 2006, s. 142

sorununu Taner Timur Şu sözlerle vurgular: “Doğa bilimlerine paralel olarak gelişen ırkçı yaklaŐımın dışında; 18. yüzyıl Avrupa’sını daha da önemli başka bir sorun işgal ediyordu. Bu da oluŐmakta olan ulusların “kimlik” sorunu ve daha genel planda da Batı’nın “uygarlık” sorunu idi.”⁴² Gelişen ve değişen Avrupa’da; ulaşım imknları arttıkça, gezginlerin ardından birçok aristokratta ülkelerinden çıkıp Doğu seyahatlerine baŐlamıŐlardır. Mehmet Uysal’ın *İki Seyahatnamede Anadolu’ya Alman Göçmenlerini Yerleştirme Düşüncesi* adlı makalesindeki Avrupalının bu duraklarından birisi olan Anadolu’yla ilgili tespitleri Şöyledir:

İngiltere’de XVIII. yüzyılın ortalarında başlayan Sanayi İnkılabı, yaklaşık yüz yıllık bir gecikmeyle de olsa Almanya’ya ulaŐmıŐ, tipik bir tarım ülkesi olan Almanya, kısa zamanda dünyanın en önemli üretim merkezlerinden birisine dönüşmüştür. Bilhassa insan ömrünün uzaması ve tıptaki ilerlemeler sebebiyle ölümlerin azalmasıyla, bütün Avrupa’da müthiŐ bir nüfus patlaması sonucunu beraberinde getirmiştir. Yzlcm açısından görece küçük bir kıta olan Avrupa; bu aşırı nüfusu beslemekte zorlanmıŐ, bu durumda Avrupa’dan özellikle Yenidnyaya ve Avustralya’ya kitlesel güçleri zorunlu kılmıŐtır. En fazla gç verenlerden birisi de henüz milli birliğini sağlayamayan ve üç yüzün üzerinde (341) küçük prenslik ve devletikten oluşan Cermen toprakları olmuştur. Gerek Kuzey gerek Güney Amerika’nın gerekse Avustralya’nın Avrupa’ya çok uzak olması, buraya seyahatlerin sadece gemi yoluyla yapılabilmesi ve bu yolculukların da çok uzun sürmesi, yeni gç rotalarının aranmasına sebep olmuştur. Hem geç sanayileŐen hem de milli birliğini oldukça geç kuran (1871) Almanya, sömürge edinme yarıŐında da çok gerilerde kalmış, bunu telafi etmek için de pratik çözüm yolları arayıŐına girmiştir. Güneşli ılıman iklimi, mmbit toprakları ve fevkalade seyrek nüfusu ile Küçük Asya (Anadolu) bazı ‘hırslı ve agzl’ Almanların ilgisine mazhar olmuştur.⁴³

Hayali bir Doğu kurgulayan ve ardından bunu yaratan Batı, böylelikle dünyayı *Batı ve öteki* olarak ikiye bölmeyi baŐardı. Bunun sonucunda, kendi kültürüne, yaşam tarzına ve dinine ait olmayanlar dıŐlandı. Tüm bu eylemlerin sonucunda da Oliver Kontny tarafından “bir bilim dalı, bir söylem tarzı (discourse), bir siyasi ideoloji ya da bir dünya görüşü olarak”⁴⁴ tanımlanan oryantalizmin temelleri atıldı. Kontny, oryantalizmin kökeninin “‘biz-onlar’ düalizmine” dayandığını belirterek “Oryantalizm, kendini Batı (occident) denilen bir siyasi-kültürel oluŐuma ait hisseden birinin Doğu (orient) olarak betimlediği bir oluŐumun ögeleri hakkında konuŐmasıdır”⁴⁵ Şeklinde oryantalizmi açıklar. Doğuyu “aşırı genellemelerin, fantastik ögelerin birbirine karıŐtıęı

⁴² Taner Timur, *Osmanlı Kimliği*, İmge Kitabevi, Ankara 2000, s. 146

⁴³ Mehmet Uysal, “İki Seyahatnamede Anadolu’ya Alman Göçmenlerini Yerleştirme Düşüncesi”, *Türk Yurdu, Seyahatnamelerde Türkiye zel Sayısı*, Yıl 102, Cilt 33, Sayı 310, Haziran 2013, s. 308

⁴⁴ Oliver Kontny, “genin Tabanını Yok Sayan Pythagoras: Oryantalizm ve Ataerkillik zerine”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi, Oryantalizm -I*, Yıl 4, Sayı 20, Ağustos, Eylül, Ekim-1 2002, s. 121

⁴⁵ Kontny, *a.g.m.*, s. 121

egzotik, uzak, belirsiz ve yarı düşsel-yarı ilahî bir⁴⁶ yer olarak ortaya koyan oryantalist bakış açısının tam tersi ise Batının bu görüşlerini reddeden “Doğu’nun veya Doğulunun şarkiyatçılığın söylediği gibi olmadığını⁴⁷ belirten *oksidentalizmdir*.

Oryantalist bakış açısı ile Doğuya doğru yola çıkan Batılı gezginler, Anadolu (Osmanlı) topraklarına iki farklı şekilde uğramışlardır. Bunlardan birincisi kutsal toprakları (Kudüs) ziyaret amacıyla ülkelerini terk eden hacı adaylarıdır. İlhan Pınar, kutsal topraklara doğru yola çıkan hacı adayı gezi yazarı seyyahlarla ilgili şöyle der:

Alman hacı adayları üzerine bir araştırma yapan Reinhold Röhrich, 1889 yılında yayımladığı çalışmasında 1300-1700 yılları arasında Kutsal Topraklara giden 300’ün üzerinde hacı saptamış ve bu insanların yolculuk tarihlerini ve izledikleri güzergâhları ayrıntılı olarak vermiştir. Bu hacı adaylarının birçoğu yolculuklarını bir kitapta toplamıştır.⁴⁸

Deniz yolu ile kutsal topraklara giden bu kimseler dönüş yolunda da Anadolu topraklarına uğramışlardır. Hacı adayları genellikle yurttaşlarını bilgilendirmek adına dönüşte bu yolculuklarını kaleme almışlardır. Bu tarzda yazılmış seyahatnamelerde de “bir tür hac rehberidir. Dindaşlarına hizmet amacı güdülmüştür.”⁴⁹

Gezginlerin Osmanlı topraklarına yaptığı ikinci tür ziyaret ise sadece Osmanlı kültürünü ve topraklarını tanıma amacı ile yapılan ziyaretlerdir. Osmanlı Devletinin yüzyıllar boyu ayakta kalan dünya çapındaki en kudretli devletlerden birisi olması Batılı seyyahlar için merak konusu olmuştur. Güçlü Osmanlının aynı zamanda Müslüman bir devlet olması da bu merakı tetiklemiştir. Böylece “yakın ve uzak coğrafyada var olup, bir şekilde dost-düşman olarak hesabı olanlar, bu ülkeyi enine boyuna bilmek ve tanımak isterler. Çünkü düşmanını bilmek, onu bütün yönleriyle tanımak başarının temel şartlarından birisidir.”⁵⁰ Bu düşüncelerle gezginler ve tüccarlar Anadolu topraklarına gelerek buradaki gözlemlerini yazmışlardır.

Yüzyıllardır Avrupa için bir tehdit olan Türkler/Müslümanlar/Doğu aynı zamanda merak edilen bir sırlar âlemdir. *Karanlık Çağların* son dönemlerinin hüküm sürdüğü Avrupa ve Batı medeniyetlerine bakıldığında “o zamanlar, bugünkü şekliyle bir

⁴⁶ Taşkın Takış, “Oryantalizm Üstüne Tezler”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Oryantalizm-I, Yıl 4, Sayı 20, Ağustos, Eylül, Ekim-1 2002, s. 10

⁴⁷ Yıldırım, *a.g.m.*, s. 144

⁴⁸ İlhan Pınar, “İlk Karşılaşmalar-İlk İzlenimler: Sefaretnamelerde ve Esaretnamelerde Batı Avrupalının Osmanlı-Türk Algısı Üzerine Kaynaklar”, *Türk Yurdu, Seyahatnamelerde Türkiye Özel Sayısı*, Yıl 102, Cilt 33, Sayı 310, Haziran 2013, s. 51

⁴⁹ Seyfettin Sağlam, *a.g.m.*, s. 28

⁵⁰ Baykara, *a.g.m.*, s. 32

'Batı-Doğu' ayrımı yoktu. Veya olsa bile, bu daha çok Batı, Doğu'ya hayranlıkla bakıyordu."⁵¹ Zaman geçtikçe; kolonilerden elde edilen servet ve hammadde ile beraber bilim, sanat, teknoloji ve endüstrideki gelişmeler sadece devletlerin değil halkın da yaşam kalitesini yükseltir ve böylelikle "artık; çalışkan, rasyonel ve modern Batılı karşısında durağan, tarihsiz, pasif, despot Doğulu imajı vardır."⁵² Teknoloji ve sanayideki gelişmelerle birlikte hızla zenginleşen Avrupa birçok açıdan Osmanlının önüne geçmiştir. Bilim ve sanattaki gelişmelere ayak uyduramayan Osmanlı toplumunu Taner Timur şöyle değerlendirir:

Tüm sanayileşmeyen ülkeler gibi, Osmanlı toplumu da 19. yüzyılda Batı etkisi altına girmiş; bu etki giderek toplumun bütün alanlarına yayılmış ve Osmanlı Devleti bağımsızlığını kaybetmiştir. Bu süreç tamamen evrensel tarih içinde cereyan eden ve bu düzeyde ele alınması gereken bir olgudur. Osmanlı Devleti sorunu, 19. yüzyılda, evrensel tarih düzeyinde "Şark Meselesi" olarak ortaya çıkıyordu. "Şark Meselesi" Avrupa sanayileşmesinin uluslararası dengeyi nasıl değiştirdiğini, Osmanlı Devleti'ni nasıl çağ dışı kıldığını ve çeşitli çelişik ulusal çıkarların tüm 19. yüzyıl boyunca Osmanlı sahasında nasıl çahştıklarının hikâyesidir. En kısa ifadeyle Osmanlı Devleti'nin kontrol altına alınması ve zamanı gelince paylaşılması sorunudur.⁵³

Bilinçlenen ve maddi olanakları artan Avrupa'da var olan Türk tedirginliği yerini oryantalizmin temellerinde yer alan "bir çeşit 'düşman' yaratma ve 'kin gütme' düşüncesi"⁵⁴ olan Türk düşmanlığına bırakmıştır. Bu düşmanlığın yaratılmasında ve "Avrupa'da yerleşmiş Türk imgesinin oluşmasında, Türklerle ilk temasları sağlayan ve onlarla ilgili ilk izlenimlerini dile getiren gezginlerin rolü büyüktür."⁵⁵ Bir zamanlar Hristiyanların elinde olan ve onların tarihi eserleriyle dolu olan yerlerin Türk hâkimiyeti altında olması da bu düşmanlığı tetikleyen en önemli etkenlerden birisidir. Avrupalılar, "kendilerini doğru dine Türkleri ise sapık bir dine mensup olarak gördüklerinden dinsiz Türklerin büyük başarılar kazanmasına hayret etmektedirler."⁵⁶ Bütün bunların nedenini anlamak için de yola koyularak, bu topraklarda yaşayan Türkleri ve onların yaşam tarzlarını anlamak için yola koyulurlar. Batılılar, bilinmeyene duyulan bu

⁵¹ Timur, *a.g.e.*, s. 112

⁵² Yıldırım, *a.g.m.*, s. 136

⁵³ Timur, *a.g.e.*, s. 21

⁵⁴ Mehmet Uysal-Ayşe Yasemin Uyar, "Tepedelenli Ali Paşa Biyografileri Üzerine", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Yıl 6, Sayı XVI, Aralık 2013, İzmir, s. 374-375

⁵⁵ İldem, *a.g.e.*, s. 13

⁵⁶ Mehmet Ali Ünal, "XVI. Yüzyıldan XIX. Yüzyıla Avrupalı Seyyahlarda Türklere Karşı Nefret ve Hayranlık", *Türk Yurdu, Seyahatnamelerde Türkiye Özel Sayısı*, Yıl 102, Cilt 33, Sayı 310, Haziran 2013, s. 45

merakla Türk topraklarını ve Doğuyu keşfe çıkarlar. Avrupalının doğuya çıktığı bu keşif yolculuklarını İbrahim Şirin şu sözlerle açıklar:

Rönesans'a kadar Avrupa kendi dışındaki dünyayı özellikle Osmanlı'yı barbar, kan emici olarak algılar. Rönesans'ta bu algı yerini yenilmez Büyük Türk'e bırakır. Doğu pek çok açıdan Avrupa'ya örnek olunacak bir mekândır. Aydınlanma, sanayi devrimi bu algıyı değiştirir. Doğu özellikle Osmanlı, despotizmin, tembelliğin, kaynağıdır. Bu haliyle sömürülme hak eder. Avrupa'nın kendi dışındaki dünyaya bakışı seyahatlerin metinlerine de yansır. Avrupa dışında her yerin cennet olduğu ve Cristoph Colombo'un yeni bir kıtayı keşfetmesine neden olan düşünce, zamanla Avrupa'nın yeryüzü cenneti olduğu, Avrupa dışında her yerin kötü olduğu bir imgeye dönüşür. Bu dönüşümü seyahatlerin metinlerinde görmek mümkündür. Seyahatnameler, Batı'nın hegemonik bir özne olarak kendini inşa etmesinde kullanılır. Oryantalist yaklaşımda seyahatlerin önemli bir etkisi vardır. Bu anlamda seyahatnameler kullanırken kullanıcıların çok dikkatli olması gerekir. Seyahatte anlatılanın ne kadar tarihi gerçeği yansıttığı ne kadar seyahatin hayali olduğunun ayırımını yapmak gerekir. Seyahatin verdiği bilgileri başka kaynaklarla da doğrulamak gerekir.⁵⁷

Bu örnekte de belirtildiği üzere Rönesans sonrasında Avrupalının gözündeki Türk imajı tamamen değişir. Hatta genel anlamda *Türk* ve *Müslüman* terimleri birbirinin yerine kullanılırdı. "Çünkü Türkler Müslüman olduktan sonra, kendilerini ve toplumsal düzenlerini tamamen İslami değerler çerçevesinde tanımlamışlar ve Hristiyan dünya gözünde de, 15. yüzyıldan itibaren İslam'ın en önde gelen temsilcileri olarak görülmüşlerdir."⁵⁸ Böylece "Batı'da, Osmanlı İmparatorluğunun uçsuz bucaksız topraklarında yaşayan tüm halklar Türklerle özdeşleştirildi. Akdeniz'in iki yakası arasındaki ayrım aşılamazdı; zira kökeninde, her iki taraftan kaynaklanan dinsel hoşgörüsüzlük vardı. 15. ve 16. yüzyıllarda Hindistan'a ve Doğuya ulaşmak için alternatif deniz yolları aramak üzere coğrafi gezilerin başlatılmasının nedenlerinden biri tam olarak Akdeniz'de yok olmak bilmeyen bu bariyerdi."⁵⁹ Batı dünyası için *Müslüman* demek *Türk* demektir ve bu kişiler her anlamda olumsuz sıfatlarla anılmaktadır. Gerek seyahatname olsun gerekse edebiyatın ya da sanatın başka bir dalı olsun, oryantalist bakış açısıyla yazılan eserlerin birçoğunda Türkler ve Doğulular; *egzotik*, *ilginç*, *tembel*, *içe dönük* ve bununla beraber *barbar** sıfatıyla tanımlanan bir halktır. Eserlerde yaratılmış olan "Türk dehşeti ve barbarlığı; büyük bir bölümü ne

⁵⁷ Şirin, *a.g.m.*, s. 39

⁵⁸ Timur, *a.g.e.*, s. 37-38

⁵⁹ Silvio Marchetti, "Avrupalıların Gözüyle Türkler: Mitos ve Yanlış Anlaşılma", *Dünyada Türk İmgesi*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005, s. 9

* Barbar ifadesi hem eski Roma'da hem de Atina'da "yabancı" anlamında kullanılırdı. Romalılar Romalı olmayana, Atinalılar da Atinalı olmayana 'barbar' yaftasını takmaktan çekinmezlerdi. Maalesef kelime zamanla anlam değişmesi ve bozulmasına uğrayarak ve özellikle de Türkler hakkında kullanılarak "kaba, uygarlaşmamış" anlamında kullanılmıştır. Uysal-Uyar, *a.g.m.*, s. 375

gerçeği ne de Türklerin nasıl olduğunu yansıtan, fakat itibarını sarsarak Türkleri yıkmaya çalışan bir imaj[dır]. Buradaki ana fikir, Türklerin, Hristiyan âleminin işlediği günahları cezalandırmak amacıyla Tanrı tarafından gönderilmiş bir musibet olduğudur.”⁶⁰ Ne var ki tüm bu olumsuz sıfatlara rağmen, Batıların gözünde Doğuların yaşantıları hem okurlar hem de gezginler için “korkunun yanı sıra merak ve cazibenin de odağıdır.”⁶¹ Doğu hakkında yazılan eserler, bir başka araştırmada da belirtildiği gibi: “Avrupalı okur için bu eserler, bir tür ‘baharat’ başka bir ifadeyle ‘egzotik bir çeşni’ etkisi yapar. Tarihi, coğrafyası, kültürü ve insan karakteriyle bambaşka bir yapısı olan Şark ve Şarklı tipler, Avrupalı okuyucu nezdinde biraz da ‘önyargı’ ve ‘ötekileştirme’ ilavesiyle adeta olumsuz bir ‘Bin Bir Gece Masalı’ kahramanına dönüşüverirler.”⁶² Ancak bunun aksine Türklerle münasebet kuran bir takım seyyahlar onların sanılanın aksine oldukça nazik insanlar olduklarının altını çizerler. Gabriele Mandel, iflah olmaz gezgin olarak tanımladığı Jean Thevenot’un 1665 yılında yazmış olduğu *Voyage du Levant* adlı eserindeki alıntısında gerçek Türklerin Batıdaki imajlarının aksine aslında içten ve kibar insanlar olmalarını şu sözlerle açıklar:

Avrupa’da birçok kişi Türklerin koca şeytan, barbar, inançsız insanlar olduğuna inanırlar; ancak onları tanımış olan ve onlarla konuşmuş olanlar oldukça farklı bir görüşe sahiptirler; çünkü emin olun Türkler iyi insanlardır ve doğal olarak bize yapılmamasını istemediklerimizin başkalarına yapılmaması konusundaki doğa kurallarına son derece iyi bir biçimde uymaktadırlar. Türklerden söz ettiğim zaman, gerçek Türklerden bahsediyorum ve kendi dinlerinin bırakıp onların (Türklerin) dinlerine geçenlerden değil ki bunlar Türkiye’de çok sayıdadırlar ve de deneyimlerimin öğrettiği gibi gerçekte bunlar kötülükler ve kusurlar etmeye yeteneklidirler ve insanlar ile olduğu gibi tanrı ile de inançsızdırlar bunlar; ama Türk olarak doğanlar dürüst insanlardır. Türk, Hristiyan, Yahudi olmalarına bakmaksızın, dürüst insanları saygı ile karşılarlar. Türk olsun veya Hristiyan olsun, sahtekârlık ya da hırsızlığın doğru olmadığını belirtirler.⁶³

Avrupalıya göre Hristiyan topraklarına el koymuş “vahşilik, yabancılık, yağmacılık, medeniyetten uzaklık, Hristiyan düşmanlığı vs. gibi pek çok”⁶⁴ sıfatla anılan “Türkler; Hristiyan şehirlerini istila eden, yağmalayan ve bütün kiliseleri camiye

⁶⁰ Paulino Toledo, “ ‘Türkler ve Hristiyanlar Arasında’ Adlı Komedide Türk İmgesinin Biçimlenmesi”, *Dünyada Türk İmgesi*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005, s. 269

⁶¹ Edith Mazeaud-Karagiannis, “16.Yüzyıl Fransız Şiirinde Türk İmajı: Ronsard, Du Bellay, Baif, Belleau”, *Dünyada Türk İmgesi*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005, s. 301

⁶² Uysal-Uyar, *a.g.m.*, s. 372

⁶³ Gabriele Mandel, *Anneciğim Türkler Geliyor! Hilalin Öteki Yüzü*, Çev. Nihat Aksoy, Zaman Kitap, İstanbul 2004, s. 33

⁶⁴ Ünal, *a.g.m.*, s. 46

çeviren, onlara yaşama hakkı tanımayan şeytanî yaratıklardır.”⁶⁵ Ele geçirdiği bölgelerde bulunan ibadethanelerin büyük bir kısmını Müslüman ibadethanelere dönüştüren Osmanlı Devleti’nin bu geleneği elbette Avrupalı seyyahları şaşkına çevirir. Seyyah Mallock ziyaret ettiği bir ibadethanede kendi inancına ait nesnelere ve ritüelleri ararken karşılaştığı manzarayı şu sözlerle ifade eder:

En iyi bakış açısını seçerek, buraya kameramı yerleştirdim ve kısa aralıklarla dualarını yapan akın akın ibadet etmeye gelen kişileri izlemek için iyi bir fırsatım oldu. Bazılarının kıyafetleri yarı Avrupalıydı ancak çoğunlukla geniş elbiseleri ve türbanları vardı. İngiliz aklım, bu aşına kapılar içerisinde bu ilginç figürlerin işleri ne olabilir diye sordu. Gözlerim, gayriihtiyari gezme amaçlı kiliseyi ziyaret edenlerden ve ellerindeki dua kitaplarıyla ve kollarının altındaki terlik kutularıyla kırıtan çekingen genç bayanlardan yarım şilin isteyen cübbeli kilise memurunu ve papaz yardımcılarını aradı. Fakat kapıların önüne haç işareti değil fakat esrarengiz sembollerin işlendiği kaba perdeler asılmıştı ve bunlar kenara çekildiğinde içeriden cılız bir ses geliyordu. Bu koroyla beraber orgdan ya da flütten çıkan ses değildi fakat birlikte uzun çekilen, kısık sesli geçişlerle Allah ile biten seslerdi.⁶⁶

Here I set up my camera; and I had, whilst selecting the best point of view, a good opportunity of watching a stream of worshippers who at short intervals were passing in to their devotions. The dress of some of them was semi-European, but they had for the most part turbans and loose robes. What could their business be, my English mind asked—the business of these strange figures within these familiar-looking doors? My eye instinctively looked for a gowned verger extracting a half-crown from some pleased sightseeing clergyman, and for demure young ladies mincing in with their prayer-books and parcels of slippers hidden under their arms for the curate. But before the doors barbarous curtains hung, marked not with crosses, but huge cabalistic symbols; and when these were pushed aside, and a faint sound came from within, it was not the roll of an organ or the flute-like response of choristers, but some long-drawn, hoarse modulation, ending with the name of Allah.

Türkleri ve Müslümanları son derece kötü bir dille tanımlayan ve memleketlerine döndükleri zaman bunu okuyucularıyla da paylaşan seyyahlar ve yazarların vasıtasıyla Avrupa’da *tembel, uyusuk, pis ve barbar* bir Türk imajı çizilmiştir. “Despotizmi, mistisizmi, otantikliği ile gizemli; zulmü, ihtişamı, duygusallığı, erotizmi, ehlileştirilmiş felsefesi ile yeniden seyahatnamelerde roman gibi kurgulanan bir dünya”⁶⁷ olan Doğu dünyası da yıllarca bu önyargı ile yaşamak zorunda kalmıştır. Mustafa Gündüz, *Bazı XIX. Yüzyıl Batılı Seyahatnamelerine Göre Osmanlı’da Eğitim, Bilim ve Kültür* adlı makalesinde İtalyan seyyah Edmondo de Amicis’in 1874 yılında gerçekleştirdiği İstanbul ziyaretini anlattığı seyahatnamesinden şu çarpıcı örnekleri paylaşır:

⁶⁵ Ünal, *a.g.m.*, s. 46

⁶⁶ Mallock, *a.g.e.*, s. 103

⁶⁷ İbrahim E. Bilici, “Oryantalist Seyahatnamelerde Türk İmgesi Üzerine Bir İnceleme: Alexander William Kinglake’in Seyahatnamesi Eothen Örneği”, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, Sayı 2, Eylül 2011, s. 10

Amicis'in eserine oryantalist gözlemin ve bilincinin tam bir şaheseridir denilebilir. Eserinin hemen her yerinde Müslüman Türkleri aşağılamaktan geri kalmaz. Ona göre, 'İstanbul (...) Avrupa'nın belki de en tembel şehridir. Bu mevzuda Türklerle Frenkler birbirlerinden geri kalmazlar. Hepsi de mümkün olduğu kadar geç kalkar. Gezmek arzularının bile uyanmasını istemezler. İstanbul'sa bilhassa gezmeye gidilmez, bilhassa gitmek gerekseydi, Türkler gitmezlerdi (...) Bizim için istirahat çalışmadan sonraki tatildir; onlar için çalışma istirahate ara vermektir (...) Bir işi süratle bitirmenin verdiği zevkin ne olduğunu bilmezler.'⁶⁸

19. yüzyıldan itibaren Avrupa'da gelişen bilim ve teknolojiye paralel olarak olduğundan tamamıyla farklı ve hayali bir Doğu yaratılmış ve yansıtılmıştır ve böylece Batı dünyası zamanla Doğuyu "atıl, değişmeyen, gelişmeyen ülkeler"⁶⁹ olarak sınıflandırmıştır. Bu sınıflandırmayla beraber, "Bütün Avrupa'da Türkler için 'halk yığını' gibi hayali bir imge söz konusu. Bu imgeye göre Türk insanı barbardır, kösnüldür, davranışları acımasızdır; yaşamını kesik kafalar ve kösnüklerini ortaya koyarak dans eden esirler arasında geçirmektedir."⁷⁰ Giderek modernleşen ve gelişen Avrupa, oryantalist bakış açısıyla kendilerini Doğu kültürlerinden üstün görmeye ve onları *öteki* olarak anmaya başlar. Mustafa Gündüz Doğu ve Batı arasındaki farklılıkları şöyle ifade eder:

Bir toplumun bir diğerine karşı stereotip haline gelen algılamaları, nesiller boyu sürdürecekleri önyargıları, korkuları, ötekileştirmeleri ya da başka zihinsel tortuları meydana gelmektedir. Bu ayrışmanın dünya üzerinde en üst düzeyde temsil edildiği yer kuşkusuz Doğu ve Batı'dır. Bu iki dünya coğrafi olarak sınır olmasına karşın, zihniyet dünyası olarak biri birinden hayli uzak ve farklı hatta zıt olarak telakki edilmektedir. Öyle ki, bu farklılığın bir tabiat haline geldiğini, R. Kipling'in "Doğu Doğu'dur, Batı da Batı. Bu ikisi hiçbir zaman birleşmeyecektir" ifadesiyle ortaya konmuştur. Bu kökten ayrıştırma Batılı dünyada o kadar kemikleşmiştir ki, yapılan onca benzeme çalışmasına, modernleşme gayretine, taklide, takiyeye rağmen Cemil Meriç, "Bütün Kur'an'ları yaksak, bütün camileri yaksak, Avrupalının gözünde Osmanlı'yız; Osmanlı, yani İslâm. Karanlık, tehlikeli, düşman bir yığın!" tespitinde bulunmaktan kendini alamaz.⁷¹

Aydınlanmış Batı Dünyasına göre Doğu, gelişmemiş, köhne toplumlar olarak görülür. Seyahatnameler de bu kanının gelişmesi için elinden gelen çabayı göstererek ve Doğu toplumlarını kültürsüz, geri kalmış ve yönetilmesi gereken toplumlar gibi yansıtmaktadır. Doğu ve Türkleri iki farklı stereotipiyle ele alan Batılı yazarlara göre Türklerin genel tasviri şöyledir: "Bunlardan ilki Türk kadınına harem veya hamamda gösteren ifadedir. Bu şekil olarak 'Doğunun Cinsel Çekiciliği' ifadesini kendiliğinden

⁶⁸ Gündüz, *a.g.m.*, s. 211

⁶⁹ İlber Ortaylı, *Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek*, Timaş Yayınları, İstanbul 2006, s.86

⁷⁰ Vicente Blasco Ibañez, "Türkler", Çev. Yıldız Ersoy Canpolat, *Gezi Nottarı Seçkisi*, Hazırlayan Gürsel Aytaç, Gündoğan Yayınları, Ankara 1994, s. 183

⁷¹ Gündüz, *a.g.m.*, s. 205

yaratmış oluyor. İkinci tanımlama ise Türk erkeğini boş zamanında göstermektedir; kahvede veya piknikte. Başlık olarak da 'doğunun tembelliği' diye adlandırılmaktadır.⁷² Avrupa zamanla kendinden olmayanı ve kendine benzemeyeni *öteki* sıfatıyla anarak, kendilerine her yönüyle tamamen zıt buldukları toplumları beğenmemeye ve kendilerini her yönden onlardan üstün görmeye başlar. Bu imajı yaratmanın en kolay yollarından birisi de "Avrupa'da bugüne kadar Türklerin edebiyatına dair eser ya hiç çıkmamış ya da çok az sayıda çıkm[asıdır]. Üstelik yaygın ve yanlış sanıya göre Türk milletinin güzel sanatlar, edebiyat, retorik ve şiirden nasibini almamış olduğu ve hukuk, tıp, felsefe ve matematik okumaktan uzak kaldığı sadece askerliğe yöneldiği sanılırdı."⁷³ Böylece sadece askerlikte üstün barbar imajı da desteklenmiş ve bilim sanat alanında her yönüyle üstün bir Batı toplumu yaratılmış olur. *Benmerkezciliğin* şahısta başlayarak tüm topluma yayılabileceğini belirten İbrahim E. Bilici Avrupa'nın da kendini odak noktasında görmesini şöyle açıklar: "Oryantalizm terminolojisinde Avrupa'daki bu kendini odağa alma olgusu Avrupa merkezcilik [Eurocentrism] kavramı ile karşılanmaktadır."⁷⁴

Toplumlar arasında yaratılan ayrımcılık sadece bilim teknolojiden değil aynı zamanda dinle de bağlantılıdır. Müslüman Doğu dünyası Hristiyan Batılılar için ilgi çekici ve kimi zaman korkutucudur. Müslüman dünyasında ilgilerini çeken en önemli özellikler ise kadınlar, "Doğuluların ve Müslümanların 'ahlaksızlığı', 'şehvet düşkünlüğü' ve 'cinsel sapkınlığı'[dır]."⁷⁵ *Harem, huri, poligami* gibi kendilerine çok uzak olan ve son derece merak edilen kavramlara bir nebze olsun yaklaşacak olma arzusu seyyahların ve okurların en çok üzerinde durdukları noktalardır. Üzerinde en çok durulan tüm bu konuların birçoğunun gerçekte alakası olmadığı da birçok seyyah tarafından kaleme alınmıştır. Batı dünyasının düşündüğünün aksine Doğuda çok eşlilik o kadar da yaygın değildir, zira "Müslüman için çok eşlilik ve köle edinme, olabilecek daha kötüyü bertaraf etmek için bir araçtır, buna karşılık fuhuş ve köleleştirme diğer biçimleri, insanın İlahiliğine saldırıp, dinin göğsünden uzaklaştırarak Avrupa

⁷² Rheinhold Schiffer, "Bilder Türkischer Frauen und Männer in Reiseberichten des 19. Jahrhunderts", (Seyahatnamelerde Türk Kadını ve Erkeği İmajı), *I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu Belgeleri*, Eskişehir 1987, s. 299

⁷³ Mustafa Soykut, "Tarihi Perspektiften İtalyan Şarkiyatçı ve Türkologları", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Oryantalizm -I, Yıl 4, Sayı 20, Ağustos, Eylül, Ekim-1 2002, s. 57

⁷⁴ Bilici, *a.g.m.*, s. 4

⁷⁵ Uysal-Uyar, *a.g.m.*, s. 382

toplumlarında cüzzam gibi yaygınlaşmaktadır.”⁷⁶ Böylelikle maskülen, ciddi, cinsel konuların konuşulmasının bile tabu sayıldığı, sözde ahlaki değerleri son derece yüksek Batı dünyasının karşısında, *feminen ve cezbedici* bir Doğu yaratılmış olur. *Ötekine* yapılan esrarengiz ve egzotik yolculuk Batı gezginini bilinmez dünyaları keşfetmeye sürüklemiştir. Given’ın verdiği şu örnekte bu açıklanmaktadır:

Emperyalist memurlar ve ideologlar eski çağlardan günümüze ahlaksızlığın mirasını kopyalayarak kurallarını meşrulaştırdılar. Batı dini ve kültürünün misyonerleri rağbet görmeyen din propagandalarının haklı göstermek için antik ahlaksızlık ve modern sapıklığa uygun malzemeler buldular. Bilhassa İngiliz emperyalist tutumunu tetikleyen iki güç: sömürgecilik arzusu, dışı, egzotik ve oryantal olan Diğerini fethetmek ve hâkim olma dürtüsü ve kendilerinin Doğu üzerine hazırlamış oldukları çok fazla sayıda ya da “yapay denemeler” olan bilinmeyene duyulan sömürgecilik korkusudur.⁷⁷

Imperial officials and ideologues legitimised their rule by tracing a heritage of amorality from antiquity to the present. Missionaries of western religion and culture found ancient vice and modern heresy convenient tools for the justification of their unpopular proselytising. Two forces in particular drove British imperialist attitudes: colonial desire, the urge to conquer and master a feminised, exotic, oriental other; and colonial fear, whether of the unknown, of being vastly outnumbered, or of the “unnatural practices” that they themselves had projected onto the Orient.

Sürekli merak edilen ancak bir gezgin için somut bilgilere ve verilere ulaşılması imkânsız olan harem en çok kurgulanan ve hayal dünyasında yaratılan bir yerdir ve “Batılı seyyahlar, Osmanlı haremi ile ilgili fantezilerden öteye gitmeyen bilgiler aktarmışlar, birçok kimse bu bilgilere itibar etmiştir.”⁷⁸ Kadınlar ve haremın yanında örtü ve peçe de Avrupalılar için merak konusu olmuştur. Hareme girmeleri söz konusu bile olmayan seyyahlar için örtüler altında saklanmış kadınlar da meraklarının daha da artmasına ve hayal güçlerinin gelişmesine sebep olmuştur. Seyyah Mallock Kıbrıs ziyareti esnasında orayı gezerken görmeyi umduğu şeyleri şu sözlerle ifade ederken, aslında seyyahın adayı nasıl bir önyargı ile gezdiğini anlamak mümkündür:

Yüzeyde görünen her şey olduğundan daha fazlasıymış gibi, hava da gizli bir romantizmle yüklü görünüyordu. Her an oryantal bir aşk şarkısının notalarını veya amaçsızca dolanan gezgin bir müzisyenin gitarının tellerinin sesini duymayı ümit edebilirdim. Böylece herhangi bir kapıdan birkaç mükemmel haçlı şövalyesinin çıkmasındansa Doğuda feminen bir edayla yetmiş örtülü birkaç Çerkez güzelinin

⁷⁶ Mandel, *a.g.e.*, s. 81

⁷⁷ Michael Given, *Corrupting Aphrodite, Colonialist Interpretations of the Cyprian Goddess*. In Bolger, D. and Serwint, N. (Eds) *Engendering Aphrodite: Women and Society in Ancient Cyprus*, American Schools of Oriental Research (2002), s. 3 (Makalenin sayfa sayıları yayımlandığı haliyle değil Pdf formatındaki sayfa sayısına göre verilmiştir.) Makaleye Ulaşım İçin İnternet Adresi: http://eprints.gla.ac.uk/3007/1/Given2_Aphrodite_text.pdf, Erişim tarihi: 28.09.2013

⁷⁸ Aytaş, *a.g.m.*, s. 241

ya da veziriyle tebdili kıyafette dolaşan bir halifenin çıkmasıyla hayal gücüm tatmin olurdu.⁷⁹

Everything seemed to be something more than it appeared to be on the surface. The air seemed charged with some latent romantic life. Any moment I could have expected to hear the notes of some Oriental love-song or the guitar strings of some wandering troubadour, and my imagination would have been satisfied rather than surprised had there issued from any door some gorgeous crusading knight, grown effeminate in the East, some veiled Circassian beauty, or a disguised caliph with his vizier.

Kapalı kapıların ya da önlerinden geçen örtülerin altında ne olduğu Batılılar için keşfedilmesi gereken bir gizem haline gelmiştir. Birçoğuna göre “hareme girmek peçeyi kaldırmakla eşdeğer bir harekettir.”⁸⁰ “*Entering the harem is an action equivalent to removing the veil.*” Göremedikleri her şeyi hayal güçlerinde yaratarak ortaya koymaları da, aslında kendi iç dünyalarının *ahlaksız ve şehvet düşkün*ü olarak nitelendirdikleri Doğu olarak dışa vurumudur. Given bu konuya şu satırlarla açıklık getirir:

Arzunun bir objesi olarak Doğu'nun en yaygın metaforu örtülü kadınlardı. Görme acizliğinin (önemli bir emperyalist arzu) hüsraniyle birlikte yüzü görülemeyen gözlemci tarafından yaratıcı tahminlere yol açar ve bu sadece arzuyu yükseltmeye hizmet eder. [...] İçte doğru dönen evin aileyi saklaması ya da duvarlarla çevrili Medine'nin topluluğu saklaması gibi, yüzü gizleyen peçe de aynı tepkiyi gösterir. [...] Emperyalistlere göre; sıkı aile yapısıyla ve davetsiz misafirlere duyduğu nefretle yerel toplum, sadece saklanmış ya da gizemli değil aynı zamanda anlaşılabilir, farklı ve Öteki. Burası sömürgeci arzunun sömürge korkusuyla kaplanmak için başladığı bölgedir.⁸¹

The most common metaphor of the Orient as an object of desire was the veiled woman. The very fact that her face cannot be seen gives rise to fertile speculation on the part of the observer, as well as frustration at his inability to see (an important imperialist urge); this merely serves to heighten desire (see texts collected in Mabro 1991: 40-50; cf. Fanon 1965:44; Alloula 1986: 7; Melman 1995: 120-1). The veil hiding the face produced the same reaction as the inward-turned house hiding the family, or the walled, intricate medina hiding the society (Mabro 1991: 40-43). To the imperialist, local society with its tight family structure and its dislike of intruders was not just hidden and mysterious but incomprehensible, different, Other. This is the zone where colonial desire begins to overlap with colonial fear.

Bunların haricinde medeniyetlerin beşiği olan ve insanlığın doğduğu toprakların yer aldığı Doğu kültürü Batılı seyyahların eserlerinde karşımıza çıkmaz. Çünkü Batılılar Şark dünyasını kendi görmek istedikleri gibi yeniden yaratma arzusundadır. Mustafa Gündüz, incelediği Osmanlı hakkında yazılmış olan seyahatnameler ile ilgili verdiği şu bilgide Batılıların eğitim konularını hiçe sayarak Doğu dünyasını belli başlı konularla aktarmaya çalışmalarına değinir:

⁷⁹ Mallock, *a.g.e.*, s. 85

⁸⁰ Given, *a.g.m.*, s. 8

⁸¹ Given, *a.g.m.*, s. 7

Araştırmaya başlarken büyük bir şaşkınlıkla karşılaştığımı belirterek girizgâh yapmak isterim. Zira materyal toplamak için okuduğum, sayfalarını büyük bir dikkatle ve merakla karıştırdığım onlarca seyahatnamede Osmanlı dünyasındaki eğitimle ilgili neredeyse hiçbir şey bulamadım. Kadınlara, çarşı ve pazarlara, ibadet yerlerine, hamamlara, hanlara, gemilere varıncaya kadar pek çok yer en ince detaylarına varıncaya kadar anlatan seyyahlar, medrese, ilmiye, kitaplar, matbaa, gazete vb. konularda ketumdular. Seyyahların bir medreseye, bir sıbyan mektebine bir tekkeye uğramamaları hayli şaşırtıcı geldi.⁸²

Bilim ve teknolojinin merkezinde yer alan “Batı ve Geri kalanı”⁸³ mantığını benimsemiş bir Avrupalı için Doğu’ya yapılacak seyahat tamamen farklı bir coğrafya, kültür ve insanlara doğru yapılacak bir seyahattir. Kültür, günlük yaşam, dış görünüş, giyim, kuşam, renk, dil, din gibi hemen hemen her şeyin farklı olduğu bir topluma giderek onları gözlemleyen Batı toplumu, kendinden olmayanı *öteki* olarak adlandırmaktan öteye gitmemiştir. Aydınlanma çağında her şeyi keşfettiğini ve ulaştığını düşünen Batılı bir başka bilinmeyeni arama ve keşfetme içgüdüleriyle *ötekini* aydınlatmaya doğru yola çıkmıştır. Given’in Kıbrıs’ı ve Avrupalıların cinsel bir simgeye dönüştürdükleri Afrodit’i konu alarak verdiği örnekte Batılıların Doğu dünyasını yönetme ve onlarında yönetilme isteği bir kez daha şöyle örneklendirilmiştir:

Onlar, tarihi ve arkeolojik kaynaklardaki kontrollerini bilerek ya da bilmeyerek kötüye kullanıyorlardı ve Kıbrıs’ın yönetilmeye ihtiyacı olduğunu ispatlamaya çalışıyorlardı. Onların iddiasına göre, Afrodit ve ibadeti, Kıbrıs insanını lekelemişti ve sonuçlar hala görülebilirdi. Aslında Emperyalist ilişkilerden dolayı, Afrodit’i lekeleyen bu yazarların kendileridir.⁸⁴

They were abusing their control of the historical and archaeological sources, deliberately or unconsciously, and trying to prove that Cyprus needed to be ruled. Aphrodite and her worship, they declared, had corrupted the Cypriot people, and the consequences could still be seen. Because of the imperial relationship, however, it was these writers who had corrupted Aphrodite.

Batılılar, Doğuyu kendi kararlarını almaktan aciz, yönetilme arzusu duyan ve “düşünmeyen, sadece itaat eden”⁸⁵ toplumlar olarak görmektedir. Bilici’nin Said’den alıntıladığı şu cümle “Doğulu bir şahıs; önce Doğulu, sonra insandır”⁸⁶ ifadesi bu bakış açısını çarpıcı bir şekilde yansıtmaktadır. Bu görüşe göre, Doğu ancak Batılılar tarafından yönetilirse düzene girer ve kurtulur. Gülcan Işık bu konuyla ilgili şöyle bir bilgi verir:

⁸² Gündüz, *a.g.m.*, s. 205

⁸³ Bilici, *a.g.m.*, s. 5

⁸⁴ Given, *a.g.m.*, s. 4-5

⁸⁵ Uysal-Uyar, *a.g.m.*, s. 388

⁸⁶ Bilici, *a.g.m.*, s. 17

Böylece Batı'nın gözündeki Doğu, kendi tarzında bir merak, bilgi, moda (egzotizm) ve ayıplama (despotizm) nesnesi haline gelmiştir. Daha sonra, bir kıyaslama ve fikir yürütme malzemesi, pencere ve ayna. Artık uygulanan baskı, yapısal ve entelektüel bir niteliğe bürünmüştür. [...] Öyle ki Batı'ya göre Doğu, ancak Batılılar gibi düşünce sahibi ve girişimci kişilerin elinde bir geleceği olabilecek paha biçilmez bir mirastır.⁸⁷

Batı dünyasında egemen olan bu *ötekileştirme* ve kabullenmeme içgüdüleri günümüzde de halen devam etmektedir. 2010 yılında Kıbrıs yerel gazetelerinde yayımlanmış olan şu yazı, benzer oryantalist yaklaşımla yazılan ve yaşanmış bir olayı anlatan oldukça önemli bir örnektir:

Sıcak bir Akdeniz adasından geldiğimi duyan bir Amerikalı hemen o anda bana egzotik adadan gelen kız unvanını takmıştı. Kıbrıs'la ilgili tek bilgisi buydu, Akdeniz'de, sıcak, küçük... Tek tanıdığı Kıbrıslı ben... Gülümsemiştim, kendi önyargısını, hayal gücünü, fantezi dünyasını şüphesiz şartsız benim gerçeğim diye ilan edebiliyordu... Ne kadar anlatmaya çalışsam da aslında öyle olmadığını... Hayatımızın mango yemek, dans etmek, siesta çekmek, şarkı söylemek olmadığını... olmadı. Ben egzotik adadan gelen kız'dım. O beni öyle tanımladıkça, öyle kalacaktım. Sömürgeci fanteziler böyle oluştu yüzyıllar boyunca... Daha bilinmeyen topraklara adım atmadan bile akıla doluşan resimlerle... Neydi bu önyargıların temeli? Öteki O'nun olmadığı her şeydi... Ya da O'nun olduğunu zannettiklerinin tam tersi. Kimin aslında ne olduğuyla ilgili değildi bu fanteziler... Algı filtreleri ve hayallerden ibaretiler, hepsi bu. Bu, aslında O'nun hayal gözünün egzotikliği idi, Akdeniz'deki sıcak küçük adanın değil...⁸⁸

Tüm bu bilgiler ışığında seyahatnameler her ne kadar yazıldıkları dönemin sosyo-kültürel yapısını yansıtsa da oryantalist bakış açısıyla yazıldığı sürece gerçekleri okurlara sunmadığı görülmektedir. Gezginler, çoğu zaman olanı değil kendisinin ve okurunun olmasını istediği Doğu'yu hayal dünyasında zenginleştirerek sunmuştur. Sessiz sakin olan Doğulu ise kendini ifade edemediğinden dolayı Batıdaki bu imajını kabullenmek zorunda kalmıştır. Doğu; Avrupa'nın ve kuvvetle muhtemel erkeklerinin, hayal dünyalarında yeniden harmanlayarak ortaya koyduğu egzotik gönül maceralarına ev sahipliği yapan diyarlar halini almıştır. Bilhassa, Şark dünyasının görülmeyen ve bilinmeyen yönleri Batılı yazarların kaleminde onlara göre şekillenerek ortaya koyulmuştur. İbrahim Bilici'ye göre: "Said Doğu'yu, Avrupa'nın icadı, romantikliğinin, gizemli varlıklarının, akıldan çıkmayan hatıralarının ve yerlerin harikulâde tecrübelerinin mekânı olarak niteler."⁸⁹

⁸⁷ Işık, *a.g.m.*, s. 97

⁸⁸ Tegiye Birey, *Kıbrıs ve Oryantalizm*, Yazar Yeniçağ Gazetesi, 24.12.2010
<http://www.yenicag.com.cy/yenicag/2010/12/24/kibris-ve-oryantalizm-tegiye-birey/>
Erişim Tarihi: 6.6.2013.

⁸⁹ Bilici, *a.g.m.*, s. 9

2.3. Eserleri İncelenecek Olan Seyyahlar

2.3.1. David George Hogarth (1862–1927)

İngiliz arkeolog, bilim adamı ve yazardır. Bir dönem Oxford'da öğretim üyesi olarak çalışmıştır. Hogarth, 1887 ve 1907 yılları arasında kazı yapmak amacıyla içinde Kıbrıs'ın da yer aldığı Doğu ülkelerin e ziyaretler gerçekleştirmiş ve bu yolculuklarını kaleme almıştır. Kıbrıs yolculuğunu konu alan *Devia* Cypria Notes of an Archaeological Journey in Cyprus in 1888*⁹⁰ (*Kıbrıs Notları 1888 Yılında Kıbrıs'a Arkeolojik Bir Seyyahat*) adlı eserinde adanın son derece sıcak yaz aylarında yaptığı kazı çalışmalarına detaylı bir şekilde anlatır. Seyyah, adanın birçok bölgesinde yaptığı kazıların yanında adadaki yaşantı hakkında da önemli bilgiler verir. Adada geçirdiği süre boyunca yerli halk, konuşulan dil, gelenek ve görenekler ve halkın her türlü problemini inceleme şansı yakalayan seyyah, eserinde de bunları okuyucusuyla paylaşır.

2.3.2. General Luigi Palma di Cesnola (1832–1904)

İtalyan-Amerikan asker, diplomat ve amatör arkeolog olan Cesnola 1865–1877 yılları arasında Kıbrıs'ta Amerika Birleşik Devletleri konsolosu olarak görev yapmıştır. Ayrıca New York'ta bulunan, dünyanın en büyük ve en önemli müzelerinden birisi olan Metropolitan Museum of Art müzesinin ilk müdürüdür. Konsolosluğu döneminde adanın hemen hemen her yerinde yaptığı kazılar sonucu çıkardığı eserleri de bu müzeye aktarmıştır. Seyyah, zaman zaman kazılarından çıkan eserleri değerlerinden fazla gösterdiği için eleştirilmiştir. Dahası Cesnola süslü sözler kullanmasıyla albaylıktan öteye gidemese bile general olarak tanınmıştır.⁹¹ Cesnola, İtalya'da doğmuş fakat sonra Amerika'da yaşamaya başlamış, Avrupa ve Amerika'da birçok ünlü topluluğunda üyesi olmuştur. Kıbrıs'ın eski mezarlarını, anıtlarını ve kalıntılarını incelemesi üzerine yazdığı kitap olan *Cyprus: Its Ancient Cities, Tombs, and Temples, a Narrative of Researches and Excavations during Ten Years' Residence in That Island* (*Kıbrıs: Antik Şehirleri, Türbeleri Ve Tapınakları, Adadaki On Yıllık İkamet Esnasındaki Kazı Ve Araştırmaların Metni*) adlı eseri, Kıbrıs'ı ziyaret eden birçok seyyah için de neredeyse

* Latince *Devia* kelimesi Türkçe'de *Notlar* anlamındadır.

⁹⁰David George Hogarth, *Devia Cypria Notes of an Archaeological Journey in Cyprus in 1888*, Henry Frowde, Amen Corner, E.C., London, 1889.

⁹¹ Detaylı bilgi için bkz. "Cesnola, [Emanuele Pietro Paolo Maria] Luigi Palma Di (Known As "Louis" in The United States)", *Dictionary of Art Historians, a Biographical Dictionary of Historic Scholars, Museum Professionals and Academic Historians of Art*

<http://www.dictionarvofarthistorians.org/cesnolal.htm>, Erişim Tarihi: 13.04.2014

bir rehberine dönüşmüştür. Kıbrıs'la ilgili yazılmış olan seyahatnamelerin birçoğunda gezginler Cesnola'nın kitabını okuyarak yola çıkmışlar ve eserlerinde de onun adından bahsetmişlerdir. Ayrıca eserinde detaylı bir şekilde harita ve kazılarda çıkan eserlerin çizimlerine yer vermiştir. Cesnola'nın eserinde, Kıbrıs'ın tarihi, insanların yaşam tarzları ve birçok konuda bilgilere ulaşılabilir. Kıbrıs'a seyahat etmiş ya da edecek olan seyyahlar, öncelikle Cesnola'nın eserini okuyarak onun gittiği yerlere giderek eserlerinde de kendi gözlemleriyle Cesnola'nın tespitlerini karşılaştırırlar. Kıbrıs'ta bir süre yaşayan ve halkı onlarla beraber yaşayarak gözleme şansına erişen Cesnola'nın eseri antik tarihi de dâhil olmak üzere adanın tarihiyle, coğrafi yapısıyla, insanların yaşantısıyla ilgili önemli bilgiler içermektedir. Ayrıca çok sayıda kazı yapan Cesnola, ulaştığı antik eserlerin çizimlerini de okurlarıyla paylaşır. Adanın neredeyse bütün bölgelerinde bulunan Cesnola, her bölgeden bilgiler vererek Kıbrıs'ı detaylı bir şekilde tanıtır ve böylece eseri Kıbrıs'la ilgili yazılmış en teferruatlı eserlerden birisi haline gelerek bir kaynak halini alır.

2.3.3. Sir Henry Rider Haggard (1856-1925)

Birçoğu Afrika'da geçen ve egzotik yerleri konu kalan İngiliz macera romanı yazarıdır. 1900'lü yılların başında Akdeniz ve Doğu'ya yaptığı seyahatlerinde Kıbrıs'tan bahsetmiştir. *A Winter Pilgrimage (Bir Kış Hac Yolculuğu)* adı verilen kitapta yazar Milan'dan başlayıp Kudüs'e uzanan yolculuğundaki duraklardan bahsetmiştir. Seyyah; eserinde Kıbrıs'a, 59. sayfa ve 187. sayfalar aralığında V. "Naples to Larnaca", VI. "Colossi", VII. "A Cypriote Wedding", VIII. "Amathus", IX. "Curium", X. "Limassol to Acheritou", XI. "Famagusta", XII. "The Siege and Salamis" and XIII. "Nicosia and Kyrenia" gibi farklı bölümlerde yer vermektedir. Haggard'ın eserinin Kıbrıs bölümünde, seyyahın İngiliz işgalini haklı göstermek ve Türk yönetimini kötülemek adına yaptığı vurgular göze çarpmaktadır. Adada yaşayan Türk ve Müslüman halka karşı eleştirel tutumu ve İngiliz yönetiminin bütün sorunları çözebileceği fikri dikkat çekmektedir.

2.3.4. James Monroe Buckley (1836-1920)

Gezgin, Amerika'dan başladığı seyahatini üç kıtada sürdürmüştür. *Travels in Three Continents Europe-Africa-Asia (Üç Kıtaya Yolculuk Avrupa-Afrika-Asya)* adlı

eserinin 497-499 sayfalarında yer alan LX. Bölümü; “Cyprus and Noted Islands of the Ægean Sea” başlığını taşımakta ve bu bölümde tamamıyla Kıbrıs ve diğer Ege adalarından bahsetmektedir. Asya’dan ayrılıp Akdeniz’de yolculuğa başlayan seyyah Kudüs’te tanıştığı papaz Stephanos’un çevirmenliği sayesinde çevrelerindekiyle iletişim kurarlar.

2.3.5. Caspar Morris

1871-1872 yılları arasındaki Doğu seyahati esnasında ailesine yazdığı mektuplardan oluşan eserinde 9 Nisan 1872’de Kıbrıs’a ayak basmıştır ve bu mektubuna Kıbrıs adası adını vermiştir. 622. sayfada başlayan mektubu 625. sayfada bitmiştir ve adanın genel görünümüyle ilgili bilgiler vermiştir. Caspar yolculuğunun Kıbrıs ayağında sıcaktan ve seyahatin konforsuzluğundan yakınmaktadır. Seyyah yolculuğu sırasında aşırı rüzgârın yol açtığı dalgalardan kaynaklanan deniz tutmasından dolayı Beyrut’tan sonraki durak olan Kıbrıs yolculuğundan pek hoşnut kalmamıştır. Böylece Kıbrıs yolculuğu onun adına keyifli ve güzel değildir.

2.3.6. Sir Samuel White Baker (1821–1893)

İngiliz kâşif, mühendis, memur, doğa bilimci, avcı ve yazar. Kendisi aynı zamanda Osmanlı ve Mısır’da tümgeneral ve paşa unvanlarını almıştır. Yolculuktan önce edindiği ön bilgiyle Kıbrıs’ın çok pis bir yer olduğunu öğrenmesinin ardından, Kıbrıs’a özel olarak hazırlattığı karavanı ile gelmiştir ve zamanının çoğunu bu karavanında halk arasında tespitler yaparak geçirmiştir. Adada bulunduğu dönemde *Cyprus as I Saw it in 1879 (1879 Yılında Gördüğümde Kıbrıs)* adlı kitabı yazmıştır. Bu eserinde adaya ilgili son derece önemli gözlemleri ve yorumları yer almaktadır.

2.3.7. William Hurrell Mallock (1849-1923)

İngiliz yazar. *In an Enchanted Island or a Winters Retreat in Cyprus (Kıbrısta Bir Kış İnzivası Ya Da Büyülü Adada)* adlı kitabında Kıbrıs’ı detaylı bir şekilde incelemiştir. Diğer seyyahların aksine adada kaldığı dönemde bölgeyi oldukça gizemli ve ilgi çekici bulan bir seyyahdır. Kıbrıs’ta uzun zaman harcayarak 1887 kışını ada da geçiren seyyah W.H. Mallock ise seyahatinin ruhani bir seyahat olduğunu belirterek, Kıbrıs’a seyahati rüyalar ülkesine seyahat olarak adlandırmıştır. Adanın geçmişine

değinen seyyah adayı “denize yarım mil uzaklıkta çamur yapılı bir köy” olarak adlandırmıştır. Mallock’un seyahatnamesinde çizilen ana sonuç İngiliz yönetimine giren Kıbrıslıların yaşam kaliteleri ve adanın görkemli geçmişı ve güzel manzarasını ideal uyumuyla ilgili gözlemlerini sunmaktadır. Ada nüfusunun geçmişten kalma anıtları koruması ve bunları modern dünyaya taşınması üzerinde durmuştur. Müzelerin, galerilerin, anıtların ve kalıntıların dışında, seyyahın ana amacı adanın yerlilerini ve bozulmamış doğasını incelemektir.

III. BÖLÜM

KIBRIS'IN COĞRAFI VE STRATEJİK ÖNEMİ

3. 1. Adanın Coğrafi Özellikleri ve Stratejik Önemi

Yeryüzü şekilleri ve yapısı bakımından Anadolu'nun güney kıyıları ile benzerlik gösteren "Kıbrıs, Türkiye sahillerinden ikinci bir Kıbrıs adasını istiap edecek kadar dahi geniş olmayan bir deniz kolu vasatısıyla ayrılmış gibi görünmekte ise de, temelde derinliği birkaç yüz metre ile ifade edilebilecek olan bir denizaltı plâformu vasatısıyla [vasatısıyla] ana kıtaya bağlıdır."⁹² Kıbrıs adasının Anadolu ile geçmişten günümüze olan hem tarihi hem de coğrafi bağlantısı, adanın Türkiye ve Türklerden ayrı düşünülmemeyeceğinin ispatıdır. Zeki Koday Kıbrıs ile Anadolu arasındaki benzerliklerin altını şu sözlerle çizer: "Yeryüzü şekilleri bakımından Türkiye'nin Akdeniz Bölgesi'ne büyük benzerlikler göstermektedir. Beşeri ve iktisadi coğrafya özellikleri bakımından da bütün adalar ve memleketler doğrudan veya dolaylı olarak çevresinin az veya çok 'coğrafi tesiri' altında bulunur."⁹³

Doğu Akdeniz ve bu güzergâhta bulunan ticaret yollarına egemen coğrafi konumu açısından oldukça stratejik bir yere ve öneme sahip olan "Kıbrıs adası, coğrafi mevkii icabı kuzeyde ve doğuda Anadolu yarımadası ve diğer Asya memleketleri ile güneyde ve batıda Afrika ve Avrupa'nın denizci kavimleri arasındaki münasebetlerde eski çağlardan beri mühim bir rol oynamış ve bugün dahi bütün dünyanın ilgisini üzerine çeken bir konu olmuş[tur.]"⁹⁴ Bundan dolayı ada tarihin akışı içerisinde birçok uygarlık ve kültüre ev sahipliği yapmıştır. Yüzyıllardır farklı medeniyetlerin sahip olmak istediği bir konumda yer alan "Kıbrıs adası jeo-stratejik konumu nedeniyle bölgesinde büyük önem taşımaktadır ve bu nedenle tarih boyunca mücadelelerin odağı olmuştur. Asırlarca Türk egemenliğinde yaşamış olan adanın Türkiye için önemi ise hem güvenlik açısından hem de orada bulunan Türkler açısından çok daha fazladır ve

⁹² Gürsoy, *a.g.m.*, s. 168

⁹³ Zeki Koday, "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Devletinin Coğrafi Özellikleri", *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 2, Erzurum 1995, s. 20

⁹⁴ Gürsoy, *a.g.m.*, s. 165

vazgeçilmez niteliktedir.”⁹⁵Ada geçmişten günümüze değerini kaybetmeden birçok el değiştirmiştir. Akdeniz havzasına egemen olan konumu itibariyle dünya siyaseti üzerinde söz sahibi olan güçlü devletlerin ilgisini çekerek, kaderi genel olarak dış güçler tarafından belirlenen bir bölge olmuştur. Seyyah Baker bu konuyu şöyle dile getirir:

Dünya tarihi boyunca coğrafi pozisyonu ve doğal avantajlarıyla hiç bir nokta, sırasıyla Fenikeliler, Yunanlılar, Mısırlılar, Persler, Romalılar, Bizans, Müslümanlar ve tekrar Bizans, İngiliz, Lüzinyanlar, Venedikliler, Türkler ve 1878 de tekrar İngilizler tarafından işgal edilen Kıbrıs adasından daha fazla daimi ve değişmez cazibeye sahip olmamıştır.⁹⁶

throughout the world's history no point possessed a more constant and unchangeable attraction from its geographical position and natural advantages than the island of Cyprus, which in turn was occupied by Phoenicians, Greeks, Egyptians, Persians, Romans, Byzantine rulers, Saracens, Byzantine rulers again, English, Lusignans, Venetians, Turks, and once more English in 1878.

Stratejik olarak bu derece önemli bir noktada bulunan adaya hâkim olmanın Akdeniz’de de söz sahibi olmak anlamına geldiği yüzyıllar boyu değişmeyen ve değişmeyecek olan bir gerçektir. Tarih boyunca ele geçirilmek istenen Kıbrıs “Akdeniz’e kıyısı olan Orta Doğu ülkelerine açılan bir kapı görevini tarihin genelinde oynamıştır ki, Karabeynikov da adanın bu özelliğini fark ederek buradan doğuya doğru iki yolun olduğunu ifade etmiştir. Bunlardan ilki ‘Türklerin Şam olarak andıkları’ Damascus’a ve diğeri de ‘Jerusalem’ yani Kudüs’e uzanıyordu.”⁹⁷ Dünya savaşlarının yaşandığı dönemlerde de ada özellikle İngiltere için büyük önem taşımaktaydı. Çünkü Kıbrıs ele geçirildiği takdirde İngiltere, Akdeniz’de söz sahibi olacak aynı zamanda ticari açıdan da büyük yarar sağlayacaktı. Bununla beraber adanın kaynaklarına da sahip olup onları da kullanma hakkı da olacaktı. Daha da önemlisi Osmanlıyla bağlar kopmayıp, olası bir Rus saldırısı engellenebilecekti.

Kıbrıs adası, yeryüzü şekilleri ve ikliminin yanı sıra verimli toprakları ile de Anadolu kıyılarına benzemektedir. Toroslarda görülen yazları sıcak ve kurak kışları ılık ve yağışlı Akdeniz ılıman iklimi Kıbrıs adasında da görülmektedir. Tarih boyunca

⁹⁵ Dilek Yiğit Yüksel, “Kıbrıs Türk Milli Mücadelesi (1914-1958)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Cilt VIII, Sayı 18-19, 2009/Bahar-Güz, s. 161

⁹⁶ Sir Samuel White Baker, *Cyprus as I Saw it in 1879*, Macmillan and Co., London, 1879, s. Introduction XII

⁹⁷ Altay Tayfun Özcan, “Karabeynikov’un Seyahatnamesine Göre XVI. Yüzyılda İstanbul ile Kudüs Arasındaki Yol ve Duraklar”, *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt XXVIII, Sayı XVI, Eylül 2009, s. 270

birçok medeniyete ev sahipliği yapan Kıbrıs adasının sadece stratejik konumuyla değil aynı zamanda coğrafi özellikleri ve güzellikleri ile de dikkat çeken bir bölge olduğunu W. H. Mallock şöyle dile getirir: “Aslında Kıbrıs uyandırılmak için sadece mevsimsel yağışlara ihtiyacı olan uyuyan bir cennet bahçesidir.”⁹⁸ “*Cyprus, in fact, is really a sleeping Eden, needing only the gift of seasonable rains to awaken it.*” Bu cennet bahçesinin çok fazla el değiştirmesi adanın büyüklüğüne, verimliliğine ve zenginliğinden kaynaklanan doğal avantajlarının yanı sıra birçok kıyıya yakın mesafede olmasına bağlıdır. Ada, uygarlığın Yunanistan’da yükselmeye başladığı eski zamanlarda büyük bir öneme sahipti fakat en yüksek konumuna da Asur ve Mısırlılar döneminde sahip olmuştu. “Adanın Doğu ve Batı arasındaki bu konumu ona sonraki dönemlerde savaş ve fetih arasında gidip-gelen bir karakter gösterir.”⁹⁹ “*In later times this position between the East and the West gives its history a chequered character of war and conquest.*” Böylece ada, tarih boyunca farklı birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır.

Antik çağların yanı sıra adanın yakın tarihteki önemi de dönemin ihtiyaçlarına göre şekillenmiş fakat Kıbrıs’ın milletler arasındaki popülerliği hiç bir zaman değişmemiştir. Dünya yakın tarihine göz gezdirildiğinde de, Kıbrıs, önemli yeraltı kaynaklarından birisi olan petrolün transferinde de son derece kilit bir mevki de yer almaktadır. Bu açıdan bakıldığında da günümüzde oldukça değerli olan petrolün güzergâhı üzerinde olmasının önemini Müge Vatansever şu sözlerle açıklar:

Adanın stratejik önemi; Ortadoğu petrolünün ulaşım yollarına egemen olması, Ortadoğu’dan Afrika’ya uzanan ekseni kontrol etmesi, Anadolu-Ortadoğu-Süveyş Kanalı hattına hâkim olması, Süveyş Kanalı’ndan Hint ve Pasifik Okyanusuna uzanan deniz yolunun kontrol noktalarından biri olması ve Ortadoğu’da petrol merkezli muhtemel bir savaşta depo görevini üstlenebilecek olması gibi sebeplere dayanmaktadır.¹⁰⁰

Kıbrıs, Akdeniz’in doğusunda yer alan ve tarihten günümüze başlıca deniz yolları olan, Süveyş Kanalı, Cebelitarık Boğazı gibi önemli deniz geçitlerini kontrol eden konumu itibariyle yüzyıllardır birçok devletin sahip olmak istediği ve olduğu bir adadır. Bu yüzden ada, Doğuda hâkimiyet kurmak isteyen Batılılar için de, Batıyla

⁹⁸ William Hurrell Mallock, *In an Enchanted Island or a Winters Retreat in Cyprus*, Third Edition, Richard Bentley & Son, London, New Burlington St. 1892, s. 178

⁹⁹ Louis Palma Di Cesnola, *Cyprus: Its Ancient Cities, Tombs, and Temples, a Narrative of Researches and Excavations during Ten Years’ Residence in That Island*, Second Addition, Harper&Brothers, Publishers, New York, Franklin Square, 1878, s. Introduction 1

¹⁰⁰ Müge Vatansever, “Kıbrıs Sorununun Tarihi Gelişimi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* Cilt XII, Özel Sayı, 2010, (Basım Yılı: 2012), s. 1487

ilişkilerini güçlendirmek isteyen Doğu toplumları için de daima önemli bir merkez olmuştur. Gülden Çokkalender Lawrence Durrell'in, ada hakkında anılarını yazdığı *Kıbrıs'ın Acı Limonları* adlı eseriyle ilgili şunları aktarır:

Durrell'e göre Doğu'da gözü olan insanoğlu işe Kıbrıs'la başlamalıdır; nitekim İskender öyle yaptı, Batı'da gözü olan insanoğlu da işe Kıbrıs'la başlamalıdır; nitekim Harun El Reşit öyle yaptı. Her devirde hayati bir önem taşıyan yeşil ada Kıbrıs, denizden ve havadan, dışarıyla ilişkisi hiçbir zaman kesilmeyen bir yer olduğundan Durrell, Kıbrıs halkının sabırlı ve katlanmasını bilen bir halk olduğunu söyler. Çünkü ne kadar zayıf olursa olsun hiçbir insan soyu bir yabancıya yönetiminde yaşamak istemez ve bir halk için doğduğu yere ait yerel haklar kadar değerli başka bir hak yoktur.¹⁰¹

3.2. Kıbrıs'ın İsmi

Antik çağlardaki önemi ve ikliminden kaynaklı eşsiz bitki örtüsünün yanı sıra, "sınırsız bakır zenginliğiyle Kıbrıs, en yakınındakileri kolayca memnun edecek bir cazibe sunmuş olmalıdır."¹⁰² *"Cyprus with its unlimited wealth of copper must have presented an attraction which its close proximity would enable them to easily gratify."* Buradan da anlaşılacağı üzere adanın en önemli doğal kaynaklarından birisi bakırdır. Kıbrıs'ta bol miktarda bulunan bakırın isminin de adadan türediği yönündeki görüşü Cesnola şu sözlerle açıklar: Adada, "sadece bakırın kalitesi değil, aynı zamanda antik çağlarda bilinen diğer tüm madenlerden daha büyük oranlardaki temini, bakır madenlerindeki zenginliğin ana kaynağıydı. Yaygınlığı ve genel kullanımından dolayı *Aes Cyprium* olan ismi *Cyprum* olarak kısaltılmış ve *cooper* (bakır) şeklinde İngilizleşmiştir."¹⁰³ (Vurgu bana ait Ç.K) *"the chief source of wealth was in the copper mines, which yielded not only a finer quality of copper, but also a greater supply of it than any other mines known to the ancients. It was from its prevalence and general use that its proper name of [...] Aes Cyprium, came to be shortened into Cyprum, and anglicised into copper."* Bakıra adını vermesinin yanında adada hem kaliteli hem de bol miktardaki bu maden adayı onu fethetmek isteyen ülkeler tarafından daha cazip bir hale getirmiştir. Özellikle antik çağlarda bakır; kılıç, zırh ve diğer eşyaların üretiminde neredeyse antik çağlardan Romalılar dönemine kadar Kıbrıs'ın ticaretinin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Kıbrıs'ın bakır ve kılıçları o kadar meşhurdur ki

¹⁰¹ Gülden Çokkalender: "Kıbrıs'ın Acı Limonları", Yeniden Perspektif, Haber Eklenme Tarihi: 02.08.2013 15:53, www.yenidenperspektif.com/haber/siir_1/gulden-cokkalender-kibrisin-aci-limonlari/202/yorum/sayfa-1.html Erişim Tarihi: 07. 10. 2013

¹⁰² Cesnola, *a.g.e.*, s. 2

¹⁰³ Cesnola, *a.g.e.*, s. 7

Büyük İskender'in de Kıbrıs'ta yapılmış olan kılıçları kullanmış olduğunu ada hakkında bazı tarihi bilgiler de veren İngiliz seyyah Buckley tarafından şu şekilde ifade edilir:

Kıbrıs kılıçları o kadar değerliydi ki Büyük İskender bir kral tarafından kendisine hediye edilen bir Kıbrıs kılıcını taşımıştır. Solon* hayatının son yıllarını bu adada geçirmiştir. [Kıbrıs,] modern çağlarda nispeten önemli bir yerdi ve XII. yüzyılda kedisine Kıbrıs'ın kralı diyen Aslan Yürekli Richard** tarafından fethedilmiştir. 1878 yılında Büyük Britanya'nın kontrolü altına girmiştir.¹⁰⁴

Cyprus swords were so valued that Alexander the Great wore on presented to him by a king. On this island Solon spent the closing years of his life. In comparatively modern times it was a place of importance, and at the close of the twelfth century was conquered by Richard Coeur de Lion, who called himself King of Cyprus. In 1878 it came under the control of Great Britain.

Adanın bakıra ismini vermesi görüşünün tam tersi de mevcuttur. Bazı kaynaklardan bakırın adaya ismini verdiği söylenmektedir. Adanın isminin kökeni ile ilgili tanrıça *Kipris*'ten, bakırın Latince ismi olan *Cuprum*'dan, *kopher* ya da *kypros* olarak bilinen kına çiçeğinden ya da Latincesi *Cypress* olan kına çiçeğinden türediğine

* İÖ 630-560 yılları arasında yaşamış, Atina hukukunun temelini oluşturan kendi adını taşıyan yasaları ile ünlü Atinalı bir devlet adamı ve şairdir. Eski Yunan uygarlığının yedi bilgesinden birisi olan Solon, daha sonraları yargıç seçilmiş ve siyasal alandaki reformlarıyla da ülkesini soyluların tekelinden kurtarmıştır. Ayrıca ticaret, kölelik ve hukuk gibi konularda oldukça önemli girişimlerde bulunmuştur. Detaylı bilgi için bkz. *Tarih Boyunca Önemli Hukuksal Metinler, Solon*,

<http://www.ankarabarasu.org.tr/Siteler/barohukukmuzesi/icr12.html>, Erişim Tarihi: 24. 01. 2014

** İngilizcesi *Richard The Lionheart*, Fransızcası *Richard Coeur de Lion*; olan 1157-1199 yılları arasında yaşamış, İngiltere'nin 1189-1199 tarihleri arasındaki Norman Fransız asıllı kralıdır. Günümüzde İngiltere'nin önemli ikonlarından birisi olan I. Richard, aslen Norman Fransız olup İngilizceyi çok az biliyordu. Henüz 16 yaşında, babası II. Henry'ye karşı ayaklanan asileri bastırmayı başaran Richard, Üçüncü Haçlı Seferi'ne bizzat katılarak savaşı komuta eder ve Müslümanlara karşı önemli zaferler elde ederek Selahaddin Eyyubi ile birçok kez karşı karşıya gelir. Çok sayıda önemli zaferine rağmen Kudüs'ü ele geçireme de üstün cesareti ve komuta kabiliyetinden ötürü Richard'a Aslan Yürekli unvanı verilmiştir.

Detaylı bilgi için bkz. *I. Richard*, http://tr.wikipedia.org/wiki/I._Richard, Erişim Tarihi: 13.03.2014

Üçüncü Haçlı Seferi (1189-1192): Şif-Fatımî Devletini ortadan kaldırarak Eyyubî Devleti'ni kuran Selahaddin Eyyubî Haçlılara karşı harekete geçer. 1187 yılında da Hattin Zaferiyle 1097'den beri Haçlıların elinde bulunan Kudüs'ü ele geçirir. Böylece Ortadoğu'da, birkaç sahil kentinin dışında Hristiyan şehri kalmaz. Bu zaferler karşısında endişelenen Avrupa, Papa Üçüncü Clemens'in teşvikiyle Fransa ve İngiltere Kralları ve Alman İmparatoru ile hüsrarla sonuçlanan ancak Avrupa'nın en ünlü kral, imparator ve kumandanlarının katıldığı sefer olarak bilinen, Üçüncü Haçlı Seferine katılırlar. Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa karadan, Fransız Kralı Philippe Auguste ile İngiliz Kralı Arslan Yürekli Richard'ın denizden harekete geçer. Anadolu topraklarında hezimete uğrayan Alman İmparatoru ordusunun büyük kısmını burada kaybeder. Ağır zayıat veren haçlılar, perişan bir vaziyette Filistin'e ulaşır. İngiltere kralı Richard ise deniz yoluyla Kıbrıs'a ulaşarak, Bizans valisini adadan kovar ve burada Latin Krallığı kurar. Kıbrıs'tan Akka'ya geçen Arslan Yürekli Richard ve Fransız Kralı, uzun süren muhasaradan sonra kaleyi alarak Kudüs'ü yeniden almak için savaşırlar fakat başarılı olamazlar ve verdikleri ağır kayıplar nedeniyle ülkelerine geri dönerler. Kıbrıs ise İngiltere için bu seferin en önemli ganimetidir.

Detaylı bilgi için bkz. Türk Tarihi, *Haçlı Seferleri*, <http://www.dallog.net/savaslar/hacliseferi.htm>, Erişim Tarihi: 16. 02. 2014

¹⁰⁴ J.M. Buckley, *Travels in Three Continents Europe-Africa-Asia*, Hunt&Eaton Cincinnati, Cranston&Curts, New York, 1894, s. 498

dair birçok farklı görüş bulunmaktadır. Adanın ismine dair farklı kullanımlar *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs* adlı eserde şöyle sıralanmaktadır.

Türkçe’de Kıbrıs, Arapçada “Kubrus” (Kubruş), Batı dillerinde “Cyprus”, “Cypre”, “Chypre”, “Gipros” ve “Cypren” olarak adlandırılan ada; Mısır ve Hitit kaynaklarında müştereken Alaşya (Alasya) şeklinde geçerken, Mısır kaynaklarında, ayrıca “Asi” kelimesiyle de ifade edilmektedir. Asurlular’da “Yatnana” veya “Ya”, İbranilerde “Kittim” denilen Kıbrıs; “Kypros” olarak ilk defa Homeros’ta zikredilmektedir. Adanın, Ana Tanrıça Kibele’ye bu adada verilen isim olan Kipris’ten geldiği de rivayet edilmektedir. Adanın adının; adada bolca bulunan kına çiçeğinin İbranice karşılığı olan “Kopher”, yine adada bolca çıkan bakırın Latince karşılığı olan “Cuprum” veya Batı dillerine “Copper” ve “Kopher” olarak geçen bakırın Akadca aslı ve nihayet Latince servi anlamına gelen “Cypress” kelimesinden geldiği şeklinde rivayetler de mevcuttur.¹⁰⁵

Farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmasından dolayı; kültürü, insanların yaşam tarzları, gelenekleri ve dili gibi birçok açıdan kozmopolit bir yapıya sahip olan adada bu medeniyetlerin izlerini yaşamın her karesinde görmek mümkündür. Bünyesinde birbirinden farklı dinleri, kültürleri, kavimleri ve uygarlığı barındırmış olan ada; geçmişinde çok renkli bir “dinler ve kavimler mozaïği”¹⁰⁶ görüntüsü sunmuş ve bunu kültüründe harmanlamıştır.

¹⁰⁵Sarmay, *a.g.e.*, s. 4

¹⁰⁶ Celâl Erdönmez, “Şer’iyye Sicillerine Göre Kıbrıs’ta Toplum Yapısı (1839-1856)”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Isparta 2004, s. 36

IV. BÖLÜM

KIBRIS'IN TARİHİ

4. 1. Adanın Osmanlı İdaresine Kadar Olan Tarihi

Kıbrıs, daima bünyesinde farklı etnik ve dini unsurları barındıran bir ada olmuştur. Bundan ötürü, Akdeniz'e ve dolayısıyla dünyaya hâkim olmak isteyen her devletin fethetme isteği duyduğu ve bu yüzden hep tehlike altında olan bir kara parçasıdır Kıbrıs. Adaya hâkim olanlar da, adanın yönetimi de tarih boyunca hep el değiştirmiştir. Gürsoy'un belirttiği gibi:

Dışarıdan bakıldığı zaman deniz ortasında münferit ve yeknesak gibi görünen Kıbrıs, tarihî çağlarda ayrı ayrı krallıkların hüküm sürdüğü birtakım idarî ve siyasi parçalara ayrılmış bulunduğu gibi, başka devlete tâbi bir eyalet durumuna da girmiş, fakat aynı zamanda bütün adaya hâkim müstakil idarelere de kavuşmuştur.¹⁰⁷

Jeolojik dönemlerde gerçekleşen tabiat olayları neticesindeki çöküntüler dolayısıyla Anadolu topraklarından ayrılarak Akdeniz'in doğu bölgesinde bir ada haline gelen Kıbrıs, tarihi boyunca birçok medeniyetin dikkatini çekmiştir. Böylece, Doğu Akdeniz'de yer alan ve üç büyük kıtanın kilit noktasında bulunan adaya Fenikeliler, Egeliler, Venedikliler gibi birçok uygarlık yerleşmiş olsa da Türklerin eline geçtikten sonra genel olarak Anadolu topraklarından göçler gerçekleşmiştir. Kıbrıs, tarih boyunca Doğu ile Batı arasındaki ticaret yolunun kesiştiği noktadaki konumu dolayısıyla da hem jeopolitik hem de ekonomik ve ticari açıdan önemli bir merkez olmuştur. Koday, adada çok eski çağlardan kalıntılara rastlandığının altını çizer ve yapılan kazılar sonucunda Kıbrıs ve Antakya'dan çıkarılan eserlerin benzerliğine şu sözlerle dikkat çeker:

Gerçekten de, yapılan kazılardaki buluntulara göre, Kıbrıs'ta ilk insan izlerine Neolitikte rastlanmıştır. Raymond Fmon'a göre bu ilk insanlar Kıbrıs'a Anadolu'dan gelmişlerdir. Çünkü Antakya'nın güneyinde çıkarılan Neolitik devri seramikler ve çeşitli aletler ile Kıbrıs Neolitik seramikleri ve aletlerinin büyük benzerlikler gösterdiği tesb[p]it edilmiştir. Bunun yanında Kıbrıs'ta bulunan işlenmiş obsidiyenin Anadolu'dan getirildiği belirlenmiştir.¹⁰⁸

Arkeolojik kazılardan çıkan sonuçlara göre Kıbrıs'ta yerleşik hayatın "Neolitik devri sonlarına kadar uzandığı düşünülmektedir. Adadaki ilk yerleşme yeri adanın güney kısmındaki Khirokita köyü yakınlarındadır."¹⁰⁹ Ada, milattan önceki dönemlerde

¹⁰⁷ Gürsoy, *a.g.m.*, s. 209

¹⁰⁸ Koday, *a.g.m.*, s. 20

¹⁰⁹ Koday, *a.g.m.*, s. 29

Mısır ve Hitit tarafından paylaşılabilmesi sonucunda yüz yirmi yıllığına Hititlilerin himayesine girmiştir. Ardından tekrar Mısır'ın eline geçen ada sonrasında "yetenekli ve metal işlemede fazlasıyla mahir"¹¹⁰ "*skilled and largely occupied with metal-working*" Fenikelilerin egemenliğine girmiştir. Adayı ele geçiren her medeniyette olduğu gibi Fenikeliler de ticarete büyük önem vermişler ve uygarlıklarını bu doğrultuda kurmuşlardır. "Adanın sömürge geçmişine göre; Fenikelilerin anakarayla ticaret için en yakın ve uygun olan güney sahillerine yerleştiği görülmektedir."¹¹¹ "*With reference to the colonisation of the island, it will be seen that the Phoenicians had settled on the South coast at the nearest and most convenient points for trade with the mother country*" Fenikeliler adaya büyük hizmetler sunmuşlar ve önemli tarihi eserler bırakmışlardır. Birçok gezgin seyahatnamelerinde bu eserlerden bahsetmektedir. Yaptığı kazılarla çok sayıda tarihi eseri gün yüzüne çıkaran General Louis Palma Di Cesnola seyahatnamesinde Fenikeliler döneminden kalma birçok tarihi eserden bir kısmının resimleriyle birlikte şu sözlerle bahsetmektedir: "Yaz sonuna kadar yüzlerce lahit açmıştım; hepsi aynı karakterdeydi ve bana göre Fenikelilere aitti."¹¹² "*At the end of the summer I had opened several hundred tombs; they were all of the same character, and, in my opinion, Phoenician.*"

Fenikelilerin ardından bir süreliğine Asur ve ardından yine Mısır himayesine giren adada daha sonra Persler hüküm sürmüştür. Büyük İskender'in adayı Perslerin elinden almasıyla ada, bu seferde Makedonya'ya bağlı bir krallığa dönüşmüştür. Makedonya himayesinin ardından ada önce Roma İmparatorluğunun ve imparatorluğun bölünmesinin ardından da Doğu Roma'nın (Bizans) eline geçmiştir. Bunu sonucunda, "Bizans hâkimiyetiyle Kıbrıs'ta büyük değişiklikler meydana gelmiş, Hıristiyanlığın doğuşunda bu dini ilk kabul eden Roma vilâyetlerinden biri olmuş ve Ortodoks Kilisesi kurulmuştur."¹¹³

649 yılında Şam Valisi Muaviye tarafından fethedilmesiyle beraber adada ilk İslami dönem başlamıştır. Bu dönemde yapılan anlaşmaya göre "Kıbrıslılar Bizans'a vermekte oldukları 7.200 altını Müslümanlara verecek, Bizanslılarla yapılacak

¹¹⁰ Cesnola, *a.g.e.*, s. Introduction 2

¹¹¹ Cesnola, *a.g.e.*, s. Introduction 21

¹¹² Cesnola, *a.g.e.*, s. 68

¹¹³ Sarıay, *a.g.e.*, s. 9

savaşlarda onlara yardım etmeyecek ve Müslümanlar Kıbrıs'ı üs olarak kullanabileceklerdi.”¹¹⁴ Böylece Kıbrıs Adası 688'den 868'e kadar bir Kıbrıs Arap-Bizans Kondominyumu olarak idare edilmiştir. 866 yılına kadar devam eden bu süreç sonrasında ada tekrar Bizans hâkimiyetine girmiştir. Bu tarihi bilgiyi Mallock şu sözlerle aktarır:

Daha başlangıçta, Konstantin zamanlarından önce adanın müreffeh ve nüfusu yoğunluğu fazla olan muazzam bir antik kasaba olduğu; daha sonraları saraylar ve Yunan tapınaklarıyla süslendiğini ve çok sayıda görkemli Hristiyan kilise ve manastırının kademeli olarak yan yana beyaz Korint tarzı kemerli girişlerin yükselmiş olduğu sonucunu çıkardım. İngiliz Haçlı Ordusu, gri renkli zırhlarının içerisinde gelerek adayı ele geçirdiğinde, bütün bu eserler kaba Avrupalılara bir hayal gibi görünmüştü. Bunlar yaklaşık 1190 yıllarında olmuştur.¹¹⁵

To begin, I gathered that it was a town of immense antiquity; that it was certainly wealthy and populous before the days of Constantine; that it was then adorned with palaces and beautiful Greek temples; and that gradually side by side with the white Corinthian porticoes rose a splendid crowd of Christian churches and monasteries. When the English crusaders came in their gray armour and seized it, it looked like a vision to their rude European eyes. This happened about 1190.

1191 yılında İngiltere Kralı I. Richard (Aslan Yürekli Richard) tarafından III. Haçlı Seferi sırasında ada İngiltere yönetimine girmiştir. Bir süre sonra adada meydana gelen karışıklıklardan dolayı ada Richard tarafından Tapınak Şövalyelerine satılmıştır. Karışıklıkların devam etmesi üzerine Tapınak Şövalyeleri adayı Kral Richard'a geri vermiş ve Guy de Lusignan Kıbrıs kralı olmuştur. Bunun sonucunda ada 300 yıl boyunca Lüzinyan hanedanlığı tarafından yönetilmiştir. Lüzinyanların ardından ada da Cenevizliler, Memlûklular ve Venedikliler hüküm sürmüştür. Seyyah Morris'in tarihi tanımıyla ada, “Haçlı seferlerinin olduğu dönemde onu meşhur eden çarpışmaların olduğu yerdî ve ihtişamlı zamanlarında Venedik'in mülklerinden birisiydi.”¹¹⁶ “*In the days of the crusades it was the scene of actions which made it celebrated, and it was one of the possessions of Venice in the days of her glory.*” Ancak Venedikliler, yükselme dönemini yaşayan Osmanlı Devleti'ne problem yaratmaya başlamış ve bunun sonucu olarak da Osmanlı Devleti adayı ele geçirme kararı almıştır.

¹¹⁴ Sarımay, *a.g.e.*, s. 10

¹¹⁵ Mallock, *a.g.e.*, s. 97

¹¹⁶ Caspar Morris, *Letters of Travel*, Times Printing House, Philadelphia 1896, s. 623

4. 2. Adada Osmanlı Hâkimiyeti

Venediklilerin bir tehdit oluşturduğu ada, 1571 yılında 11 ay süren zorlu bir seferle Osmanlı İmparatorluğunca fethedilerek 1878 yılına kadar Osmanlı yönetiminde kalmıştır. Osmanlı Devleti Anadolu, Mısır ve Suriye gibi bölgelerde egemen olmaya başladıktan sonra, Kıbrıs bu yerleşimlerin tam ortasında yer alan “Venedik hâkimiyetinde bir Hıristiyan kalesi görünümünü almıştır.”¹¹⁷ Hatta Nicolae Jorga'nın belirttiği gibi “Sultan Selim daha tahta cülus etmeden önce, 1562 yılında Sekreter Donini Sultan Selim'in Kıbrıs'ı fethetme niyetinden bahsediyordu.”¹¹⁸ Mısır'ın fethinden sonra da Doğu Akdeniz'deki mutlak hâkimiyet için, Girit ve Kıbrıs adalarının ele geçirilmesi politik ve askeri bir kaçınılmazlık olmuştur. Her fırsatta Kıbrıs'a sığınan korsanların “deniz ticaret gemilerine ve hacca giden yolcu gemilerine saldırarak yol güvenliğini yok ediyor ve sürekli bir tehdit unsuru oluşturuyor”¹¹⁹ olması ve diğer Osmanlı topraklarına gerçekleştirilecek olası bir saldırıda da düşman devletler için üs konumunda yer alması Osmanlı Devleti için göz ardı edilemeyecek bir sorundu.

Kıbrıs'ın Hıristiyan bir toplum olan Venediklilerin elinde olmasının yanı sıra, Venedikli korsanların Osmanlı deniz ticaretine vermiş oldukları zararlar ve Kıbrıs'ta yaşayan “dini özgürlükleri kısıtlanan ve baskıya maruz kalan yerli halkın talepleri sonucunda”¹²⁰ da fetih için zemin hazırlanmıştır. Bu gelişmeler üzerine “Sultan Selim Venediklilerden Kıbrıs'ın Osmanlı Devleti'ne teslimini resmen istemişti. Kendini adayı fetheden Mısırlı hükümdarların halefi olmasını gösteriyordu. Çavuş Kubat, Venedik'e Kıbrıs'ın derhal boşaltılması emrini ve şeyhülislamın fetvasını götürdü. Aynı zamanda Kıbrıs limanlarının korsanlara sığınak ve destek sağlamasıyla ilgili suçlamalarda bulundu.”¹²¹ Böylece, 1570 yılında başlayan çıkartma 1571 yılında sona ermiş ve Osmanlı Devleti adına Lala Mustafa Paşa siyasi, ekonomik, stratejik ve dini nedenlerden ötürü adayı ele geçirmiştir.

¹¹⁷ Erdönmez, *a.g.t.*, s. 7

¹¹⁸ Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, 3, (1538-1640), Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005, s. 129

¹¹⁹ Sarımay, *a.g.e.*, s. 12

¹²⁰ Vatanserver, *a.g.m.*, s. 1490

¹²¹ Jorga, *a.g.e.*, s.130a

Kıbrıs'ın fethiyle beraber, adada 1571 yılından başlayarak 1878 yılına kadar 307 yıl devam edecek olan “tarihinin en sorunsuz ve huzurlu dönemini”¹²² yaşayacağı Osmanlı hâkimiyeti ve barış süreci (Pax Ottomana)* başlamıştır. Osmanlı Devleti adayı ele geçirdiğinde, ada her ne kadar ticaret yolu üzerinde yer alsın ve verimli topraklara sahip olsa da bakımsız ve harap bir haldedir. Adanın zenginliğine göre savunma araçları hiç de iyi durumda değildir.¹²³ Tarihinde birçok farklı medeniyete kültüre ev sahipliği yapan Kıbrıs kültürüne, Osmanlı hâkimiyetiyle beraber Türkler de eklenir. Adanın ele geçirilmesinin ardından Osmanlı hükümeti adada Müslümanlar ve diğer din ve mezheplere mensup vatandaşlar birbirinden ayrılmayarak huzur içinde yaşamaları sağlanmaya çalışılmıştır. Recep Dündar, Kıbrıs'ta birbiriyle tanışan bu toplumu şu sözlerle tanımlar: “Kıbrıs'ın Türkler tarafından fethi, adanın tarihini her yönden etkileyecektir. Zira, Ada'da Hellenistik kültürün yanı sıra, idari, sosyal, askeri ve iktisadi yönden bütün kurumlarıyla Türk-İslam kültürü de yerleşecek ve ikili yapısını günümüze kadar muhafaza edecek olan bir toplum ortaya çıkacaktır.”¹²⁴

Fethin ardından Kıbrıs, idari açıdan beylerbeyi olarak yönetilmiş, Lefkoşa bu beylerbeyliğinin merkezi olmuş Avlonya Sancakbeyi Muzaffer Paşa da Kıbrıs'a beylerbeyi olarak atanmıştır. “Böylelikle, merkeze, yani İstanbul'a bağlı bir beylerbeyliği olarak oluşturulan Kıbrıs'taki Osmanlı idaresi, ülkenin hukuki yapısını ve adalet işlerini de imparatorluğun diğer bölgelerinde olduğu gibi İslam Hukuku ilkelerine göre düzenlemiştir.”¹²⁵ Osmanlı adada hâkimiyet kurduktan sonra sadece Türkleri değil adada yaşayan Rumların da haklarını savunmuş ve onlara dini özgürlüklerini de vermiştir. Canları ve malları güvence altına alınan Rumlara vergilerde de kolaylık

¹²² Vatansever, *a.g.m.*, s. 1526

* Osmanlı barışı (Pax Ottomana) tarihteki Roma barışının (Pax Romana) son modelini, Osmanlı tarihçilerinin hassaten Batılı meslektaşlarına Osmanlı düzenine tâbi milletlerin bu idare altındaki uyumunu izah etmek için kullandıkları bir deyimdir. Muhtelif milletler (dini gruplar) arasındaki uyum için bir tek şart vardır: Hâkim grubun (yani Türk'ün) kendi etnik kimlik ve kültürünü fazla vurgulamadan kabul ettirmeye çalışması (oradaki Türklük dışında diğer idari dallarda Türk olma şartı vurgulanmıştır). Kalemîye ve ilmiye sınıfı Türklerden oluşmuşsa da, Rönesans sonrası çağdaş imparatorluklar gibi bu etnik özellik, vurgulu bir şekilde bu zümreye girmek isteyenlere zorla kabul ettirilmiştir. İlber Ortaylı, *Osmanlı Barışı*, Ufuk Kitapları, İstanbul 2004, s. 11

¹²³ Bkz. Jorga, *a.g.e.*, s.131

¹²⁴ Recep Dündar, “Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670)”, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Malatya 1998, s. 409

¹²⁵ Turgut Turhan, “Tarihsel Bakış Açısıyla Kıbrıs Türk Hukuk Sistemi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt LVII, Sayı 2, Ankara 2008 s. 257

sağlanmıştır. Huzur ortamı sağlanan adadaki durum *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs* adlı eserde şöyle ifade edilmektedir.

Fetihten sonra çıkarılan Kıbrıs Kanunnamesiyle (23 Zilhicce 979)* Venedik döneminde can, mal ve ırzlarından emin olmayan Kıbrıs Rumları, Türk yönetiminde emniyet ve huzura kavuştular ve Venedikliler döneminde verdikleri verginin yarısını vermekle yükümlü kıldılar. Feodal sistemin kaldırılarak lordların yüzyıllardır esiri olan halkın esaretten kurtarıldığı adada Osmanlı Devleti'nin ada halkının hukuk nizamında yaptığı en büyük değişiklik, uzun zamandan beri devam eden ücretsiz mecburi çalışma angaryasını kaldırmak oldu. Öte yandan Lusignanlar ve Venedikliler döneminde halkın elinden alınan dinî hürriyet geri verilerek sürgünde olan Ortodoks başpiskoposunun adaya dönmesine müsaade edildi.¹²⁶

Rumlara sağlanan bu özgürlüklerin yanında birçok açıdan adanın Türk nüfusunun artırılması gerekmektedir. Adada ticareti hayatın canlanması ve toprağın işlenmesi için yeterli miktarda Türk yoktu. Ayrıca fethedilen toprakta kalıcı olmak için de adadaki Türk nüfusunun artırılması gerekmektedir. Çakmak bu durumu şöyle izah eder:

Bu durumu gören Kıbrıs Beylerbeyi Sinan Paşa Sultan II. Selim'e bir mektup göndererek Kıbrıs'ın arazi, nüfus ve gelir durumu hakkında bilgiler vermiş, Venediklilerden boşalan arazinin işlenemediğini, Ada'nın kalkınması için yeterli sayıda sanatkâr bulunmadığını bildirmiştir. Bu mektup üzerine Sultan II. Selim, Kıbrıs'ın kalkınması, zenginleşmesi ve Kıbrıs'taki Türk nüfusun takviyesi için 22 Eylül 1572 tarihli bir hüküm ile Kıbrıs'a Türk ailelerin iskânını emretmiştir. Osmanlı Devleti, Kıbrıs'ın nüfusunu takviye etmek amacıyla daha sonraki yıllarda da Ada'ya Türk iskânını sürdürmüştür. Yürütülen bu iskân çalışmaları sırasında; öncelik kendi isteği ile göç etmek isteyenlere verilmiştir.¹²⁷

Osmanlı'nın klasik *şenlendirme*¹²⁸ politikası ile göçlerde meslek sahibi vasıflı kimselere öncelik sunulmuş ve iki yıl süresince vergiden muaf tutulmuşlardır. Adanın ılıman iklimi ve verimli toprakları sayesinde de Anadolu'da birçok kişi göçü kabul etmiştir. Adaya gitmesi için seçilen meslekler arasında “kunduracı, çizmecici, terzi, takkeci, ipek, tiftik, yün dokumacısı, tiftik tarakçısı, aşçı, işkembeci, mumcu, demirci, saraç, bakkal, sepicici, marangoz, duvarcı, taşçı ve bakırcı gibi esnaflar”¹²⁹ bulunmaktaydı. Bu istekli göçün yanında Anadolu'nun bazı bölgelerinden zorunlu

* 7 Mayıs 1572

¹²⁶ Sarımay, *a.g.e.*, s. 18-19

¹²⁷ Zafer Çakmak, “Kıbrıs'tan Anadolu'ya Türk Göçü” (1878–1938), *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 36, Erzurum 2008, s. 202

¹²⁸ Recep Dündar-Mesut Aydın, “Karaman Eyaleti Niğde Kazasından Kıbrıs'a Göçürülen Aileler”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 47, Erzurum 2012, s. 226

¹²⁹ Dünden Bugüne Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs Sorunu-I, Kıbrıs araştırmaları merkezi, <http://crc.atilim.edu.tr/sorun/53-tarih> , Erişim Tarihi: 15.12.2013

göçlerde gerçekleşmiştir. Recep Dünder ve Mesut Aydın makalelerinde bu göçü şu sözlerle ifade eder:

Osmanlı Devleti, fetihle birlikte Kıbrıs'ta oluşturduğu idarî, iktisadî ve askerî teşkilatın istikrarını, savaş esnasında harap olan yerlerin şenlendirilmesini ve ekonomik hareketliliğin sağlanmasını adaya iskân edilecek Türk nüfusu ile gerçekleştirmek istiyordu. Bu amaçla Anadolu, Karaman, Rum ve Dulkadir eyaletlerinde yaşayan insanların her on hanesinden bir hanesinin adaya göçürülmesi için ilgili yerlerin kadılarına 21 Eylül 1572 tarihli bir, sürgün hükmü gönderilmiştir.¹³⁰

Vasıflı, dürtüst ve namuslu esnafın yansıra Kıbrıs'a o dönemde sürgün yoluyla mahkûmlar da gönderilmiştir. Adaya gönderilen Türk nüfus sayısı şu şekildedir: “Defterdeki kayıtlara göre: Niğde şehir merkezinden (29) ve köylerinden (57) olmak üzere toplam 86 hane, Melenduz (17), Şamardı (42) ve Budak nahiyelerinden 89 hane, Bor Kazası (21) ile Sahra (43) ve Kızmelek (7) nahiyelerinden toplam 246 hane Kıbrıs'a gönderilmek üzere tespit edilmiştir.”¹³¹

Eski çağlardan beri birçok devletin himayesine girmesine rağmen Türklerin haricindeki diğer devletler adayı vatanlarının bir parçası gibi görmemişler ve bunun sonucu olarak da ada sürekli el değiştirmek zorunda kalmıştır. Bu değişiklik adaya bir kültür mirası bırakmıştır. Osmanlı Devletinin iskân politikasıyla beraber ada hızla Türkleşmiş ve adada bulunan Türklerin refah seviyeleri artmıştır. Osmanlı hâkimiyeti boyunca Türkler, Rumlar ve diğer kültürlere mensup halk adada barış ve huzur içerisinde yaşamıştır. Fakat 1800'lü yılların sonlarına doğru dünya siyasetinde meydana gelen çalkantılardan Kıbrıs'ta etkilenmiş ve huzursuzluklar baş göstermeye başlamıştır.

4. 3. Adanın Osmanlı Hâkimiyetinden Çıkışı ve Sonrası

Osmanlı Devleti'nin, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından yenik düşmesi sonucu Rus askerlerinin Osmanlı topraklarının bazı bölgelerine girmesi, on dokuzuncu yüzyılda büyük bir sömürge imparatorluğu kurmuş olan İngiltere'yi harekete geçirdi. Sömürgecilik; genel olarak politik, askeri ya da din gibi sebeplere dayanmaktadır ve ülkeleri sömürgeciliğe sevk eden en önemli sebeplerden birisi hammadde teminidir. Bu ihtiyaç, İngiltere'nin 16. yüzyılda başlattığı sömürgeciliğini Hindistan, Uzakdoğu ve Afrika'ya doğru yaymasına neden oldu. 1869 yılında *Süveyş Kanalının da* açılmasıyla

¹³⁰ Dünder-Aydın, *a.g.m.*, s. 226

¹³¹ Dünder-Aydın, *a.g.m.*, s. 228

Ortadoğu'nun ve Akdeniz'in öneminin yeniden artması ve Hindistan'a giden yolda güvenliği sağlamak adına İngiltere Kıbrıs'a göz koydu. Süveyş kanalının açılması Oryentalist bakış açısıyla Doğu ülkelerine yönelen Batılılar için oldukça önemli bir gelişme olmuştur. Akdeniz'de gerçekleşen ticaretin en önemli ürünleri lüks kullanım maddelerinden olan; porselen, ipek, inci baharat gibi ürünlerdi. Bilhassa baharat ve ipeğin oldukça önemli olduğu yıllarda *Baharat Yolu** ve *İpek Yolu*** olarak bilinen ticari açısından oldukça hayati güzergâhlar vardı. Böylece eski çağlardan beri uzak doğuya giden yolların başlangıç noktasında olan stratejik olarak önemli bir mevkide yer alan Mısır da Kıbrıs gibi tarihi boyunca büyük devletlerin işgaline uğramıştır. Ancak Portekizlilerin Hint deniz yolu keşfi ve ticaret yolu olarak güzergâhın Ümit Burnu tarafına kaymasıyla Mısır ve Akdeniz ticarete önemini yitirmiştir. Akdeniz ve Mısır ticaretini tekrar canlandırmak adına III. Murat zamanında gündeme gelen Süveyş projesi gerçekleşmemiş fakat Napolyon'un Mısır'ı işgaliyle bu proje tekrar gündeme gelmiştir ve 10 yıllık çalışmanın ardından, 17 Kasım 1869'da, yaklaşık 171 km uzunluğunda, Akdeniz ile Kızıldeniz'i birleştiren yapay su yolu olan Süveyş kanalı açılmıştır. Bu bağlamda İngiltere bu yollarda söz sahibi olmak adına, Akdeniz'de stratejik adalara hâkim olma çalışmalarına başlamıştır. Sömürgeciliğin çoğaldığı on dokuzuncu yüzyılda ise İngiltere Süveyş kanalında söz sahibi olmak için büyük girişimlerde bulunmuştur ve 1875 yılında Mısır'ın içine düştüğü mali kriz sonucunda kanal hisselerinin büyük bölümünü alarak en büyük hissedar ve söz sahibi olmuştur. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşının sonucunda Kıbrıs'ı da kiralayarak ticaret yolunun çıkış kısmını da ele geçiren İngiltere, dönemin önemli ticaret yolları olan Baharat Yolu ve İpek Yolu'nda karşısına çıkabilecek bütün engelleri yok etmiştir. Kanalın dünya ekonomisine oldukça önemli katkıları olmuştur. Kıtaları birbirine bağlamasının yanı sıra Avrupa'dan başlayıp Doğu Asya'ya uzanan ve oraya gitmek için 17.400 km'lik bir yol olan Ümit Burnu ve Afrika sahillerini dolaşmak zorunda kalan gemilere çok daha kısa ve ucuz olan yeni bir yol açmıştır. Böylece daha kısa ve daha fazla sefer yapabilen gemiler ülkelerinin, Akdeniz'in ve dünyanın ticaretini hızlandırarak ekonomiye katkı sağlamıştır. Bu gelişmelerin sonucunda Kıbrıs'ın stratejik önemi de katlanarak artmış,

* Hindistan'dan başlayan İran Körfezi ve Irak üzerinden Suriye limanlarına, ya da Kızıldeniz yoluyla Süveyş ve Akabe'ye, oradan da kara yoluyla İskenderiye'ye ulaşan yol.

** Çin'den başlayan Orta Asya üzerinden Hazar Denizi'nin güneyinden ve kuzeyinden geçerek Trabzon'dan Anadolu ve Kırım limanlarına ulaşan yol

ada böylesine önemli bir ticaret yolunda en önemli durak ve üs halini almıştır.¹³² Dünya ticaretinde söz sahibi olmak adına Kıbrıs, İngiltere için önemli bir anahtardı, Kıbrıs'a hâkim olan İngiltere hem ticari yolları güvence altına alacak hem de adanın kanyaklarında da faydalanabileceği bir üs konumuna gelecekti. M. Kemal Boran'ın köşe yazısında bir İngiliz memurun Kıbrıs'ın önemi hakkındaki sözlerini şöyle aktarmaktadır:

Kıbrıs'a malik olmak, İngiltere'yi Akdeniz'de üstün bir duruma yükseltecek ve ülkelerinin müstakbel kaderini tanzim edici bir mevkie ulaştıracaktır. Mısır ve Suriye derhal İngiltere'ye tabi olacaklar ve Küçük Asya'nın hareketlerini önleyici bir duruma ulaşılmış olunacaktır. Böylece, Sultan daima kontrol altında bulundurulacak ve Rusya'nın bu bölgedeki tecavüzleri önlemezse bile geciktirilmiş olacaktır. Kıbrıs'a malik olmak İngiltere'nin ticaretini de kayda değer bir derecede artıracak, adanın zengin içkilerinin, ipeklerinin ve diğer istihsal maddelerinin, Mısır'ın şeker ve pirincinin, Anadolu'nun tütün ve pamuğunun tevzi hakkını İngiltere'ye bahşedecektir.¹³³

Kıbrıs, on dokuzuncu yüzyılda İngiltere'nin en büyük sömürgesi olan ve aynı zamanda en önemli ticaret merkezlerinden birisi olan Hindistan'a gidilen deniz yolu güzergâhında bulunmaktaydı. Kemal Boran'ın köşe yazında belirttiği gibi İngiltere Başbakan'ı Benjamin Disraeli'nin deyişiyle, "Kıbrıs Batı Asya'nın anahtarıdır"¹³⁴ ve İngiltere için oldukça önemli bir bağlantı ve ikmal noktası konumundadır. İngiltere'nin Akdeniz'deki varlığını güçlendirmek adına yaptığı planlarda Kıbrıs'ın mühim yeri olmasını Vatanserver şöyle açıklar: "1870'lerde İngiltere için Kıbrıs, Atlantik Okyanusundan Hint Okyanusuna kadar uzanan bu deniz yolu üzerinde, Cebelitarık ve Malta'dan sonra Akdeniz'deki üçüncü bir iskele ve üs durumundaydı. Hindistan yolunu ekonomik, siyasî ve askerî denetim altına almak açısından Kıbrıs, İngiltere için önemli bir kaleydi."¹³⁵

Devam eden savaş döneminde, stratejik öneminin yanında, İngiltere ve diğer büyük Avrupa devletleri Rusya'nın sıcak denizlere inmesini engellemek adına bu savaşta Osmanlı'nın yanında olmuştur. 93 harbi sonucunda imzalanan Ayastefanos

¹³² Detaylı bilgi için bkz. Durmuş Akalın, "Süveyş Kanalı (Açılışı ve Osmanlı Devleti'ne Etkisi 1854-1882)", Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Denizli Temmuz 2011

¹³³ M. Kemal Boran, *1878'de Kıbrıs İngiltere'ye Kiralandı mı, Yoksa Satıldı mı?*, http://khk.kamunet.net/varolus_010811.aspx, Erişim Tarihi: 23.01.2014

¹³⁴ Boran, *a.g.m.*

¹³⁵ Vatanserver, *a.g.m.*, s. 1495

Antlaşmasının* ağır şartlarından kurtulmak için Avrupa devletlerinin yardımıyla Berlin Antlaşması** imzalamışlardır. Bu olaylar üzerine Kıbrıs 1878'de İngiltere'ye 92.799 sterlin karşılığında kiralanmıştır***. Ancak İngiltere bu antlaşma ile yetinmeyip ek antlaşma yaparak adanın mülkiyet ve idaresine sahip olmuştur. 1 Temmuz 1878 yılında imzalanan ek antlaşma altı maddeden oluşmaktadır ve bu maddeler ile İngilizler adadaki varlıklarını kalıcı hale getirmektedirler.**** “Buna göre İngiltere adanın işgal ve

*1. Sırbistan, Karadağ ve Romanya tam bağımsızlık kazanacak ve sınırları genişletilecek.

2. Büyük bir Bulgaristan Prensiği kurulacak, Prensiğin sınırları Tuna'dan Ege'ye, Trakya'da Arnavutluk'a uzanacak.

3. Bosna-Hersek'e iç işlerinde bağımsızlık verilecek.

4. Kars, Ardahan, Artvin, Batum, Doğubayazıt ve Eleşkirt Rusya'ya verilecek.

5. Teselya Yunanistan'a bırakılacak.

6. Girit ve Ermenistan'ı da ıslahat yapılacak.

7. Osmanlı Devleti Rusya'ya 30 bin ruble savaş tazminatı ödeyecekti.

**1. Ayastefanos Antlaşmasıyla kurulan BULGAR KRALLIĞI üçe ayrıldı:

a)Asıl Bulgaristan: Osmanlı Devletine vergi veren bir prenslik haline getirildi.

b)Makedonya: ıslahat yapılmak şartıyla Osmanlıya bırakıldı.

c)Doğu Rumeli: Osmanlıya bağlı kalacak, ancak Hristiyan bir vali tarafından yönetilecek.

2. Sırbistan, Romanya, Karadağ bağımsız olacak.

3. Bosna-Hersek Osmanlı toprağı sayılacak, yönetimi geçici olarak Avusturya'ya bırakılacak.

4. Kars, Ardahan ve Batum Ruslara, Doğu Beyazıt Osmanlı'ya verilecek.

5. Teselya Yunanistan'a verilecek.

6. Ermenilerin oturduğu yerlerde ve Girit adasında ıslahatlar yapılacak.

7. Osmanlı Rusya'ya 60 milyon altın savaş tazminatı verecek.

***Madde 1: Rusya Devleti; Batum, Ardahan, Kars veya adı geçen yerlerden birini işgal altında tutup da ileride ne zaman olursa olsun, kesin barış anlaşmasıyla tayin olunan Osmanlı Devleti'nin Asya topraklarından bir kısmını ele geçirip istilaya başlayacak olursa, İngiltere Devleti bu toprakları silahla korumak ve savunmak üzere Osmanlı Devleti ile birleşmeyi taahhüt eder. Buna karşılık Padişah hazretleri de ülkesinde bulunan Hristiyan ve diğer tebaanın iyi idare ve korunmasıyla ilgili olarak ileride iki devlet arasında kararlaştırılacak olan gerekli ıslahatı uygulayacağını İngiltere Devletine vaat eder. Bununla beraber, adı geçen devleti bu taahhütlerinin yerine getirilmesi için lazım gelen vasıtaları sağlayabilecek duruma getirebilmek amacıyla kendisine Kıbrıs Adası'nı tahsis etmeye ve asker yerleştirerek adayı idare etmesine muvafakat eder.

Madde 2: İşbu sözleşme tasdik edilecek ve tasdik edilmiş nüshaları bir ay içinde veya mümkün olduğu takdirde daha önce teati edilecektir. İki tarafın temsilcileri onaylarını belirtmek üzere iş bu sözleşmeyi imza etmişler ve mühürlemişlerdir.

**** 1. Madde: Adadaki Şer'î Mahkeme varlığını sürdürecektir ve mahkeme adanın Müslüman halkının yalnız Şer'î işlerine bakacaktır.

2. Madde: Camilerin, İslâm okul ve mezarlıklarının ve adada bulunan öteki İslâm dinsel kurumlarının mallarını, malî kaynak ve topraklarını, İngiltere Hükümeti tarafından atanacak bir memurla birlikte yönetmesi için, Evkaf Yönetimi tarafından bir memur atanacaktır.

3. Madde: İngiltere Devleti, yönetim harcamaları çıkarıldıktan sonra, gelir fazlasını her yıl Babıâli'ye ödeyecek ve bu gelir fazlası son beş yıllık 22936 kese (£92.000) olarak kabul edilen ortalama gelir üzerinden hesaplanacaktır. Bu gelir fazlası, sonradan da usulüne uygun olarak araştırılacak ve bunun toplamından, son beş yılda Osmanlı Devleti'ne ve Padişah'a ait taşınmaz malların satılmasından ve iltizâma verilmesinden toplanan para düşülecektir.

4. Madde: Bab-ı Âli, Kıbrıs'ta bulunan Devlet'e ve Padişah'a ait taşınmaz malları (Arazi-i Mîriye ve Emlâk-i Hümayun) serbestçe satabilecek ve bunlardan toplanan para, 3. maddede sözü edilen ada gelirlerine dâhil sayılmayacaktır.

5. Madde: İngiltere Devleti, bayındırlık işleri ve öteki kamu hizmetleri için gereken toprakla ekilmemiş toprakları, uygun bir bedel karşılığında almak için, görevlilerine gerekli yetkiyi verebilecektir.

yönetimi süresince her türlü kanun ve sair mevzuatı yapma hakkına sahip oluyordu. Böylece, İngiltere sadece yönetim değil, fakat dolaylı bir 'egemenlik' tesis etmişti."¹³⁶

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Almanya'nın yanında girmesi ve kaybetmesini fırsat bilen İngiltere adayı ilhak etmiş, Lozan Antlaşması'yla* da ada resmi olarak Osmanlı'nın elinden çıkmıştır. Bu olay adada yaşayan Türkler için büyük sorunlara yol açmıştır. Türk vatandaşlarının İngiliz vatandaşlığını kabul etmeleri gerekmektedir aksi halde "27 Kasım 1917 tarihinde alınan bir başka kararla da adada yaşayanların iki yıl içerisinde İngiliz vatandaşlığına geçmeleri istenir. Bu kararı tanımayan pek çok Türk Kıbrıs'ı terk etmek zorunda kalır."¹³⁷ Adayı terk etmeyen Türklerin İngiliz uyruğuna geçeceği açıklanmıştır ve göçler neticesinde "Kıbrıs'ta 1878'de Türkler aleyhine bozulmaya başlayan nüfus dengesi, 1914'te artarak devam etmiş, Kıbrıs'taki Türk nüfus Rum nüfusa oranla daha da azalmıştır."¹³⁸ Adadan göçen Türkler ise yeni Türkiye'de hoşgörülle karşılanmışlardır. "Anadolu'nun bütün kapıları Türk göçmenlere sonuna kadar açılmış, yaşadıkları yerlerin coğrafyası ve iklim şartları da dikkate alınarak, iskân edilmişlerdir."¹³⁹ Osmanlı döneminde barış ve huzur içerisinde bir arada yaşayan ada halkı, İngiliz himayesine girdikten sonra problemlerle karşı karşıya kalmıştır. Dilek Yiğit Yüksel, adada Türklerin durumu ile ilgili Halil Fikret Alasya, *Kıbrıs ve Rum-Yunan Emelleri* adlı kitabından şöyle bir alıntı paylaşır:

Adanın idaresini alan İngiltere ilk olarak, iş başındaki Türkleri memuriyetlerinden uzaklaştırmış, yüksek memuriyetlere Rumları getirmiştir. Amaç hem Türkleri

6. Madde: Rusya, Kars'ı ve son savaşta Ermenistan'da işgal etmiş olduğu öteki yerleri Osmanlı Devleti'ne geri verdiği takdirde, Kıbrıs adası İngiltere tarafından boşaltılacak ve 4 Haziran 1878 tarihli Antlaşma'nın hükmü kalmayacaktır.

¹³⁶ Kenan Olgun-Emrah Balıkcıoğlu, "The Times Gazetesi'ne Göre İngiliz Dönemindeki Kıbrıs'ta İdari Islahat", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1, Yıl 2012, s.822

*Madde 16: Türkiye, işbu antlaşmada belirtilen sınırlar dışında bulunan topraklar üzerindeki ya da bu topraklara ilişkin olarak, her türlü haklarıyla sıfatlarından ve egemenliği işbu antlaşmada tanınmış adalardan başka bütün öteki adalar üzerindeki her türlü haklarından ve sıfatlarından vazgeçmiş olduğunu bildirir; bu toprakların ve adaların geleceği (kaderi), ilgililerce düzenlenmiştir ya da düzenlenecektir. İşbu maddenin hükümleri, Türkiye ile sınırdaş olan ülkeler arasında komşuluk durumları yüzünden kararlaştırılmış ya da kararlaştırılacak olan özel hükümlere hâlel vermez.

Madde 20: Türkiye, Britanya hükümetince Kıbrıs'ın 5 Kasım 1914 tarihinde açıklanan ilhakını tanıdığını bildirir.

Madde 21: 5 Kasım 1914 tarihinde Kıbrıs adasının da yerleşmiş Türk uyrukları, yerel kanun belirlediği şartlara göre, İngiltere uyrukluğuna geçecek ve böylece Türk uyrukluğunu yitireceklerdir. Bununla birlikte, bu Türkler isterlerse bu antlaşmanın yürürlüğe konulmasından başlayarak iki yıllık bir süre içinde, Türk uyrukluğunu seçebileceklerdir.

¹³⁷ Dünden Bugüne Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs Sorunu-I

¹³⁸ Çakmak, *a.g.m.*, s. 207

¹³⁹ Çakmak, *a.g.m.*, s. 219

idareden uzaklaştırmak hem de Rumları kendilerine daha çok bağlayarak adada Türklerin hâkimiyetine son vermektir. Bu uygulama sonucu ekonomik sıkıntıya düşen Türkler ellerindeki malları satmak durumunda kalmışlar, Rumlar da bu malları satın almışlardır. Ticaret ve sanat alanında zaten iyi durumda olan Rumlar, arazi ve emlakları da ele geçirerek çok güçlenmişlerdir. Kilise bu satın almaları desteklemiş ve Türkleri adadan çıkarmanın en iyi yolunun bu olduğunu söylemiştir.¹⁴⁰

O günden bugüne “adanın İngiliz idaresine girmesiyle birlikte, uluslararası alanda bir Kıbrıs sorunu doğmaya başlamıştır. 1878’de Osmanlıların Kıbrıs’ta askeri üstünlüğünün sona ermesinden bugüne kadar, adada Türk ve Rum toplumları arasında bir barış ve güven ortamı yaratılamamıştır.”¹⁴¹ Seyyah Mallock Kıbrıs’taki İngiliz yönetimini şu şekilde eleştirmiştir: “Türklerin yönetiminde sadece fakir insanlardınız. İngilizlerin yönetiminde ise kölesiniz!”¹⁴² “*Under the Turks,*” he said, “*you were merely poor people. Under the English you are helots!*” Kıbrıs Osmanlı’dan ayrıldıktan sonra, adada yaşayan Rumlar İngiltere’ye *Enosis (ilhak)* taleplerini bildirmişler ve o günden beri de Yunanistan’la birleşme hayali olan *Megali İdea* (Büyük Ülkü) konusunu gündeme getirmişlerdir. Aslında “Megali İdea’nın uzak hedefi ise uzak vadede Bizans’ın yeniden ihyası idi.”¹⁴³ Ada kısa zamanda Türkler için yaşanılması zor bir yer haline dönüşmüştür. Bir süre sonra adadaki Rum ve Türklerin barış içerisinde yaşaması imkânsız hale gelmiştir çünkü

Barışçı yollardan Enosis’i gerçekleştiremeyeceklerini anlayan Rumlar 1953 yılında kurdukları “EOKA” terör örgütünü 1 Nisan 1955’te harekete geçirdiler. Grivas’ın komutasındaki “EOKA” yayınladığı bildiriyle İngilizleri ve Türkleri düşman ilan edip onları imha edeceklerini açıkladılar. “Enosis” uğruna birçok İngiliz ve Kıbrıslı Türk ‘EOKA’nın kurbanı oldu. İngiltere “EOKA”nın üzerine fazla gitmedi. Şiddet eylemleri karşısında kendini koruma ihtiyacı hisseden Kıbrıs Türk Halkı 1 Ağustos 1956 tarihinde Kıbrıs Türk Mukavemet Teşkilatı’nı (TMT) kurdu. TMT Kıbrıs’ın Yunanistan’a ilhakı teşebbüslerine karşı başarılı mücadeleler yaptı.¹⁴⁴

Seksen yıldan fazla bir süre İngiliz idaresinde kalan Kıbrıs’ta huzursuzluklar devam etmiş ve 11 Şubat 1959 yılında imzalanan Zürih ve Londra Antlaşmalarının*

¹⁴⁰ Yüksel, *a.g.m.*, s. 163

¹⁴¹ Vatansever, *a.g.m.*, s. 1526

¹⁴² Mallock, *a.g.e.*, s. 202-203

¹⁴³ Abdulhalûk Çay, *Kıbrıs’ta Kanlı Noel-1963*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1989, s. 104

¹⁴⁴ Sarmay, *a.g.e.*, s. 31

**Birinci madde* uyarınca adada Cumhurbaşkanlığı sistemi kurulacağı öngörülmüyordu, ancak Rum Cumhurbaşkanı Rum Toplumundan, Türk Cumhurbaşkanı Yardımcısı ise Türk Toplumundan seçilecekti.

Beşinci madde uyarınca ise Bakanlar Konseyi 7 Rum ve 3 Türk olmak üzere 10 bakandan oluşacaktı ve toplumların tek taraflı kararlar çıkarmalarına engel olunması amacı ile gerek Temsilciler Meclisi

sonucunda *Kıbrıs Cumhuriyeti* adı altında bağımsız bir devlet kurulmuştur. Ancak Rumların tacizleri ve Türklere karşı işkencelerinin devam etmesinden ötürü “Bütün bu çalışmaların olumsuz sonuç vermesi üzerine Türkiye, Garanti Anlaşması’nın IV. maddesine istinaden 20 Temmuz 1974 günü tek taraflı olarak Kıbrıs Barış Harekâtını başlattı. Girne kıyılarından başlayan Türk çıkarmasında hava kuvvetlerinin de desteğiyle Girne-Lefkoşe arasında küçük bir köprübaşı tutuldu.”¹⁴⁵ Bunun ardından gelen kanlı sürecin sonunda da 15 Kasım 1983 yılında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti kurulmuş ve Rauf Denktaş ülkenin cumhurbaşkanı olmuştur.

tarafından çıkarılacak yasalar gerekse bakanlar Kurulu kararları Rum Cumhurbaşkanı veya Türk Cumhurbaşkanı yardımcısı tarafından veto edilebilecekti.

Altıncı madde uyarınca Yüksek Anayasa Mahkemesi bir Rum, bir Türk ve bir tarafsız yargıçtan oluşacaktı.

Onuncu madde ise her iki toplum için ayrı Cemaat Meclisleri kurulmasını şart koşuyordu. Bu meclisler dini, eğitim, kültürel ve öğretim gibi konular yanında vergilendirme hakkına da sahip olacaktı.

On birinci madde gereğince kamu çalışanlarının %70’i Rum %30’u Türk toplumundan olacaktı.

On yedinci madde uyarınca toplumların ayrı mahkemeleri olacak, davalı ve davacı ayrı toplumlardan ise karma mahkemeler kurulacaktı.

Yirminci madde ise kurulacak Kıbrıs Cumhuriyeti’nin beş büyük şehrinde Rum ve Türk toplumları için ayrı ayrı belediyeler kurulmasını gerektiriyordu.

¹⁴⁵ Sarımay, *a.g.e.*, s. 41

V. BÖLÜM

SEYAHATNAMELERDE KIBRIS

5. 1. 19. Yüzyılda Kıbrıs'a Seyahatler

On dokuzuncu yüzyılda, birçok Avrupalı ve Amerikan seyyah Doğu ülkelerini merak etmiş, bu yörelere seyahatlere çıkmışlar ve bu seyahatlerinde edindikleri izlenimlerini ve gözlemlerini kaleme almışlardır. Bu yolculuklar ekseriyetle siyasi, diplomatik, ticari, bilimsel, arkeolojik, misyonerlik, istihbarat, sağlık ve dini (hac) gayelerle gerçekleştirilmiş nadiren de sadece turizm amaçlı olmuştur. Dini amaçla yola çıkan gezginlerin seyahatnamelerinde takip ettikleri güzergâh, İncil'de bahsedilen rotayla benzerlikler göstermektedir.

Kutsal toprakları (Kudüs) ziyaret etmek için ülkelerinden ayrılan seyyahların birçoğunun yolu Kıbrıs'a da düşmüştür. Akdeniz'in doğusunda yer alan ada ilk zamanlarda kutsal yolculuğa çıkmış gezginler için bir durak olsa da zaman geçtikçe daha kapsamlı ziyaretler için seyyahların ziyaret ettiği bir uğrak yeri haline gelmiştir. Bu ziyaretlerinde seyyahlar Aziz Barnabas ve Aziz Paul gibi önemli din adamlarının güzergâhlarını takip etmişler ve türbelerine ziyaretlerde bulunmuşlardır. Seyyah Baker eserinde bu azizlerden şu sözlerle bahsetmiştir: "Aziz Paul ve Aziz Barnabas adayı M.S. 45 yılında ziyaret etti ve yerlilerin putperestliğe battığı dönemlerde, Baf genel valisi Sergius Paulus'un, bu azizlerin vaazlarıyla din değiştirmesi Hristiyanlığın Kıbrıs'ta yerleştirilmiş ilk tohumlarıydı."¹⁴⁶ *"St. Paul and St. Barnabas visited the island A.D. 45, and the conversion of Sergius Paulus, the proconsul at Paphos, by their preaching, was the first seed of Christianity implanted in Cyprus at the period when the inhabitants were steeped in heathenism."* Bu topraklar Aziz Paul'un Hristiyanlığı adaya yaymak için Aziz Barnabas ile çıktığı yol ve Salamis'e varışları Paphos'da* şehit edilmesi, kör edilen Elymas'ın** mucizeleri ve Aziz Barbanas'ın kabrinin keşfi gibi güzergâhlar ve

¹⁴⁶ Baker, *a.g.e.*, s. 419

* Baf

** Böylece, Barnabas ile Saul Kutsal Ruh'un buyruğuyla gönderildikten sonra Selefke'ye geldiler, oradan da Kıbrıs'a yelken açtılar. Salamis'e ulaştıklarında Tanrı Sözü'nü Yahudiler'in sinagoglarında bildirdiler. Yuhanna'yı da yardımcı olarak beraberlerinde götürüyorlardı Pafos'a kadar tüm adayı baştanbaşa aştılar. Orada Yahudiler'in yalancı bir peygamberiyle karşılaştılar. Büyücülükle uğraşan bu kişinin adı Bar Yeşu idi. Kendisi vali Sergius Pavlos'un yakınıydı. Vali akıllı bir adamdı. Barnabas'la Saul'u yanına çağırıldı.

hikâyelerin ve mitlerdir. Benzer bir örnekle adanın dini tarihine değinen bir diğer seyyah olan Morris bu konuyu şöyle dile getirir:

Adayla daha ilginç bir ortaklık da Salamis'e ve sonrasında büyük şehre ayak basan ve Baf'a doğru adanın içinden geçerek orada büyücü Elymas'ın körlükle cezalandırılmasından sonra inancını değiştirmiş olan bir Roma Katolik Kilisesi Temsilcisini [Sergius Pavlos] bulan Barnabas ve Paul ziyaretidir.¹⁴⁷

A more interesting association with the island is the visit of Barnabas and Paul, who landing at Salamis, then a great city, and passing through the island to Paphos, found there a Roman Deputy who was converted to the faith after Elymas the Sorcerer had been stricken with blindness.

19. yüzyılın sonları 20. yüzyılın başlarına doğru, Kıbrıs sadece dini bir durak değil, özellikle ılıman ikliminden dolayı bir sağlık turizmi merkezi olmuştur. İklimi güzel olan bu topraklar orta yaşlı gezginlerin sağlığına son derece faydalı olmuş ve bu toprakları turizmin yeni şekli haline getirmiştir. Akdeniz ve civar adaları gezmek Avrupalı ve Amerikalı gezginler arasında bir moda haline gelmiştir.

6. 2. Adanın Bölgeleri

Kıbrıs, coğrafi olarak eski dönemlerden bu yana altı önemli ana bölgeye ayrılmaktadır. Bunlar Lefkoşa, Girne, Larnaka, Mağusa, Limasol ve Baf bölgeleridir. Günümüzde bu bölgelerin kuzey de kalan şehirleri Girne, Mağusa, Larnaka ve Lefkoşa'nın bir kısmı Türkler, güneyde yer alan Baf, Limasol, Larnaka ve Lefkoşa'nın diğer kısmı ise Rumlar tarafından yönetilmektedir. Bunun yanı sıra:

Ada, yüzey şekilleri, iklim ve bitki örtüsü bakımından üç farklı coğrafi bölgede değerlendirilebilir. Kuzey kıyısına paralel Kormakiti yarımadasından Karpaslara kadar uzanan sıradağların oluşturduğu alan ilk bölgedir. En yüksek mevki bin metreyi bulan bu sıradağlara Omorfo ve Larnaka körfezleri arasında güneye doğru yayılan ikinci bir dağ silsilesi eşlik etmektedir. Trodos veya Karlıdağ silsilesi denilen bu ikinci bölgenin yüksek kesimleri 2 bin metreye kadar uzanmaktadır. Üçüncü coğrafi bölge ise bu sıradağların arasında yayılan 'çukur alan' adı verilen bölgedir. Bu çukurun ortasında bulunan Lefkoşa'nın batısında kalan bölüme Omorfo Ovası, doğusuna ise Mesarya Ovası adı verilmektedir.¹⁴⁸

Tanrı Sözü'nü dinlemek istedi. Adının taşıdığı anlam uyarınca bir büyücü olan Elimas onlara direndi. Valiyi imandan saptırmaya çalışıyordu. Ama Pavlos adıyla da bilinen Saul, Kutsal Ruh'la doldu; gözlerini ona çevirerek, "Ey iblis oğlu!" dedi. "Her tür düzenbazlıkla ve dalaverecilikle dolu insan, her gerçeğe düşman kesilen! Rab'bin düz yollarını saptırma çabasını bırakmayacak mısın sen? Bak, şu anda Rab'bin eli seni yarıyor. Gözlerin kör olacak ve belirli bir süre güneşi görmeyeceksin." O anda Elimas'a donukluk ve karanlık çöktü. Elinden tutacak birisini bulmaya çalıştı. Olaya tanık olan vali iman etti. Rab'bin öğrettikleri karşısında hayranlık duydu." Bkz. İncil, "Habercilerin İşleri 13/1-12"

¹⁴⁷ Morris, a.g.e., s. 623

¹⁴⁸ Güven Dinç, "Osmanlı Yönetiminde Kıbrıs (1800-1839)", Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Antalya, 2010, s. 1

Adaya gelmeden önce bir dostundan adanın coğrafi yapısı ve genel görünümü ile ilgili bir mektup alarak kendini bu seyahate hazırlayan Mallock'un okuyucusuyla paylaştığı mektup şöyledir:

Kıbrıs'ın kuzey sahilleri boyunca bir tanesinin garip bir zirveye yükseldiği kabaca bir adamın şişmiş ellerini andıran ve Yunanlılarca Pentedactylon ya da Beş Parmaklar olarak adlandırılan bir dizi yüce dağ uzanmaktadır. Bu zirvenin yanında içinde memba bulunan bir mağara vardır. Bu mağara köylüler tarafından iyi bilinir ve bulması zor değildir. Hemen yanında çok büyük tek başına bir servi ağacı bulunur, ona bakan geçidin uzağında kenarındaki parlak kırmızı ve turuncu renkleri fark edilebilen kayalardan oluşmuş düz bir duvar mevcuttur. Onun üzerinde birkaç fit yükseklikte eski bir Bizans kilisesinin kalıntıları bulunmaktadır. Burada mağaranın önünde yeşil bir mermer uzanır.¹⁴⁹

Along the northern Coast of Cyprus runs a chain of lofty mountains, one of which rises into a peculiar peak, in shape rudely resembling the distended hand of a man, and called by the Greeks Pentedactylon, or The Five Fingers. Near this peak is a grotto, within which is a fountain. It is well known to the peasants, and should not be hard to find. Close beside it stands an immense solitary cypress tree; facing it, on the far side of a gorge, is a sheer wall of rocks, to be recognised by their colouring of brilliant red and orange; and above it, at a height of some hundred feet, are to be traced the ruins of an old Byzantine church. Here, in front of the grotto, is lying the green marble.

5. 2. 1. Lefkoşa (Nicosia)

Lefkoşa, Kıbrıs adasının ortasında yer alan, Kıbrıs Cumhuriyeti ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin başkentidir. Günümüzde Yeşil Hat denilen sınırla Rum kesimi ve Türk kesimi olarak ikiye bölünmüş dünyadaki tek başkenttir. Venedikliler tarafından yapılan ve şehri çevreleyen surlar Türklere karşı savunma amacıyla inşa edilmiştir ve 11 burcu simgeler.¹⁵⁰ Kentin antik tarihinden bahsederken seyyah Cesnola her ne kadar, "Lefkoşa, adı *Leucosia* olduğu eski zamanlarda çok önemli bir kentmiş gibi görünmemektedir"¹⁵¹ "*Nicosia does not appear to have been a town of much importance in antiquity, when its name was Leucosia*" dese de Lefkoşa, geçmişten günümüze Kıbrıs'ın en kalabalık şehri ve en önemli endüstri, ilim, ticaret ve ulaşım merkezi halindedir. Seyyahların analizlerine göre, Lefkoşa Kıbrıs'ın önemli kentlerinden birisi hatta başkent olmasına rağmen, "bu karanlık başkent, Lefkoşa, çok içerilere saklanmıştır ve geçmişin ilginç kalıntılarıyla doludur."¹⁵² "*This obscure capital, Nicosia, hidden away far inland, and full, as I had learnt already, of strange relics of antiquity.*"

¹⁴⁹ Mallock, *a.g.e.*, s. 22

¹⁵⁰ Bkz. Hakan Sukayar (Yay. Haz.), *Kuzey Kıbrıs Rehberi*, Kıbrıs Vakıflar İdaresi ve Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Katkılarıyla, Basım Yeri Yok, 2002, s. 29

¹⁵¹ Cesnola, *a.g.e.*, s. 244

¹⁵² Mallock, *a.g.e.*, s. 50

Konumu itibariyle Lefkoşa, ticaret merkezi ve başkent olma kıstaslarına pek uygun değildir. Adada deniz ticareti gelişmiş olduğu için limanlardan uzak olması ve sıcaklığın denize kıyısı olan yerlerden daha yoğun hissedildiği iç kısmında yer almasından ötürü seyyah Baker'ın da belirttiği üzere "Lefkoşa tamamen ticaret yolunun dışındadır; askeri pozisyon olarak da değersizdir ve herhangi bir iklim avantajı sunmaz hatta yaz aylarında korkunç derecede sıcaktır ve adanın daha aktif bölgelerinden uzaktadır."¹⁵³ *"Lefkosia is completely out of the commercial route; it is valueless as a military position, and it offers no climatic advantage, but, on the contrary, it is frightfully hot in the summer months, and is secluded from the more active portions of the island."*

Sahil şeridine uzak olmasının yanı sıra şehir dağların hemen ardındaki bir ovada yer almaktadır ve bu konum şehrin güvenliği açısından bir tehdit oluşturarak savunmasını zorlaştırmaktadır. Denizden gelen ve sahil kesimini ele geçiren olası bir düşman, dağları aştığı anda kolaylıkla şehri ele geçirebilir ve büyük tahribata uğratabilir. Böylelikle Baker'ın da açıkladığı gibi: "düzlukte uzanmasından ve düşmanın yüksekte gönderdiği havan ateşine maruz kalmış olmasından dolayı Lefkoşa'nın pozisyonu kötü seçilmiştir."¹⁵⁴ *"The position of Lefkosia has been badly chosen, as it lies in the flat, and must always have been exposed to a plunging fire from an enemy posted upon the heights."* Yine de kentin bulunduğu pozisyon birçok uygarlık için sorun teşkil etmemiştir. Bunun sonucu olarak, Lefkoşa uzun süredir adanın başkenti konumundadır.

Venedikliler ve adanın tarihinde orada yaşamış birçok uygarlıktan günümüze taşınan sütunlar, katedraller ve birçok tarihi eser, 19. yüzyıl seyyahlarının da dikkatini çekmiş ve Lefkoşa'da görülmeye değer mekânlar arasında yerlerini almışlardır. Seyyah Mallock'un "İtalya'da olduğu gibi, kentte soylular ikamet ediyorlardı ve özellikle Lefkoşa saraylar şehri olmuştu"¹⁵⁵ *"The nobles, like those of Italy, inhabited the towns also; and Nicosia in particular became a city of palaces."* cümlesinden de anlaşılacağı gibi; Lefkoşa şehri her dönemde aristokratların tercih ettiği önemli bir kent olmuştur. Adaya gelmeden önce adayla ilgili kitaplar okuyan ve geldiğinde kelimelerin gerçeğe dönüştüğünü gören Mallock hislerini şöyle ifade etmektedir:

¹⁵³ Baker, *a.g.e.*, s. 65

¹⁵⁴ Baker, *a.g.e.*, s. 60

¹⁵⁵ Mallock, *a.g.e.*, s. 99

Kentin tasviri bana bahçeleri, sarayları ve minareleri, Venedik istihkâmlarını ve orta çağa ait Hristiyan kiliselerini, haçlı krallarının saraylarını ve Türk cengâverlerinin mezarların hakkında malumat verdi. Hepsi birkaç mekanik paragraftan oluşuyordu ve ilk okuduğumda bana fazla bir şey ifade etmemişti, ama şimdi kelimeler canlanmış gibi görünüyordu ve merakımı tatmin etmedeki yetersizlikleri giderek artan bir şekilde onu daha ilginç bir hale getiriyordu.¹⁵⁶

The description told me of gardens, palaces, and minarets, Venetian fortifications, and mediaeval Christian churches, of the palaces of crusading kings, and the tombs of Turkish warriors. The whole was comprised in a few mechanical paragraphs, and when I read it before it had conveyed very little to me; but now the words seemed to become alive, and their very inability to satisfy my curiosity made them all the more powerful in exciting it.

Kentte seyyahların dikkatini çeken ve hoşnut olmadıkları mühim bir nokta da kentin antik mimari yapılarının Osmanlı hâkimiyetiyle beraber şekil değiştirmeleridir. Osmanlı'da âdet olduğu üzere fethedilen topraklarda en büyük ve merkezi ibadethane camiye dönüştürülür ve diğer ibadethaneler genellikle olduğu gibi muhafaza edilirdi. Bu gelenek Kıbrıs fethinden sonrada kendini göstermiş adada birçok kilise ve katedral camiye dönüştürülmüştür. Bir katedralin üzerine minareler eklenerek oluşturulan caminin görüntüsünü çirkin bulan seyyah Baker manzarayı okuyucusuna şu sözlerle anlatmıştır:

Mimarideki uyumsuzluk ve bir yabancıyı kesinlikle dehşete düşüren bağımsız zevkin bireysel anlayışı neredeyse Londra'daki kadar umutsuzdur. Venediklilerin güzel Gotik katedralleri, fethedenler tarafından camiye çevrilmiştir ve fazlasıyla yüksek ve sanki ince şamdanlar tarafından örtülmüş ince bir sunak model alınmış gibi iki büyük minare anlamsız süslemelerle eklenmiştir.¹⁵⁷

It is almost as hopeless, as London in the incongruity of architecture, and the individual indulgence of independent taste, which absolutely dismays a stranger. The beautiful Gothic cathedral of the Venetians has been converted into a mosque by the conquerors, and two exceedingly lofty and thin minarets have added an absurd embellishment, resembling two gigantic candles capped by extinguishers, as though the altar-tapers had been taken for the models.

Osmanlı idaresinde Kıbrıs'ta eski kilise ve ibadethanelerin camiye dönüştürülmesinin yanı sıra yeni binalar da inşa edilmiştir. Şehre vardığında, “akşamın kızılığında antik ve güzel Lefkoşa şehrinin duvarlarını, palmyelerini ve minarelerini gördü[ğünü]”¹⁵⁸ “in the glow of evening we saw the walls, palms and minarets of the ancient and beautiful city of Nicosia” söyleyen Haggard, şehirde farklı dinlerin sembolleri olan binaların yükseldiğini ve adanın doğal bitki örtüsünün de onlara eşlik

¹⁵⁶ Mallock, *a.g.e.*, s. 61

¹⁵⁷ Baker, *a.g.e.*, s. 63

¹⁵⁸ H. Rider Haggard, *A Winter Pilgrimage Being an Account of Travels through Palestine, Italy, and the Island of Cyprus*, Accomplished in the Year 1900, Longmans, Green, And Co., London, 1901, s. 174

ettiğini belirtmiştir. Haggard'ın yanı sıra Lefkoşa ile ilgili doğal bitki örtüsü ve mimari yapıları kaleme alan bir diğer seyyah Mallock, şehrin görünümünü şöyle tasvir eder:

Uzun gri duvarları, üstlerindeki dağ laleleri kadar beyaz belli belirsiz görülen alçak kubbeleriyle büyük katedralin en görkemli kısmı, minarelerin, palmiyelerin, servilerin parlayan kemer sarmalı gibi uzanmaktaydı. Bu mimari detayları düşünecek zaman değildi ve görüntü bende tek bir etki yarattı, o da Lefkoşa'nın aynen İbrahim zamanındaki eski şehir Şam'ın bir resmi gibi olmasıydı ve böylece bu ataerkil ovalarda tarih yanılığı(anakronizm) yoktu.¹⁵⁹

Its long, gray walls lay like a gleaming girdle clasped round a sleeping forest of minarets, palms, and cypresses, with some low domes amongst them, white as wood-anemones, and, looming over all, the bulk of the great cathedral. This was not a time for thinking about architectural details; and the sight produced on me one impression only—that Nicosia was exactly like a picture of Damascus—Damascus, the city old in the days of Abraham, and therefore no anachronism on these patriarchal plains.

Ne var ki tarihi ve güncel yapılarla birlikte, bitki örtüsü seyyahların anlatımına göre güzel bir bütünlük oluşturmamakta, aksine karmaşık ve dağınık bir kent tasviri ortaya koymaktadır. Antik ve modern yapıların bir arada uyum oluşturmaması ve tezat yaratması adeta bir görüntü kirliliği yaratmaktadır.

Başkent Lefkoşa bir Türk kentinin alışılmış resmini sunuyordu. Hurma ağaçlarının, yeşil portakal bahçelerinin, minarelerin, camilerin, düzensizliği ve boyamasındaki antikliğiyle evleri ve diğer binalar arasında yükselen büyük eski Venedik katedralinin, St. Sophia*, birleşimi üç millik çemberi kapsayan yüksek taş duvarlar ve kalelerle kaplanmıştı.¹⁶⁰

Capital, Lefkosia, presented the usual picturesque appearance of a Turkish town. A combination of date-palms, green orange-gardens, minarets, mosques, houses quaint in their irregularity and colouring, and the grand old Venetian Cathedral, St. Sophia, towering above all other buildings, were enclosed within the high masonry walls and bastions, comprising a circuit of three statute miles.

Genel olarak şehrin silüetinden bahseden seyyahların haricinde seyyah Baker Osmanlı dönemine ait Arab Ahmed ve Silihtar suyollarından ve şehrin alt yapısından bahsetmektedir. Şehrin su ihtiyacı uzun zaman bu suyolları ve kuyularla sağlanmıştır.* Kent, bu su yollarıyla oldukça kaliteli suya sahip olsa da bir düşman işgalinde kent susuz kalabilecek durumdadır çünkü kentnin kuyuları lağım sularıyla kirletilmiş durumdadır. Baker bu sorunu şöyle dile getirir:

¹⁵⁹ Mallock, *a.g.e.*, s. 116

* Günümüzde *Selimiye Camii* adıyla anılan Katedral, Lüzinyanlar zamanında inşa edilmiştir. Osmanlıların adayı fethiyle beraber (1571) bu yapı camiye çevrilmiştir.

¹⁶⁰ Baker, *a.g.e.*, s. 60

* Bkz. *Lefkoşa*, <http://tr.wikipedia.org/wiki/Lefko%C5%9Fa>, Erişim Tarihi: 21.02.2014

Birçok Türk kentinin su ihtiyacı, düşman tarafından ilk iş olarak doğal yollarla kesilebilecek olan oldukça uzak mesafeden su kemerleriyle karşılanmaktadır. Su, Lefkoşa'ya birkaç mil uzaklıktaki tepelerden getirilmektedir ve mükemmel kalitededir; fakat kentin düzlüğünde hakikatte etkili bir drenaj olmadığından dolayı, eski su yolu zararlı fosseptik kanallarına dönüştürülmedikçe kentin kuyularına lağım suları karışmak zorundadır.¹⁶¹

Most Turkish towns are supplied with water by aqueducts from a considerable distance, which would naturally be cut by an enemy as the first operation. The water is brought to Lefkosia from the hills at some miles' distance, and is of excellent quality; but the wells of the town must be contaminated by sewage, as there is no means of effective drainage upon the dead level of the town, unless the original ditch is turned into a pestilential cesspool.

5. 2. 2. Girne (Kyrenia)

Kıbrıs'ın kuzeyinde yer alan bir liman kenti olan Girne, "bir söylentiye göre İ.Ö. X. yüzyılda Peloponez'den gelen Aka'lar tarafından kurulmuştur. Kurucuları kente anavatanlarındaki bir dağın adı olan Kyrenia demişlerdir."¹⁶² Adada hüküm sürmüş eski uygarlıkların da yaşam merkezlerinden birisi olarak tercih ettiği kent, geçmişten günümüze tarihi yerleri ve doğal güzellikleriyle oldukça önemli bir merkez ve adanın "vitriini"¹⁶³ konumundadır. Seyyah Baker, Kıbrıs yolculuğunda Girne durağıyla ilgili olumlu izlenimlerini şöyle ifade eder:

Girne kampımızda on gün kaldık ve çevre son derece güzel ve ilgi çekici olduğundan dolayı, her birimiz ayrıldığımız için üzgündük; Kıbrıs'ın böyle resmedilmeğe değer ya da böyle büyük zenginlikte ormanları ve yeşilliklerine eşdeğer başka bir bölümü kesinlikle yoktur.¹⁶⁴

We remained ten days in our Kyrenia camp, and we were both sorry to leave, as the neighbourhood is exceedingly beautiful and full of interest; there is certainly no portion of Cyprus that can equal it in the picturesque, or in the extreme richness of genuine forest-trees and foliage.

Kuruluşu oldukça eskiye dayanan kent, konumundan ve doğal güzelliklerinden dolayı farklı kültürlerle ev sahipliği yapmakla kalmamış aynı zamanda birçok uygarlığın da merkezi olmuştur. Böylece nice tarihi mirasa sahip olan şehir, geçmişte olduğu gibi günümüzde de önemli bir liman kenti haline gelmiştir. Girne'de bulunan eski liman bölümü ve kale, Bizanslılar zamanında savunmaya uygun bir hale getirilmiş ve bu bölge daha sonra Lüzinyanlar ve Venedikliler tarafından yeniden tahkim edilmiştir. Bu yapılarla ilgili seyyah Haggard şunları söyler: "Girne'de görülmeye değer yerler,

¹⁶¹ Baker, a.g.e., s. 62

¹⁶² *Girne Kentinin Tarihçesi*, <http://www.girnebelediyesi.com/>, Erişim tarihi: 11. 03. 2014

¹⁶³ Sukayar, a.g.e., s. 23

¹⁶⁴ Baker, a.g.e., s. 178

eskiden olduklarından çok gelişmiş olan eski Venedik Kalesi ve limandır.”¹⁶⁵ “*The sights at Kyrenia, now vastly improved from what it used to be, are the harbour and the old Venetian fortress.*” Girne, adanın İngiliz kontrolü altında bulunduğu dönemlerde ise sömürge ülkeleri arasında seyahat eden asker ve aileleri için “güzel ve romantik atmosferi nedeniyle, durak ve tatil yeri olmuştur.”¹⁶⁶

Seyyahlar adanın kuzey kıyısında yer alan Girne şehrini genel olarak çok beğenmişlerdir. Doğası ve limanı ile eşsiz güzelliğe sahip olan kent Haggard’a göre “kuzey dağlarının karşısında uzanan güzel küçük iskeledir.”¹⁶⁷ “*Kyrenia, the beautiful little seaport which lies across the northern mountains.*” Daha çorak olan iç kesimlerdeki bölgeler ve Larnaka’nın ardından Girne’ye gelen seyyahlar, yeşilliğine ve güzelliğine vurgu yaparlar. Kentin doğal güzelliklerinden bahseden bir diğer seyyah olan Mallock duygularını şu şekilde dile getirir:

Mavi deniz ve ardında Kilikya* kıyıları ve daha yakında su kıyısında bir nilüfer gibi Girne bulunuyordu. Ama beni beklenmedik bir şekilde esir alan başka bir güzellik daha vardı. Bu, beklenmedik bir bitki bolluğu ve bereketiydi. Çamlar, artık sadece fidan değildi; ya da yalnızca benim hayallerimi büyüleyerek süsleyen bir yeşillikten ibaret de değildi, onlardan artık sağlam ve güçlü koruluklar oluşmuştu.¹⁶⁸

There was the blue sea and the Cilician coasts beyond it; and nearer at hand was Kyrenia at the water's edge, like a water-lily. But there was another beauty which completely took me by surprise. This was a sudden luxuriance, a sudden exuberance, of vegetation. The pines were no longer saplings. There were strong and stalwart groves of them; nor was theirs the only foliage that filled and fascinated my vision.

Girne limanının eşsiz güzelliğinden bahseden seyyah Baker, adaya ziyaretin güney sahillerinden değil de kuzeyden yani Girne’den başlaması gerektiğine inanır. Girne’den adaya giren ziyaretçiler için eşsiz bir ilk izlenim olacağını ve bu büyümlü manzaradan çok etkileneceklerini belirtir. Seyyah bu bölümde gemiden gördüğü şehri şöyle tasvir eder: “Sol üstte, yaklaşık sekiz mil uzaklıkta, açıkça görünen çok küçük limanı, bahçelerle çevrelenmiş evleri ve birkaç mile yayılmış arkasında mükemmel keçiboynuzu ormanları ve hurma ağaçlarıyla süslenen önemli bir liman ve kent olan

¹⁶⁵ Haggard, *a.g.e.*, s. 180

¹⁶⁶ Bkz. *Girne Kentinin Tarihçesi*

¹⁶⁷ Haggard, *a.g.e.*, s. 176

* Günümüzde Çukurova olarak bilinen Mersin, Alanya arası ve bu bölgenin arkasında yer alan Toros dağlarının güney yamaçlarını içine alan bölgenin eski adı.

¹⁶⁸ Mallock, *a.g.e.*, s. 246

Girne uzanır.”¹⁶⁹ “*Upon the left, about eight miles distant, lay the town and important port of Kyrenia, with an apparently very little harbour, the houses surrounded by gardens, and ornamented by date palms backed by a perfect forest of caroub-trees which extended for some miles.*” Seyyah kitabın ilerleyen bölümlerinde mimari yapıları ve bahçelerinden bahsederek şehrin iç kesimlerini de etraflıca betimlemiştir:

Kent küçük ve en düzensizi: eski bir Türk mezarlığı, kalenin karşı eteklerinin üzerindeki sınırını tam olarak Mağusa’dakine benzer konumda şekillendirir. Bu noktanın üç yüz adımlık mesafesindeki belli başlı evler; genelde taştan, hoş ve yüksek duvarlı, bereketli portakal, limon, badem, kayısı, incir ve ada civarında yaygın olan meyve bahçeleriyle çevrilidir. Evler, genelde çatıyı destekleyen beş altı kemerle birinci kata bakan açık bir geniş balkonla zemin katın üzerinde tek kattır. Temiz havayı balkona açılan tüm odalara aldığından dolayı bu tarz, iklime uygun bir plandır; aslında bu merdivene açık yerdir. Bir kaç hurma ağacı, nüfusta Türklerin üstünlüğünün kesin bir işareti olarak bu vakur ağaçların varlığı, bahçeleri süslemektedir.¹⁷⁰

The town is small and most irregular: an old Turkish graveyard forms a boundary upon the out skirts opposite the fort, precisely similar in position to that of Famagusta. Within 300 paces of this point are the principal houses, mostly well-built of stone and surrounded by high-walled gardens fruitful in oranges, lemons, almonds, apricots, figs, and the-fruits commonly known throughout the island. The houses are generally one story above the ground-floor, with a wide balcony that forms an open face to the first-floor of five or six arches, which support the roof upon that side. This is a convenient plan for the climate, as it admits fresh air to all the rooms which, open into the balcony; in fact it is an open landing to the staircase. A few date-palms ornament the gardens the presence of these graceful trees being a sure sign of the preponderance of Turks in the population.

Seyyahların, Larnaka kıyılarının harap durumunu görmelerinin ardından Kıbrıs hakkındaki olumsuz görüşleri, Girne’nin ve limanın güzelliğini görmeleriyle bir nebze olsun değişmiştir. Baker bu durumu şu sözlerle ifade eder: “Girne mevkiinde ne kadar kaldıysam, bu sevimli sahile giriş yaparak elde edilecek ilk izlenim yerine yabancıların adaya gelişlerinin güney kıyılarına olmasına, o kadar derin pişmanlık duydum.”¹⁷¹ “*The longer I remained in the neighbourhood of Kyrenia the deeper was my regret that the arrivals of strangers should take place in the southern ports, instead of receiving their first Impressions of Cyprus by an introduction to this lovely coast.*” Girne Kıbrıs’ın diğer bölümleriyle karşılaştırıldığında son derece modern ve temiz bir kent görünümündedir. Girne’yi Avrupa şehirlerinin bazılarına benzeten Mallock için “kent, hoş bir şekilde minyatür bir liman ve kıvrımlı bir kordondan daha fazlasıydı. Evlerin tümü taştandı ve birçoğu temizce beyaza boyanmıştı ve birçok farklı özelliğe sahip

¹⁶⁹ Baker, *a.g.e.*, s. 81-82

¹⁷⁰ Baker, *a.g.e.*, s. 178-179

¹⁷¹ Baker, *a.g.e.*, s. 187

olmasaydı, kişi, neredeyse Jersey ya da Cornwall'da bir balıkçı kasabasını düşleyebilirdi.”¹⁷² “*The town was little more than a single esplanade, curving prettily round a miniature port. The houses were all of stone, and were most them neatly whitewashed, and had it not been for several strange features, I could almost have fancied it a fishing town in Jersey or in Cornwall.*”

Adaya gelen gezginleri ve turistleri karşılaması için en güzel yerin Girne olması konusunda seyyahların birçoğu hemfikirdir. Ancak doğal bir takım engellerden ötürü her an adaya bu limandan ulaşmak mümkün değildir. Seyyahların adada bulunduğu 19. yüzyıl döneminde ise bu limanın bir bölümü uzun süre kullanılmaması sebebiyle kumla doludur. Girne'nin demir atmak için her zaman uygun olmayan limanı ve şehrin genel manzarasını seyyah Baker şöyle anlatır:

Girne, girişi kuzeye açıldığından dolayı her hava koşulunda kusursuz bir şekilde yanaşılabilir güvenli bir liman değildi. Kuzey rüzgârları süresince küçük tekneleri koruyabilecek doğuya doğru hafif bir dönüş var ama bu bölüm şimdi kumla doldurulmuştur ve taranarak temizlenmelidir. Evler, at nalı şeklinde kurulu limanda deniz kıyısından uçurumlara kadar yükselmektedir.¹⁷³

Kyrenia could never have been a perfectly safe harbour in all weathers, as the entrance is open to the north. There is a slight turn to the east, which might have protected a few small vessels during a northerly gale, but this portion is now silted up, and it should be cleared by dredging. The houses rise above the harbour from the water's edge to the cliffs, forming a horseshoe shape.

5. 2. 3. Larnaka (Larnaca)

Larnaka, Kıbrıs'ın güneydoğusunda yer alan Doğan Burnu ve Poyraz Burnu arasındaki körfezde yer almaktadır ve milattan önce 13. yüzyılda kurulan *Kitiom* adlı şehir krallığının bulunduğu bölgedir. Konumu itibariyle yüzyıllar boyunca gözde bir liman olmuş ve özellikle kutsal toprakları ziyaret amaçlı çıkılan yolculuklarda Kıbrıs durağının varış noktası haline gelmiştir. Şehir, deniz trafiğine elverişli limanları sayesinde özellikle Fenikeliler döneminde önemli bir liman ve askeri üs olmuştur. Bunun sonucunda da kente hâkim olmak isteyen farklı uygarlıkların savaşları yüzünden kent tahribata uğramıştır. Adanın genel olarak ele geçirilmek istenen bir yer olması nedeniyle Larnaka'ya hâkim olmak adada bir üstünlük sağlayacağından dolayı oldukça önemli bir kenttir.

¹⁷² Mallock, *a.g.e.*, s. 278

¹⁷³ Baker, *a.g.e.*, s. 183

On dokuzuncu yüzyıl seyyahlarının da birçoğu gezilerinin Kıbrıs ayağına Larnaka'dan başlamış ve adayla ilk karşılaştıkları yer olan noktayla ilgili bilgiler vermişlerdir. Kente vardıklarında en çok, şehrin doğal sahilinin ve düzenli bir limanın olmayışı ve şehrin harap görüntüsü seyyahların dikkatini çekmiştir. Bu durum seyyahların şehirle ilgili neredeyse aynı cümleleri yazmalarına neden olmuştur. James Monroe Buckley'in üç kıtaya yapılan yolculuğun anlatıldığı eserinde Larnaka'nın kutsal yolculukta Kıbrıs'a varış noktası olduğundan bahsedilmektedir.

İncil'de şu belirtilir ki: Lazarus'un* yeniden dirilmesinin ardından, Yahudiler onu Yafa'ya** sürdüler, ama mucize eseri teknesi Kıbrıs'a sürüklendi, Larnaka'ya ayakbaşı ve Hristiyanlar onu, ölümüne kadar sürdüreceği görev olan, piskopos yaptılar.¹⁷⁴

The Bible states that, after the resurrection of Lazarus, the Jews drove him away from Joppa, but his boat miraculously drifting to Cyprus, he landed at Larnaca, and the Christians made him bishop, the functions of which office he exercised until his death.

Eroulla Demetriou makalesinde incelediği İngiliz seyyah Mrs. Elizabeth A. M. Lewis'in *A Lady's Impression of Cyprus in 1893* adlı eserinde Kıbrıs ziyaretini özetleyerek; "Mısır, kutsal topraklar ve Yunanistan yolundaki rahatsız edici sayıdaki turistler"¹⁷⁵ hakkında yorumlar yapmıştır. Ardından "1870 ve 80'lerde Anglofon seyyahların Filistin'e yolculuklarında Kıbrıs adasında çok fazla vakit geçirmemelerini birkaç saatlik bir ziyaretin yeterli olacağı hatta sadece Larnaka'yı görmenin yeterli olacağının tavsiyelerini vermiştir."¹⁷⁶ Adaya yaklaşan seyyahların birçoğu gördüğü manzara karşısında hayal kırıklığına uğramıştır. Açıklardan ada belirmeye başladığında karşılarında kurak ve bakımsız bir manzara belirmiştir. Baker, Kıbrıs adasıyla ilgili ilk izlenimlerinden oldukça hoşnutsuzdur. Yeşil ve canlı bir manzara beklentisiyle geldiği adada yolculuğunun ardından karşılaştığı manzarayı şu sözlerle aktarır:

Yaklaşık yirmi mil boyunca üzerinde hiç bir yeşil noktanın gözü rahatlatmadığı bu sefil sahilin yanından geçtik; en sonunda zırlı geminin bağlandığı liman ya da dış limandan Larnaka'nın konumunu belirleyen minareyi gördük ve kentte üç ya da dört tane yeşil ağaç fark ettik. Kıyıdan yaklaşık yarım mil uzağa demir attık. Birkaç

* Ölümünün üzerinden dört gün geçmesine rağmen mucize eseri İsa'nın dirilttiği kişidir.

** Tel Aviv-Yafa, yaklaşık 391.300 nüfusuyla İsrail'de bulunan ikinci büyük kent.

¹⁷⁴ Buckley, *a.g.e.*, s. 498

¹⁷⁵ Eroulla Demetriou, *British and American Travel Accounts of "Pilgrimages" to Cyprus during the British Occupation*, s. 221, Makalenin Orijinal Pdf Metnine Bkz:

<http://openjournals.library.usyd.edu.au/index.php/MGST/article/view/5979/6545>

Erişim Tarihi: 27.11.2012

¹⁷⁶ Demetriou, *a.g.m.*, s. 221

tanesi buharlı olan dokuz ya da on gemi dış limandaydı ve kargoları karaya getirmek için bir miktar layter* görevlendirilmişti.¹⁷⁷

For about twenty miles we skirted this miserable coast, upon which not a green speck relieved the eye; at length we sighted the minaret which marked the position of Larnaca, the port or roadstead to which the mail was bound; and in the town we distinguished three or four green trees. We cast anchor about half a mile from the shore. Nine or ten vessels, including several steamers, were in the roadstead, and a number of lighters were employed in landing cargoes.

Bir başka seyyah Mallock ise eserinde adayla ilgili daha iyi bir izlenim sunmaktadır. Seyyah, karşılaştığı genel manzara ile ilgili olumlu düşüncelerini paylaşmaktadır ve varış noktası ile ilgili heyecan duymaktadır. Yazar henüz gemideyken adayla ilgili şunları söyler: “Suyun içindeymiş gibi görünen kubbeli, çan kuleli ve minareli ve bir tarafında sık büyük palmiye ağaçlarının oluşturduğu yeşil nokta ile ev sıralarının tam önümüzde kar gibi parıldadığını gördüm. Buranın varış limanımız Larnaka olması gerektiğini biliyordum.”¹⁷⁸ *“I saw that right ahead of us, shining like snow, and apparently standing in the water, was a row of houses, with a cupola, a campanile, and a minaret, and at one side of it a dot of intensest green—the green of a grove of palm trees. This I knew must be Larnaca, the port of landing.”*

On dokuzuncu yüzyılda Kıbrıs’ı ziyaret eden seyyahların hemen hemen hepsi adaya ayak basacakları yer olan Larnaka’nın düzenli bir limanı ve iskelesi olmamasından ve dış limanda yolculuklarına son vermek durumunda kaldıklarından bahsederler. Eserlerinin bu bölümlerinde seyyahların neredeyse birebir aynı kelimeleri kullandıkları dikkat çekmektedir. Mallock varışını şu şekilde dile getirirken: “Larnaka’nın bir limanı yoktu sadece açıkta bir demir atma yeri vardı ve kıyıdan neredeyse yarım mil uzaklığa demir attık.”¹⁷⁹ *“Larnaca has no harbour; there is only an open roadstead; and we dropped our anchor about half a mile from shore.”* Cesnola, seyahatnamesinde izlenimlerini şu şekilde ifade etmiştir:

Hava bulutlu ve deniz çok hoyrattı. Kıyıda bir mil kadar uzaklığa demir atıldı, bir liman yoktu sadece açık bir koy vardı. Kasaba uzaktan tamda virane bir resmi gibi görünüyordu; hiç bir hayat belirtisi yoktu, sanki matem belirtisiymiş gibi tek başına uzun yaprakları sarkan palmiye ağaçlarından başka görünürde hiçbir bitki

* Gemilerden kıyı hattına ve bazı hallerde, kıyı hattı ötesine boşaltılan personel ve yükün taşındığı taşıma vasıtası. (İngilizcesi: lighter)

¹⁷⁷ Baker, *a.g.e.*, s. 2

¹⁷⁸ Mallock, *a.g.e.*, s. 51

¹⁷⁹ Mallock, *a.g.e.*, s. 52

örtüsü yoktu. İtiraf etmeliyim ki ilk düşüncem böyle ıssız görünümlü bir adaya ayak basmak değil gemide kalmaktı.¹⁸⁰

The day was cloudy, and the sea very rough. The anchor was cast at a mile or so from the shore, there being no harbour, only an open bay. The town from that distance looked the very picture of desolation; no sign of life, no vegetation anywhere visible, except a few solitary palm trees, with their long leaves drooping, as if in sign of mourning. I admit that my first thought was to remain on board, and not to land on such a forlorn-looking island.

Samuel White Baker, ziyaretini anlattığı eserinde adaya ayak bastığı limanlardan bahsederek başlar. Seyyah, Kıbrıs'ın güney limanlarını şöyle tarif eder: “Larnaka ve Limasol körfezleri, güvenli demir atma yeriyle dış limanlardı ve adanın güney batı bölümünün üzerindeki Baf (Paphos/Baffo) dönemin hatırı sayılır miktardaki küçük teknelerini koruyabilecek elverişli bir limandı.”¹⁸¹ *“The bays of Larnaca and Limasol were roadsteads with a safe anchorage, and Paphos (Baffo) was a convenient harbour upon the south-western portion of the island, capable of protecting a considerable number of the small vessels of the period.”* Yazar, adaya ilgili ilk izlenimlerinden bahsederken; yaklaşmakta olduğu yerin bakımsız ve ekonomik olarak sıkıntıda olan bir bölge olduğuna dikkat çekmektedir. Stratejik açıdan bu kadar önemli bir noktada yer alan ve zengin bir tarihe sahip olan adanın bu görüntüsü hem ihmal hem de maddi yetersizliklere dayanmaktadır. Seyyah bunu şu sözlerle açıklar:

Her hava koşulunda karaya çıkma imkânı sağlayacak geniş kazıklı iskeleleri bağlamak için bir filika limanı oluşturmak, mühendislik açısından hiçbir zorluk çıkarmayacaktı. Larnaka'nın gelişigüzel bir manzarası bile zavallı ekonomik durumunun gerçek resmini ortaya koyuyordu.¹⁸²

There would be no engineering difficulty in the formation of a boat-harbour, to combine by extensive pile-jetties the facility of landing in all weathers. A very cursory view of Larnaca exhibited a true picture of its miserable financial position.

Haggard ise seyahatnamesinde Larnaka'dan bahsederken daha olumlu sözcükler kullanarak adaya varışını; “deniz kıyısında uzanan sevimli bir kent olan küçük liman şehri Larnaka'nın dış limanına demir attık”¹⁸³ *“we cast anchor in the roadstead off the little port of Larnaca, a pretty town lying along the seashore”* sözleriyle tanımlar. Seyyah, kenti her ne kadar sevimli olarak nitelendirse de eserinin devamında Larnaka'nın düzenli bir limanı olmamasından şu sözlerle bahseder: “Sonunda resmi bir

¹⁸⁰ Cesnola, *a.g.e.*, s. 41

¹⁸¹ Baker, *a.g.e.*, s. Introduction XIII

¹⁸² Baker, *a.g.e.*, s. 11

¹⁸³ Haggard, *a.g.e.*, s. 60

filikayla, bir limanı olmayan ama dış limanı bulunan Larnaka'nın yaklaşık bir milin dörtte üçü uzaklığındaki kıyısına kürek çekiyorduk.—şu sıralar Kıbrıs adına yakışacak bir limanı yok.”¹⁸⁴ “*Soon we were rowing ashore in the Government boat, a distance of three-quarters of a mile or so, for Larnaca is not a harbour, but an open roadstead—there are now no harbours worthy of the name in Cyprus.*”

Seyyahların adayı ziyaret ettiği 19.yüzyılda Larnaka'da düzenli bir liman bulunmamasından ötürü adayı ziyaret eden yolcular dış liman olarak adlandırılan belirli bir noktada layter (lighter) denilen küçük tekne ya da kayıklarla kıyıya taşınırlardı. Avusturyalı Murad Efendi Larnaka limanında karaya çıkışını “ter içindeki yüzleri yeni kavrulmuş kahve taneleri gibi parlayan kürekçiler beni Larnaka'nın (Kıbrıs'ın ana limanı) yolcu indirme yerine doğru soluk soluğa götür[düler]”¹⁸⁵ sözleriyle açıklar. Bahsi geçen bu teknelerle hem yolcular ve eşyaları hem de ticari mallar adaya giriş yapardı ve bu durum hem kayıkçılar hem de taşıma işi yapanlar için oldukça zor bir nakliye şekliydi.

Cesnola, adaya varıştaki olumsuz düşüncelerini “Larnaka'ya ne kadar yaklaşırsak görüntüsünden o kadar az hoşlandım”¹⁸⁶ “*The nearer we approached Larnaca the less I liked its appearance*” şeklinde ifade eder. Bölgede düzenli bir limanın olmamasından dolayı yolcular çok zor şartlarda filikalara bindirilmekte ve şehre ulaştırılmaktadır. Seyyah Cesnola bu durumda kendisi, eşi ve çocuğunun yaşadığı zorluğu ve eşinin adaya nasıl ayak bastığını* şu sözlerle dile getirmiştir:

Her halükarda bu iki ayaklı taşımayı kabul etmesi için karımı ikna etmek vakit kaybı olacaktır; böylesine nahoş bir muameleye boyun eğmektense New York'a bütün yolu geri gidebilirdi. Bayanların karaya çıkabilmesi için mutlaka bir yer olması gerektiğini söyledi ama ne yazık ki Kıbrıs adası onun anavatanı Manhattan'a benzemiyordu ve buradaki karaya çıkma yerleri, gezginlerin rahatını temin için hiç duyulmamış lüks unsurlardı.

Çalışanlarımdan birinin aklına parlak bir fikir geldi; iki kayıkçı tarafından taşınan bir sandalye temin edildi ve Amerikan Konsolosunun karısı oturması için davet edildi ve böylelikle karaya çıkarıldı.¹⁸⁷

¹⁸⁴ Haggard, *a.g.e.*, s. 61-62

¹⁸⁵ Murad Efendi, *Türkiye Manzaranı*, Çev. Alev Sunata Kırım, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, s. 150

¹⁸⁶ Cesnola, *a.g.e.*, s. 43

* Konsolos ve ailesi adaya geldiğinde fazla yüklü olan layter kıyıya tam yanaşamamış bunun üzerine görevliler Konsolos ve diğer yolcuları omuzlarına alarak karaya çıkarmışlardır, fakat Konsolosun eşi bu durumu kabul etmemiştir. Bkz. Cesnola, *a.g.e.*, s. 43

¹⁸⁷ Cesnola, *a.g.e.*, s. 43-44

To persuade my wife, however, to accept this biped conveyance, would have been time lost; she would have returned all the way to New York, rather than submit to such an act of impropriety. She was sure, she said, that there must be a landing somewhere for ladies; but, alas! The island of Cyprus does not resemble her native Manhattan, and landing-places here for the convenience of travellers are quite unheard-of luxuries.

A bright idea occurred to one of my employees; a chair was procured, and held by two boatmen, and the American Consul's wife was invited to sit on it, and be thus landed!

Seyyah bu sözleriyle orada yaşayan insanları eleştirmekte ve Kıbrıs ile Manhattan'ı karşılaştırmaktadır. Kıbrıs'ta bulunmayan liman ve limana çıkış koşulları gezginin kendi toplumunu Doğu toplumundan üstün görmesinin sonucudur. Cesnola eserinin ilerleyen bölümlerinde Larnaka'yla ilgili biraz daha olumlu sözler sarf etmektedir. Bölgede yaşamaya başladıktan sonra antik kentin ikiye bölündüğünü ve antik kentten modern bir kente dönüştürüldüğü bilgilerini verir. Seyyah, şehrin genel manzarasını şöyle betimler:

Adını, üzerine kısmi olarak inşa edilmiş antik mezardan alan Larnaka, varlığı adanın Türkler tarafından fethiyle ortaya çıkan ve Kıbrıs'ın diğer bazı şehirleri gibi birbirinden yirmi dakikalık yürüyüş mesafesinde ayrı iki bölgeye bölünmüş modern bir kenttir. Larnaka arazisi iç kısma yaklaşık bir milin dörtte üçü mesafesindeyken, sahil boyunca uzanan bu bölüm 'Marina' diye adlandırılır.¹⁸⁸

Larnaca, which derives its name from the ancient tombs upon which it is partly built, is a modern town, sprung into existence since the conquest of the island by the Turks, and like some of the ancient cities of Cyprus is divided into two separate districts, about twenty minutes' walk from each other. That portion which lies along the seashore is called the "Marina," while Larnaca proper is about three-quarters of a mile inland.

5. 2. 4. Gazimağusa (Famagusta)

Adanın doğusunda yer alan Mağusa, Arap istilaları sonucu Salamis'ten kaçan yerliler tarafından küçük bir balıkçı ve ticaret kasabası olarak kurulmuş olan önemli bir liman kentidir. Şehrin kuruluş aşamasında antik kent Salamis'e ait yapılardan ve taşlardan faydalanılarak savunması güçlü bir kent kurulduğunu ve geçmişten günümüze bazı yapıların hala ayakta olduğunu Cesnola şu sözlerle dile getirir:

Şehrin, neredeyse on yedi fit kalınlığında ve hepsi Salamis harabelerinden alınmış sert taştan olan iri surlarına ulaştığımızda kılık ya da ihanet haricinde böyle bir şehri alabilmenin ne kadar imkânsız olduğunu görürsünüz. Duvarlar şu anda Lüzinyanlar tarafından dikildiği zamanki kadar el değmemiş ve dayanıklı bir şekilde ayakta

¹⁸⁸ Cesnola, *a.g.e.* , s. 45

durmaktadır. Venedik Cumhuriyetinin eski bronz silahları hala güçlü bir şekilde denize ve Salamis ovasına bakan orijinal yerlerinde tabyalarda bulunmaktadır.¹⁸⁹

As you approach the massive walls of the city, which are nearly 17 feet thick and of solid stone, all taken from the ruins of Salamis, you see how impossible it was to take such a city except by famine or treachery. The walls stand now as impregnable and intact as when raised by the Lusignans. The old bronze guns of the Republic of Venice are still on the bastions in their original place, looking formidably towards the sea and the plain of salamis

Ortaçağda kayda değer liman kentlerinden birisi olan Salamis'in taşınmasının ardından, şehrin tarihi ve mimari yapısını oluşturan duvarları ve taşlarının bir kısmı Mağusa'da yeni bir şehir kurmada kullanılırken bir kısmının da Mısır'a gönderilerek taşlar Süveyş Kanalı inşasında kullanılmıştır. Haggard'da bu durumu "kuşaklardır Türkler Mağusa'yı eski binalarının taşlarının çoğunu Mısır'a ihraç ederek taş ocağı olarak kullanmışlardır"¹⁹⁰ şeklinde açıklar. "For generations the Turks have used Famagusta as a quarry, exporting most of the stone of its old buildings to Egypt." Kıbrıs'ın Venedik idaresi altında olduğu ortaçağda oldukça uğrak bir kent olan Mağusa, Avrupa ve Doğu'nun farklı ülkelerinden gelen birçok tüccarın bulunduğu kilit bir nokta olmuştur. Şehrin bu denli popüler bir ticaret merkezi olmasıyla "kiliseler, manastırlar kenti Mağusa'da büyük kazanç ve lüks düşkünlüğü ahlak kurallarının umursanmadığı bir yaşamı da getirmiş ve bu hal Kutsal Toprakları (Filistin'i) ziyarete giderken kente uğrayan kimi dindar Avrupalılarca yadırganmış[tır]."¹⁹¹ Venedikliler tarafından inşa edilen ve şehri çevreleyen surlar, "dünyadaki ortaçağa ait surların en mükemmel örneklerden birisidir."¹⁹² "Famagusta is one of the most perfect specimens of mediaeval fortification left in the world" Bu surlar adanın Türkler tarafından fethi sırasında önemli bir savunma merkezi haline geldiğinden Mağusa, Türklerin en son ele geçirdiği yer olmuştur. Türk korsanların yavaş yavaş adaya gelmeleri ve bazı yerleri harap etmelerinin sonucunda "bu gezintilerden haberdar olan Venedik, Kıbrıs'ın kalelerini onarmak için Savorniani'yi* mühendislerden oluşan bir ekiple oraya göndermeye karar verdi. Mağusa ve Girne düzenli bir kuşatmaya direnmek için yeterli derecede onarıldı; diğerleri tamir edilemeyecek olduğundan dolayı söküldü."¹⁹³ "Venice, informed of these

¹⁸⁹ Cesnola, a.g.e., s. 194

¹⁹⁰ Haggard, a.g.e., s. 155

¹⁹¹ Bkz. *Gazimağusa Kent Tarihi*, <http://www.magusa.org/tr/kent-rehberi/kent-tarihi.html>, Erişim Tarihi: 19.02.2014

¹⁹² Haggard, a.g.e., s. 155-156

* Venedikli mimar

¹⁹³ Cesnola, a.g.e., s. 37

excursions, decided to send Savorniani with a staff of engineers to repair the fortresses of Cyprus. Famagosta and Cerynia were repaired sufficiently to resist a regular siege, the others were dismantled as beyond repair.

Adadaki Mağusa ziyaretini detaylı bir şekilde anlatan Mallock da kente yaklaşırken dikkatini çeken Venediklilerden kalma ihtişamlı surlara, kalelere ve hendeklere değinir. Eski çağlarda oldukça zengin ve popüler bir kent olan Mağusa'nın eski görkemli günlerini geride bırakmış olması ve göz göre göre sebepsizce tahrip edilmiş artık harabeye dönmüş derme çatma evleriyle yorgun bir kente dönüşmesini anlatır. Şehrin girişinde bir müddet bekledikten sonra “efsunlu bir uykuda olan şehir” olarak nitelendirdiği bölgeyi şu sözlerle tasvir eder:

Kabaca söylemek gerekirse, Mağusa yaklaşık bir milden oluşan bir karedir ve her yarası mükemmel olan duvarlarla çevrelenmiştir. Bu duvarlar neredeyse elli fit yüksekliğinde ve ortalama yirmi yedi fit kalınlığındadır. Dörtlünün bir yanı deniz ve limana bakar diğer üçü kum serpili ve çorak bölümleri olan uçsuz bucaksız ovalara tepeden bakar. Bu karaya doğru uzanan duvarların tümünün etrafında aralıksız hendekler geçmektedir. Limana açılan su kapısı ve dış özelliklerini az önce anlattığım kara kapısı olmak üzere sadece iki kapı vardır.¹⁹⁴

Famagusta is, roughly speaking, a square of about a mile, and is surrounded by walls of which every yard is perfect. These walls are about fifty feet in height, and are, on an average, twenty-seven feet in thickness. One of the four faces the sea and harbour; the three others overlook an immense plain, parts of which are barren and strewn with sand. Round the whole of these landward walls the fosse runs continuously. There are only two gates—the water gate, opening on the harbour, and the land gate, whose outer aspect I was a moment ago describing.

19. yüzyılda tahribata uğramış olsa da kent, 13. yüzyılda Doğu ve Batı arasında önemli bir ticari kent konumunda olup, bir ikmal noktası olarak kullanılmaktaydı. Böylece “Bu canlı ticari etkinlik Mağusa tüccar ve gemi sahiplerinin devasa servet sahibi olmalarına, yabancıların hayretini uyandıracak derecede lüks içinde, görkemli bir yaşam sürmelerine vesile [olmuştur].”¹⁹⁵ Adada aktif ticaretin var olduğu dönemlerde Mağusa'ya gelen kozmopolit tüccarlar arasında burada kilise inşa etmenin gelenek haline dönüşmesi üzerine şehirde üç yüzü aşkın kilise ve ibadethane yaptırılmıştır.¹⁹⁶ Bu görkemli dönemin akabinde çeşitli savaşlar ve depremlerle şehir hasara uğramış ve askeri yönetimler sonucunda şehirle beraber canlı ticari hayat da sekteye uğramış birçok antik mimari yapı da yok olmuştur. Cesnola şehirdeki bu tahribatı şöyle örneklendirir:

¹⁹⁴ Mallock, *a.g.e.*, s. 339

¹⁹⁵ <http://www.magusa.org/tr/kent-rehberi/kent-tarihi.html>

¹⁹⁶ Bkz. Sukayar, *a.g.e.*, s. 28

İç kısımlarda açıkça görünen duvar resimleriyle orta çağa ait kiliselerle iyi durumdaki bölge papazı konutunun mevcut duvarlarını yoğun bir üzüntü hissetmeksizin görmek imkânsızdır. Mağusa'da var olduğu söylenen üç yüz kiliseden sadece iki tanesi ayakta kalmıştır.¹⁹⁷

It is impossible to see the still existing walls of many of its fine mediaeval churches, with frescoes plainly visible on the interiors- here a rectory built in keeping, there evidences of elegant homes --without a feeling of intense sadness. Only two out of the three hundred churches which are said to have existed in Famagusta were left standing.

Kentin yüzyıllar içerisinde giderek önemini ve ticari konumunu yitirmesi, yapılarda tahribata neden olmuştur. Bu gerilemeden sadece mimari yapılar değil aynı zamanda şehrin limanı da etkilenerek neredeyse kullanılmaz hale gelmiştir. Pedias Nehri'nin akıntısı ve bakımsızlık nedeniyle liman mille dolarak kaybedilmiştir. Limanın 19. yüzyıl manzarasının ve tekrar kullanılmasının mümkün fakat bir hayli masraflı olmasını Baker şöyle ifade eder:

Bu, Pedias'ın konumuyla ilgilidir ve düzeltilinceye kadar bataklıkta kısımda yer alan Mağusa için sağlıklı bir görünüm ümidi taşıyamam. Ağır sıvıyı direk olarak denize taşıyacak olan akıntıyı sağlamak için yeterince dar kanallar içerisinde yapay setler arasına nehri hapsederek hızıyla alüvyonu önleyecek tek bir mühendislik metodu olabilir. Bu başarılabilir ve nehir güvenli bir şekilde kümelense bile denizin içinde balık meydana gelecek ve mutlaka Salamis'in tamamen yok edilmiş olan antik limanı aynı derecede komşu Mağusa limanını ince kumla dolduracak olan bir bariyer oluşturacaktır. Her koşulda mühendislik zorlukları pahalı ve belirsiz olacaktır fakat Mağusa birinci sınıf liman, silah deposu ve askeri üs olarak eski önemine kavuşturulması halinde, Pedias nehrinin kontrolü ciddi olarak göz önünde bulundurulmalıdır.¹⁹⁸

This is the position of the Pedias, and until improved I cannot foresee a good sanitary prospect for Famagousta, which is situated on the borders of the swamp. There can be only one engineering method of preventing the silt, by confining the river between artificial banks, within a channel sufficiently narrow to ensure a current whose velocity would carry the heavy fluid directly into the sea. Even should this be accomplished, and the river be securely banked, the deposit of mud will then take place within the sea, and will assuredly form a bar ; which will probably affect by silt the neighbouring harbour of Famagousta in the same manner that the ancient port of Salamis has been completely obliterated. In any case the engineering difficulty will be costly and uncertain but if Famagousta is to be restored to its former importance as a first-rate harbour, arsenal, and military station, the management of the Pedias River must be seriously considered.

Limanın durumuyla ilgili umutsuzluğa kapılan Baker'ın aksine Mallock, limanın restorasyonunun yapılmasının herhangi bir masrafının olmayacağını vurgulayarak; bakımsızlığı yüzünden kullanılmaz hale gelmesinde Baker ile hemfikir olduğunu şu sözlerle belirtir: "Mühendislerin söylediğine göre bu liman hiçbir büyük harcama

¹⁹⁷ Cesnola, *a.g.e.*, s. 194

¹⁹⁸ Baker, *a.g.e.*, s. 100

olmaksızın Akdeniz'in en iyisi yapılabilir fakat şu anda durgun suları üzerinde birkaç kayık sallanıyor. Daha büyük hiç bir şey giremiyordu, Türk fethinden beri tamamen ihmale terkedilmesinden dolayı neredeyse kumla ve çamurla dolmuştu.”¹⁹⁹*This harbour, so engineers say, might without any great expenditure be made one of the finest in the Mediterranean; but now on its glassy waters only a few boats were rocking. Nothing larger could enter; it is almost silted up, having been left to complete neglect since the days of the Turkish conquest.*

Mağusa bölgesinin en dikkat çekici yerlerinden birisi olan Karpaz, adanın Anadolu'yu işaret eden sivri bölümüdür ve yüzyıllar boyunca inzivaya çekilmek isteyenlerin bir kaçış noktası haline gelmesinden dolayı birçok ibadethaneye ev sahipliği yapar. Hogarth'ın Karpaz bölgesi tanımı şöyledir: “Karpaz’ ismi eski ve modern çağlarda Orontes’in [Asi Nehri] ağzına doğru çıkıntı yapan ve Mağusa ve Salamis körfezlerine geniş bir dalgakıran oluşturan uzun yarımadaı belirtmek için kullanılmaktadır.”²⁰⁰ *“The name ‘Carpas’ has been used in ancient and modern times to denote the long peninsula, which, projecting towards the mouth of the Orontes, forms a vast breakwater to the Bay of Salamis and Famagusta.”*

Antik Karpasia kentinin de kurulu olduğu yarımada savaş durumunda da ülke için avantaj oluşturmaktadır ve yaklaşan düşmandan haberdar olmak adına önemli bir bölümdür. Antik Salamis ve Mağusa “limanların üzerinde asılı olan Karpaz’ın yüksek dağları, sarp silüetlerin belli dorukları teknelerin arzu edilen limanlara direk dümen kırabildiği kent simgelerini oluştururken yaklaşan düşmanın kolayca bildirilebildiği üç ve dört bin fit yüksekliğiyle deniz manzarasına hâkimdir.”²⁰¹ *The lofty mountains of the Carpas range which overhang these harbours command the sea view at an elevation of between three and four thousand feet, from which the approach of an enemy could be quickly signalled, while the unmistakable peaks of the rugged sky-line formed landmarks by which vessels could steer direct to the desired ports.* Kentin tarihi ve limanlarının durumunun haricinde genel görünümüyle ilgili bilgiler vererek manzaranın tasvirini yapan Baker, Mağusa’yı şöyle betimler:

¹⁹⁹ Mallock, *a.g.e.*, s. 348-349

²⁰⁰ Hogarth, *a.g.e.*, s. 53

²⁰¹ Baker, *a.g.e.*, s. Introduction XIII

Sol tarafta sığır arabasıyla sulanan engin meyve bahçesinde kare şeklinde çamur bir kulübe vardı ve manzara içindeki son yerleşim yeri olduğundan durduk, at arabaları ve develerin gelmesini bekledik. Tepenin zirvesinden bu noktanın yaklaşık iki yüz yard ötesine manzara son derece güzeldi. Sahilin yanında birçok ev ve bahçelerle deniz yarım mil uzaklıkta uzanıyordu. Kent arkamızdaydı ve doğuda, arkamızda bıraktığımız çorak yüzeyle belirgin bir zıtlık oluşturan çalılar ve bodur servilerle kaplı genişçe yabani bir kırsal vardı.²⁰²

There was a square mud hut on the left hand standing in an extensive orchard of fruit-trees watered by a cattle wheel, and as this was the last habitation within view, we halted, and awaited the arrival of the carts and camels. From the summit of the hill, about two hundred yards beyond this spot, the view was exceedingly good; the sea lay about half a mile distant, with several houses and gardens near the shore. The town was in our rear, and to the east was a fine extent of wild country covered with bush and dwarf-cypress, which formed a marked contrast to the naked surface we had left behind.

Kurulduğu yıllardan günümüze kadar birçok el değiştiren şehir tarihin zengin ve ihtişamlı ticari bölgeleri arasında kendine yer edinse de zamanla ihmal ve bakımsızlığın yanı sıra askeri olaylardan ötürü bu önemini kaybetmiştir. Dönemin görkemli liman kentinin tarihini ve bir harabeye dönüşmesini okuyucusuna aktaran seyyah Cesnola, Mağusa'yı şu sözlerle tanıtır:

Hristiyanlar tarafından sekiz yüz yıl önce Salamis harabelerinden inşa edilen ve 1571 yılında Venedikli askerlerin mevzilerini kahramanca savunduğu korkunç kuşatmanın ardından Türkler tarafından tahrip edilen özverili Mağusa şehri bir zamanlar yüzlerce güzel kilisesi ve binlerce görkemli evleriyle tanınırdı. Eskiden büyük filoların yüzdüğü ama şimdi ihmalden dolayı kumla dolmuş olan ve sadece küçük, su taşıyan teknelerin yüzebildiği limanı Levant'ın temel ticari kentlerinden birisiydi.²⁰³

The devoted city of Famagosta, built by the Christians 800 years ago, from the ruins of Salamis, and destroyed by the Turks in 1571, after the terrible siege in which the Venetian soldiers so heroically defended their position, once counted its beautiful churches by hundreds, and its palatial dwellings by thousands. Once it had been one of the principal commercial cities of the Levant, with a harbour in which rode large fleets, but which now through neglect has become filled with sand, and is able to float only vessels of small draught.

5. 2. 5. Limasol (Limassol)

Limasol, tarıma elverişli arazileri ve bir liman kenti olarak adanın en büyük limanına sahiptir ve Lefkoşa'dan sonra Kıbrıs'ın en büyük ikinci bölgesidir. Geniş sahile sahip mevkiinden dolayı Haggard buraya büyük bir liman yapılabileceğini şu sözlerle ifade eder:

²⁰² Baker, *a.g.e.*, s. 101

* Doğu Akdeniz sahilleri

²⁰³ Cesnola, *a.g.e.*, s. 193-194

Sahilinin doğal konumundan dolayı, filoların yüzebileceği birbirinden uzakta ayrı ve deniz ile arasında yedi ya da sekiz mil yüksekliğinde toprak parçası bulunan böylece pratikte hiçbir tehlikenin, içinde yatan teknelere dokunamayacağı iki girişli bir liman yapılabilirdi.²⁰⁴

There, owing to the natural configuration of the shore, a harbour where fleets might ride could be made with two entrances far apart, and having seven or eight miles of high land between it and the ocean, so that in practice nothing could touch the vessels that lay within."

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de bir turizm ve ticaret merkezi olan kent Bizans, Frenk ve Osmanlı gibi farklı kültürlerle ait birçok mimari yapıya ve tarihi yerlere ev sahipliği yapar.²⁰⁵ Adanın deniz ticareti açısından oldukça gelişmiş bölgelerinden bir tanesidir ve Baker bu kent için şu çarpıcı tespiti yapar: "Kıbrıs'ın Liverpool'u olabilecek olan Limasol, başkent olmalıydı."²⁰⁶ *"The capital should be Limasol, which will become the Liverpool of Cyprus."* Baker'ın bu kaniya varmasındaki faktörler mevcut başkent Lefkoşa'nın ticari limanlardan uzakta kalmasından ötürü bir ticari üstünlüğünün olmamasının yanı sıra konumu itibariyle de herhangi bir askeri üstünlük veya iklim avantajı sunmamasıdır. Limasol uçsuz bucaksız sahiliyle başkent olmaya aday bir yerleşim yeridir.

Turizm ve ticari limanlarının yanında Limasol bölgesi üzüm yetiştiriciliği ve şarap üretimi ile öne çıkar. Adanın en kaliteli şarapları burada yetiştirilir ve bir kısmı da Avrupa'ya ihraç edilir. Şehrin tarihiyle bağlantılı olarak; kentte Bizans, Venedik, Osmanlı ve İngiliz etkileri görülmektedir. Venedikli korsanların Osmanlıya tehdit oluşturmalarının ardından "1570 Temmuzunun ilk gününde Türkler hiç bir başkaldırı olmaksızın Lala Mustafa Paşa komutasındaki 70.000 piyade 30.000 süvari ve 200 toptan oluşan 100.000 askerli bir orduyla Limasol civarına ayakbastı."²⁰⁷ *"On the 1st of July, 1570, the Turks landed in the neighbourhood of Limassol, without any opposition, an army of 100,000 men, composed of 70,000 infantry, 30,000 cavalry, and 200 cannon, under the command of Lala Mustafa."* Seyyahlar tarafından bu ilhak, kent adına olumsuz bir gelişme olarak görülmekte ve adaya ayak basan Osmanlıyla beraber şehirde bir bakımsızlık ve gerileme dönemi başladığı ileri sürülmektedir. Ancak benzer görüşler

²⁰⁴ Haggard, *a.g.e.*, s. 156

²⁰⁵ Detaylı bilgi için bkz. Lemesos (Limassol) Municipality, http://www.limassolmunicipal.com.cy/index_en.html, Erişim Tarihi: 19.02.2014

²⁰⁶ Baker, *a.g.e.*, s. 65

²⁰⁷ Cesnola, *a.g.e.*, s. 38

Anadolu için de söz konusudur ve bu durum hemen hemen bütün Batılı seyyahların oryantalist bakış açısının bir dışı vurumudur.

Seyyahlar, Osmanlı hâkimiyetinden çıkıp İngiltere'nin yönetmeye başladığı kentte sanat, ticaret, sosyal hayat ve temizlik gibi birçok alanda ilerlemeler görüldüğünü belirtmişlerdir. Adanın el değiştirmesiyle birlikte "Kıbrıs'ta hiç bir kent Limasol'de olduğu gibi İngiliz işgalinin sonuçlarını aynı ölçüde yansıtamazdı."²⁰⁸ "No town in Cyprus exhibited the results of a British occupation to the same extent as Limasol." Özellikle yönetimdeki Albay Warren'ın çalışmalarıyla kentin sokakları temizlenmiş, hayvanlar kentin merkezinden uzaklaştırılmış, kent ağaçlandırılmış ve liman yenilenerek gemilerin kullanımına uygun hale getirilmiştir. Bu değişimin ardından kenti ziyaret eden Baker şehri şöyle betimler:

Kent yaklaşık bir buçuk mil uzunlukta ve Larnaka'yla benzer konumla denize bakıyor. Rıhtım; botların karaya çıkmasının imkânsız olduğu ve mürettebatın teknelerini dış limana güvenli bir şekilde demirleyerek gemide kalmaları gerektiği fırtınalı havada, evlere vuran dalgalar tarafından yıkılıyor. Larnaka kadar geniş bir alana sahip olmamasına rağmen Limasol daha sıkışık bir kenttir, bahçeleri ve evleri daha güzeldir. Üst rütbeli komisyonerin aktif otoritesinden dolayı sokaklar titizlikle temizlenmiş ve kentin tüm atıkları güvenli bir mesafeye taşınmıştı. Halk pazarı son zamanlarda et, sebze ve benzeri gibi bölümlere ayrılarak görünüş ve organizasyonda İngiltere'deki pazar yerlerine benzeyen oluklu galvaniz demirle kaplanarak düzenlenmişti. Şehir içindeki birçok açık alan Doğu'da alışılmış olduğu gibi pislik deposuna dönüşmesi yerine özenle birçoğunun baharın ilk sürgünlerini ve yapraklarını sergilediği genç ağaçlarla yeşillendirilmişti.²⁰⁹

The town is about a mile and a half in length, and faces the sea in a position somewhat similar to that of Larnaca. The quay is washed by the waves, which in stormy weather dash against the houses, at which times it is impossible to land from boats, and crews must remain on board their vessels safely anchored in the roadstead. Although not so extensive as Larnaca, Limasol is more compact, and the houses and gardens are superior. Owing to the active authority of the chief commissioner, the streets were scrupulously clean, and all the refuse of the town was conveyed to a safe distance. A public market had been recently arranged, covered with corrugated galvanised iron, in which the departments for meat, vegetables, &c., were kept separate, and the appearance and organisation resembled a market-place in England. The various open places within the town, instead of being receptacles for filth, as is usual throughout the East, had been carefully planted with young trees, most of which were exhibiting their first spring shoots and leaves.

²⁰⁸ Baker, *a.g.e.*, s. 256

²⁰⁹ Baker, *a.g.e.*, s. 257

5. 2. 6. Baf (Paphos)

Adanın batısında yer alan “Venüs’ün doğum yeri olduğu farz edilen”²¹⁰ “*It is well known that Paphos in Cyprus was the supposed birthplace of Venus*” döneminin başkenti Eski Baf ve günümüz iskân yeri olan Yeni Baf olmak üzere iki yerleşim yerinden oluşan bir liman kentidir. Diğer bölgelerde olduğu gibi Baf’ta da geniş bir liman yer almaktadır. Seyyah Baker Baf iskelesinin konumunu şöyle açıklar: “Larnaka ve Limasol körfezleri güvenli demir atılan dış limanlardır ve Baf adanın güney batı bölümünde dönemin hatırı sayılır miktardaki küçük teknelerini koruyabilen kullanışlı bir iskeledir.”²¹¹ “*The bays of Larnaca and Limasol were roadsteads with a safe anchorage, and Paphos (Baffo) was a convenient harbour upon the south-western portion of the Island, capable of protecting a considerable number of the small vessels of the period.*”

Kıbrıs’ın Fenikelilerin elinde olduğu dönemlerde diğer güney sahilleri gibi Baf da önemli ticari limanları arasında yer almaktaydı. Baf limanının önemini Baker şu sözlerle ifade eder: “Fenikeliler ticarete en uygun doğal olarak seçilmiş limanlarının kendi güney pozisyonlarından dolayı belli başlı kentleri Amathus, Kitim ve Baf olan Kıbrıs’ın güney sahillerine yerleşmişlerdir. Bunlar Kıbrıs’ın zenginliğinin zirvesinde ve dönemin gereksinimleri için yeterli olduğu zamanlardaki önemli ticari limanlardı.”²¹² “*The Phoenicians, from their own southern position, naturally selected the ports most convenient for their trade, and accordingly settled on the south coast of Cyprus, their chief towns being Amathus, Citium, and Paphos; these were important commercial ports at a time when Cyprus was in its zenith of prosperity, and were sufficient for the requirements of the period.*” Zamanla bu durum değişerek kuzey limanlar da hareketlenmiş ve adada genel manada ticaret her limanda gelişmiştir. Bakımı yapılan ve olanakları geliştirilen Larnaka ve Girne limanları hala önemli limanlar olsa da diğerleri önemini yitirmiştir.

Geçmişte antik dönemlere ait mitler ve hikâyelerle beslenen ve önemli bir liman olan Baf, zamanla bu önemini yitirerek yerini daha uygun bir liman olan Larnaka’ya ve başkent unvanını da daha merkezi bir noktada yer alan Lefkoşa’ya kaptırmıştır. Antik

²¹⁰ Baker, *a.g.e.*, s. 43

²¹¹ Baker, *a.g.e.*, s. Introduction XIII

²¹² Baker, *a.g.e.*, s. 217

çağlardaki önemini yitirmiş olsa dahi eskiden birçok tapınağın yer aldığı ve Salamis gibi önemli bir liman kenti olduğunu Hogarth şu sözlerle vurgular:

Bizim çağımızdan önce ilk çağlardan dördüncü yüzyılın kapanışına kadar Kıbrıs'ın bölündüğü bağımsız krallıklar ve hanedanlar arasında gerek bölgenin genişliği gerekse zenginliği ve ünüyle Salamis'ten hemen sonra Baf'a gelmiştir. Doğa o kadar açıkça tanımlamış ki yazılı bir yetki belgesinin yokluğuna rağmen hudutları güçbela karıştırabiliriz: kuzeyde ve batıda deniz uzanır doğu üzerinde sarp orman sıralarıyla Cape Poumo'ya devam eden Evagorasın altında Salamis krallığının geçmemiş olduğu görünen adanın batısı ve doğusu arasında büyük bir bariyerin araya girdiği Trodos kümesi. Bu bariyerin kuzey bitiminde Baf krallığı.²¹³

Among the independent kingdoms and dynasties into which Cyprus was partitioned from the earliest period until the close of the fourth century before our era, Paphos must have ranked at all times, whether in extent of territory, in wealth or fame, second only to Salamis. Nature has defined it so clearly that we can hardly mistake the boundaries in spite of the absence of written authority: on the north and West lies the sea: upon the east the mass of Troodos, continued in the rugged Forest Range to Cape Poumo, interposes a huge barrier between the west and east of the island, which even under Evagoras the kingdom of Salamis appears not to have passed. At the northern end of this barrier the kingdom of Paphos.

Bölge, 19. yüzyılda ve günümüzde birkaç tapınak dışında pek uğrak bir yer olmamıştır. Özellikle her hava koşulunda gemilerin limana yanaşamaması liman ticareti ve turizm açısından gelişimini engellemiştir. Deniz yoluyla seyahat edenler adaya gelmek isterlerse rotalarını Larnaka'ya; kutsal topraklar yolunda mola vermek istemezlerse de Mısır'a çevirmeleri gerekmektedir. Bu durumu Baker şöyle ifade eder: "Şu anda Baf, yolcularının sadece iyi havalarda karaya ayak basabildiği bir limandır. Bu nedenle eğer hava iyi değilse bıkmadan değişen bitki örtüsünün haftalık döngüsüne başlamasını beklemesi gereken Mısır'a devam eder."²¹⁴ "Now Paphos is a harbour where the voyager can only land in fine weather, whence, too, if it be not fine he is carried on to Egypt, where he must wait until the unwearying Flora again begins her weekly round."

Antik çağlarda kurulan şehir, "eski uygarlıklarda Venüs'ün önemli bir ibadet merkezi olan bu çok eski kentin yerleşim yeri şimdilerde yaklaşık altmış haneli küçük Kukla köyü tarafından kısmen kaplanmıştır."²¹⁵ "The site of this very ancient city, where was the great centre of the worship of Venus in antiquity, is now partly occupied by the small village of Kouklia, consisting of about sixty houses." Görkemli günleri geride

²¹³ Hogarth, a.g.e., s. 1

²¹⁴ Haggard, a.g.e., s. 125

²¹⁵ Cesnola, a.g.e., s. 204

bırakan kent, 19. yüzyılda bakımsız bir köy halini almıştır. Birçok yönden döneminin en gelişmiş yerleşim yerlerinden olan kent artık köhne bir hale dönüşmüştür ve Cesnola bunu şöyle ifade eder:

Dans, müzik, şarkı ve üç bin yıl öncesinin dini törenleri; baykuşların tiz ötüşleri ve diğer vahşi gece kuşlarının sesleriyle ve ıssız köyde açlıktan ölen sahiplerinin ardında kalan leş arayarak gezinen aç köpeklerinin acımacak havlamalarıyla yer değiştirmiştir. Burası bugünün Baf şehridir.²¹⁶

The dance, music and song, and the sacred processions of three thousand years ago have been replaced by the shrill coo-coo-vaie of the owl and wild cries of other night birds, and the piteous bark of famished dogs left behind by no less famished masters, to roam the deserted village in search of carrion. This is the Paphos of today!

Cesnola, köyün perişan halinden bahsederken birçok Afrodite ibadethanesinin var olması gereken kalıntıların kaybolmasını ada dikkat çeker. Eski cazibesini ve yapılarını kaybeden Baf ve adadaki diğer bazı kentlerin durumunu Murad Efendi şu sözlerle anlatır: “Hıristiyanlık öncesi çağlarda, Fenikeli Venüs Astarte’nin kurban taşlarının yerini alan Venüs Cypris’in sunaklarından, yakılan ateşlerin dumanları tütüyordu. Hristiyanlıktan sonra Tapınak Şövalyeleri kalelerini ve depolarını kurdular. Sunaklar ve Cyprae güvercinleri artık yok, Paphos’da artık mucizeler kutlanmıyor, Famagusta harabeye dönmüş.”²¹⁷Eski yapıların o dönemde ve günümüzde var olmamasının en büyük nedeni de genel anlamda adada meydana gelen depremler sonucu yıkımlardır. Adanın önemli antik kentlerinden Salamis’in de nasibini aldığı büyük depremlerle “belli başlı kurbanları Baf ve ardından Amathus olan adanın genel olarak depremlere maruz kaldığı görünür.”²¹⁸“*The island generally seems to have been subject to earthquakes; Paphos being the particular victim, and next to it Amathus.*” Şiddetli depremler, Baf bölgesinde birçok antik yapıyı harap etmiştir ve halkın herhangi bir restorasyon çalışmasının olmaması bu antik yapıların günümüze taşınmasına engel olmuştur. Depremler sonucu kaybedilen yapılarla ilgili bir bölümü de Baker okuyucusuna şu sözlerle aktarır:

Bu yerin [Baf] bir taraftan önemli dini olaylara sahne olmasına rağmen ve diğer taraftan adada önemli olan, ne yer üstünde birkaç kalıttan başka bir şey ne de farklı zamanlarda meydana çıkarılmasını başarılı bir şekilde yönettiğim ilgi çekici

²¹⁶ Cesnola, *a.g.e.*, s. 216

²¹⁷ Murad Efendi, *a.g.e.*, s. 148

²¹⁸ Cesnola, *a.g.e.*, s. 6

bir keşif vardı. İnanıyorum ki kalıntıların yokluğu bu şekilde açıklanabilir. Baf pek çok kez depremlerle yıkılmıştır.²¹⁹

Although this spot [Paphos] was the scene of great religious events, and was otherwise important in the island, yet neither are there more than a very few ruins existing above ground, nor have the explorations I have directed there at different times succeeded in bringing to light anything of interest. I believe that this absence of ruins can be accounted for in the following manner. Paphos was several times overthrown by earthquakes.

Kent her ne kadar depremler sonucu yıpranmış ve limanı da gelişimini kaybetmiş olsa da tarım açısından verimli topraklara sahiptir. Bölgenin konumundan ötürü Trodos Dağı, Mesarya ovasını kavuran kuzeyden ve doğudan esen rüzgârlara karşı bir siper görevi görür ve “bu durum Kıbrıslılar arasında Baf tokken Kıbrıs’ın geri kalanı açtır şeklinde yaygın bir deyişi ortaya çıkarır.”²²⁰ “*Thus arises a common Cypriote saying, that when Papho is full the rest of Cyprus is hungry.*” Kentte özellikle meyve bahçeleri göze çarpar. Zeytin ve keçiboynuzu ağaçlarının da bol miktarda yetiştiği bölgenin manzarasını Hogarth şu sözlerle aktarır:

Bölgede temizliğiyle meşhur eski kaynak suyu, yokuş aşağı akarken yatağı meyve bahçeleri ve zeytin ağaçlarıyla damgalanır. Bu güzel vadiye vardığım ilk haziran akşamında çiçek açan ağaçlar, etrafa keskin mis gibi bir koku yayıyordu. Deniz seviyesinden neredeyse 3.000 fite uzanan bu yer, yazın en sıcak günlerinde serin havanın keyfini çıkarır.²²¹

a perennial spring, famous throughout the district for its purity; as it flows down the slope, its course is marked by orchards and olive-groves, and the flowering shrubs gave forth a scent almost overpoweringly sweet on the June evening on which I first rode into this happy valley. Lying nearly 3000 feet above the sea it enjoys cool airs in the hottest summer

Hogarth’ın tasvirinden anlaşılacağı üzere meyve bahçeleri, yakında bulunan bir akarsu ile beslenmektedir dahası “iklim ve toprak birçok avantajı birleştirdiği için, Kıbrıs’ın bu bölümü meyve ağacı yetiştiriciliğine son derece uygun hale getirilebilir.”²²² “*This portion of Cyprus is eminently adapted for the cultivation of fruit-trees, as the climate and soil combine many advantages.*” Yükselteleri ve coğrafi konumundan dolayı diğer birçok bölge kuru sığağa maruz kalırken bölgede denizdeki buharlaşmanın yükselteler üzerinde ferahlatıcı etkisiyle oluşan nem meyve üretimine uygun iklimi yaratır.

²¹⁹ Baker, *a.g.e.*, s. 240

²²⁰ Hogarth, *a.g.e.*, s. 2

²²¹ Hogarth, *a.g.e.*, s. 34-35

²²² Baker, *a.g.e.*, s. 234

5. 3. İklim

İklim olarak adada yazları sıcak ve kurak kışları ise ılık ve az yağışlı olan “Kıbrıs, baştan çıkarıcı denizkızının yumuşak iltifatlarına sahip birçok hoş iklimin ülkesidir.”²²³ “Cyprus was a land of many climates, all delightful and all having the soft blandishment of a siren.” Adayı ziyaret eden seyyahlar genel olarak “sanki çatlayan toprak küle dönüşecek, ağaç ve otlar da yanıp tutuşacakmış gibi görünen”²²⁴ adanın “yaz boyunca yakıcı sıcaklığını”²²⁵ “burning climate during summer” vurgulamaktadırlar. Murad Efendi *Türkiye Manzaraları* adlı eserinin Kıbrıs ile ilgili bölümünde adanın aşırı sığağını şöyle aktarır: “Kıbrıs’ın öyle alev alev yakan bir sığağı var ki, adada basılan eski paralarda ada ‘ağzından alevler püskürten bir aslan başı’ ile simgelenmiş.”²²⁶ Adanın sıcaklığını farklı zamanlarda ve mekânlarda ölçerek okuyucusuna net bir bilgi veren Baker özellikle yazın gece ve gündüz sığağıyla ilgili detaylı bilgiyi şu sözlerle özetler:

Kıbrıs’ın havası haziran, temmuz, ağustos ve eylülün sonlarına kadar geçen aylar boyunca aşırı sıcaktır; adanın büyük bir bölümünde ağaçsız yüzey güneş ışınlarını çeker ve böylelikle gün doğmadan termometreyi 90°’ye* yükselten öğlen de genellikle gölgede 100°** göstererek gün boyu elde edilmiş bu sıcaklığı gece boyunca yayar. Enleme göre, ağaçsız bir ülke ya aşırı derece sıcak ya da soğuk olmalıdır ve belirli bir miktarda orman olmadığı yerde sıcaklıkta bir dengesizlik olacaktır. İnsanların çoğu sıcaklık yayılmasının etkilerini kayalardan ya da bütün gün boyunca yaz güneşine maruz kalmış olan binaların duvarlarından kaynaklandığını gözlemlemektedirler. Akşamüzeri saat altı civarında, hava serinken emilerek depolanan güneş ısı hapishanesinden kaçır ve eğer termometreler yerden iki fit yükseklikte farklı ve elli fit yükseklikte farklı dereceleri gösterecektir. Kayalar ve toprak fırın gibi ısınmıştır. Ağaçlar, bir şemsiyenin biri kişiyi güneşten koruması gibi toprağın yüzeyini kaplayacak ve yüksek dağların üzerinde yağış miktarına belirgin bir etki yapacaktır.²²⁷

The climate of Cyprus is extreme in temperature during the months of June, July, August, and until the close of September; throughout the greater portion of the island the treeless surface absorbs the sun's rays, and during the night radiates the heat thus obtained, which raises the thermometer to 90° before sunrise: while at noon it occasionally marks 100° beneath the shade. A treeless country must either be extremely hot or cold, according to the latitude; and without a certain proportion of forest there will be an absence of equilibrium in temperature. Most persons will have observed the effect of heat radiation from rocks, or even from the walls of a

²²³ Mallock, *a.g.e.*, s. 337

²²⁴ Murad Efendi, *a.g.e.*, s. 150

²²⁵ Baker, *a.g.e.*, s. 64

²²⁶ Murad Efendi, *a.g.e.*, s. 151

* Yazar burada birim vermemekle birlikte bu derecenin Fahrenheit olması kuvvetle muhtemeldir. Bu da yaklaşık 32,2 santigrat dereceye tekabül eder.

** 37.7 santigrat derece

²²⁷ Baker, *a.g.e.*, s. 327

building that have been exposed to a summer's sun during the long day. At about six p.m., when the air is cool, the sun-heat stored by absorption escapes from its imprisonment, and thermometers would exhibit a difference of many degrees if placed at two feet from the ground, and at fifty; the rocks and earth have been heated like an oven. Trees will affect the surface of the soil in the same manner that an umbrella protects an individual from the sun, and upon lofty mountains they exercise a marked influence upon the rainfall.

İklimin insanlar üzerindeki etkileri oldukça fazladır. İnsanların karakteri ve iklim arasındaki ilişki yüzyıllardır üzerinde durulan bir konudur. İklim ve karakter arasındaki ilişkiye bakıldığında; “Güney’deki insanların cinsel yozluğu, Kuzey halklarının dinçliği, İngilizlerin soğukkanlı mizaçları, Amerikalıların asabiyetleri, Hinduların karamsarlığı, sıcak iklimlerdeki insanların tembelliği ve kibarlığı, yüksek rakımlarda yaşayanların ruhsal doğaları gibi tüm bu farklılıklar bir şekilde iklime bağlanabilir.”²²⁸ Kıbrıs da Avrupa ülkelerine kıyasla oldukça sıcak bir bölgede yer almasından ötürü Batılıların Doğuyu sürekli andığı *tembel* sıfatından nasibini almıştır. Sıcaklığın insanlar üzerinde oluşturduğu olumsuz etkiler Kıbrıs’ta da yoğun olarak görülmektedir. Kıbrıs’la ilgili olmasa da Doğu toplumlarıyla ilgili Lady Montegu şunları söyler: “İklimin sıcaklığı bura halkını o kadar yumuşatmış ki, şiddetli hiçbir idmanda bulunmuyorlar, hatta böyle bir şey tanımıyorlar. Bu gevşeklik onları işten de nefret ettiriyor.”²²⁹ Aşırı sıcaklığın insanları gevşetmesi tabii ki çalışmaya karşı da bir isteksizlik oluşturmaktadır. Soğuk hava insanları daha dinç yaparken sıcaklık insanları mayıştırır. Çok sayıda Batılı seyyahın sıcak ülkelere yaptıkları gezilerdeki izlenimlerinde sıcak ülke insanların soğuk ülkelere yaşayanlara kıyasla birçok yönden daha *tembel* olmaları yer alır. İklimin insanlar üzerindeki doğrudan etkisi göz ardı edilemez ve bunun sonucunda da serin Avrupa’dan gelen seyyahlar, sıcak Doğu topraklarındaki insanları görünce eleştirecek bir konu daha bulmuşlardır. Fakat bir uzun bir süre sıcak topraklarda kalan Batılıların da iklimden dolayı benzer tavırları sergiledikleri görülmüştür. İklimin günlük yaşam ve insan karakterleri üzerindeki etkilerinin antik çağlardan beri bir araştırma konusu olmasıyla ilgili tespitlerini Mehmet Uysal şöyle dile getirir: “İklimin insan karakteri üzerindeki etkisini ilk olarak Hipokrat ortaya koymuştur. Daha sonra Montesquieu aynı konu hakkında fikirlerini açıklamıştır. Buna göre soğuk iklim bedenin yanısıra ahlakî gücü de arttırır. Sıcak hava ise hem ruhu

²²⁸ Cobb, *a.g.e.*, s. 13

²²⁹ Lady Montagu, *Şark Mektupları*, Çev. Ahmed Refik, Timaş Yayınları, İstanbul 1998, s. 48

hem de bedeni tembelleştirir. 18 ve 19. yüzyıldaki Batı seyahatnamelerinde 'tembel doğulu' stereotipinin yerleşmesinde bu düşünürlerin fikirleri etkili olmuştur.²³⁰

Batı ülkelerine göre Doğu insanı, özellikle Müslümanlar ve Türkler oldukça tembel insanlardır. Harald Heppner, *Aydınlanma Çağında Batılıların 'Türk İmajı'* isimli makalesinde Müslüman topraklarda yaşayan kişilerin tembelliğiyle ilgili şu tespitlerde bulunur: "Müslüman olmayanların karşısında Türklerin tembelliği ve istismarcı sistemini, imparatorluğun kötü ekonomik durumunun nedeni oldukları görüşüne varmışlardır. Sadece birkaç yazar akıllıca bir adım attı ve Avrupalı gözünde Türklerin niçin tembel ve uyuşuk olduğu sorusunu sordular ve şehir çevresindeki işletmeleri Türklerin değil onlardan önce Yunanlıların, Ermenilerin ve Yahudilerin işlettiklerini gördüler."²³¹ Özellikle yaz aylarında öğle saatlerindeki sıcaklık insanları iş yapamaz bir uyuşukluğa sürüklemektedir. Kıbrıs ile ilgili birçok seyyahın da ortak yargısı Kıbrıslıların tarımda, bilimde ve her türlü işte tembel olmalarıdır. Cesnola karşılaştığı bir manzarayı anlatırken hazirandan eylüle kadar adaya bir tek damla yağışın düşmemesinden ve yaz aylarında halkın yataklarını evlerinin dışına ağaçların altına taşıyarak orada sürekli uyumalarından bahseder.²³² Cobb, iklimin "zihin üzerinde de benzer etkileri var"²³³ diyerek aşırı sıcak iklime maruz kalan kimselerin sayısal bilimlerde soğuk ülkelere nazaran daha geri olduğunu şöyle vurgular: "Hayalci, kuramsal düşünce keyiflidir, ama matematiksel düşünce ağır bir yükür. Doğuluların matematik ve müspet bilimlerde bu kadar kötü olmalarının nedeni muhtemelen budur."²³⁴

Ada yaz aylarında son derece kurak olsa da diğer aylardaki ılıman iklimiyle Baker'ın şu sözlerinden de anlaşılacağı gibi ileride önemli bir tatil yeri olacaktır: "Gelecekte bir gün Kıbrıs, adanın güney kısmı serin mevsimlerde daha eğlenceli olduğundan İngiltere'nin kışından ve baharından kaçmak için narin insanların gideceği bir tatil yeri olacak."²³⁵ "At some future time Cyprus will become the resort of delicate persons to escape the winter and spring of England, as the climate of the southern

²³⁰ Uysal, *a.g.e.*, s. 54

²³¹ Heppner, *a.g.m.*, s. 112

²³² Detaylı bilgi için bkz. Cesnola, *a.g.e.*, s. 62

²³³ Cobb, *a.g.e.*, s. 18

²³⁴ Cobb, *a.g.e.*, s. 18

²³⁵ Baker, *a.g.e.*, s. 427

portion of the island is most enjoyable during the cool season. "Eserinde adanın verimli topraklarındaki tarımı ve hayvancılığı vurgulayan seyyah Haggard, aşırı sıcaklığın Kıbrıs için en önemli sorunlardan birisi olduğunu altını çizmektedir. Sıcaklığın adada önemli hastalıklara yol açmasa da yaz aylarını genelde uyuyarak geçiren halkından da bahseden seyyah, Avrupalı gezginleri adanın yakıcı güneşi ve sığına karşı şu sözlerle uyarmaktadır:

Tabi ki engeller de var yoksa burası cennet olurdu. Her şeyden önce sıcaklığın genellikle yakındaki denizden esen rüzgâr tarafından nemlendirilmesine karşın Avrupalıların güneşe maruz kaldıklarında dikkatli olmaları gereken yaz ayları çok sıcaktır.²³⁶

Of course there are drawbacks also, or the place would be a paradise. To begin with it is very hot in summer, when Europeans must be careful about exposing themselves to the sun, although this heat is generally tempered by the wind blowing up from the sea which is near at hand.

Murad Efendi, Kıbrıs'ın diğer Akdeniz ülkeleri gibi son derece sıcak olmasını adada geçirdiği zamandaki yoğun sıcaklığı ve bu sıcaklığın onda hissettirdiklerini şöyle tasvir eder:

Réaumur ölçeğine göre gölgede 26° derece sıcaklık beni güneşli palmiye ülkelerini düşlemeye itiyor. Kalem ucuna kendiliğinden kor gibi resimler üşüşüyor, kalem bir anda korları eşleyen bir ocak demirine dönüşüyor, rih sahra rengini aldı, mürekkep hokkası kaynayıp fokurduyor ve elin altındaki kâğıt sanki İtalya ülkelerinin o netameli kurşun kaplı damlarından gelmiş kızgın bir plaka.²³⁷

Yoğun sıcaklığa maruz kalan bölgelerde insanlar genelde sıcaklığın en yüksek dereceleri gösterdiği yaz mevsimini daha serin olan yaylarda geçirirler. Yaz aylarında dayanılmaz hale gelen sıcaklıktan kaçmak isteyen bazı ada sakinleri de adet olduğu üzere nispeten daha serin olan dağlara giderek üç ay süresince orada çadırlarda konaklamaktadır. Haggard, oryantalist bir gelenek olarak adlandırdığı dağ yamaçlarındaki bu hayatı şöyle anlatır:

Misafirlerin, en gençler ve hevesliler hariç hep aynı olan çim tenisi partileri ve piknikler sonunda bıktıracağından dolayı bu güzel havaya ve çam ormanı manzarasına rağmen monotonlaşacak olan kısa süreli bir konaklamadır. Yılın diğer dokuz ayında ya da birçoğunda hava güzel ve sağlıklıdır.²³⁸

²³⁶ Haggard, *a.g.e.*, s. 143

* 32.5°C

²³⁷ Murad Efendi, *a.g.e.*, s. 147

²³⁸ Haggard, *a.g.e.*, s. 112

This is a sojourn that must become monotonous in spite of the delightful air and scenery of the pine forests, since lawn-tennis parties and picnics, where the guests are continually the same, will pall at last on all except the youngest and most enthusiastic. For the other nine months of the year, or most of them, the climate is pleasant and healthy.

Yaz aylarının olağanüstü sıcaklığının haricinde seyyahlar adada genel olarak hâkim olan ılık havaya dikkat çekerler. Mallock “Bu mükemmel havada bulutların içerisinde kasvet bulunması nadiren görülürdü. Bulutlar ocak ayında da hazıranda oldukları kadar ılık ve bembeyazdı”²³⁹ “*But clouds in that wonderful climate seemed seldom to have any gloom in them. They were as fresh and warm in January as they are with us in June*” diyerek havanın yaz mevsimi dışında yılın diğer aylarında da birçok dış alan faaliyetine müsaade etmesine değinmektedir. Baker da kış aylarında dış mekânlarda vakit geçiren kişilerle ilgili dikkatini çeken bir manzarayı şu sözlerle anlatır: “Dar sokaklar son yağmurdan dolayı çamurluydu ve sıcaklık 55°di* fakat sanki yazmış gibi yerliler açık havada dumanlı kahvelerini ve sigaralarını içerek çeşitli kahvehanelerde oturuyorlardı.”²⁴⁰ “*The narrow streets were muddy from the recent rain, and the temperature was at 55°, but the inhabitants were sitting at the various cafes in the open air smoking and drinking their steaming coffee as though in summer.*” Mallock bu ifadesi ile Türklerin sigara içen insanlar olarak yansıtıldığı karakteri bir kez daha çizer. *tembel ve sigarasını tütüren* Türk erkeği karakteri batılı eserlerde oldukça sık karşılaşılan bir tiptir. Cobb’da bu duruma şöyle bir örnek verir: “Baharda Türkler, bayırlarda oturup sigara içip dakikalarca, bazen saatlerce bu şekilde hayal kurarlar. Buna ‘keyif yapmak’ diyorlar.”²⁴¹

Adanın yaz aylarındaki aşırı sıcaklığı ve diğer mevsimlerdeki ılıman iklimi bölgenin bitki örtüsünü şekillendirmiş ve adayı farklı birçok ağaç ve bitkinin yetiştiği bir bölge haline getirmiştir. Adanın bitki örtüsüyle ilgili bir yorum yapan Baker, sıcaklık ve bitki örtüsü arasındaki ilişkiyi şöyle değerlendirir: “Kıbrıs’ın ovalarında neredeyse her bitki ve çalılık dikenlerle kaplıdır. Genel olarak dikenli bitkilerin şiddetli sıcaklıkların ve az yağışın bir kanıtı olduğunu gözlemledim.”²⁴² “*On the lowlands of*

²³⁹ Mallock, *a.g.e.*, s. 165

* 12.77 ° C

²⁴⁰ Baker, *a.g.e.*, s. 63-64

²⁴¹ Cobb, *a.g.e.*, s. 22

²⁴² Baker, *a.g.e.*, s. 33

Cyprus nearly every plant or bush is armed with thorns. I have generally observed that a thorny vegetation is a proof of a burning climate with a slight rainfall.

5. 4. Tarım

Tarıma elverişli iklime ve bereketli topraklara sahip olan Kıbrıs'ta seyahatnameler temel alındığında yetişen belli başlı ürünler; sakız, defne, zeytin, keçiboynuzu, palmye, portakal, limon ve diğer narenciye ağaçları, ipek böceği yetiştiriciliği için bol miktarda dut ağacı, birçok çeşitli sebze ve meyve, arpa, buğday ve şarap imalatı için bol miktarda üzümdür. Adanın topraklarının son derece verimli olmasına dikkat çeken seyyahlar, son zamanlarda meydana gelen verimsizliğe de değinmektedir. Bunun kuraklığın yol açtığı susuzluk, sıcaklığın yol açtığı tembellik gibi birçok farklı nedeni vardır. Buckley eserinin Kıbrıs ve Ege Denizi'nin meşhur adaları bölümünde adanın yönetim yetersizliklerinden dolayı; en verimli adalardan birisi olmasına rağmen Kıbrıs'taki verimsizliğin nedenlerine şu sözlerle değinmektedir: "Kötü limanlar, sık sık tekrarlanan kuraklık ve savurgan devlet yönetiminin ziraat ve drenaj ihtiyacının göz ardı edilmesiyle birleşmesi; Akdeniz'deki en bereketli adalardan birini çoraklaştırmıştır."²⁴³ Birçok bölgenin tam ortasında yer alan Kıbrıs ile ilgili Murad Efendi adanın verimli topraklarını komşularıyla ilişkilendirerek şöyle bir tespitte bulunur:

Artık Osman[lı]'ın işaretini taşıyan çok sayıdaki manastırdan anlaşılacağı gibi Kıbrıs verimli bir ada. Suriye'nin palmyeleri, zeytinleri ve depremlerini, Mısır'ın berrak gökyüzünü ve çekirgelerini, Yunanistan'ın kayalarıyla beraber biraz da klasik toprağını ve İstanbul'un memurlarıyla vergi tahsildarlarını almış, kısaca komşu kıyılardaki akrabalarının tüm özelliklerini barındırıyor. Ama asmaları kendine ait; ve bu hiç de azımsanacak bir şey değil.²⁴⁴

Adanın genel görünümüne bakıldığında düzlük olan yerler de asma ve narenciye yetişirken, dağlık alandaki bölgeler "ya tahıl ekili ya da [adanın sembolik bitkileri olan] keçiboynuzu [harnup] ve zeytin ağaçlarıyla kaplıdır."²⁴⁵ "Either cultivated with cereals or was covered with caroub trees and olives." Harnup, zeytin ve narenciyenin ardından adada en çok yetişen ve ekonomiye katkısı olan ürünlerden birisi de üzümdür. Genel

²⁴³ Buckley, *a.g.e.*, s. 497.

²⁴⁴ Murad Efendi, *a.g.e.*, s. 148

²⁴⁵ Baker, *a.g.e.*, s. 236

olarak Akdeniz'e özgü meyve ve sebzeler yetişirken, tarımda turfandacılık önemli bir yere sahiptir.

Kıbrıs'ın kuzey dağlarının etekleri genel olarak çamlarla kaplıdır ve güneye inildikçe yaban mersini, yabani zeytin gibi bitkiler görülür ve yaygın bitki örtüsü Akdeniz iklimine uygun makidir. Birçok seyyah adada yetişen bitkiler ile ilgili bu ansiklopedik bilgileri tekrarlamış ve yaygın olan ağaçları art arda sıralamışlardır. Baker'ın tasvirinde "Belli başlı genç ağaçlar sahil çamı, bodur servi, sakız ağacı, keçiboynuzu, kocayemiş, mersin ve yabani zeytindir."²⁴⁶ "The principal young trees were *Pinus maritima*, dwarf cypress, mastic, caroub, arbutus, myrtle, and wild olive" Sadece ağaçların kısmen yaygınlaştığı bölgeler değil aynı zamanda adanın bir çok bölgesi yeşil ve verimlidir. Evler ve ibadethaneler yaygın olarak bahçelerle çevrilidir ve bu bahçeler çeşitli sebzelerle ve meyve ağaçlarıyla doludur. Hogarth, 12. yüzyılın son yıllarında yaşamış olan Aziz Neophytus tarafından yapılan manastırı ve etrafındaki ağaçları şöyle anlatır: "Şu anki manastır, akmakta olan suyun küçük bir cennetinde ve zeytin, nar ve limon ağaçlarının derin koruluğunda bulunmaktadır."²⁴⁷ "The present monastery buildings are situated in a little paradise of running water and deep groves of olive, pomegranate, and lemon-trees,"

Baker, adanın Malta ve Cebelitarık gibi sadece bir askeri üstünlüğü olmamasını ve denizcilik açısından da üstün olan konumunu vurgulayarak adanın doğal kaynak zenginliğini de dile getirir. Baker'in Kıbrıs'ın bitki örtüsü ve genel durumuna ilişkin ilk izlenimi şöyledir: "Adanın tüm gereksinimleri için yeterli bir nüfusa, gemi inşasında ve mimaride çok aranan kerestelik ormanlara, yüksek düzeydeki tarım için sınırsız verimli topraklarla yaklaşık 3.500 mil kare alana sahip büyük yüzölçümlü bir ülkeydi."²⁴⁸ "it was a country of large area, comprising about 3500 square miles, with a soil of unbounded fertility in a high state of cultivation, a population sufficiently numerous for all requirements of the island, and forests of timber that was in great request for the architect and ship-builder."

²⁴⁶ Baker, *a.g.e.*, s. 132

²⁴⁷ Hogarth, *a.g.e.*, s. 21

²⁴⁸ Baker, *a.g.e.*, s. Introduction XIV

İngiliz seyyah Baker adada yaygın bir inanış haline gelen bir düşüncenin aslında hakikatle ilgisi olmadığını tespit ederek gerçeği söylemekten çekinmemektedir. Adada sıkça görülen sıtma hastalığının sebebi olarak da Türklerin adayı fetih esnasında açtıkları hendekler gösterilmektedir. Sorunun temeline inildiğinde aslında durgun suların bu hastalığı yaydığı gerçeğini de okuyucusuna aktaran Baker, bu durumu şu sözlerle özetler:

Bazıları sağlık sorunlarının nedenlerini 1571 yılında Türkler tarafından kazılan ve sıtmalı gaz yaydığı düşünülen hendeklerin varlığına bağlamıştır. Ben öyle düşünmüyorum; ekini rüzgârdan koruyan yüksek setlerle çevrelenmiş tüm bu düşük seviyeler fasulye, tahıl, pamuk ve bahçe ürünleriyle en dikkatli şekilde işlenmektedir ve bakımlı bahçelerin sıtmalı olduğuna inanmıyorum fakat sadece suyun durgun bırakıldığı yerlerde tarım verimsiz olmalı.²⁴⁹

Some persons have attributed the cause of unhealthiness to the existence of the trenches made by the Turks during the siege in 1571, which are considered to emit malarious exhalations. I do not think so; all these low levels, surrounded by high banks which protect the crops from wind, are most carefully cultivated with beans, cereals, cotton, and garden produce, and I do not believe that successful gardens are malarious, but only those localities where water is allowed to become stagnant, in which case cultivation must be a failure.

Kıbrıs yerleşim yerlerinin genel manzarası, bahçeleri süsleyen altın renkli meyveleriyle narenciye ağaçları arasında kalmış evler ve yine aralarda yükselen palmye ağaçlarıdır. Adaya geldiği andan itibaren birçok şeyi farklı ve büyüleyici bulan seyyah Mallock, adada uyandığı bir günün sabahında camdan dışarı baktığında hissettiği “dinçlik ve sıhhatle” karşısındaki manzarayı şu sözlerle betimler:

Kalktım ve dışarı baktım. Önümde üzerinde parlayan altın rengi meyveleriyle koyu ve parlak portakal ağaçlarının tepeleri vardı. Ardından evlerin ışıltısı geliyordu ve onların ötesinde yeniden daha fazla ağaç-portakalların yanında tek tük serviler-ve manzaranın sonunda uzun yapraklı palmyeler ve hemen yanında ince bir minarenin sivri ucu yükseliyordu. Minare bana dinlemekte olduğum sesin doğasını gösterdi. Bu hala balkondan gelen müezzinin sesiydi. Bütün detaylar açıkça yabancıydı.²⁵⁰

I rose and I looked out. Before me were the tops of dark and glossy orange trees, with their golden fruitage glittering on them. Then came a gleam of walls, and again more trees beyond them—oranges also, with here and there a cypress —and ending the vista rose a tall feathery palm tree, and close beside it the spike of a slender minaret. The minaret showed me the nature of the sound I had been listening to. It was the voice of the muezzin, still calling from the gallery. Every detail was vividly unfamiliar.

²⁴⁹ Baker, *a.g.e.*, s. 162

²⁵⁰ Mallock, *a.g.e.*, s. 74

Renkli ve meyvesi bol bahçelerden oluşan evler adanın dört bir yanına yayılmıştır. Örneğin Değirmenlik'teki "vadinin her iki yanı ve en alt kısmı da yazın hoş görünümlü ağaç koruları oluşturan; dut, portakal, limon, kayısı, zeytin ağaçları yönünden zengin meyvesi bol bahçeli evlerle çevrelenmiştir."²⁵¹ *"Both sides of the gorge, and also the deep bottom, are occupied by houses with fruitful gardens, rich in mulberry, orange, lemon, apricots, olives, forming groves of trees that in summer must be delightful."* Ada çok büyük olmamasına rağmen her bölgesinde kendine has ürünler yetişir ve her bölgesi verimlidir. Ekili alanlarla beraber kendiliğinden yetişen yabani ağaçlar ve bitkiler de adaya yayılmış durumdadır. Adanın güney kesimde yer alan Baf bölgesinde asma yaygınken, kuzey batı kesimlerinde yer alan Güzelyurt, Lefke gibi bölgelerde narenciye ürünleri çoğunluktadır, zeytin ve keçiboynuzu ise her yerde görülür. Lefke'nin bereketli topraklarına değinen Cesnola bölgedeki ağaç ve bitki çeşitliliği hakkında şunları söyler:

Kent, bol sulu portakal, limon, nar ve incir ağaçlarıyla dolu bir sürü bahçeyle çevrelenmektedir. Ülkenin bu kısmında toprak çok zengin ve neredeyse her türlü tarıma elverişlidir. Her yerde, aralarında süsen bitkisinin yaygın olduğu birçok çalı ve sarmaşığın yabani olarak büyüdüğü görülmektedir. Tepelerin yamaçları kusursuz zeytinyağı elde edilen zeytin ağaçlarıyla kaplıdır; dişbudak ve keçiboynuzu ağaçlarına rastlamak pek te nadir değil fakat ikincisi dairesel olarak 120 fit uzaklıkta özellikle büyük çalılıklar halinde yayılmaktadır. Aralarında adına aşına olmadığım birçok çeşit yabani çiçek, anemone ve yaban asmasının da görüldüğü zakkum ve mersin aynı şekilde yoğun çalılar halinde yetişmektedir.²⁵²

The town is surrounded by a great number of gardens full of orange, lemon, pomegranate, and fig-trees, with an abundant supply of water. In this part of the country the soil is very rich, and adapted for almost any kind of cultivation. Many shrubs and climbing plants are seen everywhere growing wild, among which the iris is common. The slopes of the hills are covered with olive-trees, which produce an excellent oil; the ash and the carob trees are also not unfrequently met with, but the latter spreads specially in large bushes, some of which measure 120 feet in circumference; the oleander and myrtle grow likewise in thick bushes, among which is seen the anemone and clematis, and a great variety of other wild flowers, with the names of which I am not acquainted.

Adada Kıbrıs'a özgü yetişen endemik ağaçların yanında, orada sıkça görülen başka ağaç çeşitleri de bulunmaktadır. Bunlardan bazıları her ne kadar adaya yayılmış

* Değirmenlik (Yunanca: Kythrea), de jure olarak Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Lefkoşa Bölgesi'nde ve de facto olarak ise Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Lefkoşa İlçesi'nde yer alan bir köydür. Lefkoşa kentinden 19 km uzaklıkta olan köy, dört küçük köyün birleşmesinden oluşmuştur. Bu yerleşim yerine Kythrea adlı Venüs'ün kutsal, dinsel adı olan Cythera'dan gelmez. Türkçe'de Değirmenlik denmesinin sebebi, eski tarihlerde Başpınar'dan çıkan suyla birçok un değirmeninin çevrilmesiydi. Bu tarihlerde köyde 30'dan fazla un değirmeni bulunmaktaydı.

²⁵¹ Baker, a.g.e., s. 70

²⁵² Cesnola, a.g.e., s. 231

olsa da zeytin, harnup, çınar, meşe, çam, servi gibi yerli ağaçları ayrı bir kategoride* inceleyerek detaylı bilgi veren Baker diğer ağaçları da şu şekilde sıralamıştır:

Karaağaç, dişbudak ağacı, akağaç, ceviz ağacı, dut ağacı, şeftali, kayısı, elma, armut, fındık, incir, erik, vişne, portakal, limon, nar ağaçları yaygındır ama adanın doğal ormanlarındaki yerli ağaçlar kategorisine girmediğinden dolayı onları dâhil etmeyeceğim.²⁵³

The elm, ash, maple, walnut, mulberry, peach, apricot, apple, pear, filbert, fig, plum, cherry, orange, lemon, pomegranate, are common, but -as they do not come within the category of trees indigenous to the natural forests of the island, I shall not include them.

Meyve ağaçları ve çeşitli bitkilerin bolluğuna dikkat çeken seyyahlar bunun yanında sık ormanları da göz ardı etmemişlerdir. Yağışın fazla olmamasına rağmen yoğun bitki örtüsü dikkat çeker ve Hogarth Karpaz bölgesindeki gür ormanları şu sözlerle tasvir eder:

Vallia ve Dipkarpaz bölgesinin doğusunu kaplayan ormanlar o kadar gürdür ki bu bölümler Kıbrıs'ta başka hiçbir yerde görünmezler. Aslında toprağın hafifliğinden ve yağmur gereksiniminden dolayı ormanı oluşturan bodur kalmış çalılar ve köknarlar batıda bulunan dağlık bölgelerdeki çam ağaçlarıyla tek tek kıyaslanamaz fakat Karpaz'da orman altında yetişen çalılar temmuz ve ağustos sıcaklarında hayatta kalabilmek için daha canlı ve daha sıkır.²⁵⁴

So dense a forest as that which clothes the Vallia and the regions east of Rizo-Karpaso is seen nowhere else in Cyprus: dwarfed, indeed, by the lightness of the soil and want of rain, the shrubs and firs composing it cannot compare tree by tree with the pines of the western mountain ranges; but the undergrowth of the Carpass is denser, and better able to survive the heat of July and August.

Adada bitkilerin ve ürünlerin karşılaştığı en önemli sorunlar; insanların tembelliği, kuraklık, çeşitli hastalıklar ve çekirge istilaları olmuştur. Birçok ürün hasatı adayı zaman zaman saran çekirgeler tarafından yok edilir. Çekirge istilaları en çok pamuk yetiştiriciliğine zarar vermiştir. Adanın önemli geçim kaynaklarından birisi olabilecekken bu istilalardan dolayı pamuk üretimi sekteye uğramıştır. Baker'ın belirttiği gibi: "En önemli endüstrilerden birisi olması gereken pamuk yetiştiriciliği genç bitkilerin zeminden birkaç inç yükseldiği ve ilk saldırı hedefi olduğu mayıs ayında görülen çekirge korkusundan dolayı çok kısıtlanmıştır."²⁵⁵ "The cultivation of cotton, which should be one of the most important industries, has been much restricted from the

* Bkz., Baker, *a.g.e.*, s. 327-346

²⁵³ Baker, *a.g.e.*, s. 330

²⁵⁴ Hogarth, *a.g.e.*, s. 53

²⁵⁵ Baker, *a.g.e.*, s. 392

fear of locusts, as they appear In May, when the tender young plants are a few inches above the ground and are the first objects of attack .”

Devlet yönetimi çekirge yumurtalarının yok edilmesi için halka bir miktar para vererek teşvik etse de pamuk adada çok fazla yetişmemektedir. Pamuğun tek düşmanı çekirge değil aynı zamanda vergilerdir. Çiftçileri zor durumda bırakan vergiler yüzünden pamuk tarımı adada azalmıştır. Baker bu durumu şöyle açıklar: “Maalesef pamuk tarımının tek düşmanı çekirge değildir ama bana göre kötü vergi sistemi ya da yetişerek değerli ürünün olgunlaşıp meydana çıkması yerine onlarca kozasında kalacak olan kalitesiz tohum türlere çiftçiye mahkûm etmektir.”²⁵⁶ “*Unfortunately the locust is not the only enemy of cotton cultivation, but the (to my mind) abominable system of dimes, or tenths of produce to be valued while growing, restricts the cultivator to an inferior variety that will remain within the pod, instead of expanding when liberated by ripening.*”

Adaya en fazla yayılmış ve adayla özdeşleşen ağaçlardan birisi olan keçiboynuzu ve harnup isimleriyle adlandırılan ağaçtır. Keçiboynuzu yeryüzünde bulunan en eski ağaç türlerinden bir tanesidir. Kutsal kitaplarda da adı geçen keçiboynuzu Türkçede *harnup* ya da *harup*, İngilizcede *caroub*, *carob* ya da *St. Johns Bread*, Almancada *Johannisbrot**, Arapçada ise *kurrat* olarak bilinir. Tohumları uzun yıllar elmas ölçmek için kullanıldığından Arapça adı zamanla karat kelimesine dönüşmüştür. Prof. Aydın Akkaya keçiboynuzunu şöyle anlatır:

Keçiboynuzu çekirdeği, doğada ağırlığı değişmeyen bir tohumdur. Bütün tohumlu bitkilerden yalnız keçiboynuzu uzun süre suda bekletildikten sonra filiz verebilir. Bu hem çok kuruduğu ve meyvesinden çıktıktan sonra son ve sabit ağırlığını aldığı için, hem de içine su alma olasılığı çok az ve çok uzun zamana bağlı olduğu içindir. Bu nedenle Araplar, Selçuklular ve Osmanlılar döneminde ağırlık ölçüsü olarak kullanılmıştır. On altı tanesi bir dirhem eder. Dirhem, değişmekle birlikte 3 gr. ağırlığı temsil etmektedir. Satıcı iki dirhemlik (32 çekirdek) bir şey satarken lütfedip 1 çekirdek fazla tartarsa bu, malı alanın itibarını gösterir. Olağandan fazla giyinen, süslenen vb. kişilere iki dirhem bir çekirdek denmesi bundan kaynaklanmaktadır.²⁵⁷

Keçiboynuzu dünya üzerinde; Kıbrıs, Yunanistan, İtalya, Libya, Cezayir, Suriye, İsrail gibi Akdeniz limanlarında ve Güneybatı Amerika, Avustralya, Güney Afrika,

²⁵⁶ Baker, *a.g.e.*, s. 394

**St. Johns Bread* ve *Johannisbrot*, Yahya peygamber çölde ekmek bulamadığı zaman harnup tükettiğinden dolayı bu kelimeler, *Yahya Peygamberin ekmeği* anlamına gelir.

²⁵⁷ Şifalı Bitkiler, Doğal Yöntemler, *Keçiboynuzu (Harnup)*,

<http://www.ruhunvolculugu.com/keciboyunuz harnup-t6316.0.html:wap2>, Erişim Tarihi: 15. 02. 2014

Amerika Birleşik Devletlerinde yetişmektedir.²⁵⁸ Adaya vardıklarında hemen hemen her yörede seyyahların karşlarına çıkan bu ağaç genelde yabancı olarak yetişir. Yabancı olmasına karşın yine de oldukça verimlidir ve Baker'ın da belirttiği gibi; "Bu ağacın meyvesi şimdiden Kıbrıs'tan önemli bir ihracat ürünüdür ve eğer yetiştirilmesi desteklenirse şüphesiz çok büyük ticaret kalemi olabilir."²⁵⁹ "The fruit of this tree (caroub-trees) (Ceratoniasiliqua) is already an important export from Cyprus, and if the cultivation is encouraged there can be no doubt of an enormous extension of the trade." Baker, harnupla ilgili tespitlerine eserinin ilerleyen bölümlerinde de yer vererek yabancı ağaçların aşılansarak daha verimli hale getirilebileceği tavsiyelerini okuyucusuna şu sözlerle aktarır:

Bu ağaç çoktan keşfedildi ama kısa gövdesinden dolayı kereste olarak değerli olmamasına karşın, mahsulü adanın her yerine son derece kolay yayılabildiğinden devletin özel dikkatini çekmelidir. Eğer yabancı ağaçlar karşılaşıldıkları yerde aşılansarsa asgari bir emekle bütün orman çabucak meyve verecektir ve başka bir tarım için değersiz taşlı büyük toprak alanları değerlendirilecek aynı zamanda yüzey çok istenen bitkiyle kaplanacaktır.²⁶⁰

This tree has already been described, but although not valuable as timber, owing to the short length of its trunk, it should receive the special attention of the government, as its produce should be extended to the utmost limit of the capabilities of the island. If the wild trees were grafted wherever they are met with, whole forests would quickly be produced with a minimum of labour, and vast tracts of rocky soil, worthless for other cultivation, would be brought into value, at the same time that the surface would be covered with the much desired vegetation.

Seyyah Baker, ada hakkında her ne kadar yeşilliklerle kaplı olsa da 19. yüzyıl ada halkının yeni ağaçlar dikme konusundaki tembelliklerinden bahseder. Haggard'ın da dikkatini çeken ağaçların kızıla dönmüş yaprakları aslında farelerin yol açtığı ve bazen tüm bir ağacın yok olduğu bitki tahribattır fakat Kıbrıslılar fareleri öldürmek için o kadar tembeldirler ki onları itlaf etmek yerine mahsullerini kaybetmeyi yeğlerler.²⁶¹ Ayrıca çiftçilerin ağaçların rutin bakımlarını ihmal etmelerinden dolayı da ağaçlar olması gerektiği gibi gelişmemektedir. Ağaçların yok olmasının bir nedenini de özellikle narenciye ağaçlarında türeyen bir çeşit mantardır. Haggard bu mantarın yol açtığı sorunları ve buna karşı geliştirilen çözümü şöyle aktarır:

²⁵⁸ Keçiboynuzu, Harnup (Ceratoniasiliqua) Yetiştiriciliği, <http://www.msxlab.org/forum/tarim/359795-keciboynuzu-yetistiriciligi.html>, Erişim Tarihi: 15. 02. 2014

²⁵⁹ Baker, a.g.e., s. 294

²⁶⁰ Baker, a.g.e., s. 331

²⁶¹ Bkz. Haggard, a.g.e., s. 131

Adanın tarım müdürü Bay Gennadius bana Larnaka'da çoktan gözlemlemiş olduğum, meyve ve benzer bitki yapraklarını kirleten ve bozan korkunç kara tortu tahribatından dolayı, bir önceki ziyaretim dolayısıyla seyir için güzel olan Kıbrıs'taki portakal ve limon ağaçlarının şu anda tamamen yok olma tehlikesinde olduğunu söyledi. Uzun yıllardır, bu mantar artan bir şekilde mevcuttur, adada yetişen bir meyve çeşidi olan mandalina, saldırılara direnirken her gücü tek başına sergilemiştir. Bu belayla başa çıkmanın en uygun yolu yüzde yirmi-yirmi beş arapsabununun yüzde yetmiş beş ya da seksen ılık su karışımının bir miktar serpilmesidir. Böyle hazırlanmış bir karışım parazit organizmasının içerisindeki yağlı madde ile sabunun bazlarının kimyasal bileşimini etkileyerek tortuyu yok eder ya da onun yokluğunda üzerini kaplayarak ve varlığı için gerekli havayı dışarda tutarak onu zapt eder. Bay Gennadius bu uygulama kapsamlı bir şekilde benimsenebilirse, tortunun birkaç yıl içinde Kıbrıs'tan yok olacağına inanmaktadır.²⁶²

Mr. Gennadpraius, the Director of Agriculture for the island. He told me what I had already observed at Larnaca—that the orange and citron trees in Cyprus, which on the occasion of my former visit were beautiful to behold, are to-day in danger of absolute destruction, owing to the ravages of a horrible black scale which fouls and disfigures fruit and leaves alike. For the last dozen years or so this blight has been increasingly prevalent, the mandarin variety of fruit alone showing any power of resisting its attacks. The proper way to treat the pest is by a number of sprayings with a mixture of from twenty to twenty-five per cent, of soft soap to eighty or seventy-five per cent, of warm water. A dressing thus prepared destroys the scale by effecting a chemical union of the alkali of the soap with the fatty matter in the organism of the parasite, or failing this stifles it by glazing it over and excluding the air necessary to its existence. Mr. Gennadius believes that if this treatment could be universally adopted, scale would disappear from Cyprus within a few years.

Büyük çiftliklere ve bahçelere sahip olsalar da “modern Kıbrıslı pervasız bir ağaç yok edicisidir ve bu tahribat onun karakterine kereste imalatından çok daha uygundur.”²⁶³ “*modern Cypriote is a reckless tree-destroyer, and that destruction is more natural to his character than the propagation of timber.*” Bulduğu ortamı ağaçlandırmayan ada halkı aksine mevcut ağaçları da kereste elde etmek adına hiç düşünmeden keser ve bu tahribatın bir sorun oluşturmayacağını düşünür. Üstelik adada Osmanlı hâkimiyetiyle birlikte “ağaçlar genellikle toprak sahibine ait değildir. Eğer Kıbrıs'ta bir parça arazi satın alırsanız, arsa üzerindeki kerestenin oraya ait olan tüm haklarının ve kullanım haklarının bir başkasının kanuni mülkiyeti olduğu anlaşılacaktır.”²⁶⁴ “*Trees, by the way do not as a rule belong to the owner of the soil. If you buy a piece of land in Cyprus, it will be to find that the timber on it is the lawful possession of somebody else, with all rights and easements thereto pertaining.*” Ada halkının ağaçlara zarar vermesiyle ilgili Baker eserinin farklı yerlerinde örnekler verir, bu örneklerden bir tanesi şöyledir:

²⁶² Haggard, *a.g.e.*, s. 67

²⁶³ Baker, *a.g.e.*, s. 44

²⁶⁴ Haggard, *a.g.e.*, s. 130

Çevrede aynı türden ağaç dağınık olarak önemli miktarda vardı ama Kıbrıs'ın her yerinde her zamanki tahrip ediciler tarafından zarara uğratılmıştı. Eğer bir adama herhangi bir iş için bir odun parçası ya da bir direk lazım olursa, kedisine ya da başka bir mülk sahibine ait olan ilk ağacı acımadan keser.²⁶⁵

There were a considerable number of the same species scattered in the vicinity, but they had been defaced by the mutilations usual throughout Cyprus. If a man requires a stick or a piece of wood for any purpose, he hacks unsparingly at the first tree; whether it belongs to him or to another proprietor.

Bir başka örnekte de Baker, antik kilise ziyaretlerinde hala var olan yeşilliklerden dolayı yürümenin bile zor olduğundan bahsederken o bölgede bulunan ağaçların da kesilmesine dikkat çeker. Seyyah bu durumu şu sözlerle aktarır:

Yaygın çaluların, kocayemişlerin, sakız ağacının ve bodur servilerin geniş bir sürgünü vardı ve toprağın yüzeyi kaya parçalarıyla büsbütün o kadar kaplıydı ki yürümek çok zordu. Arazinin bariz çoraklığına karşın, dağın yamacının yanındaki çukurun içinde kahverengi toprağın dümdüz zeminine vardık. Bu alanın yaklaşık iki akrelik* kısmı son zamanlarda kireç ocakçıları tarafından tarım için temizlenmişti ve ben bir adamın kalçası kadar büyük olan hem çamların hem de servilerin devletin bağlayıcı yasalarına rağmen yakın zamanda baltayla kesilmiş ve yakılmış olduğunu fark ettim.²⁶⁶

There was a large growth of the usual shrubs, arbutus, mastic, and dwarf-cypress, and the surface' of the ground was so completely covered with masses of rock that walking was most difficult. Notwithstanding the apparent barrenness of the locality, we arrived at a tolerably even surface of rich brown soil In a hollow near the shoulder of the mountain; this had recently been cleared for cultivation by the lime-burners to the extent of about two acres, and I remarked that both pine-trees and cypresses as thick as a man's thigh had recently been felled and burnt in spite of the government stringent regulations.

Tüm ağaçların yanında, dünya üzerinde tarım açısından gelişmiş ılıman birçok ülkede yetiştirilen “dutlar meyveleri için değil, sadece bu bölgedeki zenginliğin temel kaynağı olan ipek böceklerini besleyen yaprakları için yetiştiriliyorlar.”²⁶⁷ “*These mulberries are not grown for their fruit but only for the foliage, that feeds the silk-worms, which are perhaps the principal source of wealth in this district.*” Dut yaprakları üzerine yumurtalarını bırakan kelebek bir kaç gün sonra ölür. Bahar ayında kozadan çıkan siyah ve tüylü tırtıllar dut yapraklarını yiyerek büyür ve zamanla renkleri değişerek tüyleri dökülür. Gereken olgunluğa erişince ağzından çıkan yapışkan sıvı ile önce dış kısmından başlayarak görünmez hale gelene kadar kozasını oluşturur. Koza doğal ortamına bırakıldığı takdirde birkaç hafta içerisinde ördüğü kozayı parçalayıp

²⁶⁵ Baker, *a.g.e.*, s. 94

* Yaklaşık 8 dönüm

²⁶⁶ Baker, *a.g.e.*, s. 80

²⁶⁷ Haggard, *a.g.e.*, s. 190-191

dışarı çıkan kelebek meydana gelir. Fakat ipek üretiminde bu kozalar toplanarak sıcak suya atılır ve tırtıllar ölür. Bu ipek kozalarından tel şeklinde çıkarılan iplikler de ham ipek olarak kullanılır.* Kıbrıs'ın ılıman iklimi ipek böceği yetiştiriciliğine son derece uygundur ve ekonomiye katkı sağlamaktadır. İpek böceği ve dut ağacı yetiştiriciliği adanın geneline yayılmış olsa da Lapta'da "yerliler en çok Türklere ve geçimlerini ipek böceği ve dut ağacı yetiştiriciliğiyle sağlarlar."²⁶⁸ *"The inhabitants are chiefly Turks, and get their living by the cultivation of the mulberry and the silkworm."*

İpek böceği ada için önemli bir ticari üründür ve tek gıdası da dut ağacının yapraklarıdır. Bu yüzden ipekle doğru orantılı olarak adada bol miktarda dut bahçeleri bulunmaktadır. Adadaki zengin ve verimli diğer ağaçların yanında dut yetiştiriciliğine de yer veren Baker, Mesarya Ovasındaki dut ağaçlarını şu sözlerle betimler:

Birçok yerde yerliler tarıma uygun şekilde zemini temizlemek için bunları tarlalarının etrafındaki duvarların içine inşa etmişlerdi. Daha aşağı seviyedeki kasabalarda karşılaştığımızdan çok daha üstün olan zengin toprağın yeşil ürün sunmasına rağmen bakımsız ve perişan birçok köy geçtik. Engin dut bahçeleri bu civardaki ipek üretim gücünü açıklamaktaydı ve bademler, incirler, kayısılar vs. önemli miktarda ve bollukta gelişmekteydi. Meyvesi bol bu özel yayla kuzeyden güneye yaklaşık sekiz mil ve doğudan batıya dört millik bir alanı kaplamaktadır.²⁶⁹

In many places the natives had built these into walls around their fields, in order to clear the ground required for cultivation. We passed several villages, all squalid and miserable, although the rich soil exhibited green crops far superior to anything we had met with in the lower country. Extensive gardens of mulberry explained the silk producing power of this neighbourhood, and almonds, figs, apricots, &c., thrived in great numbers and luxuriance. This peculiarly fruitful plateau occupies an area of about eight miles from north to south, and four from east to west.

İpek böceği yetiştirilen bölgelere bir başka örnek olarak Mağusa'yı veren Cesnola'nın şu sözlerinden dut ağaçlarının evlerin bahçelerinde yetişmekte olduğu da anlaşılmaktadır:

Modern yerel mimariyi tamamen temsil eden yeni çan kuleli iyi bir Rum kilisesi, iyi bir pazarı, birçok çömlek atölyesi ve Larnaka ya da Lefkoşa'dakiler kadar iyi limon ve portakal ağaçlarıyla ve ipekböceği yetiştirmek için dut ağaçlarıyla süslenmiş çok geniş bahçeleriyle taştan inşa edilmiş birkaç ev var.²⁷⁰

It has a fine Greek church with a new belfry, which is a fair representative of modern local architecture, a good bazaar, several manufactories of pottery, and some houses built of stone, as good as any in Larnaca or Nicosia, with orange and

* Bkz. İpek Böceği-İpek Böceği Hakkında,
<http://www.acilfrm.com/bocekler-bocek-alemi/292190-ipek-bocegi-ipek-bocegi-hakkinda.html>,

Erişim Tarihi: 17. 02. 2014

²⁶⁸ Cesnola, *a.g.e.*, s. 234

²⁶⁹ Baker, *a.g.e.*, s. 233-234

²⁷⁰ Cesnola, *a.g.e.*, s. 193

lemon groves and very extensive gardens, studded with mulberry trees for the cultivation of the silkworm.

Kıbrıs'ta yetişen en önemli ürünlerin en başında sayılacak olan Akdeniz iklimine uygun oldukça uzun ömürlü bir ağaç olan “zeytin adaya özgüdür ve Baf, Karpaz ve diğer bölgeler aşılama ile bereketli hale getirilebilen yabani bodur zeytin ormanlarıyla doludur.”²⁷¹ “*The olive is indigenous to the island, and the low scrub jungles of Baffo, the Carpas district, and other portions abound with the wild species, which can be rendered fruitful by grafting.*” Adanın hemen hemen her bölgesinde genellikle yabani olarak yetişen asırlık zeytinler seyyahların da dikkatini çekmiştir. Ada da rastlanan bol miktardaki zeytin bahçelerine işaret eden seyyahlar, bunun yanında 19. yüzyıla gelindiğinde zeytinin ihmal edilerek tarımının yapılmamasına vurgu yapmışlardır. Baker, eski zamanlardan kalma ve ziyareti sırasındaki gözlemlerindeki tespitlerine göre o dönemdeki zeytin ağaçlarıyla ilgili bir bilgiyi şöyle ifade eder:

*Zeytin ekimini ihmal etmek için hiçbir sebep yok fakat Venedik idaresindeyken birkaç yüzyıl boyunca hüküm sürmüş olan böyle bir tarımın noksanlığını gözlemledim. Neredeyse ölümsüz olan bir zeytin ağacının yaşına karar vermek zor; o, ölümsüzlüğü tanımlayan bitki örtüsünün fevkalade örneklerinden birisidir ve ağaca tapınılan uzak geçmişte tapınmayla ilgili ilk içgüdüleri izah etmektedir.*²⁷²

There is no reason for the neglect of olive-planting, but I observed an absence of such cultivation which must have prevailed during several centuries, even during the Venetian rule. It is difficult to determine the age of an olive-tree, which is almost imperishable; it is one of those remarkable examples of vegetation that illustrates the eternal, and explains the first instincts of adoration which tree-worship exhibited in the distant past.

Zeytin, soğuk bölgelerde ağaçlar zarar gördüğünden dolayı ekseriyetle sıcak fakat yağışlı bölgelerde yetişir. Üç büyük din için de kutsal sayılan zeytin eski çağlardan beri şifa amaçlı ve önemli bir bitki olarak yetiştirilmektedir. Kıbrıs'ta yetişen ve “antik yerleşim yerinin başlı başına bir kanıtı olarak oldukça büyük yaştaki görkemli zeytin ağaçlarının”²⁷³ “*The neighbourhood is chiefly remarkable for magnificent olive-trees of great age in themselves a proof of ancient settlement*” bu durumuna vurgu yapan bir diğer seyyah olan Haggard, adadaki zeytin bereketini ve bu zeytinlerin eski çağlara ait olmasını okuyucusuna şöyle aktarır:

²⁷¹ Baker, *a.g.e.*, s. 45-46

²⁷² Baker, *a.g.e.*, s. 44-45

²⁷³ Hogarth, *a.g.e.*, s. 40

Geri dönüş yolumuzda, bugüne kadar gördüğüm en kocaman zeytin ağacı bahçesinin içinden geçtik. Bunlarla karşılaştınca Gethsemane (Getsemani) Bahçesindekiler* küçük görünürdü. Cebimde bir metre olduğundan dolayı araçtan indim ve bir tanesini ölçtüm. Zeminde çapı on altı fit ve çevresi aşağı yukarı 50 fittir** ama tabii ki hemen hemen kovuktu. Şu ağaç kaç yaşında olmalı? Zeytinin sert odunu ve yavaş büyüme yapısı dikkate alındığında, Romalılar zamanından ve muhtemelen Ptolemies*** döneminde çoktan ürün vermiş olduğunu zannediyorum. Kim bilir, belki bir Miken**** ya da İskender'in lejyonerlerinden birisi ekmiştir.²⁷⁴

On our way back we passed through a grove of the most gigantic olive-trees that I ever saw. Those in the Garden of Gethsemane seem small compared to them. Having a rule in my pocket I dismounted and took the measure of one of these. It proved to be approximately fifty feet in circumference by sixteen in diameter at the ground, but of course was almost hollow. How old must that tree be? Taking into consideration the hard wood and slow-growing habit of the olive, I imagine that in the time of the Romans, and very possibly in those of the Ptolemies, it was already bearing fruit.

Kıbrıs'ta zengin zeytin bahçelerinin yanı sıra bu bahçelere yenilerinin eklenmemesiyle ilgili halkın pervasızlığına ve tembelliğine de değinen seyyah Baker, Kıbrıs'ın ihtişamlı günlerinin eskide kalmış olmasına ve verimli topraklarına rağmen halkın tarımdan uzaklaşmasına seyahatnamesinde yer yer değinmektedir. Zeytinle ilgili sözleri ise şöyledir: “Antik zeytin bahçeleri nehir kenarında hala bulunmaktadır ve eğer konuşabilselerdi bu eski ulu ağaçlar Kıbrıs'ın şanlı günlerinin tarihçileri olabilirdi; fakat yeni tarlalar yok ve yerliler bunun nedenini tüm sefaleti ve popüler kayıtsızlığı ile Türk yönetiminin baskısına dayandırarak alışılmış tarzda açıklardı.”²⁷⁵ “*The ancient olive-groves still exist by the river's side, and, could they speak, those grand old trees would be historians of the glorious days of Cyprus; but there are no recent plantations, and the natives explained the cause in the usual manner by attributing all wretchedness and popular apathy to the oppression of the Turkish rule.*” Ada halkının tarım konusundaki tembelliğine değinmeye devam eden Baker, halkın ellerindeki nimeti değerlendirememesinden ve ithal edilen bazı ürünlerden bahseder. Böylesine elverişli

* Kudüs dışında bulunan ve İsa'nın çarmıha gerilmeden önce acı çekme ve tutuklama yeri olan zeytin ağaçlarıyla dolu bahçe

** 1524 cm.

*** Ptolemaios hanedanı Mısır'da MÖ 305 ile MS 30, Makedonyalı III. Aleksander'in ölümünden sonra onun fethettiği ülkelerde Diadoklar tarafından kurulan Helenistik krallıklardan biridir. Bu hanedan Makedonyalı General Ptolemaios I. Soter tarafından kurulmuştur.

**** Miken (Mykēnai) kültürü, tunç silahlı Hint-Avrupa göçebe topluluklarından Akaların, M.Ö. 1800'lü yıllarda Yunanistan'ı istila ederek, yerli neolitik çiftçiler üzerinde feodal-askeri bir egemenlik kurmasıyla başlayan bir kültürdür.

²⁷⁴ Haggard, *a.g.e.*, s. 82-83

²⁷⁵ Baker, *a.g.e.*, s. 44

hava şartlarında verimli toprağı işlemek sadece halkın ihmalkârlığıyla tanımlanabilir ve Baker bu konudaki görüşlerini şöyle dile getirir:

Bu şartlar altında, tüketimin kabul görmüş maddelerinin çok iyi yetiştirileceğini ve kalitesinin üstün olacağını sanmak doğal olacaktı ancak tam tersi gerçektir. Zeytinyağı o kadar değersizdir ki yabancı yağlar üst sınıfın kullanımı için Fransa'dan ithal edilmektedir; zeytinler çorak durumdadır ve genellikle en yakın civardaki kasaba marketleri haricinde çok az sebze yetiştirilmektedir. Zirai nüfus ya da taşra halkı bahçıvanlıkta sivrilmekte çok ihmalkârdır ve çoğunlukla toprağın bolca ürettiği yabani sebzelere tabii olmaktadır. Eğer halk kaliteyi artırmak ve sebzelerin yetiştirilmesini yaygınlaştırmak adına bu kadar tembelse, bu adanın iklim koşullarında bu kadar gerekli olan ağaç dikmedeki ihmallerini idrak etmek kolay olur.²⁷⁶

Under these circumstances it would be natural to suppose that the accepted articles of consumption would be highly cultivated and superior in quality; but the reverse is the fact. The olive-oil is so inferior that foreign oil is imported from France for the use of the upper classes; the olives are of a poor description, and, as a rule, few vegetables are cultivated except in the immediate vicinity of town markets, the agricultural population or country people being too careless to excel in horticulture, and depending mainly upon the wild vegetables which the soil produces in abundance. If the people are too inert to improve the qualities and to extend the cultivation of vegetables, it is easy to comprehend their neglect of the tree-planting so necessary to the climatic requirements of this island.

Baker, halkın üşengeçliği yüzünden adada var olan zeytinlerin değerlendirilememesi ve yurt dışından zeytinyağı getirilmesine de dikkat çekmektedir. Aynı zamanda ithal yağ satın almak yerine yurt dışından daha iyi durumdaki ağaçlardan aşılama yaparak aynı kaliteyi elde edebilme tavsiyeleri veren Baker'ın şu tespitlerinden yola çıkarak ada halkının elindeki zeytini sabun yaparak değerlendirdiğini fakat büyük bir gelir sağlayamadığı anlaşılmaktadır:

Kıbrıs'taki zeytin yetiştiriciliğine özel bir dikkat verilmesi ve en iyi türlerin aşularının Fransa ve İspanya'dan getirilmesi gerektiği konusunda küçük bir şüphe olabilir. Birkaç yıl içerisinde önemli bir gelişimle sonuçlanacaktır ve başka türlü satılamadığından dolayı şu anda olduğu gibi sabuna dönüştürülmek yerine; uygun mevsim şartlarıyla birleşince çok fazla yağ ihracat ürünü olacaktır.²⁷⁷

There can be little doubt that special attention should be bestowed upon the improvement of the olive cultivation in Cyprus, and grafts of the best varieties should be introduced from France and Spain; in a few years an important improvement would result, and the superabundant oil of a propitious season would form an article of export, instead of (as at present) being converted into soap, as otherwise unsaleable.

Baker, eserinin bir başka bölümünde yine yabani zeytin ağaçlarının bolluğundan ve aşılındıkları takdirde tarıma hatırı sayılır derecede katkı sağlayacaklarını şöyle ifade

²⁷⁶ Baker, *a.g.e.*, s. 46-47

²⁷⁷ Baker, *a.g.e.*, s. 47

eder: “Yabani zeytin Karpaz bölgesinin alçak maki ormanının önemli miktarına şekil verir ve nakledilip aşılandığı zaman genç ağaçlar tarımın kabul gören zeytinleri olurlar. Yabani zeytinin keçiboynuzundaki gibi doğal pozisyonunda aşılınmamasına hiçbir sebep yoktur.”²⁷⁸ “*the wild olive forms a considerable portion of the low scrub-woods of the Carpas district, and the young trees, when transplanted and grafted, become the accepted olives of cultivation. There is no reason why the wild olive should not be grafted in its natural position the same as the caroub.*” Seyyahların açıklamalarından anlaşılacağı üzere adada oldukça fazla zeytin ve keçiboynuzu ağaçları vardır. Bilhassa zeytin ağaçlarının antik çağlara ait olmaları da seyyahların ortak fikirleridir. Kıbrıs’ın zeytin ve keçiboynuzu ağaçlarının eşsiz manzarasını ve adanın Baf bölgesinde bulunan engin zeytinlikleri okuyucusuyla paylaşan Cesnola bu görünümünü şöyle tasvir eder:

Zemin yumuşak bir şekilde denize doğru eğimlidir fakat burada görünüşe göre asırlık sık zeytin bahçeleriyle çevrelenmiş geniş yaylalar ya da düzlüklerle karışmış gibi görünüyor. Zeytinlerin arasında bir tutam koyu yeşil ve parlak yapraklarıyla zeytin yapraklarının soluk rengine dikkat çekici bir zıtlık oluşturan keçiboynuzları vardır.²⁷⁹

The ground generally slopes gently towards the sea, but here it seems to have been cut into large plateaux or terraces, which are surrounded by a thick grove of olive trees apparently many centuries old. Among the olives is a sprinkling of carob trees, which with their dark green and lustrous foliage form a striking contrast to the pale hue of the olive leaf.

Kıbrıs’ta yetişen en önemli ağaçlardan birisi olmasına karşın 19. yüzyılda halkın vurdumduymazlığı karşısında öneminin yitiren çok uzun yaşayan bir ağaç olan zeytin, aynı zamanda uzun ömrün simgesi olarak da kullanılmaktadır. Baker, şöyle bir örnek vererek bu durumu açıklar: “Zeytin yaprağının tedavi edici bir özelliği yoktur fakat ağaç neredeyse ölümsüz olduğundan, gelen tüm misafirlere edilen uzun ömür duasıyla ve yaprakların sembolik bir şekilde tütsü olarak kullanımıyla bağlantılı olmasına dayandırıyorum.”²⁸⁰ “*There is no medicinal property in the olive-leaf, but as the tree is practically undying, I attribute the use of the leaves as incense to be symbolically connected with the blessing of a long life expressed to all welcomed guest.*” Kıbrıs’a gerçekleştirdiği kısa ziyaret esnasında adayla ilgili bazı tespitlerde bulunan Morris adanın iklimi ve yetişen bazı ağaçlarla ilgili şu bilgileri verir:

Kışın sert olduğu yerlerde yetişmediklerinden dolayı birçok palmiye ağacı iklimin ılık olduğunu göstermektedir. Zeytin olduğu anlaşılan başka ağaçlar da var ama

²⁷⁸ Baker, *a.g.e.*, s. 330

²⁷⁹ Cesnola, *a.g.e.*, s. 218-219

²⁸⁰ Baker, *a.g.e.*, s. 138

üretim belirtisi yok; yine de şarap ihraç edildiğinden, bir yerlerde asma üretimi olmalı.²⁸¹

Some palm trees indicate that the climate is warm as they will not grow where there is winter. There are some other trees, apparently olive, but no indication of culture, though as wine is exported there must be vine culture somewhere.

Adaya vardığında asmaları görmese de Morris'in adanın meşhur şaraplarından haberdar olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Trodos dağı eteklerindeki Limasol ve Baf bölgelerine bakıldığında, "her taraf göz alabildiğince mil uzaklıkta, tepeler, vadiler ve 4000 fiti* aşan dağlar baştanbaşa asma bağlarıyla kaplıydı; toprağın bir yarı bile tarımın bu önemli dalı tarafından boş bırakılmış değildi."²⁸² *"As far as the eye could reach upon all directions for many miles, hill-sides, valleys, and mountains exceeding 4000 feet were entirely covered with vines; not a yard of soil was unoccupied by this important branch of cultivation."*

Asma oldukça eskiye dayanan ve gerek mitolojik gerekse dini hikâyelerde adından sıkça söz edilen bir bitkidir. Oldukça özen gerektiren bir bitki olan asma kendisine uygun kalitedeki toprakta itinayla yetiştirilmelidir. Her türlü özene rağmen yine de aynı araziden birbirinden farklı tatta şaraplar elde edilir. Kıbrıs'ta yer alan bağları inceleyen Baker, asma ve şarabın öyküsünü okuyucusuna şöyle anlatır:

On beşinci yüzyılda Kıbrıs asmaları şu anda Maderia'nın** meşhur asma bahçeleri kadar seçkindi; asıl evi Türk yönetimi altındaki Kıbrıs olan Portekizlilerin elindeki aynı bitkiyi göz önüne aldığımızda, asmadan başka hiçbir şey endüstrinin standardına ve başarının sonuçlarına daha iyi bir örnek oluşturamaz. Asmanın ilk tarihi bilgisi suların azalması fırsatından yararlanarak Nuh'un Ararat dağında karaya oturduğu zaman asma dikmesiyle görülür ve İncil'deki kısa açıklamaya göre, birkaç gün içinde asma büyüdü, meyve verdi ve şarap mal sahibini kendinden geçirdi. İnsanlığın ilk ihtiyaçlarından biri olduğu varsayılan şarap tüketiminin İncil'de kanıtlanması gerçeği, şarap ticaretinin yapıldığı anlamına gelmez. Nuh'un karaya çıkmadaki ilk dürtüsü asma dikmek olduğu kabul edildiğinde, tufandan önce gemisi için hayvanları seçtiği esnada bol miktarda temin ettiği fideler ya da aşu dallarıyla, kesinlikle çok önemli olduğu kabul gören bir bitkiyle dünyayı yenilemek istiyordu. Şayet bu doğrusa şarap kullanımı tarih öncesine ve suistimali tarihe ait olmalıydı; her iki durumda hala devam etmektedir. Bu yüzden hiçbir gelenek insan varlığının ilk dönemlerinde şarap içme alışkanlığı kadar evrensel ve sürekli olmamıştır. Asma gizemli bir bitkidir; hassasiyeti o kadar acayıptir ki farklı sanatçıların elinde uyum ya da akortsuzluk ortaya çıkaran bir çalgı aleti gibi aynı türün mahsulü bitkinin, üzerinde yetiştiği topraktan etkilenir. Böylece hepsi aynı soydan on bin genç asma

²⁸¹ Morris, *a.g.e.*, s. 623

* 1219.2 metre

²⁸² Baker, *a.g.e.*, s. 305

** Maderia adaları Atlas okyanusunda yer alan Portekiz'e bağlı ve beyaz ya da koyu sarı şaraplarıyla meşhur bölge.

bir dağ üzerine ekilebilir fakat toprağın özelliğine göre her birinden kendine has tatta farklı kalitede şaraplar üretilecektir.²⁸³

In the fifteenth century the Cyprian vines were selected for the now celebrated vineyards of Madeira; nothing can better exemplify the standard of industry and consequent prosperity than the vine, when we regard the identical plant in the hands of the Portuguese and in its original home in Cyprus under the Turkish administration. The first historical notice of the vine occurs when Noah, stranded upon Mount Ararat, took advantage, upon the first subsidence of the waters, to plant a vineyard; and, according to the curt biblical description, it grew, produced, and the wine intoxicated the proprietor, all within a few days. It may not have occurred to the wine trade that this biblical fact proves that the consumption of wine had been among the first assumed necessities of the human race; if Noah's first impulse upon landing suggested the cultivation of the vine, he was restoring to the world a plant that had been considered so absolutely important that he must have provided himself with either buds or cuttings in great quantities when he selected his animals for the Ark before the Deluge. If this is true, the use of wine must have been pre-historical, and its abuse historical; the two purposes having continued to the present day. It may therefore be acknowledged that no custom has been so universal and continuous as the drinking of wine from the earliest period of human existence. The vine is a mysterious plant; it is so peculiarly sensitive that, like a musical instrument which produces harmony or discord at the hands of different performers, the produce of the same variety is affected by the soil upon which the plants are grown. Thus ten thousand young vines may be planted upon one mountain, all of the same stock; but various qualities of wine will be produced, each with a special peculiarity of flavour, according to the peculiarities of soil.

Asma yetiştiriciliğinin adada oldukça yaygın olmasının en önemli nedenleri adanın iklimi, arazinin bol ve verimli olması ve asmanın yetişirken çok fazla suya ihtiyaç duymamasıdır. Adanın asma dışında başka ürünler yetiştirmeye de uygun olan toprakları olsa da asma bu topraklara zarar vermez çünkü adanın üzümleri başka hiçbir mahsulün yetişmeyeceği yerlerde bulunur. Bağlar çoğunlukla adanın dik yamaçlarında yer alır ve bağların konumunu Baker şöyle anlatır:

İlk başta konum imkânsız görünür çünkü bir yabancı 'Eğer üzüm bağları karşılığını vermiyorsa neden mal sahibi bu işe devam eder? Neden yerine tarımın başka bir çeşidini geçirmez?' gibi sorular soracaktır. Cevap basittir. Konum şartları her nerede izin verirse, çoktan öyle yaptıkları gibi, bağlar başka hiçbir mahsulün büyüemeyeceği yerlere ekilmiştir; yokuşların kenarlarının üzeri o kadar diktir ki ayakta durmak bile zordur ve toprağı sebebiyle özel asma tarımına uyarlanmasına rağmen bu pozisyonlar diğer kullanımlar için tamamen değersiz olacaktır. Koruklar oluştuktan sonra asma çok az suya ihtiyaç duyar ve gelişmeleri için faydalı yakıcı güneş ışığı, toprağı sırılsıklam yağmak ve mahsulü beslemek yerine çabucak yüzeyden akan ve yüzeysel olarak vadinin derinliklerine süzülen tesadüfen yağış olan bu dik yokuştaki diğer bütün mahsulü tahrip edecektir. Üzüm bağının arazisi şarap toprağıdır ve toprağın kalitesine ve üzüm üretimindeki iklim özelliğine göre özel olarak uyarlanmıştır. Bu araziye başka zirai maksatlara dönüştürme olanaksızlığına ek olarak bu alanlar mal sahibinin tüm bahçeleri, işleri, binaları, vs. için değersiz olacağından bir kayıp olacaktır.²⁸⁴

²⁸³ Baker, a.g.e., s. 267-268

²⁸⁴ Baker, a.g.e., s. 288-289

At first sight the position appears impossible, as a stranger would ask the pertinent question, "Why, if vineyards do not pay, does the owner continue the occupation? Why does he not substitute some others form of cultivation? "The answer is simple. Wherever the conditions of the locality permitted, they have already done so; but vineyards are cultivated where no other crops could grow; upon the sides of inclines so steep that it is even difficult to stand; and these positions, although peculiarly adapted for the cultivation of the vine by reason of the soil, would be absolutely worthless for other uses. The vine requires little water after the young grapes have formed, and the burning sun-light which is favourable for their development would destroy all cereals upon those steep inclinations, where a casual shower, instead of soaking into the earth and nourishing the crops, rushes quickly over the surface and drains superficially into the deep vale below. The land of the vineyards is wine land, and adapted specially by the quality of the soil and the peculiarity of climate for the production of grapes. In addition to the impossibility of converting this land to other purposes of cultivation would be the loss to the proprietor of all his plant, buildings, jars, &c., &c., which would become valueless.

Gezgin, Limasol bölgesinden üzüm bağlarının yer aldığı dağlara doğru yola çıkar ve Baker, dağların nemi ve esintisiyle yetişen asmaları şu sözlerle aktarır:

Derin bir vadinin kenarından geçiyorduk ve yaklaşık 1.400 fit* yüksekliğe uzanan dağın her bir yanı tabandan zirveye kadar tamamen asma bağlarıyla kaplıydı. Bu uzun vadi ya da kanyon hemen önümüzde neredeyse on dört mil uzaklıkta yaklaşık 6000 fit yükselen Trodos menziline yayılmaktadır. Limasol'de bıraktığımız sarı düzlüklere tezat olarak asmalar ilk yapraklarıyla tamamen yeşildi ve tepe yanlarının yüzeyi çok keyif vericiydi.²⁸⁵

We were skirting a deep valley, and upon either side the mountains rose to a height of about 1400 feet, completely covered with vineyards from the base to the summit; this long vale or chasm extended to the Trodos range, which towered to upwards of 6000 feet, at a distance of about fourteen miles immediately in our front. The vines were all green with their early foliage, and the surface of the hill-sides was most cheering, contrasting with the yellow plain we had left at Limasol.

Kıbrıs'ta yetişen birçok ağaç ve bitkinin yanında adaya özgü olan keçiboynuzu ve zeytinden sonra en yaygın yetişen ve ekonomiye katkıda bulunan mahsul üzümdür. Adada üzüm yetiştiriciliği, *Verigo* ve *Sultani* üzümü olarak adlandırılan iri taneli ve lezzetli sofralık üzüm ve şarap üzümü olmak üzere ikiye ayrılır ve "şarap yapmakta kullanılanlardan en çok göze batan, öne çıkan çeşitler, Kıbrıs'a özgü, asit seviyesi düşük olan (Mavro) kara üzüm ve beyaz (Xynisteri), çekirdekli üzümdür."²⁸⁶ Adanın bağcılığa en uygun toprakları "Trodos dağlarının güney yamaçları, Limasol bölgesi ve batı Baf

* 426.72 metre.

²⁸⁵ Baker, *a.g.e.*, s. 303

²⁸⁶ Hasan Karlıtaş, "Kralların Şarabı ya da Şarapların Kralı: Kıbrıs şarabı: Commandaria-Gumandarga", *Havadis Gazetesi*, Kasım 2013, Erişim Tarihi: 12.04.2014
<http://www.havadiskibris.com/Ekler/poli/156/kralların-sarabı-ya-da-sarapların-kralı-kıbrıs-sarabı-commandaria-gumandarga/1065>, Erişim tarihi: 25. 12. 2013

bölgesidir.”²⁸⁷Bu bölgelerde ve adanın genelinde var olan bağıcılığı diğer ülkelerle karşılaştıran Baker farklılıkları şu sözlerle okuyucuya aktarır:

Fışkınlar yaklaşık üç fit uzunluğunda olduğunda ve embriyo demetler belirlediğinde, birkaç kişi makaslarla bağa girer ve başparmak tırnağı ve parmakla koparılacak olan tarımın nazik bir metoduyla taze yan filizlerin sonlarını keser. Bazen işi kurtarmak ve aynı zamanda hayvanı beslemek için keçiler filizleri kemirmeye döndürülürler; tabii ki asmalara zarar verirler ancak Kıbrıslılar bunu sistemin karşılığı olarak düşünürler. Yeni asmalar Avrupa’da olduğu gibi asla kazığa bağlanmazlar ama şanslarını kullanmalarına izin verilir ve çoğu kez ağır demetler tozlu zeminde dinlenir.²⁸⁸

When the shoots are about three feet long and have shown the embryo bunches, a number of men enter the vineyard with switches and knock off the tender ends of the runners, which in a gentler method of cultivation would be picked off with the finger and thumb-nail. Sometimes goats are turned into nibble off the shoots in order to save labour, and at the same time to feed the animals; they of course damage the vines, but the Cypriote thinks the system pays. The young vines are never staked and tied as in Europe, but are allowed to take their chance, and the heavy bunches in many instances rest upon the dusty ground.

Üzüm yetiştiriciliği özellikle şarap imalatı açısından önemlidir ve Kıbrıs antik çağlardan beri şaraplarıyla tanınır ve dünya üzerinde mitolojik hikâyelere de konu olan bağıcılıkla meşgul olan en eski yerleşim yerlerinden olduğu bilinir. Mevkiine bakıldığında, “eski krallığın güneydoğu köşesinde Arsos, Vasa ve Omodos* köyleri civarında Kıbrıs’ın en iyi asma bahçeleri uzanmaktadır.”²⁸⁹ “*in the south-eastern corner of the old kingdom, round the villages of Arsos, Vasa, and Omodhos, lie the best vineyards in Cyprus.*” Adanın güney bölgelerinde yaygın olan bağıcılık neredeyse her bahçenin bir bölümünü süslemektedir ve “eğer bir çiftlik sahibi bir üzüm bağı kurarsa, doğal olarak belli asma türlerinden ve satılabilir miktarda şarap temin edeceği uygun şartları seçecektir; böylece Kıbrıs’ta başlıca Limasol bölgesini kapsayan adanın nispeten küçük bir bölümü üzüm yetiştiriciliğine ayrılır.”²⁹⁰ “*If a planter establishes a vineyard he will naturally select a certain variety of vine, and a corresponding situation that will ensure a marketable quantity of wine ; thus In Cyprus a comparatively small area of the Island is devoted to the cultivation of the grape, which is comprised chiefly within the district of Limasol.*”

²⁸⁷ Karlitaş, a.g.m.

²⁸⁸ Baker, a.g.e., s. 275

* Kıbrıs’ın güney sahilinde Limasol bölgesinde bulunan köyler.

²⁸⁹ Hogarth, a.g.e., s. 2

²⁹⁰ Baker, a.g.e., s. 269

Kıbrıs'ta Maderia bağlarının atası olarak kabul edilen oldukça lezzetli *Komandarya* (*Commandaria/Commanderia*) adıyla Aslan Yürekli Richard'ın adada bulunduğu dönemde "kralların şarabı, ya da şarapların kralı"²⁹¹ olarak nitelendirdiği, Akdeniz'in en eski şarabı olduğu düşünülen nadide şaraplar üretilir. Komandarya şarabı gün ışığında kurutulmuş elde edilen amber renkli tatlı bir şaraptır ve adanın sadece belli bölgelerinde yetişen üzümlerden belli kurallara uyarak elde edilerek asıl aromasına ulaşması için en az iki yıl meşe fıçılarda dinlenmesi gerekir. Eski zamanlarda Kıbrıs'ın önemli ticari malzemelerinden biri olan şaraplar seyyahların da ilgisini çeker. Adayı ziyareti sırasında tadına baktığı Komandarya şarabını Haggard şöyle tanımlar:

Bana göre harikulade bir şaraptı ancak belki de ben böyle konularda bilirkişi değilim. Tattığım diğer numuneler damak zevkime iğrenç ve sert geldi. Bununla birlikte şüphesiz ki eğer tarım düzgün bir sistemde uygulansaydı, şu anda eskiden olduğu gibi yüksek bir fiyata ulaşacak bir bağbozumu yapılabilirdi.²⁹²

To my fancy it was a wonderful wine, but perhaps I am no judge of such matters. Other specimens which I tasted struck me as heady and cloying to the palate. This is certain, however, that if the cultivation was carried out upon a proper system, a vintage could be produced that now, as of old, would command a high price.

Adada yer alan meyve tarımının yanında kuru tahıl olarak en fazla arpa ve onu takiben buğday yetiştirilir. Adada tahıl tarımına en elverişli alan Beşparmak ve Trodos Dağları arasında kalan Mesarya Ovasıdır. Adanın iç kesiminde yer aldığından dolayı kurak bir bölge olması ve suyun az bulunmasından dolayı çok fazla yeşil bitki örtüsü yoktur. Bölgenin ılıman iklim koşulları bir mevsimde birbirinden farklı ürünlerin ve bazen aynı ürünün birden fazla hasatına elverişlidir böylece "Tek bir mevsimde birbiri ardına çok sık hasılat alınabilmesiyle pamuk haricinde birçok farklı ürün hasat edilir. Örneğin buğday ya da arpa mayıs civarında biçilir onu takiben sonbaharda mısır hasatı kalkar."²⁹³ "A great variety of possible crops from cotton down, whereof very often two could be taken in succession in a single season. For instance wheat or barley to be harvested about May, followed by maize to be harvested in autumn."

Ada genel manada tarım için elverişli topraklara sahiptir fakat halk toprağı işleme konusunda ihmalkâr davranmaktadır. Çiftçilerin, ekilen ürüne gerekli özeni göstermemeleri yolculuğu esnasında Haggard'ın gözüne çarpar ve bunu şöyle aktarır:

²⁹¹ Karlitaş, a.g.m.

²⁹² Haggard, a.g.e., s. 148

²⁹³ Haggard, a.g.e., s. 143

“Kolossi” yolunda gördüğümüz toprakların çoğu buğday ve arpa ekiliydi; ikincisi artık başak vermişti. Tarım, bende genelde çok zayıf olduğu izlenimini bıraktı fakat sadece toprağın yüzeyini tırmıkladıkları ve görebildiğim kadarıyla asla gübre kullanmadıkları bir yerden insan ne umabilir.”²⁹⁴ “*Much of the land through which we rode to Colossi was under crops of wheat and barley, the latter now coming into ear. The cultivation struck me as generally very poor, but what can one expect in a country where they merely scratch the surface of the soil, and so far as I could see never use manure?*” Seyyahlar adaya geldiği birbirinden farklı yıllarda bölgede tarım adına farklı verimli dönemlerle karşılaşmışlardır. Kimi seyyah adanın kurak kimisi de yeşil ve verimli yüzünü görmüştür. Haggard, adanın verimli sayılabilecek bir yılındaki gözlemlerinde Kıbrıs’ta yetişen arpa ve buğday için şu tespitlerde bulunur:

Şu anda tüm bu sayısız tohumlar arpa ve buğday için bitki fidanlığıyla basit sürgünlerini vermektedir. Bir acemi ekin yetiştirmek için bir yerin daha elverişsiz olamayacağını zannedebilir fakat aslında şiddetli Kıbrıs kuraklığı, tohumlarının rutubeti alıkoyarak kökleri besleyen aksi takdirde çürüten özelliklere sahip olmasından dolayı öyle değildir.²⁹⁵

Now all these countless stones furnish their humble tillers with a seed-bed for wheat and barley. The inexperienced might imagine that no place could be more unsuitable for the growing of crops, but in fact this is not so, seeing that in the severe Cyprian droughts stones have the property of retaining moisture to nurture the roots which otherwise would perish.

Haggard’ın belirttiği gibi Kıbrıs’ın kuraklığı arpa buğday tarımında bir avantaja dönüşür. Biraz gelişen mahsul suyu ve nemi içerisinde muhafaza ederek ürünün çürütmesine engel olur. Ne var ki ekildiği dönemde bir miktar suya ihtiyacı olan mahsul adada yağış olmayan yıllarda çiftçiyi hüsrana uğratmaktadır. Baker, kurak bir yıla rastlayan ziyaretinde mahsulü şöyle değerlendirir:

Geldiğimizden beri yağış olmamıştı ve sulanmamış tüm mahsul tamamen mahvolmuştu. Ülkenin görünüşü acınacak haldeydi; bu mevsimde yeşil arpa ve buğdayın dalgalı denizi olması gerekirdi fakat susuz sahrada bir vaha gibi bir kaç yeşillik parçasıyla solmuş bir çöldü.²⁹⁶

There had been no rain since our departure, and every crop that was not irrigated was absolutely destroyed. The aspect of the country was pitiable; it should have been at this season a waving sea of green barley and young wheat, but it was a withered desert —with a few patches of verdure like oases in a thirsty wilderness.

* Limasol şehrinin yakınında bir köy

²⁹⁴ Haggard, *a.g.e.*, s. 74

²⁹⁵ Haggard, *a.g.e.*, s. 93

²⁹⁶ Baker, *a.g.e.*, s. 167

Kıbrıs her ne kadar verimli bir ada olsa da zaman zaman 19. yüzyıl seyyahlarının gözüne çarpan kıtlıklarla savaşmak zorunda kalmıştır. Cesnola, yağışların ve hasatın bol olduğu ve “yazdığım şu anda Baf, olgun arpayla kaplı ve bir altın denizi gibi görünüyor”²⁹⁷ “*At the moment I am writing, it is covered with ripe barley, and seems a sea of gold*” diye nitelendirdiği bir yıla denk gelmiştir. Gezgin, adada seyahatine devam ederken karşılaştığı yeşil manzarayı şöyle anlatır: “Ülkenin genel çoraklığıyla muhteşem bir tezat sergileyen sol tarafta geniş bir çiftliği geçtik. Tarlalar yeni yeşermekte olan arpa ve buğdayla kaplanmıştı ve suyun yukarıya çıkarılabilmesi için dolap beygirleri ya da sığırların çektiği araçlar güvenli sulama amacıyla tedarik edilmişti.”²⁹⁸ “*We passed on our left a large farm that exhibited a wonderful contrast to the general barrenness of the country. The fields were green with young wheat and barley, and numerous sakyeeahs or cattle-wheels for raising water supplied the means of unfailing irrigation.*”

Beklenen yağışların olduğu ve verimli hasat elde edilen yıllarda köylüler katır ya da eşeklerine yükledikleri ürünlerini öğütmek için Kythrea köyüne doğru yol alırlar. Değirmenlik olarak bilinen bu köy Cesnola'nın eserinde şöyle yer alır: “Değirmenlik meyve bahçeleriyle çevrelenmiş ve Pedeus nehri boyunca adanın yarısına buğday öğütmek için yoğun bir şekilde çalışan birçok değirmenin bulunduğu gelişen küçük bir köydür.”²⁹⁹ “*Cythera is a thriving little village surrounded by gardens full of fruit trees, and traversed along its length by the river Pedeus. Which in its course keeps several mills busy at work grinding wheat for half the island.*” Kıtlığın olduğu yıllar ada halkı için oldukça büyük maddi sıkıntılara yol açar. Çiftçiler kimi zaman çiftliklerini ya da tarlalarını ipotek ederek tefeciden para alır ve kıtlık yılları çoğunlukla birbirini takip eden yıllara dönüşür. Baker, çiftçilerin ortak çilesini ve devletin bu duruma kayıtsız kalışını şöyle dile getirir:

Şans eseri, tam mevsiminde bereketli yağmurlar Kıbrıs'ın tahıl üreten büyük gücünü gösterdiği zaman mutlu yıllardan bir tanesi geldi ve altı fit yüksekliğindeki arpa ve buğday adanın her tarafında yeşil yüzeyde dalgalandı. Böyle bol mahsullü bir tanesinin ürünü neredeyse borçlunun sıkıntılarından kurtuluşudur. Bir başka sene onu tefeciden kurtaracaktır ama nadiren ya da asla birbirini izleyen iki verimli sezon

²⁹⁷ Cesnola, *a.g.e.*, s. 213

²⁹⁸ Baker, *a.g.e.*, s. 55

²⁹⁹ Cesnola, *a.g.e.*, s. 242

olur. Bol hasatı genelde uzun yıllar süren kıtlık takip eder. Bu acıklı durum en ufak bir risk olmaksızın devlet yardımıyla çabucak değiştirilebilir.³⁰⁰

Perchance one of the happy years arrives when propitious rains in the proper season bring forth the grand cereal-producing power of Cyprus, and the wheat and barley, six feet high, wave over the green surface throughout the island. The yield of one such abundant crop almost releases the debtor from his misery; another year would free him from the usurer but rarely or never are two favourable seasons consecutive; the abundant harvest is generally followed by several years of drought. This pitiable position may be quickly changed by government assistance without the slightest risk.

Halkın bu durumu seyyahların dikkatini fazlasıyla çekmiştir. Cesnola özellikle Rum çiftçilerin Türk tefecilerle çok büyük sorunlar yaşadığını ve adada bulunduğu sürece bir kaç Rum çiftçiye bizzat yardım ettiğini onları sürgünden ve mallarını kaybetmekten alıkoyduğunu belirtir. Seyyahın belirttiği üzere o dönemin kanunlarına göre bir Rum bir Türk'e borçlu olduğu müddetçe adayı terk edemez, şayet borcunu ödeyemez ise yargılandıktan sonra arazisine el koyularak sürgün edilebilirdi. Rum çiftçilerin bu durumunu seyyah şöyle ifade eder:

Bu fakir varlıkların yaşamak ve topraklarını ekmek için önceden ekinlerini tefeciye rehin vererek yıldan yıla yüzde yirmi ya da yirmi beş faizle para ödünç almaya mecbur oldukları durumun ilk kez farkına o zaman vardım. Bu sezon ekin henüz olgunluğa erişmediğinden dolayı, Türk alacaklılarına ödeyecek hiç paraları ya da varlıkları yok ve Osmanlı Devleti'nin buyruğuyla yirmi gün içinde sürgün edilirlerse, bütün ürünleri mahvolacaktı.³⁰¹

I became aware then, for the first time, of the manner in which these poor creatures were obliged to borrow money from year to year at an interest of 20 to 25 per cent., in order to live and cultivate their lands, mortgaging to the money-lender their crops in advance. As the corn at this season had not yet come into maturity, they had no money or means by which to pay their Turkish creditors, and if they were expelled within the twenty days prescribed by the Porte, all their crops would be ruined.

5. 5. Hayvanlar

Kıbrıs'ta yaşayan hayvanlar başlıca katır, eşek, at, keçi, koyun, yaban tavşanı kirpi, yılan, sıçan, yarasa ve adaya özgü bir yaban koyunu olan muflonlardır. Adada bol miktarda bulunan yılanlardan sadece bazı türleri zehirlidir, bu yılanların sıçan ve haşereleri yemeleri insanlar ve tarım ürünlerinin korunması açısından olumludur. "Kıbrıs'ta şehir merkezlerinden ziyade köy hayatında beslenen hayvanlar çoğunlukla sağman inek, dana, öküz, at, merkeb, katır ve deve biçimindeydi. İnek ve dananın

³⁰⁰ Baker, a.g.e., s. 356

³⁰¹ Cesnola, a.g.e., s. 167-168

etinden ve sütünden, katır ve merkebin taşıma gücünden faydalanılıyordu. Bir veya birkaç çift öküze sahip olanlar ise büyük çoğunlukla tarla çiftçiliği yapıyorlardı. Elbette ki az sayıda beslenen bu hayvan türlerinin alım-satım amaçlı olamayacağı ortadadır. Ticarî amaçla beslenen hayvanlar sürüler halinde ve genellikle Okaşya ve Gaydora gibi büyük çiftliklerde yetiştirilen küçükbaş hayvanlardı.”³⁰² Kıbrıs genelinde seyyahların ve halkın ulaşımı için kullanılan en yaygın hayvanlar atlar, eşekler ve katırlardır. Bir manastırı ziyareti esnasında eski çağlardan bu yana eğitilmiş hayvanların nesillerine ait olan birçok hayvanla karşılaşan Baker onları şöyle sıralar: “Yürüyüşüm boyunca bitki örtüsünü oluşturan fundalıkta başıboş dolaşan yüzlerce sığır, keçi, koyun, birçok at ve eşek gözlemlerim ve tüm bu hayvanların manastırım malı olduğu konusunda bilgilendirildim.”³⁰³ “*I had observed hundreds of cattle, goats, sheep, and many horses, donkeys, wandering about the shrub covered surface during my walk, and I was now informed that all these animals were the property of the monastery.*” Kıbrıs’ın meşhur eşekleri ve katırları başka bölgelerle kıyaslandığında daha iri ve daha dayanıklıdır. Adada ulaşımını sağlamak için hayvan satın alan Cesnola eşek ve katırları şöyle anlatır:

Hayvan satın almayı kiralamaktan daha uygun ve ucuz buldum ve bu şekilde birçok iyi kırma katırım ve Kıbrıs’a özgü cins olan neredeyse at kadar büyük iki güçlü eşeğin sahibi oldum. Bu eşekler kocaman gözleriyle gösterişli ve parlak tüylüdür ve bir katır kadar hızlı koşabilirler bunun yanında oldukça da zekidirler.³⁰⁴

I found it in the end more convenient and less expensive to purchase than to hire animals, and in this way I became the possessor of several fine well-broken mules and two strong donkeys, as high almost as horses, of a breed peculiar to Cyprus. These donkeys are glossy and sleek, with large eyes, and will trot as fast as a mule; they are besides very intelligent.

Adada karşılaştığı hayvanlardan sadece eşekleri değil develeri de diğer ülkelere nazaran daha zeki bulan Baker, yük taşıyan hayvanların oldukça güçlü ve dayanıklı olduğunu vurgulayarak, o hayvanları şöyle tasvir eder:

Ya rıhtım için yüklenen mahsulle, ya da ağır yüklerinin teslimatından geri dönen develer, katırlar, öküz arabaları ve her zaman her yerde hazırda bulunan eşekler dar sokaklara toplanmıştı. Eşekler çok büyük ve genelde bir hayli uzun tüylü koyu kahverengiydi. Develer de aynı şekildeydi, iyi doldurulmuş kalın semerler ya da eyerlerle dikkatlice korunmuştu ve böylece yaraları yoktu. Son derece uysal ve akıllı görünüyorlardı ve diğer ülkelerde mağdur olanlar gibi onlara sürekli dayak atmaya gerek yoktu.³⁰⁵

³⁰² Dinç, *a.g.t.*, s. 260

³⁰³ Baker, *a.g.e.*, s. 134

³⁰⁴ Cesnola, *a.g.e.*, s. 178

³⁰⁵ Baker, *a.g.e.*, s. 10

Camels, mules, bullock-carts, and the omnipresent donkeys thronged the narrow streets, either laden with produce for the quay, or returning after having delivered their heavy loads. The donkeys were very large and were mostly dark brown, with considerable length of hair. In like manner with the camels, they were carefully protected by thick and well stuffed packs, or saddles, and were accordingly free from sores. They appeared to be exceedingly docile and intelligent, and did not require the incessant belabouring to which the ass of other countries is the victim.

Bu satırlardan anlaşılacağı üzere Türkler hayvanlara karşı son derece merhametli ve adaletlidirler. İbâñez'in belirttiği gibi: "Türkiye'yi gezmeye gelen bütün yazarlar bu ülkeye yakıştırılan 'adaletsiz' tanımına karşı çıkıyorlar. Türk insanı iyi yürekli ve içtenlikli. Hayvanlara karşı gösterdiği saygı, karakterinin yumuşaklığını gösteriyor. Hayvanlara asla kötü davranmıyor."³⁰⁶ Haggard ise adada katırlarla yapılan seyahatlere önceleri alışmasa da zamanla bu duruma alıştığını ve çok daha dayanıklı bir hayvan olan katırla yapılan seyahatin atla yapılacak olan bir seyahate göre daha konforsuz fakat daha hızlı olacağını belirtir. Haggard, bu konudaki tecrübelerini okuyucularıyla şu şekilde paylaşır:

Katıra binme konusunda şu anda hatırı sayılır bir deneyimim var ve nefret ettiğimi itiraf ederim. Avantajları olduğuna şüphe yok. Engebeli arazi üzerinde günde sekiz ya da on saat boyunca, bir atla olduğu kadar fazla mesafede yol alacak ve hafta boyunca ya da daha az sürede bütün atları geride bırakacak. Ayrıca atların açlıktan öleceği durumlarda o bir şekilde yaşayacak. Fakat ne kadar da vahşi! Başlangıç olarak vücudunun ön kısmı sürekli zayıf hatta olduğundan daha zayıf hissediliyor. Kıbrıslılar bunu bilirler ve ona neredeyse hayvanın kuyruğunun olduğu yerde arkada oturulabilsin diye bir çeşit kalın keçeyle kaplanmış yorganın terkesine kadar uzanan katıra yerli yapım bir eyerle binerler. Hiç şüphesiz aynı sebepten dolayı seyyar satıcılar eşeğe biner. Bir yabancıya göre, alışana kadar semer oldukça rahatsız edicidir fakat yaşlı yerliler genelde uzun seyahatlerde onu kullanmayı tercih eder.³⁰⁷

I have now had considerable experience of the mule as an animal to ride, and I confess that I hate him. He has advantages no doubt. Over rough ground in the course of an eight or ten hours' day he will cover as great a distance as a horse, and in the course of a week or less he will wear most horses down. Also he will live somehow where the horse would starve. But what a brute he is! To begin with, his fore-quarters are invariably weak, and feel weaker than they are. The Cypriote knows this and rides him on a native saddle, a kind of thick padded quilt so cruppered that he is able to sit far back, almost on the animal's tail indeed, as, doubtless for the same reason, the costermonger rides a donkey. To the stranger, until he grows accustomed to it, this saddle is most uncomfortable, but old residents in the island generally prefer to use it upon a long journey.

Cesnola ada içerisinde Lefkoşa'dan Larnaka'ya gerçekleştirdiği seyahatlerinde en popüler yöntem olan katır kiralamayı tercih eder. Katırcıların son derece dürüst olduğunu da vurgulayan seyyah, birçok gezginin de eşyalarını onlara rahatlıkla emanet

³⁰⁶ İbâñez, a.g.m. s. 183

³⁰⁷ Haggard, a.g.e., s. 70-71

ederek birlikte yaptıkları güvenli gezileri anlatır. Katırcıların “stratouri” adı verilen gündüz semer gece ise yatak olarak kullandıkları bir eşyası vardır. Seyyah, konakladıkları yerleri ve katırcıların yolculuk esnasındaki durumlarını şöyle dile getirir:

Bir rehber gibi davranan katırcı, gezginlerin yaptığı gibi küçük ama güçlü bir eşeğe biner ve onların fazla bagajlarını, bunun yanında kendi yiyeceğini ve hayvanların yemini ve taşınması için ona emanet edilen birçok kutuyu taşır. İlk başta bu kadar küçük hayvanların bu denli yüklü olması bana çok zalimce göründü fakat Kıbrıs eşeklerinin daha güçlü ve uzun yolun yorgunluklarına katırdan daha iyi direndiklerine zamanla ikna oldum.³⁰⁸

The muleteer, who acts also as guide, is mounted upon a small but strong donkey in the same fashion as the traveller, and carries the extra baggage of the latter, besides food for himself, provender for both animals, and often several parcels entrusted for delivery to his care. At first it seemed to me cruel to see such little animals so overloaded, but I became convinced in time that the Cyprus donkey is stronger and resists the fatigue of a long journey better than a mule.

Adada küçükbaş hayvancılık da son derece gelişmiştir, özellikle adanın keçi ve koyunları meşhurdur. Fakat ada halkı o kadar fakirdir ki ne küçükbaş ne de büyük baş hayvan satın alıp yiyebilirler. Bununla ilgili Baker okuruyla şu sözleri paylaşır:

İnsanlar çok fakirdir ve iki peni bir poundluk koyun eti almaya güçleri yetmez oysa aynı zamanda sıkıntılı için gerekli olan öküzlerini kesmezler; ineklerin sütünü içmezler ve bunun için sadece keçi ve koyun beslerler. Bununla birlikte şu var ki köylüler nadiren kasabın etinden yerler ancak zeytin, yağ, ekmek ve sebzeyle yaşamlarını sürdürürler.³⁰⁹

The people are too poor, and cannot afford mutton at two pence a pound, while at the same time they will not kill the oxen that are required for purposes of draught; they refuse the milk of cows, and only use that of sheep or goats. The fact remains that the country people seldom eat butcher's meat, but subsist upon olives, oil, bread, cheese, and vegetables.

Adanın düzlük alanlarına doğru gidildiğinde seyyahların karşılaştığı bu hayvanlar zaman zaman tepelerde ve yamaçlarda da bulunur. Mallock karşılaştığı koyun ve keçilerle ilgili şunları söyler: “Ovaya indiğimizde dört biryandan kulağımıza zayıfça çınlayan keçi ve koyun çanlarının sesi geliyordu.”³¹⁰ “As we descended to the plain, faintly from every quarter came to our ears a tinkling of sheep-bells and of goat-bells.” Baker’ın verdiği bilgiye göre adada “iki türlü koyun vardır; şişman kuyruklu türler en iyi koyun etini karşılar ama her ikisinin de yünü kalitesizdir ve yıllık yaklaşık 400,000

³⁰⁸Cesnola, a.g.e., s. 108

³⁰⁹Baker, a.g.e., s. 46

³¹⁰Mallock, a.g.e., s. 95

lbs* Marsilya ve Trieste'ye ihraç edilir. Sürüdeki artışı sınırlayan, alışılmış meraların kıtlığından dolayı, her kış ve ilkbaharda hatırı sayılır miktarda kuzu kesilmesi sonucu kuzu derisinden yaygın bir ticarete gereksinim duyulur. Derilerin tamamı Marsilya ve Trieste tarafından satın alınır. İyi durumdaki şişman kuyruklu bir koyun türü kafasız ağırlığı 16 okka**, ya da 44 lbs*** gelir.”³¹¹ “*There are two varieties of sheep; the fat-tailed species supplies the best mutton, but the wool of both is coarse, and is exported to Trieste and Marseilles to the amount of about 400,000 lbs. annually. A large trade in lamb skins is a necessary result of the slaughter of a considerable proportion of lambs every winter and spring, owing to the usual scarcity of pasturage, which limits the increase of the flocks. The entire yield of skins is absorbed by Trieste and Marseilles. A sheep in good condition of the fat-tailed species weighs when dressed, without the head, 16 okes, or 44 lbs.*”

Baker, Larnaka'ya geldiğinde burada bulunan hayvanları da gözlemlemiş ve onlara eserinde yer vermiştir. Bölgenin verimli toprakları ve burada yaşayan hayvanlardan bahsederken, koyunların yediği belli başlı bitkileri ve iyi durumdaki develeri şöyle anlatır:

Büyük koyun sürüleri ekilmemiş tarlaların farklı bölümlerinde otluyordu. İlk bakışta taşın toprağın arasında sadece yiyecek arıyor gibi görünüyordular ancak yakın bir gözlem üzerine İngiltere'nin duvar ve kayalarının üzerinde yetişen acı damkoroğuna benzer adaya has etli bir bitki olduğunu fark ettim. Koyunların hırsla yiyip bitirdiği bu bitki son derece tuzludur ve müsait yerlerdedir. Koyunların yünü uzundu fakat kaba fırça gibi bir yapıdaydı, deve dikenini ve diğer dikenli bitkilerin yapışmasıyla daha çok bozulmuştu. Uzaktaki çanların müzikal sesi Larnaka limanından işlenmemiş büyük pamuk balyalarıyla yüklü uzun bir dizi devenin gelişini işaret ediyordu. Her hayvan iki balya taşıyordu ve semerlerle heybelerin mükemmel bir şekilde dizilişini gözlemledim, develer iyi beslenmişti ve Mısır'daki deve sahiplerinin zalimane kayıtsızlığıyla tezat oluşturunuyordu.³¹²

Large flocks of sheep were grazing in various portions of the uncultivated plain. At first sight they appeared to be only searching for food among the stones and dust, but upon close examination I found a peculiar fleshy herb something like the stone-crop which grows upon the old walls and rocks of England. This plant was exceedingly salt, and the sheep devoured it with avidity, and were in fair condition. The wool was long, but of a coarse wiry texture, and much impaired by the adherence of thistles and other prickly plants. The musical sound of distant bells denoted the arrival of a long string of camels, laden with immense bales of

* 181.437 ton

** 20.512 kg.

*** 19.958 kg.

³¹¹ Baker, *a.g.e.*, s. 426

³¹² Baker, *a.g.e.*, s. 7-8

unpressed cotton on their way to the port of Larnaca .Each animal carried two bales, and I observed that the saddles and pads were in excellent order, the camels well fed, and strongly contrasting with the cruel carelessness of the camel owners of Egypt

Küçükbaş hayvancılığın yanında adada yapılan peynir ve diğer mandıra ürünleri köylerin belli başlı geçim kaynağıdır. Koyun ve keçi sütünden yapılan peynirler ada genelinde çok tüketilir ve fazla kısmı da İskenderiye ve İzmir gibi kentlere ihraç edilir. Peynirleriyle meşhur olan bir köy tasvirinde Cesnola bu bölgenin “koni şeklinde bir tepenin yamacına” kurulduğunu belirtir. Köylüler, bu yamaçta yer alan kayalıklardan küçük mağaralar oluşturarak bu bölümleri mandıra olarak kullanırlar. Etrafında birçok dere bulunan köy, aynı zamanda “keçiboynuzu ve zeytin ağaçlarıyla bezenmiştir” Cesnola bu köyü ve peynirlerini şöyle açıklar: “Yerlilerin ana geçim kaynağı peynir yapmaktır. Dağlardan bir sürü yiyecek bulan büyük koyun ve keçi sürülerine sahipler; yine de yerliler tarafından çok tutulan peynirler bana tatsız geldi.³¹³ *“The chief occupation of the inhabitants is that of cheese making. They have large flocks of sheep and goats, which find plenty of food among the mountains; the cheeses, though unpalatable to me, are highly esteemed by the natives,”* Peynir konusunda Cesnola ile benzer bir bilgiyi de Baker nakleder. Baker’ın satırlarından da adada peynirin oldukça önemli bir ürün olduğu ve ihraç edildiğini şu sözlerinden çıkarabiliriz.

İyi bir eş genellikle Kıbrıs’ta önemli bir geçim kaynağı olan keçi sütünden peynir yapmakla meşguldü. Lor peyniri, mersin çubuklarından yapılan bir insanın avcundan çok büyük olmayan peynirler üretilen küçük sepetlerde sıkıştırılırdı. Kıbrıs kökenli bu lezzetsiz ve kuru mandıra ürününün eski ve sert olduğunda rendelenmedikçe yenilemez olduğunu düşünüyorum ancak yerliler arasında fazlaca saygındır ve hatırı sayılır bir ticari mal ve ihraç ürünüdür.³¹⁴

The good wife was as usual busy in making cheeses from the goat's milk, which is a very important occupation throughout Cyprus. The curd was pressed into tiny baskets made of myrtle wands, which produced a cheese not quite so large as a man's fist. I think these dry and tasteless productions of the original Cyprian dairy uneatable, unless grated when old and hard; but among the natives they are highly esteemed, and form a considerable article of trade and export.

Adada hayvanlar birçok yönden halka hizmet etse de zaman zaman bahçelerde problem yaratırlar. Engebeli arazilerde, toprak ve iklime ilaveten göz önünde bulundurulması gereken çok fazla yerel zorluklar vardır. Bunların başında da belli türdeki genç bitkileri tamamen yok edecek olan çok sayıda keçi gelir. Keçiler ve diğer

³¹³ Cesnola, *a.g.e.*, s. 238

³¹⁴ Baker, *a.g.e.*, s. 374

küçükbaş hayvanlar bahçelere girerek ürünlere zarar verirler. Baker bu durumu anlatırken aslında basit bir çitle mağduriyetlerinin giderilebileceğinden bahseder. Bu fikrini adada bulunduğu dönemde yerlilerle de paylaşır. Fikre ikna olan çiftçiler yine de bu tavsiyeleri dinlemezler ve mahsullerini kaybederler. Tembelliklerinden ötürü çit yapmayan köylüleri Baker şu sözlerle anlatır:

Bu bahçe izinsiz giren keçi ve eşeklere ve ayrıca bunlardan başka domuzlara karşı dikkatlice çitlenmişti ve bahçe çoktan domates, salatalık, kavun, barmia(?) ve kırmızı pancar ekiliydi. Bir çit yapmaya üşendiklerinden dolayı, rahipler terasta genelde domuz, keçi ve eşek istilasına uğrayan büyük bir soğan dikili alana sahipti.³¹⁵

This garden was carefully fenced against the intrusion of goats and donkeys, to say nothing of pigs, and it was already sown with tomatoes, cucumbers, melons, I barmia, and beet-root. The priests had a grand bed of onions upon a terrace, which was usually occupied by the pigs, goats, and donkeys, as they had been too lazy to arrange a fence.

Tüm hayvanların yanında adadaki arılara da değinen Baker, arıların çok sayıda çiçekten faydalanmasına ve kovan düzeneklerinin İngiltere’de olduğundan farklı olmasını şöyle aktarır:

Portakal ve limon çiçekleriyle beraber çok sayıda yabani çiçek orada birçok çeşidi bulunan arılara son derece uygundur fakat adada çeşitli kiliselere mum ve fitil imalatında kullanılan balmumu ihracatı yoktur. Kıbrıslı bir arı kovana çok basit olan bir düzenektir bununla birlikte peteğin korunması gereken zamanlarda arıların canını bağışlayan mükemmel bir avantaja sahiptir. Bu ilkel düzenlemenin İngiltere’de neden başarılı olmadığının ve dolayısıyla sayısız kovana tahribattan kurtaramamanın sebebini bulamıyorum.³¹⁶

The numerous wild-flowers, together with the blossoms of oranges and lemons, are highly favourable to bees, of which there are several varieties; but there is no export of wax, which is used within the island for the manufacture of candles and tapers for the various churches. The Cyprian bee-hive is a contrivance which is extremely simple, at the same time that it possesses the great advantage of sparing the bees when the comb is to be saved. I see no reason why this primitive arrangement should not succeed in England, and thereby save countless swarms from destruction.

5. 6. Evler

Evlerin inşası ile iklim arasında önemli bir bağlantı vardır. Örneğin; nemli bölgelerde evler genelde ahşap malzeme kullanılarak yapılırken, kurak bölgelerde kerpiç ve toprak yapılar kullanılır. Kış aylarının sert geçtiği bölgelerde evlerde dik

³¹⁵ Baker, *a.g.e.*, s. 312-313

³¹⁶ Baker, *a.g.e.*, s. 431

çatılara yer verilirken sıcak bölgelerde düz çatılı evler vardır. Kıbrıs'ta; iklim, sosyo-ekonomik koşullar ve çok kültürlü tarihin özelliklerini taşıyan birçok bina bulunmaktadır. Adada da evler iklim koşullarından dolayı sıcaktan korunacak şekilde inşa edilir. Ada genelinde evler bahçelerin içerisinde, birbiri ardına sıralanan cumbalı, kemerli, kerpiç, "alçak konumlu ve bakımsızdır."³¹⁷ "The houses were of a low order and much neglected." Çok fazla özen gösterilmemiş olsa da "evlerin dış görünüşü oldukça mütevazı ve gösterişsiz ama geniş ve hepsi tamamen belli oranda konfordan yoksun değildir."³¹⁸ "The exterior appearance of the houses is rather humble, and without pretension; but they are spacious, and not altogether deprived of a certain degree of comfort." Özellikle surlarla çevrili Lefkoşa'da yer alan kerpiçten yapılmış tarihi evler günümüzde de restore edilerek kullanılmaktadır. Murad Efendi iklimine göre evlerin durumunu şöyle anlatır:

Odalar! Kuzey ülkelerinde nasıl ki evler kışın rahat etmek üzere yapılmışsa Güney ülkelerinde de öğle güneşinden kaçmak için her şey düşünülmüştür. Nasıl ki bir kuzeyli, güneyn yağmur mevsiminde, ancak bakışları ısıtabilen mangalıyla, geniş havadar odalarıyla bir Şark evinde kendini rahat hissetmezse, hali vakti yerinde bir Kıbrıslı da temmuz ayını Berlin, Leipzig, hatta Stuttgart'ta geçirmekten hoşlanmaz.³¹⁹

Adadaki seyahati esnasında deniz kenarında gezerken birden ülkesini hatırlayan ve liman ışıklarının yansıdığı evleri "gizemli" olarak adlandıran Mallock, Kıbrıs'ta karşılaştığı birçok şey gibi evleri de ilgi çekici bulmuştur. Gezinirken karşısına çıkan bir evi inceleyen seyyah ev için şunları söyler: "inzivaya çekilmiş ve esrarengiz hissiyle evin bahçesi o kadar etkileyiciydi ki ayrılmak için acele etmedim ve dışarıdaki şeylere gelince tereddütle biraz daha oyalandığım için memnundum."³²⁰ "The garden of the house, with its sense of seclusion and secrecy, was so attractive that I felt no impatience to leave it, and I was pleased at dallying a little longer with my uncertainty as to things outside." Etraflarını çevreleyen bahçelerin ortasında yer alan evler, genel olarak kerpiçten ya da taştan yapılmış tek katlı ve "çatıları nahoşça başımıza yakın"³²¹ "the low roofs of the houses were unpleasantly close to our heads" olan yapılardır. Seyyahların adayı ziyaretlerinde "yerel köylerde sıradan kerpiç evlerden başka ev

³¹⁷ Baker, a.g.e., s. 91

³¹⁸ Cesnola, a.g.e., s. 45-46

³¹⁹ Murad Efendi, a.g.e., s. 147

³²⁰ Mallock, a.g.e., s. 75

³²¹ Baker, a.g.e., s. 71

olmaması [onlar için] ilginç görünüyordu.”³²² *“it appeared strange that no house was visible except the ordinary mud-built dwellings in the native villages.”* Kerpiç yapıların pencereleri sıcağı dışarıda tutmak adına panjurlarla kaplanmış olduğunu Mallock şöyle anlatır: “Evlerin on iki ya da on beş fit yükseklikte olan duvarları, ender istisnalarla, geniş girişleri oluşturan kapılar haricinde mükemmel bir şekilde panjurlu ve açıktı.”³²³ *“The walls of the houses to a height of twelve or fifteen feet were, with rare exceptions, perfectly blind and blank except for doors occurring at wide intervals.”*

Gezginlerin evlerle ilgili tanımlarından anlaşılacağı üzere kırsal alanlarda evlerin kerpiç ve çamurdan alçak yapılar olduğu fakat kentlere gelindiğinde tuğladan ve daha ferah yapılar olduğu görülür. Karpaz’ın bir bölgesindeki evlerden bahseden Baker çamurdan yapılan evlerle ilgili şu bilgiyi verir: “Evler alışılmış güneşte kurutulan çamur tuğlalar ve kıyılmış kamıştı ve kent geniş olmasına rağmen, dikkat çekecek kadar bina yoktu.”³²⁴ *“The houses were the usual sun-baked bricks of clay and chopped straw, and although the town was large, there was no building of sufficient importance to attract attention.”* Dali bölgesindeki evlere örnekler veren Cesnola ise buradaki evlerin sahiplerinin maddi imkânlarından ötürü daha iyi durumda olduğunu ve taştan yapıldığını şu sözlerle belirtir: “evlerin çoğu taştan inşa edilmiştir ve sahiplerinin nispeten varlıklı şartlarına hitap eden dış yüzeyleri girişle tezat yaratmayacak ve gözle görülür bir şekilde tertemiz boyanmıştır.”³²⁵ *“Most of its houses are built of stone, and being whitewashed on the outside, have an appearance of neatness which is not belied on entering, and which bespeaks the comparatively wealthy condition of the owners.”*

Cesnola’nın Dali’ye benzer ifadelerini Mallock Girne için kullanır. Muazzam bahçelerin ağaçlarının gölgesinde “beyaz evlerin köyü” olarak adlandırdığı Bella Pais bölgesinin temizliğinden ve güzelliğinden bahseder ve orayı şöyle betimler: “Evler taştan ve temizce boyanmıştı ve birçoğu resmedilmeye değer kemerlere bakıyordu. Mekânın tüm görünümü her nasılsa izah edilemeyecek şekilde Lefkoşa’nın çamur yapılı köylerinden üstündü.”³²⁶ *“The houses were of stone and were neatly whitewashed, and many of them were fronted with picturesque arcades. The whole look of the place was*

³²² Baker, *a.g.e.*, s. 250

³²³ Mallock, *a.g.e.*, s. 81

³²⁴ Baker, *a.g.e.*, s. 101

³²⁵ Cesnola, *a.g.e.*, s. 105

³²⁶ Mallock, *a.g.e.*, s. 295

somehow inexplicably superior to that of the mud built villages in the neighbourhood of Nicosia."

Evleri "çamur yapılı" olarak adlandıran seyyahlar Avrupa'da gördükleri yapılarla kıyasladıklarında adadaki evler onlara oldukça köhne gelmiştir. Yine de bahçelerin arasına gizlenen birçok ev seyyahların ilgisini çekmiştir. Köy alanlarında yapılan evlerin inşa aşamasını aktaran Baker şu sözleri kullanır: "İnsanlar yeni bir ev inşa etmek istediklerinde temel atmak için bir kaç kaya koyarlardı; sokak pislik ve çamurla dolu gübre renkli sudan oluşan minyatür göletleri de içeren ciddi çukurlarla doluydu."³²⁷ *"When people had wished to build a new house, they had taken up a few stones to make a foundation; the street was a series of pitfalls filled with mud and filth, including miniature ponds of manure-coloured water."* Baker'a göre evlerin yerlerinin belirlenmesinde en önemli etken, çamura en yakın yer olmasıdır: "At arabalarının yokluğunda nakliyenin zorluğunu önlemek için açıklama şöyleydi; 'köy kerpiçten inşa edildiğinden evler malzemenin kaynağı olan çamura mümkün olduğunca yakın kurulmuştu.'³²⁸ *"The explanation was 'that as the village was built of mud-bricks, the houses had been erected as near as possible to the source of the material, mud!' to avoid the difficulty of carriage in the absence of carts."*

Evlerin en çabuk ulaşılabilen malzemeyle yapılması iklimin yanında maddi olanaklara da bağlıdır. İnsanlar en ucuza mal olacak şekilde evlerini yapmışlar ve estetik güzelliği çok fazla göz önünde bulundurmamışlardır. İlber Ortaylı Avrupalı seyyahların bakış açısıyla Türklerin evlerini genel olarak özensiz ve kalitesiz malzemedен inşa etmesi ilgili tespitlerde bulunan seyyah Schweiger'in sözlerini şöyle aktarır: "mesela evler ne kadar kötü yapılıyor İstanbul'da. Zenginlerinki de dâhil. Çünkü çok pahalıya mal oluyor. Transport imkânı yok. Modern malzemeleri bilmiyorlar ve hiçbir zaman bizdeki evlerle mukayese edilemez. Daha da pahalıya mal oluyor, diyor. Bu bir görüş ve kendi görüşünü buraya ilave ediyor. Tabi böyle ucuz dökük evlerde oturuyorlar ki kaybedecek bir şeyleri olmadıkları için iyi savaşıyorlar diyor. Yani malı mülkü olan adam harbetmez. Böyle bir görüştür bu. Buna karşılık umumi

³²⁷ Baker, *a.g.e.*, s. 39-40

³²⁸ Baker, *a.g.e.*, s. 107

binaları tarif ettiği zaman da tam tersi içindedir. Bütün sahte dindarlar gibi Allah'ı kandırmak için süsler binalarını diyor. Camilerini falan"³²⁹

5. 7. Pazarlar ve Ticaret

Pazarlar, eski çağlardan beri alım satım yapılarak ticaretin geliştiği ve insanların üretici ve tüketici olarak bulunduğu yerdir. Bazen haftalık bazen de günlük dönemler halinde kurulan pazarlar, kimi zaman panayır haline dönüşerek, insanların bir araya geldiği renkli ve eğlenceli buluşma noktalarıdır. Gezinler de genellikle uğradıkları kentlerin pazarlarını gezerek oradaki canlı manzaraları okuyucularına betimlerler. Pazarlar birçok kesime hitap ettiği için seyyahlar için nice farklı gözlem yapma imkânı sağlarlar. Mandel, Türk dükkânlarından alışveriş yapmanın keyif verici olduğunu belirten Gustave Flaubert 'in 1850 yılında yazdığı bir mektuptan şöyle bir alıntı yapar:

Pazara bir kez girdin mi çıkmayı istemezdim. Tüm dükkânlar açık, önüne oturuluyor, tüccarın ısmarladığı nargile içilerek onunla sohbet ediliyor. Yirmi gün boyunca dahi hiçbir şey satın almaksızın buraya gelebilirsin. Bir tüccar arzuladığın bir şeye sahip değil ise hahsından kalkıp, seni bir komşusuna götürüyor.³³⁰

Buradan pazarların son derece keyifli yerler olması ve dükkân sahiplerinin aralarından kıskançlık olmaksızın birbirlerine yardım etmeleri anlaşılmaktadır. Halkın ekonomik ve ticari yapısı, kültürleri, yeme içme alışkanlıkları gibi birçok şey pazarlarda gözlemlenebilir. Doğu Akdeniz'de yer alan Kıbrıs, tarih boyunca konumundan ötürü önemli ticaret limanlarından ve merkezlerinden birisi olmuştur. Cesnola'ya göre:

Yaklaşık otuz iskelesi, kullanışlı limanlarıyla ve gemi inşası için limitsiz kereste teminiyle; bakır silikat, sülfat, kereste, şarap, tahıl, zeytinyağı, yün, keten, kanvaz, dokuma eşyalar, merhemler, meyveler gibi çok fazla ürününün ihracına ek olarak Kıbrıs; Doğu ve Batı arasındaki ticaretin büyük bölümüne el koyacak pozisyonda bulunmaktaydı.³³¹

With about thirty seaports, having convenient harbours, and with unlimited supplies of wood for ship building, Cyprus was in a position to appropriate a great part of the commerce between the East and the West, in addition to the exportation of its own over-abundant produce, such as silicate of copper, vitriol, wood, wine, grain, oil, wool, flax, canvas, woven stuffs, salves, fruits.

³²⁹ İlber Ortaylı, *I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu Belgeleri*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1987, s. 121-122

³³⁰ Mandel, *a.g.e.*, s. 160

³³¹ Cesnola, *a.g.e.*, s. Introduction 12

Antik çağlardan bu yana ticaretin kesiştiği noktada yer almasından ötürü “bakır madenciliği ve kılıç, zırh ve diğer bronz eşya üretimi kahramanlar döneminden Romalılar dönemine kadar Kıbrıs’ın esas ticaretini şekillendirmiştir.”³³² “*Copper-mining and the production of swords, armour, and other articles in bronze, formed the staple trade of Cyprus from the heroic ages down to the times of the Romans.*” Doğu ve Batı deniz ticaret yolunun güzergâhında yer almasından ötürü Kıbrıs ticaretin canlı olduğu önemli bir pazardı. Bu dönemde “Kıbrıslılar, Antalya Limanı aracılığıyla sap, yün, ipek, ipekli kumaş, pamuk, halı, Ankara tiftiği, deri, sabun ve boyacılığa ait çeşitli maddeler ile Doğu’dan gelen çeşitli baharatları alıyorlardı. Kıbrıs’ın fethinden önce ve sonra işletilen bakır, demir, gümüş, tuz, alçı taşı gibi madenlerle, kerestecilik ve gemicilik, şarap, sabun ve seker sanayii, dericilik ve dokuma isleri Kıbrıs ekonomisinde önemli yer tutmaktaydı.”³³³ Tarıma elverişli iklimi ve verimli topraklarıyla birlikte coğrafi konumu itibarıyla Kıbrıs daima önemini korumuştur böylece adanın Doğu ile Batı arasında gerçekleşen ticarete önemli bir üs haline gelmesini Baker şu sözlerle temellendirir:

Şanslı bir konumu olan bu yerleşim yerinde önce ticaret canlanmıştır ve doğal ürünlerin ve fikirlerin değişik tokuşuyla, suni ihtiyaçlar, büyük denizin etrafındaki ülkeler arasında karşılıklı olarak meydana gelmiştir; bu yeni gereksinimlerin temini ve mal mübadelesi ticareti oluşturmuştur. Ticaretin gelişmesiyle bolluk ve refah artmış; uluslar, önde gelen limanları ve coğrafi pozisyonlarından dolayı önemli hale gelmiş ve antik dünyanın tüm deniz gücü ve ticari aktiviteleri Akdeniz tarafından canlandırılmıştır.³³⁴

In this happily situated position commerce was first cradled, and by the interchange of ideas and natural productions, artificial wants were mutually created among the various countries around the great sea margin; the supply of these new requirements and exchange of commodities established trade. With the development of commerce, wealth and prosperity increased; nations became important through the possession of superior harbours and geographical positions, and the entire maritime strength and commercial activity of the ancient world was represented by the Mediterranean.

Gelişmiş ticaretin yanında ülkenin yerel pazarları ile ilgili özellikle Baker ve Mallock farklı şehirlerden renkli pazar manzaralarını okuyucularıyla paylaşmaktadır. Halkın gerek kendi ülkelerinin mallarına gerekse ithal mallara ulaşabilecekleri ve bilhassa “bütün Türk kentlerinde, ülkenin ticari ve tarım endüstrisini resmettiğinden

³³² Cesnola, *a.g.e.*, s. Introduction 10

³³³ Sarınoy, *a.g.e.*, s. 7

³³⁴ Baker, *a.g.e.*, s. Introduction XII

dolayı pazarlar en ilginç bölümdür.”³³⁵ *“In all Turkish towns the bazaars are the most interesting portion, as they illustrate the commercial and agricultural industries of the country.”* Ülkenin pazarlarından gıda maddelerinin yanı sıra ev eşyaları ve farklı birçok malzeme temin edilmekteydi. Mallock bu durumu şu sözlerle dile getirmektedir: “En lezzetli yiyecek içecekler, en iyi ve nadide şaraplar pazarlardaydı. Yaz sıcaklıkları için her zaman satılık buz vardı ve bu, devlete bol bir gelir sağlama tekeliydi. Kuyumcu dükkânlarında dünya çapında rakipsiz hazineler vardı ve zengin pazarlar Uzak Doğu’nun parfümlerini yaymaktaydı.”³³⁶ *“In the markets were the finest wines, and the rarest and most delicate provisions. Ice in the heats of summer was on sale always; and the monopoly of it yielded a handsome revenue to the State. In the jewellers’ shops were treasures unrivalled throughout the world, and the rich bazaars exhaled the perfumes of the farthest East.”* Pazarlardan oldukça etkilenen Mallock Lefkoşa pazarından bir manzarayı orada bulunan Rum ve Türk esnafı şu sözlerle tasvir eder:

Tüccar demenin daha uygun olacağı-kulağa çok modern gelen mağaza sahibi diyebileceğim kişiler-her dükkânın girişindeydi. Burada suratını ekşiterek ve neşeyle birden çekilen badem gözlü bir Rum; orada sanki hiçbir müşteri yokmuş gibi davranan, sigara çubuğunun ağızlığındaki amberi nöbetleşe olarak emen ve kaptaki harlı kömüre üzerinde kocaman turkuaz bir yüzük olan ellerini geren; yavaşça hareket eden saat mekanizması balmumu gibi muhteşem sakinlikte çömelen yaşlı bir Türk vardı.³³⁷

And at the entrance of every shop was —I was going to say the shopkeeper, but the name sounds far too modern—it is better to say the merchant. Here was an almond-eyed Greek twitching with grimaces and vivacity; there an old Turk squatting superbly calm, like a wax figure moving to slow clockwork, alternately sucking at the amber mouthpiece of his chibouk and stretching a hand with a huge turquoise ring on it over a chafing-dish of live charcoal, looking as if, for him, customers had no existence.

Pazar manzarasına sabahın ilk saatlerinden bir örnekle devam eden Mallock kahve dağıtan çocukları ve fırından yeni çıkmış ekmekleri şu sözlerle anlatır:

Kahverengi bacaklı küçük çocuklar kahvehanelerin dükkânlara gönderdiği kahve tepsileriyle hoplayarak geçeceklerdi ve her biri fırından taze çıkmış somun dizilerini tahta gibi uzun tablaları başlarının üzerinde taşıyarak daha dikkatli giden fırıncılar görünecekti.³³⁸

Little brown-legged boys would skip by with trays of coffee, which the cafes sent out to the shops; and bakers’ men would appear, going more circumspectly, carrying on

³³⁵ Baker, *a.g.e.*, s. 63

³³⁶ Mallock, *a.g.e.*, s. 99

³³⁷ Mallock, *a.g.e.*, s. 148-149

³³⁸ Mallock, *a.g.e.*, s. 152

their heads long trays like planks, each with its row of loaves smelling fresh from the oven.

Pazar manzarasını betimleyen seyyahlar genel olarak dar sokaklardan, orada satılan ürünlerden ve insanlardan bahsetmektedir. Baker'ın tarifine göre Lefkoşa'daki pazarlar karmaşık dar yollara sahiptir ve burada deri ürünleri ve hayvanlar için gerekli malzemelere ulaşılabilir ve gezgin bu durumu şöyle ifade eder:

Lefkoşa'daki pazarlar, alışılmış dar sokaklardan bir labirent oluşturmaktadır ve birbirlerine çok benzemelerinden dolayı yolu bulmak zordur. Derinin tabaklanması, ilk aşamasından hazırlanmasına kadar havaya doğal olarak güzel koku vermeyen geniş bir kazanda gerçekleşmektedir. Kasabada bilinen daha uygun yerel üretimler ipek eşyalar şeklinde makul fiyata elde edilebilir ve katır koşum takımı, yük semeri ve hayvanın üzerinden sallanan geniş çift taraflı kıl ve yün çantaların (heybe) çeşitliliği bir seyyah için neredeyse vazgeçilmezdir.³³⁹

Those of Lefkosia formed a labyrinth of the usual narrow streets, and resembled each other so closely that it was difficult to find the way. The preparation of leather from the first process of tanning is exhibited on an extensive scale, which does not add to the natural sweetness of the air. Native manufactures for which the town is celebrated, that are more agreeable, may be purchased at a moderate price in the shape of silk stuffs ; and a variety of mule-harness, pack-saddles, and the capacious double bags of hair and wool that, slung across the animal, are almost indispensable to the traveller.

Seyyah Mallock "Eğer Lefkoşa'da bir şey eski dünya ve masal kitaplarında olduğu gibi kabul edilirse, bunların içerisinde pazar ilk başlarda gelir ve bu şeylerin arasında bir yönüyle tamamen eşsizdi"³⁴⁰ "If anything in Nicosia was like the old world and a story-book, I found that amongst these things the bazaar was to be reckoned foremost; and amongst these things it was in one way wholly singular" diyerek Lefkoşa pazarlarından ne kadar etkilendiğini ve burasının ne kadar benzersiz olduğunu belirtir. Daha sonra pazarların, sokakların ve dükkânların büyümlü atmosferini şu sözlerle dile getirir:

Etrafıma baktığımda manzarayı fark etmeye başladım, kendimi medeniyetin başlangıcına geri gitmişiz gibi hissettim. Küçük dükkânlar, hantal duvarlar parlatılmış ve duvarlarda bir ya da iki raf ve çivilere asılmış birkaç alet ve her bölmenin ağzında, üzerinde dirseğinde bulanık bir kızarıklık yapan demir dükkânı kömürüyle sanatını çalışkanlıkla icra eden mülk sahibinin oturduğu bir tahta tabure içinden gelen gölgeyle kararmış açık odalar ya da bir bölmeler dizisiydi.³⁴¹

As I looked round me and began to realise the scene, I felt that we were back again at the beginnings of civilisation. The little shops were a succession of open rooms or cells, black with shadow through which the rude walls glimmered, and on the walls

³³⁹ Baker, a.g.e., s. 63

³⁴⁰ Mallock, a.g.e., s. 145

³⁴¹ Mallock, a.g.e., s. 147

a shelf or two and some implements hanging by nails and at the mouth of each cell, on a wooden stool, sat the proprietor industriously working at his craft, with a charcoal forge making a dim glow at his elbow.

Mallock'un aksine Cesnola şehir olarak da hoşlanmadığı Lefkoşa'nın büyük pazarının kötü durumunu okuyucusuyla şöyle paylaşır: "Lefkoşa'nın nüfusu, üçte ikisi Hristiyan olmak kaydıyla 16.000 kabul edilir. Geniş ve malların iyi istiflendiği bir pazara ve birçok ipek imalathanesine sahiptir fakat caddeleri dar, kötü kaplanmış ve son derece kirlidir."³⁴² *"The population of Nicosia is reckoned at 16,000, two-thirds of which are Christians. It possesses a large and well-stocked bazaar and several silk manufactories, but the streets are narrow, badly paved, and extremely dirty."* Baker ve Cesnola adanın pazarlarını genel olarak pis ve bakımsız bulsalar da Mallock onlarla aynı fikirde değildir ve konuyu daha romantik bir yaklaşımla şöyle dile getirmektedir: "Lefkoşa'nın pazarında her şey modern dünyayı unutturmak için gizlice anlaşmıştı. Gözün görebildiği her yerde, her seste ve havanın kendisinde bile başka bir medeniyetin ve yüzyılın hatta başka bir dünyanın tadı vardı."³⁴³ *"in the bazaar of Nicosia everything conspired to make the modern World forgotten. In every sight, in every sound, in the very air itself, there was the flavour of another civilisation and of other centuries— one might almost say of another world."*

Kıbrıs ticaret açısından bir bütün olarak daima önemli bir ada olsa da bazı bölgelerinin, özellikle 19. yüzyılda dünya genelinde önemli pazarların liman kentlerinde yer almasıyla birlikte, önemi gitgide artmıştır. O dönemde Kıbrıs liman kentlerinden sevk edilecek malzemelerin ikmalinde de "orta tonajlı tekneler tarafından gerçekleştirilecektir, bu tekneler için gerekli koruma eşit miktarda ortak masrafla sağlanabilir ve hem Soli'de hem de Girne'de kuzey kıyıları üzerindeki tüm tüccarlar için güvenli limanların bulunması temin edilebilir."³⁴⁴ *"As I have already expressed an opinion that the commerce of Cyprus will be represented by vessels of moderate tonnage, the necessary protection for such vessels may be obtained at an equally moderate outlay, and both Soli and Kyrenia may be made available as safe harbours for all traders upon the northern coast."* Bu liman kentlerinden bir tanesi; Fenikelilerin başlıca şehirlerinden ve yeni Larnaka'nın güneydoğu kıyılarında yer alan seçkin ticari

³⁴² Cesnola, *a.g.e.*, s. 248

³⁴³ Mallock, *a.g.e.*, s. 153

³⁴⁴ Baker, *a.g.e.*, s. 217-218

kentlerden bir tanesi olan, Yunanca *Kition*, İngilizce *Citium* ve İncil'deki adı *Kittim* olan ve zaman zaman Kıbrıs'ın tümü için de kullanılan bu isimdeki antik kent için Cesnola şöyle der: "Sur şehrinin, Kitim, Doğu ve Batı arasındaki ticaretin merkezi olarak yerinin uygun olmasından dolayı önemi yavaş yavaş anlaşılmaya başlandı."³⁴⁵ *"As Tyre sank in importance, Citium, from its position, was well suited to take its place as a centre of commerce between the East and the West."*

Yerli ticaretin yanı sıra uluslararası ticaretin de gelişmesi için liman kentleri büyük önem taşımaktadır. Songül Ulutaş'ın *19. Yüzyılın İlk Yarısında Kapitalist Ticari İlişkilerdeki Dönüşümün Tarsus'taki Yansımaları (1839-1856)* adlı makalesinde de belirttiği gibi: "Tarımsal alanla, sanayi merkezi arasındaki mal taşımacılığını gerçekleştiren yabancılar, sömürgeciler, tüccarlar ve aracılarla bunların adamları, ticari ağın her iki tarafındaki üreticilerle tüketicileri bağlayan temel ara durak olan liman kentlerinde yaşıyorlardı."³⁴⁶ Baker, Kıbrıs'ın önemli liman kentlerinden birisi olmasına rağmen çok iyi durumda görünmeyen Larnaka pazarını şöyle tasvir eder:

Pazara sağ köşeden rıhtımla giriliyordu; oyuk meydana getiren her iki taraftan merkeze doğru eğimli sokaklar düzensiz boyuttaki taşlarla kaplıydı. Ya rıhtım için ürün yüklemiş ya da ağır yüklerinin teslimatından geriye dönen develer, katırlar, öküz arabaları ve her yerde bulunan eşekler, dar sokakları dolduruyordu.³⁴⁷

The bazaar was entered at right angles with the quay; the streets were paved with stones of irregular size, sloping from both sides towards the centre, which formed the gutter. Camels, mules, bullock-carts, and the omnipresent donkeys thronged the narrow streets, either laden with produce for the quay, or returning after having delivered their heavy loads.

Baker Larnaka pazarı tasvirine devam ederken düzensizliğinden dolayı önemli sorunlardan birisi olan su israfını şöyle açıklamaktadır:

Kasabanın batıda kentin çıkışında, yakınında daha önce bahsettiğim su kemerleriyle desteklenen halka açık bir su kaynağı bulunan kalenin yanındaki Larnaka pazarını baştanbaşa yürüdüm. Pirinçten musluklar, kapalı taş su depolarının etrafında dizilmişti fakat kontrolsüz çıkıştan durmaksızın akmasından dolayı caddede boşu boşuna çok miktarda akan suyun üzüntü verici israfını fark ettim.³⁴⁸

I walked through the bazaar of Larnaca; this is situated at the west end of the town near the fort, close to which there is a public fountain supplied by the aqueduct to which I have already alluded. Brass taps were arranged around the covered stone

³⁴⁵ Cesnola, *a.g.e.*, s. 47

³⁴⁶ Songül Ulutaş, "19. Yüzyılın İlk Yarısında Kapitalist Ticari İlişkilerdeki Dönüşümün Tarsus'taki Yansımaları (1839-1856)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XXVII, Sayı 2, Aralık 2012, s. 502

³⁴⁷ Baker, *a.g.e.*, s. 10

³⁴⁸ Baker, *a.g.e.*, s. 9

reservoir, but I remarked a distressing waste of water, as a continual flow escaped from an uncontrolled shoot which poured in a large volume uselessly into the street.

Larnaka'nın pazarı gibi önemli bir liman kenti olan Girne'nin de durumundan bahseden Baker, Lefkoşa ile sağlanacak bağlantı ile buradaki pazarların ve ticaretin daha da gelişeceğini şöyle vurgulamaktadır:

Başkent Lefkoşa'ya sadece on altı mil uzaklıkta iyi bir ana yol tamamlandığında, ticari bir liman olan Girne'nin değeri çok fazla artmış olacak. Batıda Girne'ye sekiz dokuz mil uzaklıkta çok sayıda kalabalık nüfusa sahip önemli kasabalar vardır: Alsancak ve Lapta'da büyük uzunca pazarlar bulunmaktadır ve Güzelyurt aynı ticari çemberin içerisine dâhil edilecektir.³⁴⁹

When a good carriage-road shall be completed to the capital, Lefkosia, only sixteen miles distant, the value of Kyrenia as a commercial harbour will be much enhanced. There are also important towns with a considerable population within eight or nine miles of Kyrenia on the west: Carava and Lapithas would offer markets for a great extension of trade, and Morphu would be brought within the same commercial circle. There is a peculiar advantage throughout the ports of Cyprus in the presence of stone quarries upon the spot where the material is required;

Baker, şarap ticaretiyle ünlü bir şehir olan Limasol ve oradaki pazardan da bahsederken yine pazarın dar olmasını ve orada bulunan hayvanların durumunu ve bu hayvan trafiğine bulunan çözümü şöyle aktarmaktadır:

Pazarın sokakları; iç bölgelerden nakliye noktasına mahsul getiren katırlar ve eşeklerle doldurulmuştu ve hayvanlara yapılan bu eziyet, her hayvanın gecelemesi için belli bir miktarın ödendiği işlek yolu tıkamasına izin vermek yerine içine boş katırların ve eşeklerin doldurulduğu bir duvarla çevrelenmiş geniş bir alan ya da sabit bir avlu kurmuş olan Colonel Warren tarafından yapılmış düzenlemelerle dikkatli bir şekilde değiştirilmişti.³⁵⁰

The streets of the bazaar were thronged with mules and donkeys bringing the produce of the interior to the shipping centre, and the crush of animals had been carefully modified by the arrangements instituted by Colonel Warren, who had established a large walled court, or stable-yard, thoroughfare; each beast paid some trifle for this accommodation,

Kıbrıs'ın ticaret merkezlerinden bir diğeri ise Baf kentidir. Kent dönemin en önemli tüccarlarından olan Fenikelilerden bu yana önemini muhafaza etmektedir. "Daima ticaretiyle ünlü bir yer olan ve bu iki kent arasında yaygın olan hiyerarşik etki altında kalmayan Amathus ve Baf gibi kentlerin Fenikeli karakterini diğer kentlerden daha uzun süre elinde tutmuş olduğu da görünüyor."³⁵¹ "It seems also to have retained its Phoenician character longer than such other towns as Amathus and Paphos, being

³⁴⁹ Baker, *a.g.e.*, s. 183

³⁵⁰ Baker, *a.g.e.*, s. 258

³⁵¹ Cesnola, *a.g.e.*, s. 46

always a place celebrated for its trade and commerce, and not being under the hierarchical influence which prevailed in those two towns.” Baker, Avrupa’dan gelen ürünlerin yanında Baf’ta bulunan pazardaki bir ithal portakaldan da şu sözlerle bahsetmektedir: “Büyük bir kenttir ve pazar boyunca gittiğimiz dar yol adeta Kıbrıs’ta sezonu neredeyse biten Yafa’dan ithal edilmiş kocaman portakal yığımla tıkalıydı.”³⁵² *“It is a large town, and as we rode through the bazaar the narrow street was almost blocked with huge piles of oranges that had been imported from Jaffa, the season for the Cyprus fruit being nearly over.”* Adanın zengin ve renkli pazarlarında ithal bazı ürünler de bulunmaktadır fakat Baker bu ürünlerin satıldığı ürünleri şöyle anlatır: “Ülkeye zorlukla aktarılmış ve anlamsız derecede pahalı olan Avrupa eşyalarına ayrılmış bir kaç dükkân vardı.”³⁵³ *“There were a few shops devoted to European articles which were hardly adapted to the country, and were expensive in a ridiculous degree.”* Ticaretin kolaylaşması ve gelişmesiyle beraber Kıbrıs Avrupalı tüccarlar için hüsrana neden olmuştur. Kıbrıslıların alım güçlerinin olmamasından ziyade yerli ürünlere yönelmesi Avrupalı esnafı zor durumda bırakmıştır. Baker bunu Larnaka’da bulunan Avrupalı esnafın durumunu belirterek şöyle dile getirir:

Larnaka’nın şanssız Avrupalı tüccarları ithalatın tamamen yok olmasıyla gümrük dairesi problemlerinden kısaca kurtulmuşlardır. Kıbrıs’ın yerlisi Avrupalı dükkânlardan bir şey almaz; istekleri azdır; en küçük sabun parçası çok uzun süre dayanacaktır; aşırı derecede tutumludur; eğer arzu ederse, böyle ayartmalara gem vurur ve parasını istif eder. Böylece yerliler alım yapmadığından ve tüm Avrupalılar alıcısı olmayan satıcılar olduğundan dolayı, kepenkleri kapatmaktan başka seçenekleri yoktu. Bu, Larnaka’yı günümüzde mutsuz bir hale gelen ölmüş ruhların bir yeri yapan bir ticari intihar çeşidiydi. Hatta kulüp bile kapalıydı.³⁵⁴

The unfortunate European traders of Larnaca were shortly relieved of their Custom House troubles by the total absence of imports. The native Cypriote does not purchase at European shops; his wants are few; the smallest piece of soap will last an indefinite period; he is frugal to an extreme degree; and if he has desires, he curbs such temptations and hoards his coin. Thus, as the natives did not purchase, and all Europeans were sellers without buyers, there was no alternative but to shut the shutters. This was a species of commercial suicide which made Larnaca a place of departed spirits; in which unhappy state it remains to the present hour. Even the club was closed.

Her ne kadar ithal ürünler adaya gelse de; bunun ithalat yapan tüccarlar açısından pek karlı bir ticaret olmamasını, bunun yanında Kıbrıs’a büyük ticari

³⁵² Baker, *a.g.e.*, s. 236

³⁵³ Baker, *a.g.e.*, s. 63

³⁵⁴ Baker, *a.g.e.*, s. 14

umutlarla gelen Avrupalı tüccarların ve ticaretin durumunu açıklayan Baker şöyle devam eder:

Avrupalılar tarafından işletilen çok sayıda dükkân hesapsız beklentilerin bir sonucuydu. Erdemli bir ticaret yoktu; ticari elementleri temsil edenler, İngiliz işgalinde güçlü altın elde etme umutlarıyla ilk istihbaratla Kıbrıs'a koşarak gelen en bedbahtlardı. Büyük askeri kuvvetlerin ani geri çekilmesi Larnaka'yı sokakları satıcılarla dolu fakat alıcılardan yoksun bir durumda bırakmıştı. Dükkânların ihtiyacı alışılmış miktardaki içki ve konserve erzak tenekeleriyle doldurulmuştu; ithal eşyaların hiçbirisi yerli gereksinimlere uyarlanmamıştı; ticaretin tüm durgunluğu bir sonuçtu ve fiyatlar ev imal maliyetinin altına düşmüştü.³⁵⁵

The numerous stores kept by Europeans were the result of a spasmodic impulse. There was no wholesome trade; those who represented the commercial element were for the most part unfortunates who had rushed to Cyprus at the first intelligence of the British occupation, strong in expectations of a golden harvest. The sudden withdrawal of the large military force left Larnaca in the condition of streets full of sellers, but denuded of buyers. The stores were supplied with the usual amount of liquors, and tins of preserved provisions; none of the imported articles were adapted for native requirements; an utter stagnation of trade was the consequence, and prices fell below the cost of home production.

İthalat ve ihracatın gerçekleştirildiği adanın zenginliklerini fark eden Baker çiftçilerin kalkındırılması gerektiğini belirtmektedir. Ada üzüm bağları açısından zengindir ve böylece şarap üretiminin fazladır. Kıbrıs'ın İngiliz sömürgesi olması durumunda nasıl gelir sağlayacağını Baker şu sözlerle aktarır: "Eğer gelecek bir zamanda Kıbrıs İngiliz sömürgesi olursa, şarap ticareti endüstrinin başlıca kaynağı olacaktır ve üzüm bağı sahipleri de mümkün olan her türlü destekle devlet tarafından kalkındırılmalıdır."³⁵⁶ "If Cyprus is at some future time to become a British colony, the wine trade will be the principal source of industry, and should be developed by the government with every possible encouragement to the proprietors of vineyards." Kıbrıs'ta ithal ürünlerin yanı sıra Anadolu'ya gönderdiği ve oradan da ihraç edilen bazı meyve ve sebzeler, yastık ve yorgan yüzleri, Kıbrıs basması ve içki gibi ürünler de bulunmaktadır.³⁵⁷ Ulutaş, Tarsus'taki ticari hayat hakkında yazdığı makalesinde Tarsus ile Kıbrıs arasındaki alış verişi belgelere dayanarak şu şekilde izah eder:

Tarsus'ta müskirat (içki) imalatı yapan şerbethanelerin de bulunduğu bilinmektedir. Gerek yabancı gerekse reayanın müskirat imalatı yapmasına izin verildiği gibi gerekli vergileri ödemek koşuluyla ticaretinin yapılmasına da izin verilmekteydi. Ancak, toptan satılması halinde içki satışına izin verilmiş, diğer türlü kadeh ve kıyye ile satılması, Osmanlı tebaasından olan esnafa zarar vereceğinden yasaklanmıştı. 1846 yılı şerbethane mukataası 60.300 kuruştur. İmalatın yanı sıra Kıbrıs'tan da

³⁵⁵ Baker, *a.g.e.*, s. 11

³⁵⁶ Baker, *a.g.e.*, s. 272

³⁵⁷ Detaylı bilgi için bkz. Ulutaş, *a.g.m.*

müskirat alımının yapıldığı da görülmektedir. Getirilen bu müskiratın her kıyyesinden, 20 para gümrük vergisi talep edilmekteydi.³⁵⁸

Çeşitli meyve, sebze, bakır gibi yeraltı kaynakları ve diğer zenginliklerinin yanında Kıbrıs'ın en önemli ticari unsurlarından birisi de ipek üretimidir. Adada ipek üretimi tarımda da dut ağaçlarının yetiştirilmesini gerektirmiştir. Fakat Baker'ın belirttiği üzere bu önemli ticaret kaynağı ihraç edilmiş bunun sonucunda da yerli tüccarlar kısa vadede para kazansa da uzun vadede tarım ve ticaret açısından en önemli malzemelerini kaybetmiştir.

Değirmenlik'e (Kythrea) önem katan modern zamanların belli başlı endüstrisi ipek böceği için gerekli yiyeceği temin eden muazzam bolluktaki dut ağaçlarından ipek üretimidir fakat üreticilerin tedbir arzusuyla Kıbrıs'ta ipek yetiştiriciliği, birçok şeyde olduğu gibi hatırı sayılır derecede zarar görmüştür. Bu insanlar son birkaç yıl içerisinde aşırı miktarda tohumu yerine yenilerini koymadan adadan ayrılan Beyrutlu tüccarlara satmıştır. Peşin para uğruna bu fedakârlığın sonucunda genel üretim ciddi bir oranda azalmıştır ve adanın birçok bölümünde dut ağaçları üzerinde beslenen ipek böcekleri olmaksızın büyümektedir.³⁵⁹

The chief industry of modern times which adds to the importance of Kythrea, is the production of silk, from the great abundance of mulberry-trees which supply the necessary food for the silkworms ; but it has suffered to a considerable degree, in common with most silk-growing districts in Cyprus, by the want of foresight of the producers ; these people have within the last few years sold the seed in such extravagant quantities to the traders of Beyrout as to leave the island with a short supply. The result of this sacrifice for the sake of ready money is a serious reduction in the general produce, and in many portions of the island the mulberry- trees are flourishing without a silkworm to feed upon them.

Pazarlarının kötü durumuna karşın Limasol ticari açıdan oldukça zengin ve önemli bir merkezdir. Hristiyanların elinde olan şarap üretimi vergilerle zorlaştırılmasına rağmen yine de kent için önemli bir gelir kaynağıdır. Baker, vergi yükünün şarap üretimini olumsuz etkilediğini şöyle izah eder:

Bölgede ilk olarak Venedikliler tarafından desteklenen endüstriyi sürdürmelerinden dolayı Limasol'un en önemli ticareti şaraptır; bu büyük para kazanma kültürü Müslüman önyargılarına karşı henüz İngiliz yöneticiler tarafından vergi yükü hafifletilmemiş hatta aşırı vergi ve kısıtlamalarla ağırlaştırılmıştır.³⁶⁰

The great trade of Limasol is wine, as the district exhibits the industry first encouraged by the Venetians; this, as the great money-producing cultivation, opposed to Mussulman prejudices, has been burdened with extortionate taxation and restrictions, which have not yet been relieved by the British administration.

³⁵⁸ Ulutaş, a.g.m., s. 517-518

³⁵⁹ Baker, a.g.e., s. 74

³⁶⁰ Baker, a.g.e., s. 266

Seyyah Mallock, adanın hareketli pazarlarından birisi olan Lefkoşa pazarının girişini anlatırken içeriye girdiğinde karşılaştığı resmedilmeye değer olarak nitelendirdiği manzarayı şöyle tanımlar: “Yuvalarının girişindeki karıncalar gibi, kadınlar ve erkekler, bir çeşit yoğun üşengeçlikle, sürekli gelip gidiyorlardı. Burası pazarın girişiydi; ya da girişlerinden birisiydi, şu anda önümüzdeki geçit birçoğundan sadece biriydi. Pazar onların örümcek ağıydı.”³⁶¹ *“like ants at the entrance of their nest, men and women, with a sort of busy dilatoriness, were constantly coming and going. This was the entrance of the bazaar proper; or rather one of the entrances, for the passage now before us was only one out of many. The bazaar was a spider’s web of them.”* Ada insanının tembelliğini dile getiren seyyah Baker bu konuyu seyahatnamesinde Larnaka pazarı ve burada ulaşılabilecek ürünlerin bir kısmıyla ilgili bilgiler vererek şu sözlerle aktarır:

Pazarın bütün dükkânları açıktı, pirinç ve bakır mutfak eşyası ve bakkal dükkânlarına ek olarak, malzemeler genelde Türk marketlerinde görülen sebzeler, etler ve çoğunlukla ulusal tatlılar ve şekerleri içermekteydi. Balık noksanlığı insanların genel üşengeçliğini kanıtlamaktaydı; denizde balık bereketi olmasına rağmen çok az sayıda balıkçı vardı.³⁶²

The shops of the bazaar were all open, and contained the supplies usually seen in Turkish markets—vegetables, meat, and a predominance of native sweets and confectionery, in addition to stores of groceries, and of copper and brass utensils. An absence of fish proved the general indolence of the people; there is abundance in the sea, but there are few fishermen.

İnsanlar tembel olsalar dahi adanın tarım ve ticaretten dolayı zengin halkı diğer ülkeler tarafından bilinmekte ve Kıbrıslıların olduklarından farklı tanınmakta olduğunu Cesnola şu sözlerle ifade eder:

Doğanın ürünlerinin kolayca elde edildiği dönemlerde, ticaretten ileri gelen zenginlik, güçten düşüren iklim ve kısmen Doğuyla olan ilişkiler, meşhur Kıbrıs insanını, lüks ve zevkin yapabileceği kadar dünyadaki en mutlu varlıklar olarak sundu ve bunun doğal sonucunda da gerçekleştirmedikleri tutkularının aşırılığı ya da hoşgörünün iyileştirilmesi söz konusu değildi.³⁶³

in time the easily acquired products of nature, the wealth arising from trade, the enervating climate, and not least, perhaps, the intercourse with the East rendered the people of Cyprus proverbial as the happiest beings on earth as far as luxury and pleasure could make them so, and the natural consequence of this was that there was no excess or refinement of indulgence which they did not practise.

³⁶¹ Mallock, *a.g.e.*, s. 146

³⁶² Baker, *a.g.e.*, s. 10-11

³⁶³ Cesnola, *a.g.e.*, s. Introduction 7-8

Kıbrıs'ın en zengin kentlerinden birisi olan Lüzinyanlar tarafından tahkim edilmiş Cenevizliler tarafından güçlendirilmiş olan Mağusa, deniz ticareti sayesinde oldukça gelişmiştir. Ada halkının lüks hayatları ve zenginliğiyle ilgili bir hikâyeyi Mallock şöyle anlatır:

Biliyordum ki bütün bu dönemler boyunca Mağusa, ticaret ve genelde çok az fark edilen refahtan bir hayli zevk aldı. O zamanlar Mağusa'lı tacirler dünyadaki en zengin bireyler arasındaydı. Örneğin onlardan birisinin karısına ait olan mücevherler o kadar ünlü ve müthişti ki Sultan onları satın almak istemişti ve ateş pahasına almıştı da; fakat kadın ve kocası sonrasında kayıplarının pişmanlığıyla geri almak için yarısı kadar fazla para önermişlerdi.³⁶⁴

Again, I knew that during all these periods it had enjoyed a commerce and an opulence which is generally little realised. The merchants of Famagusta were then amongst the richest individuals in the world. The jewels, for instance, belonging to the wife of one of them, were so renowned and splendid that a Sultan desired to buy them, and at a fabulous price he did so; but the lady and her husband, afterwards regretting their loss, offered half as much again in order to buy them back.

5. 8. Kadımlar

5. 8. 1. Afrodit*

*Dalgalı denize atar atmaz onları
Gittiler engine doğru uzun zaman.
Ak köpükler çıkıyordu tanrısal uzuvdan:
Bir kız türeyiverdi, bu ak köpükten.
Önce kutsal Kythera'ya** uğradı bu kız,
Oradan da denizle çevrili Kıbrıs'a gitti
Orada karaya çıktı güzeller güzeli tanrıça,
Yürüdükçe yeşil çimenler fıskırıyordu
Narin ayaklarının bastığı yerden.
Aphrodite dediler ona tanrılar ve insanlar,
Bir köpükten doğmuş olduğu için³⁶⁵*

Kıbrıs'tan bahsederken adıyla doğrudan bağlantılı olan hatta onunla özdeşleştirilen; "Afrodit'in evi, tanrıçanın köpüklerinden yükseldiği zaman ayak

³⁶⁴ Mallock, *a.g.e.*, s. 332

* Afrodit'in ismi Yunanca da köpük anlamına gelen *aphro* kelimesinden türemiştir.

(bkz. Online Etymology Dictionary, *Aphrodite*,
http://www.etymonline.com/index.php?allowed_in_frame=0&search=aphrodite&searchmode=none,

Erişim Tarihi: 07. 11. 2013)

** Çuha Adası

³⁶⁵ Hesiodos: M.Ö. 800 yıllarında yaşamış, Eski Yunan şiirinin ilk ustalarından. Yunan didaktik şiirinin babası olarak anılmış, çağına ilişkin çeşitli bilgileri ilk kez manzum biçimde bir araya toplamıştır. Bu şiir, şairin tanrıların soyağacını anlattığı orijinal adı *Theogonia* olan *Tanrıların Doğuşu* adlı 1022 dizeden oluşan eserinde Afrodit'in doğuşunun anlatıldığı bölümdür. Bu dizelere şu internet sitesinden ulaşılmıştır: *Mitoloji Sözlüğü, Aphrodite*,
http://fe-mitolojisozlugu.com/mitoloji_sozlugu/antiades_aquites/aphrodite.html, Erişim Tarihi: 07. 11. 2013

basmayı seçtiği yer”³⁶⁶ “*home of Aphrodite, the place that the goddess chose to set her foot when she rose from the foam of the sea*” olan ve Kıbrıs’ın köpüklerinden doğduğu iddia edilen; Yunan mitolojisinde Afrodit, Roma mitolojisinde ise Venüs olarak adlandırılan aşk ve güzellik tanrıçasını göz ardı etmek mümkün değildir.

Seyyah Caspar Morris *Letters of Travel* adlı eseri ailesine yazdığı mektuplardan seyahatlerini anlatan mektuplardan oluşur. Yolculuğunun Kıbrıs bölümü hava şartlarından ötürü kendisi için biraz zor geçer. Dalgalı deniz onu adanın büyümlü mitolojik ve tarihinden alıkoymaktadır. Yine de Afrodit’in üzerindeki etkiyle ilgili şunları söylemiştir:

Burada denizin köpüklerinden doğduğu ve dünyadaki ilk dinlenme yerini kurmuş olduğu anlatılan Baf kraliçesi hakkında bir şey söylemezsem, çocuklar küçük klasik bilgi dükkânını unutmuş olduğumu düşünecek. Apollon’un ya da efsanevi güzel Venüs’ün etkisi her ne kadar görkemli olsa da, deniz tutması hayal gücünün üzerine kasvetli bir örtü atmakta ve hafızanın gücünü azaltmaktadır.³⁶⁷

The boys will think I have forgotten my little store of classic lore if I say nothing of the Paphian Queen who was fabled to be here born from the foam of the sea, and to have found here her first resting place on earth. However brilliant may be the influence of Apollo or beautiful the fabled Venus, seasickness casts a dark pall over the imagination and deadens the power of memory.

Afrodit Kıbrıs’ın en önemli simgelerinden ve hikâyelerinden bir tanesidir. Tanrıçanın bir deniz kabuğunun içerisinde köpüklerden yükseldiği resim oldukça popülerdir ve deniz kabuğu, şeytanminaresi gibi nesnelere tanrıçayla özdeşleştirilmektedir. Given makalesinde Oryantalist Batı’nın Afrodit’i cinsel bir simge olarak görmesini şöyle dile getirir:

19. yüzyılın ikinci yarısında Kıbrıs’ta bulunan seyyahlar ve arkeologların işleri antik Kıbrıs’ta Afrodit veya Ashtart* inancı şehvet düşkünü farz edilen tasvirleriyle doludur. “Tiksindirici şehvet, katliam ve ahlaksızlık” hiçbir şekilde en kuvvetli değildir. Bunlar hem antik hem de modern çağda, klasik mitolojiye ve oryantale cinsellikle alakalı eksik bilgilendirilmiş stereotip gruplarına eklenmiş hikâyelerdir.³⁶⁸

The works of travellers and archaeologists in Cyprus during the second half of the 19th century abound in prurient descriptions of the supposed cult of Aphrodite or Ashtart in ancient Cyprus. “Abominable lust, bloodshed and depravity” is by no means the strongest. To these are added the stories of classical mythology and a series of ill-informed stereotypes about Oriental sexuality, both ancient and modern.

³⁶⁶ Haggard, *a.g.e.*, s. 126

³⁶⁷ Morris, *a.g.e.*, s. 623

* Genel olarak bereket, cinsellik ve savaşla bağdaştırılan tanrıça.

³⁶⁸ Given, *a.g.m.*, s. 3

Adada ve tapınaklarda tanrıçanın “Baf”taki tapınağın iç odasında ayakta durduğu gibi sembolü, denizdeki şeytanminaresiydi.”³⁶⁹ “*Her symbol was a cone, such as stood in the adytum of the temple at Paphos,*” Afrodit’in izlerini adada özellikle Baf bölgesinin birçok yerinde görmek mümkündür. Depremler ve savaşlar nedeniyle yok olan tapınak ve yapılardan çok azı varlığını sürdürür. Adada tanrıçayla ilgili bir diğer bölge civar tarlaların sulanması için bir depo görevi gören *Afrodit’in Banyosu* olarak adlandırılan bölümdür. Seyyah Cesnola bu bölgeyi şöyle anlatır:

İçerisinden kaynak suyu akan bir kayadan yapay olarak oyulmuş gibi görünen geniş bir mağara var ve büyük oyuğu depo olarak doldurduktan sonra etraftaki tarlalara yeterli olacak kadar küçük bir dere şekillenip akmaktadır; bu “Afrodit’in Banyosu” olarak bilinmektedir.³⁷⁰

There is a large cave which seems to have been artificially scooped out of the rock, through which a spring makes its way, and after filling the cavern as a reservoir overflows and forms a little rivulet sufficient to water the neighbouring fields; this is known as the “Bath of Aphrodite.”

Geçmişte var olan sunaklardan, ibadethanelerden pek fazla örnek kalmasa da halk antik çağlara ait bazı ayinleri seyyahların ziyaretleri esnasında da sürdürmektedir. Ada halkının bazı kutlama ve törenlerinden bahseden Haggard, Afrodit ile ilgili ada halkının ritüellerinden birisini şu şekilde dile getirir:

Binlerce yıldan beri atalarının yaptığı gibi, köylüler denize iner ve orada her iki cinsiyet beraber yıkanır. Bu, muhtemelen bazı Hristiyan yenilenme ve arınma törenlerinin adayı evi olarak seçtiği efsanesiyle harmanlandığı, Venüs’e sunulan antik karşılımadır. Yıkananlar birbirlerine su atarlar ama gözle görülebildiği kadarıyla, bu acayip ve ilkel kutlamalarındaki davranışlarında uygunsuz olan hiçbir şey yoktur.³⁷¹

Then, as did their forefathers thousands of years since, the villagers go down to the sea and bathe there, both sexes together. It is the ancient welcome given to Venus in the island fabled to be her chosen home, mixed up perhaps with some Christian ceremony of washing and regeneration. The bathers throw water over each other, but so far as outward appearances go, there is nothing incorrect in their conduct at these quaint and primitive celebrations.

Mitolojide tanrılar ve insanlar arasındaki aşk ilişkilerinden sorumlu olan Afrodit, aynı zamanda güzellik, sevgi ve üremeye dair her türlü işten de sorumludur. Bu görevlerinin yanında yaşadığı mitolojik aşk hikâyeleriyle de oldukça ünlü olan tanrıça,

³⁶⁹ Cesnola, *a.g.e.*, s. Introduction 19

³⁷⁰ Cesnola, *a.g.e.*, s. 218

³⁷¹ Haggard, *a.g.e.*, s. 105-106

gezginlerin Kıbrıs'ı da *bir aşk adası* olarak görmelerine neden olmuştur. Böylelikle, "Afrodit'in gençliğin güzelliğine olan aşkı Adonis*", Phaethon** ve Kinyras

**Afrodit ve Adonis'in aşkı:* Mitolojik söylenceye göre, Kıbrıs Kralı Kinyras'ın, Myrrha (Smyrna) adında, güzelliği dillere destan bir kızı vardır. Babası bir gün saraydaki dost toplantısı sırasında kızının, güzellik tanrıçası Afrodit'ten daha güzel olduğu sözünü ağzından çıkarır. Saray çevresinin söylediğine göre, bu sözü duyan tanrıça Afrodit; öcünü almak üzere Kral Kinyras'a ve hiçbir şeyden habersiz kızına aşk kıvılcımları gönderir. Bunun üzerine Kral Kinyras; kızının dadısını armağanlarla kandırarak, büyüün etkisi ile birçok kez (söylenceye göre on üç kez), geceleri kızının yatağına girer. Ancak sonunda kızının kendinden gebe kaldığının ayırına varan kral; utancından ve korkusundan ormana saklanan gebe kızı Smyrna'yı öldürüp bu utancı temizlemek için, onu her yerde aramaya ve aratmaya başlar. Kıbrıs Prensesi Myrrha, kurtulmak için tanrılara yalvarır. Durumuna acıyan Zeus, Smyrna'yı İzmir'de bir mersin ağacına dönüştürerek bu kötü durumdan kurtarır. İzmir'in ismi Smyrna'dan gelmektedir. Ağaca çevrildiğinde gebe olan Kıbrıs prensesi, dokuz ay sonra ağacın gövdesini kırarak oğlu Adonis'i doğurur. Tanrıça Afrodit, ağaç gövdesinde bulduğu Adonis adını verdiği bu güzel bebeğin tüm bakımını üstlenir ve ona sahip çıkar. Büyüyüp serpiştiği zaman, çok çekici ve yakışıklı bir erkek olan Adonis'i paylaşmayan Afrodit ve yeraltı tanrıçası Phersophene'nin kavgasından sarsılan tanrıların dağı Olympos, Tanrıların Tanrısı Baş tanrı Zeus, Adonis' in 6 ay yeraltı tanrıçası Phersophene ve 6 ay da Afrodit ile birlikte olması şeklinde karar vererek bu kavgayı sonlandırır. Adonis yeraltından yeryüzüne Afrodit ile buluşmaya geldiği zaman, İlkbahar'ın etkisi ile doğanın bereketlendiği, canlandığı renklendiği, ayrıca toprak ve suyun uyanıp insanlığın sevgiye, barışa ve üretime susadığı umut ayları başlamaktadır. Bu muhteşem güzelliklerin sunulduğu bir dönemdir. Yaşanan etkileyici, dokunaklı ve büyük Afrodit ve Adonis aşkıdan sonra, Adonis' in yeraltına inışı ile birlikte doğa sararıp solar ve 6 ay hüzünlü yaş tutmaya başlar. Afrodit mevsimleri bile değiştirmiştir. Kıbrıs adasında, mevsimlerden İlkbahar yaşanırken, günümüzdeki ismi Dali köyünde Afrodit ile buluşmak ve sevişmek için hazırlanan Adonis, en sevdiği uğraşı olan av tutkusu ile vakit geçirirken, bir yaban domuzu karşısına çıkar. Onunla uzun ve çetin bir mücadeleden girişen Adonis, yorgun düşer ve kasığından ve vücudunun çeşitli yerlerinden ağır yaralanır. Tüm acılarına ve akan kanına rağmen Adonis, Afrodit'e ulaşmak için çabalar ancak buna gücü yetmez ve tabiatın örtüsünün hareketlenmeye başladığı bir dönemde bedenini daha fazla taşıyamaz ve yere yığılarak son nefesini verir. Adonis' in ömrü bir çiçek kadar kısa olmuştur. Kıbrıs'ta yaşanan bu büyük aşk, hazin bir o kadar da trajik bu son ile biter. Bu zamansız ve genç ölümü kabul edemeyen, Afrodit gözyaşlarına hâkim olamaz. Acı içerisinde haykırarak hayatının baharında ölen Adonis için günlerce ağlar... İşte bu noktadan sonra doğa, bu aşkı ölümsüzleştirmek için devreye girer. Kırmızı ve Beyaz renkteki Anemonlar çiçek açar. Afrodit'in biricik sevgilisi Adonis' in toprağa düştüğü yerde açan, doğadaki en kısa ömürlü çiçeklerden olan gözyaşı ve kanın çiçeği Anemonların, kırmızı renkte olanların Adonis' in topuğundan akan kanları, beyaz olanlarının ise Afrodit'in gözyaşlarıdır...

Hasan Karlıtaş, "Sevgililer Günü Yazısı: Kıbrıs'ta Yaşanan Tutku Dolu Mitolojik Aşk Hikâyeleri", *Havadis Gazetesi*, www.havadiskibris.com/Ekler/poli/113/sevgililer-gunu-yazisi-kibris-ta-yasanan-tutku-dolu-mitolojik-ask-hikayeleri/13, Erişim Tarihi: 25.12.2013

** Dünyayı kuşattığı ileri sürülen ırmak tanrısı Okeanos'un kızı Klymene ile bilgelik ve doğruluk tanrısı Apollon'un Phaethon adında bir çocukları vardır. Phaethon'un annesi Klymene, kral Merops ile evlidir. Apollon Klymene'yi baştan çıkarır ve onunla beraber olur. Bu ilişkiden Phaethon doğar. Klymene Phaethon'u Merops'un çocuğu olarak takdim eder. Merops, Phaethon'u gerçek oğlu olarak sever ve erkek kardeşinin oğlu olduğunu bilmeden Phaethon'a âşık olan tanrıça Afrodit'le evliliğe hazırlar. Genç Phaethon bu birleşmeden kaçınmaya çalışır. Bunun için annesinden yardım ister. Klymene oğlu Phaethon'un Afrodit'le evliliğine karşıdır ve Merops'un Phaethon üzerinde etkisinin kalmaması için ona Apollon'un oğlu olduğu gerçeğini açıklar. Ve hiçbir şüphesinin kalmaması için gidip Apollon'u sarayında bulmasını öğütler, böylece Apollon Phaethon'u meşrulaştıracaktır. Phaethon arkadaşlarına kendisinin tanrı Apollon'un oğlu olduğunu anlatır. Arkadaşları ona inanmaz ve yalan söylediğini düşünürler. Phaethon'un çok üzülmesini gören annesi Klymene, onu babası Apollon'a gönderir. Phaethon, babası Apollon'u görmeye gider. Oğlunun geldiğini gören Apollon bu duruma çok sevinir. Phaethon'a, arkadaşlarını ikna etmesi için yardım edeceğine dair söz verir. Phaethon bir süre düşünür ve arkadaşlarını inandırmak için babasından Güneş arabasını kullanmak için izin ister. Her gün Apollon'un idare ettiği güneşin şarına dört gürbüz at koşulurdu. Bunların adları "Eoüs, Pyrous, Ethon, Phlegon"dur. Yani "Al at, Ak at, Parlak at, Toprak attır. Güneş sabahleyin kırmızı olarak doğar, yavaş yavaş beyazlaşır, sonra öğle vakti parlak olur. Akşama doğru batacağı sırada toprağa dokunur ve toprak rengini alır. Güneş tanrısı

(Cinyras)'tan* bilinmektedir; oysa diğer bir taraftan da ölümlülerin onun ya da onun görüntüsüne olan aşkı, kendine beyaz fildişinden bir tanrıça figürü yapan ve özlemini ona döken Pygmalion'm** hikâyesinde gösterilmektedir.³⁷² "The love of Aphrodite for

sabahleyin şafağın pembe parmaklarıyla açtığı gök kapısından çıkar, akşam olunca yorgunluğunu dindirmek için batıda olan sarayına iner, orada geceler. Apollon bu teklif karşısında şaşırır ve oğlunu caydırmaya çalışır. Çünkü güneş arabasını kullanmak oldukça tehlikeli bir iştir. Ancak Phaethon fikrini değiştirmez ve babası sözünü tutmak zorunda kalır. Phaethon'u hem annesi hem de kız kardeşleri güneş arabasını kullanması konusunda yüreklendirirler. Phaethon, arabayı kullanmak için oldukça acemidir. Buna rağmen arabayla oldukça uzaklara ve yükseklere doğru yol almaya başlar. Doğu ufkunda öyle bir yere gelir ki, burası gök kubbenin en tepesidir. Arabasıyla gökyüzünün bir ucundan diğer ucuna büyük bir çizgi çizmeye başlar. Daha bu çizgi gökyüzünde Samanyolu olarak anılmaya başlar. Bu sırada Dünya yüzeyi soğumaya başlar, çünkü araba çok uzaklara gitmiştir. Bunun üzerine arabanın atları hızla Dünya'ya doğru yol almaya başlar. Dünya üzerinde Afrika semalarından geçerken arkalarında bıraktıkları yerler kavrulur. Nehirler, göller ve tüm su kaynakları kurur. Büyük bir çöl oluşur. Asıl tehlike Phaethon'u ileride beklemektedir. Phaethon bir anda büyük akrebi (Scorpio) görür. Akrep güçlü kuyruğuyla arabada başı çeken atı sokar. Araba eskisinden daha hızlı bir şekilde gitmeye başlar. Tüm bu olanlardan sonra Phaethon babasının kendisini caydırmaya çalışma isteğinin haklılığını anlar. Baş tanrı Zeus tüm olan bitenin farkındadır. Çevreye daha fazla zarar gelmemesi için bir yıldırım yollayarak Phaethon'un öldürür ve vücudu dünyaya doğru düşmeye başlar. Arabanın atları ahırlarına geri dönerler. Phaethon'un vücudu Eridanus nehrine düşer ve dibe doğru batır.

Takımyıldızların Mitolojik Öyküleri / Cygnus (Kuğu), Eridanus (Irmak), Yunan mitolojisi,
<http://yunanmitolojisi.blogspot.com.tr/2009/06/takmyldzlarn-mitolojik-oykuleri.html>, Erişim Tarihi: 07.11.2013

*Kıbrıs Kralı Kinyras, kızı Myrrha (Smyrna) ile birlikte olmuştur. Bkz. Afrodit ve Adonis aşkı
***Pygmalion ve Galatha*: Asırlardır anlatılagelen ve dinleyen herkesin ruhunu sarmalayan mitolojik öykülerden biri de, Kıbrıs'm Karpasia kentinin romantik kralı Pygmalion 'un tutkulu aşk hikâyesidir. Kıbrıs adasının en eski kentlerinden biri olan ve sonradan Karpaz yarımadasına adını veren Karpasia kentinin kurucusu efsanevi kral Pygmalion, hem mitolojik hem de gerçek olan bir kişiliktir. Pygmalion hiçbir kadını beğenmez, kendi yaptığı heykeline âşık olur Krallığında, denize karşı muhteşem sarayında yalnız yaşayan Pygmalion, sanatçı bir kişiliğe sahiptir. Mermerden heykeller yapar, sarayının her yanını donatır. Etrafındaki kadımları bir türlü beğenmez, hayalinde yarattığı ideal kadını, kraliçesini beklerdi. Bir gün yine bembeyaz bir mermerden (bazı kaynaklara göre, fildişinden) bir heykel yapmaya başlar. Günün sonunda Pygmalion karşısında muhteşem bir kadın heykeli bulur, ona akşam güneşinin son ışıkları vurduğunda, heykelden yansıyan alev alev ışıklar Pygmalion'un yüreğini tutuşturur. Pygmalion heykeli kucaklar, özenle sarayına taşır. Ona âşık olmuştur. Her geçen gün bu mermer heykel kadına olan aşkı büyür ve bu onu tarifsiz acılara boğar. Ümitsizlik içinde bu soğuk kadın heykeline sarılır... Saçını yanağını okşar, ona çeşitli hediyeler verir. İnciler, deniz kabukları, değerli taşlardan takılar, çiçekler armağan eder. Ona cevap veremeyen aşkı karşısında acı gözyaşları döker... Aşk tanrıçası Afrodit, Pygmalion 'un çaresizliğini görür, bu durum karşısında tanrıçanın da yüreği parçalanır... Pygmalion 'un ıstırabına son vermek ister. Venüs bayramı gelmiş, festival başlamıştır... Kıbrıslılar bu bayrama çok önem verirler ve her yıl görkemli bir şekilde kutlarlardı... Sunaklarda Afrodit'in en sevdiği kokularda tütsüler yakarlar... Ateşler yakıp alevlerin gökyüzüne kadar yükselmesini sağlarlardı. Yine, Afrodit tapınağına toplanan herkes Afrodit'e tütsüler yakıp, armağanlar sunup dilekte bulunurlar... Pygmalion da Afrodit'e tapınağına armağanları ile gelerek acı gözyaşları döker, bu çaresiz aşkına bir çözüm bulması için tanrıçaya yalvarır. Aşkın büyüsü ve mutluluk Sarayına dönüp mahzun ve üzgün heykelinin yanına koşar. Onun saçlarını okşar... Elini tutar... O anda bu elin mermer gibi sert ve soğuk olmadığını fark eder... Daha dikkatle baktığı zaman ise heykelin yüzüne renk, bedenine can geldiğini ve sevgi dolu gözlerle ona baktığını görür. Afrodit'e dualarını kabul etmiştir. Dünyalar onun olur... Yüreği tarifsiz mutluluklarla dolar... Bu güzeller güzeli beyaz tenli kadına, süt gibi beyaz anlamına gelen Galatha adını verir. (Bugünkü Mehmetçik köyünün gerçek ismi Galatya) Dünyanın en güzel turkuaz rengine sahip olduğu söylenen bu muhteşem koy; Pygmalion ve Galatha'nin ruhlarının hala daha burada dolaştığını hissini verir; gün batımında, mistik bir hüznün, dingin yalnızlığını yaşar... Asırlarca koynunda sakladığı anıların yükü altında yıpranmış... Yorgun dururken; kayalara hafifçe çarpan dalgaların sesiyle avunur gibi, ufukta kaybolan Güneşin yeniden doğacağı ana kadar uykuya dalar...

beautiful youths is known from the stories of Adonis, Phaethon, and Cinyras, while on the other hand the love of mortals for her or her image is shown in the story of Pygmalion, who made for himself an ivory figure of the goddess, and poured out his yearnings towards it." Adaya gelmeden önce ve adaya ayak bastıkları zaman seyyahlar Afrodit öyküleriyle karşılaşır. Avrupa'da büyümlü hikâyelerle donatılan seyyahlar adaya vardıklarında dört bir yanda tanrıçanın izlerini aramışlardır. Afrodit hikâyeleri ve adanın güzelliğinden etkilenen Mallock hislerini okuyucusu ile şu sözlerle paylaşır:

Mavi Kıbrıs gökyüzünün parlaklığında yeniden uyandığımda ve etrafımda gümüşü Kıbrıs dağlarını ve yanımda köpüklerinden Afrodit'in doğduğu denizin tazeliğini gördüğümde, hayal ülkesinin cazibesi yeniden her şeyin üzerine düştü.³⁷³

And yet, when I rose again to the brilliance of the blue Cyprian sky, and saw around me the silvery Cyprian mountains, and near me the bloom of the sea from whose foam Aphrodite rose, the charm of dreamland fell again over everything.

Afrodit ve öyküleri zamanla, Avrupa'nın yoğun tutuculuğundan kaçmak isteyen on dokuzuncu yüzyıl seyyahlarını adaya çeken kendilerine yabancı ve erotik bir simge haline dönüşmüştür. Oryantalist bakış açısıyla yola çıkan, "Batı Avrupa'nın ahlaki tutumlarından kaçan şehvet düşkünleri gezginler, iştahla egzotik ve oryantal zevkin hazzını arıyorlardı."³⁷⁴ "Prurient travellers escaping the moralistic attitudes of Western Europe looked eagerly for exotic and Oriental titillation" Bu bakış açısıyla adayı ziyaret eden seyyahlar tarafından kaleme alınan eserlerde "bir bereket tanrıçasının oryantal karakterinde Afrodit,"³⁷⁵ "Aphrodite in her oriental character of a goddess of fertility" Kıbrıs'ı daha ilgi çekici bir yer haline getirmekteydi.

Adayı ziyaret eden arkeologların yaptığı kazılarda Afrodit temalı tapınak ve objeler bulunmuştur böylece Afrodit somut olarak da gün yüzüne çıkmıştır. Gezginler de, adanın simgesi haline gelen Afrodit temalı bu objelerden* eserlerinde yer yer bahsetmişler ve bunun yanında tapınağını da ziyaret etmişlerdir. Günümüzde sadece birer kalıntı olsa da bu antik yapılar eski çağların ihtişamlı günlerini yansıtmalarını Hogarth şöyle ifade eder:

Karlıtaş, "Sevgililer Günü Yazısı: Kıbrıs'ta Yaşanan Tutku Dolu Mitolojik Aşk Hikâyeleri"

³⁷² Cesnola, *a.g.e.*, s. 20

³⁷³ Mallock, *a.g.e.*, s. 284

³⁷⁴ Given, *a.g.m.* s. 2

³⁷⁵ Hogarth, *a.g.e.*, s. 29

* Bkz. Cesnola, *a.g.e.*, s. 50, 106, 414 / Baker, *a.g.e.*, s. 240, 241 / Mallock, *a.g.e.*, s. 204,

Yeni Baf'ın çok miktardaki kalıntıları bile önceki büyüklüğünü anlatmaktadır; güneye doğru Afrodit'in tapınağı Akdeniz'in her yerinden seyyahları çekmektedir. Kuzeyde, son zamanlarda keşfedilmiş mezarının işaretinden yola çıkabilirsek, çok varlıklı bir yer olan Arsinoe* uzanmaktadır. Günümüz köylerinin önemli derecede yoksulluk çeken haliyle çelişen daha iyi zamanların kalıntıları iç kısımlardadır.³⁷⁶

The great extent of the ruins of New Paphos itself speaks to its former greatness; to the south the richest of Aphrodite's shrines (according to Pausanias) attracted pilgrims from all parts of the Mediterranean; in the north lay Arsinoe, a place of much wealth if we may judge from the character of its lately discovered necropolis; and inland are many relics of better times, contrasting markedly with the poverty-stricken villages of today.

Güzellik ve aşk tanrıçasının hikâyelerinin izlerini adada görmek isteyen on dokuzuncu yüzyıl Avrupalıları, oryantalist duygularla, Afrodit'in ada halkının ahlakı üzerinde olumsuz etkileri olduğuna inanmışlar ve bu bozuk ahlaki yapıyı görmek istemişlerdir. "Bu yazarlara göre Afrodit Kıbrıs insanını lekelemiştir ve etkisi hala görülebilmektedir. Aslında emperyalist ilişkisinden dolayı Afrodit'i lekeleyen Avrupalıların kendisidir."³⁷⁷ *"Aphrodite, according to these writers, had corrupted the Cypriot people, and her influence was still to be seen. Because of the imperial relationship, however, it was these Europeans who had corrupted Aphrodite."* Given bu sözleriyle Avrupalıların Doğuyu ve Doğuluları gizemli yerler ve kişilere dönüştürdüklerinden ve Kıbrıs halkını Afrodit'in etkisinde kalarak *şehvet düşkünü* olarak gördüklerini ya da görmek istediklerini belirtmiştir.

Kıbrıs'ta gezginler tarafından kullanılan Doğunun gizemli kimliği, Afrodit sayesinde daha da zenginleşerek çok daha esrarlı ve egzotik bir havaya bürünmüştür. Seyyah Mallock, Afrodit için tapınakları yakılıp yıkılmış olmasına rağmen "tanrıçanın etkisi hala belli belirsiz ölümsüzdür"³⁷⁸ *"the influence of the goddess is still immortal in the air"* sözlerini sarf etmiştir. Özellikle on dokuzuncu yüzyılda "Aşk ve Güzellik tanrıçası 'Afrodit', mitolojiye Kıbrıs'ın veya mitolojinin Kıbrıs'a sunduğu en değerli ve ölümsüz armağan"³⁷⁹ olan tanrıça zaman zaman ada için başlı başına bir turizm simgesi olmuştur. Bu durum, özellikle İngilizlerin o yıllarda hem bir sömürge olarak hem de turizm adı altında adanın kültürüne etki etmelerine vesile teşkil etmiştir. Given nitelikli makalesinde şöyle devam eder:

* Kıbrıs'ın güneybatısında, eski ve yeni Baf arasında yer alan antik şehir.

³⁷⁶ Hogarth, *a.g.e.*, s. 2

³⁷⁷ Given, *a.g.m.*, s. 2

³⁷⁸ Mallock, *a.g.e.*, s. 204

³⁷⁹ Karlitaş, *a.g.m.*

Bir tatil ikonu olarak Afrodit, kendi geçmişinin bir gölgesidir ve ona turizm endüstrisi tarafından apaçık sahiplenilmiştir. Yine de bu istismar, 1878 den 1960 a kadar Kıbrıs'ı kontrol eden İngiliz sömürge rejimi tarafından daha az masum bir el koymanın doğal uzantısıdır. Dünyadaki varlıklarının anlamlı bir ifadesi ve insanların kültürel kimliklerinin odak noktası olmaktan çok uzakta olan Modern Afrodit, kişisel tatminleri, politik avantajları ve ideolojik yetkileri için kalıntıları araştırılan peş peşe gelen emperyalist ziyaretçiler tarafından kalıba sokulmuştur.³⁸⁰

Aphrodite-as-holiday-icon is a shadow of her former self, and has clearly been appropriated by the tourist industry. This exploitation, however, is a natural continuation of a less innocent appropriation by the British colonial regime which controlled Cyprus from 1878 to 1960. Modern Aphrodite, far from being the focus of people's cultural identity and a meaningful expression of their existence in the world, was moulded by successive imperialist visitors, who quarried antiquity for their personal satisfaction, political advantage and ideological legitimization.

Tanrıçanın izlerini adada arayan ve halkının da tıpkı Afrodit gibi aşka ve güzelliğe değer verdiğini uman seyyahlar, tanrıçanın ayak basmayı tercih ettiği adanın eşsiz güzelliği dışında, aradıklarını bulamamışlardır. Adanın kadınları hakkında beklentilerinin tersi çıkmasıyla ilgili görüşlerini bildiren seyyah Baker, adadaki bir arkadaşının eşi için şunları söylemiştir: "Kıbrıs'ta gördüğüm tek Venüs onun* eşiydi; fakat bu tatlı Venüs bile yüksek botlar ve geniş pantolonlarla mahvolmuştu."³⁸¹ *"only Venus that I have seen in Cyprus, his wife; but even that pretty Venus was ruined by high boots and baggy trousers."* Seyyah Mallock, adadaki Afrodit beklentilerini şöyle dile getirmiştir:

Bu, Afrodit'in rüzgârda bu sularda sürüklendiğinde ayakta durduğu deniz kabuğu olmalıydı. Doğal objelerin neden insani duygu izlenimi uyandırdığı, muhtemelen karmaşık cevabı olan zor bir sorudur. Fakat aralıklarla tatlı tatlı okşayan bir meltemin dokunuşuyla sersemleyen, bu mavi yüzeye bakmayı arzu eden herkes, bir zamanlar erkekler için 'ölümsüz dişiliğin' sebebi ve sembolü olmasının istek ya da açlığının izlerini görmüş olacak.³⁸²

It might have been the shell on which Aphrodite stood when the winds drifted her over these very waters. Why natural objects suggest human emotion is a difficult question, probably with a complicated answer. But anyone who had cared to look long at that blue surface, drowsy under the touch of a breeze, which caressed it lightly at intervals, would have seen in it some suggestion of that hunger or aspiration, of which for man the "Eternal Feminine" is at once the cause and the symbol.

³⁸⁰ Given, a.g.m., s. 3

* Yazarın adada tanıştığı ve iyi ve büyük arkadaş olarak adlandırdığı Georgi.

³⁸¹ Baker, a.g.e., s. 172

³⁸² Mallock, a.g.e., s. 128-129

Oryantalist yaklaşımla ve Afrodit hikâyelerinin büyüyle adaya gelen fakat özellikle kadınların görüntüsü ve bakımsızlığı konusunda karşılaştığı manzaraya şaşkınlık duyan Baker ise durumu şu sözlerle ifade etmiştir:

Kıbrıs'taki Baf'ın Venüs'ün tahmini doğum yeri olduğu ve adada bir zamanlar ölümsüzlük ve kadınların güzelliğinin kutlandığı herkesçe bilinir. Fakat oldukça köklü bir değişim var, bana göre, hiç bir kadın günümüz Kıbrıslılarından daha gösterişsiz ve aynı zamanda daha az cazibeli olamaz. Genelde kısa ve tıknazlar; nadiren işsiz kalabilirler ve ellerinin olağanüstü kabalığından ve toprağın işlemesi gibi kaba işlerin çoğunu yerine getirdiklerinden dolayı, erkekler tarafından sert davranılırlar; onların aksine erkekler, genelde iyi görünümlü ve kişisel görünüşlerine karşı çok daha dikkatlidirler.³⁸³

It is well known that Paphos in Cyprus was the supposed birthplace of Venus, and that the island was at one time celebrated for the beauty of women and immorality the change has been radical, as I believe no women are more chaste, and at the same time less attractive, than the Cypriotes of the present time. They are generally short and thickset; they are hardly treated by the men, as they perform most of the rough work in cultivation of the ground, and, from the extreme coarseness of their hands, they can seldom be idle; the men, on the contrary, are usually good-looking, and are far more attentive to their personal appearance.

5.8.2. Adanın Kadınları

Kıbrıslı kadınların gezginlerin adaya gelmeden önce okudukları ya da hayallerinde canlandırdıkları gibi olmadığı birçok seyyahın ortak görüşüdür. Ada kadınlarının genel özellikleri; çirkin, bakımsız, özensiz ancak çalışkan oldukları yönündedir. Baker bu konuyla ilgili görüşlerini şöyle belirtmiştir:

Bu sahilde görüldükten sonra Venüs'e ne olduğu belki de hayal gücüne bırakıldı; modern Kıbrıs'ın neden son derece sade kadınlar tarafından temsil edildiği hayal gücünü aşmaktadır. Muhtemelen aşk ve güzellik tanrıçasının eski çağlardaki ilahlaştırılmasıyla bağlantılı olan ahlaksızlık, gelecek kuşaklara bol, sarkık pantolonlar, yüksek çizmeler ve çirkinlik şeklinde bir laneti beraberinde getirmiştir: Kirlilik de buna acı veren bir katkıda bulunmuştur.³⁸⁴

What became of Venus after her appearance upon this shore may be left to the imagination; why she is represented by the exceedingly plain women of modern Cyprus surpasses the imagination. Perhaps the immorality connected with the ancient worship of the goddess of beauty and of love invoked a curse upon the descendants in the shape of " baggy trousers, high boots, and ugliness:" to which dirt has been a painful addition.

Seyyahlar tarafından Kıbrıs kadını bakımsız olarak nitelendirilse de Batı'nın gözünde Doğulu kadın ve Türk kadınları; Lady Montagu'nun tanımıyla "Türkiye'de güzellik İngiltere'dekinden daha çok ve hepsi de mütenevvi. Burada hiçbir genç kadına

³⁸³ Baker, *a.g.e.*, s. 43-44

³⁸⁴ Baker, *a.g.e.*, s. 243

tesadüf edilemez ki güzel olmasın. Hemen hepsi de kara gözlü, tenleri dünyanın en güzel renginde.”³⁸⁵ Kadınların güzellikleri birçok seyyahın ortak görüşüdür. Kadın gezginler onları görerek bu tespitlerini ortaya koymuş olsalar bile, erkek gezginler kadınların sadece peçeden arda kalan gözlerini görmüşlerdir. Osmanlı kadınının da en önemli süsü ve güzellik anlayışı gözleri olmuştur. Sunabildiği tek güzelliğini de elinden geldikçe güzelleştirmeye çalışmıştır. Makyajında *rastık*, *sürme* ve *düzgün* kullanan kadınların güzellik anlayışı, “kireç aklığında bir çehre ve bu akça pakça çehre üzerinde kapkara gözlerle kaşlar kadınların rağbet et[mesidir.]”³⁸⁶ Kadınlar güzelliklerini ve hatlarını belirlemek adına kaşlarında *rastık* ve gözlerinde *sürme* kullanarak kara gözlerini daha da ön olana çıkarırken yüzlerine sürdükleri *düzgün* ile de beyazlıklarını daha da artırırlar ve bu sayede gözleri daha da dikkat çeker. Fakat Batılılara göre, son derece güzel ve gizemli olan kadınlar, Batı dünyasındaki hemcinsleri kadar hür olmayıp evlere hapsedilen ve üzeri örtülen figürlerden ibarettir. Batılının gözünde “Akıllarındaki soru şudur: Osmanlı toplumunda kadın hür müdür? Yoksa baskı altında mı? Erkek seyyahlar dış görünüşe bakarak bir izlenim edinirlerken, kadınlar paşaların, beylerin haremine kadar girerek bu meraklarına içeriden bir cevap ararlar.”³⁸⁷ Doğu’ya yaptıkları seyahatlerde Türk ve Müslüman kadınlarının örtüler altında kalan kimi zaman sadece gözlerini görebilen seyyahlar, gözleriyle göremedikleri kadınların hayatlarını hayal dünyalarında canlandırarak, Doğu kadınıni şehvet ve cinsel objeden ibaretmiş gibi yansıtmışlardır. Yaratılan bu hayali yaşantının bir sonucu olarak da “Avrupalıların Doğu dünyası ve Müslümanlardan söz edilince ilk düşündükleri kavram ‘harem’dir. Bu konudaki bilgileri son derece kıt ve yanıltır. Hattâ affedilemeyecek olumsuzluklarla doludur.”³⁸⁸

Batı dünyasının en büyük merakı olan harem ve kadın genel olarak gerçeklikten uzak sadece seyyahların fantezilerinden oluşmaktadır. Alain Servantie, kadınlar ve erkeklerin cinselliğe oldukça düşkün olduklarını ve cinsel dürtülerini uyandırmak adına o doğrultuda beslendiklerini ve bol miktarda çocuk yaptıklarını belirtir. Alain Servantie, Sieur du Mont’un *A New Voyage to The Levant* adlı eserinden yaptığı alıntıda şöyle der:

³⁸⁵ Montagu, *a.g.e.*, s. 43

³⁸⁶ Meral Altındal, *Osmanlıda Kadın*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, Aralık 1994, s. 77

³⁸⁷ Yahya Ayaşlı, “Osmanlı Kadını, Hizmetçiler ve Köleler Hakkında”, *Türk Yurdu, Seyahatnamelerde Türkiye Özel Sayısı*, Yıl 102, Cilt 33, Sayı 310, Haziran 2013, s. 249

³⁸⁸ Uysal, *a.g.e.*, s. 117

“Türk kadınları dünyanın en cazibeli yaratıklarıdır: Adeta aşk için yaratılmışlardır; hareketleri, mimikleri, konuşmaları ve görünüşleri cinsellik yüklüdür ve sevecen ve daimi bir tutkuyu alevlenmeye son derece yatkındır. Yapacak başka işleri olmadığından, hoşnut etmeyi iş edinmişlerdir.”³⁸⁹ Bu ve buna benzer tasvirlerle tanıtılan Türk kadını “Bir gün efendisi olacak erkeği şehvetle memnun etmek”³⁹⁰ adına daha genç bir kızken eğitilir. Tek derdi efendisini memnun etmek olan kadınla ilgili onu açık saçık sergileyen hamam tasvirlerinden başka da bir bilgi verilmez. Yolculuğa çıkan seyyahların büyük çoğunluğu benzer deneyimleri yaşayabilme umuduyla yola çıkarlar fakat hüsrana uğradıkları açıkça söylenebilir. Çünkü değil bu deneyimleri tatmak bir kadının yüzünü bile göremeden oradan ayrılırlar. Lady Montegu kadınlarla iletişim kurmaları imkânsız olduğu halde onlar hakkında detaylı bilgiler vermekten geri kalmayan erkek seyyahları şu sözlerle eleştirmektedir:

Alelûmum hepsi de yalanlar ve saçmalarla dolu şark seyahatnamelerini okumak, burada bana garip bir eğlence teşkil ediyor. Bu büyük hikâyelerin müellifleri, hiç şüphesiz ki bir tek hanım görmedikleri halde, kadınlara dair tafsilât vermekten, erkeklerle hiç görüşmedikleri halde gûya kendilerine pek malûm bir şeymiş gibi erkeklerin ahlâkından bahsetmekten geri durmuyorlar.³⁹¹

Kadınlara karşılaşmalarının dışında iletişim kurmalarının mümkün olmaması onları gerçeklikten uzaklaştırarak hayali *Doğulu kadın* imajı yaratmışlardır. Mehmet Uysal bu konuyla ilgili şunları söyler:

Birçok Batılı seyyah Türkiye’de bulunduğu esnada Türk kadınlarıyla en küçük bir temas imkânı olmamasına karşın onlar hakkında çok teferruatlı bilgi vermekten kaçınmamışlardır. Özellikle İngiliz seyyahların hayal dünyalarının genişliği dikkat çekecek seviyededir. Çarşafı ve peçeli olarak gördükleri Türk kadını, dünyada hiçbir şeyden habersiz, bir mal gibi alınıp satılan veya bırakılan zavallı yaratıklar olarak görürler.³⁹²

Ancak bazı gezginler de oryantalist bakış açısıyla bakan seyyahların tam tersini söylemektedirler. Hatta Mandel, Gerard de Nerval’den yaptığı alıntıda İslamiyet’le beraber Türk kadınının şartlarında gerçekleşen olumlu değişimler olduğunu belirtmektedir. Nerval’in sözleri şu şekildedir: “Uzun süre, İslam’da, erkeğe göre, kadının aşağı konumlara oturtulduğuna, eğer söylenebilir ise köle yapıldığına inanıldı.

³⁸⁹ Alain Servantie, “Batılıların Gözünde Türk İmajının Geçirdiği Değişimler, Cehennem Teolojisinden Demokrasi Derslerine”, *Dünyada Türk İmgesi*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005, s. 32

³⁹⁰ Servantie, *a.g.m.*, s. 33

³⁹¹ Montagu, *a.g.e.*, s. 88

³⁹² Uysal, *a.g.e.*, s. 112-113

Bu düşünce, Doğu görenekleri araştırıldığında, hiçbir dayanağa sahip değildir. Buna karşılık söylenmesi gereken, Muhammed'in kendisinden önceki süreçlerle karşılaştırıldığında, kadınların durumunu zaman içinde düzelttiğidir.³⁹³

Kıbrıs, diğer birçok Doğu ülkesi gibi seyyahların düşlerinden nasibini almış bir bölgedir. Gezginlerin öncesinden kurguladıkları hayalleri Kıbrıs'ta Afrodit'le beraber daha da zenginleşmekteydi. Aşk ve güzellik tanrıçasının soyundan gelen kadınlar muhakkak cazibeli, çekici ve çok güzel olmalıydılar. Given'ın genel anlamda oryantlizmin gölgesinde yanlış anlaşılmış olan Afrodit'i incelediği makalesin de belirttiği gibi; seyyahlar Doğunun gizemine hayran kalmışlar, farklı beklentilerle adaya gelmişler ve karşılaştıkları değişik en ufak öğeyi hayal güçleriyle süsleyerek farklı şekilde anlatmışlardır. Given bu durumu şu sözlerle anlatır:

On dokuzuncu yüzyıl sonlarında İngiliz üst sınıfı için Doğu'ya yapılacak olan büyü (ve hayali) yolculuk, sıklıkla Viktorya Dönemi'nin son zamanlarının baskıcı genel ahlakından bir kaçıştı. Sömürgecilik isteği, yasadışı seks ya da en azından bazı tedbirli geçici hisler için bir araştırmadan ibaretti.[...] Harem, huri, hamam, hanım ve özellikle peçeden oluşan bir Doğu mitolojisi teşekkül etti.[...] Kıbrıs'ta bir Kahire ya da İstanbul yoktu fakat Türk kadınlarıyla ilgili (genel olarak "hayalet" olarak bilinen) çok fazla şey uyduruldu ve W.H. Mallock ya da Emile Deschamps gibi seyyahların canlı hayal güçleriyle palmyelerden, minarelerden ve gizli avlulardan bu sonuca ulaşmak kolaydı. Bunların yanı sıra; Afrodit'in hayali varlığı, fantezi ve arzulara cesaret vermek için her zaman oradaydı.³⁹⁴

For the British upper classes of the late 19th century, a journey to a magical (and imaginary) Orient was often an escape from the repressive public morality of Late Victorian Britain. Colonial desire became a quest for illicit sex, or at least some discreet titillation [...] A western mythology was built up of the harem, the houri, the hamam, the hanoum, and, especially, the veil [...] Cyprus had no Cairo or Istanbul, but much was made of the Turkish women (commonly known as "ghosts"), and with the vivid imagination of the likes of W.H. Mallock or Emile Deschamps it was easy to extrapolate from the palm trees, minarets, and hidden courtyards. Besides, the spectral form of Aphrodite was always present, encouraging fantasy and desire.

Alexander William Kinglake'in seyahatnamesini ve buradaki Türk karakterleri inceleyen İbrahim E. Bilici, Kinglake'in Türk kadınlarından fazlasıyla etkilendiğinden bahseder. Doğu topraklarını ziyaret etmiş seyyahların birçoğu bilim, sanat ya da kültürden çok kadınlar, harem, huri gibi konuların üzerinde durmuşlardır. Bu da hem yaratılmak istenen *tembel* ve *cinsellikten* başka bir şey düşünmeyen Doğu karakterinin hem de kendi dünyalarında bastırmaya çalıştıkları bilinçaltı duygularının bir sonucudur. Servantie Batı-Doğu arasındaki bu karşılaştırmayı şu sözlerle açıklar:

³⁹³ Mandel, *a.g.e.*, s. 80

³⁹⁴ Given, *a.g.m.*, s. 6-7

Harem/genelev, odalık/fahişe, zina/çokeşlilik arasındaki bu benzeştirme, genelevler ve fahişelerin, Viktorya dönemi aile boyunduruğunu orta sınıf erkekler için katlanılır kılan güvenlik vanaları görevi gördüğü bir zamanda, haremlere yönelik önyargıların kendiliğinden doğurduğu imgelerdir. Doğuya ve onun hastalıklı yönlerine gönderme yapmak, genelevlerde gizli Avrupa gerçeklerine gönderme yapmanın dolaylı (metaforik) bir yoludur. Odalık tasviri, orta sınıf gerçekliğinin bir yansımasıdır.³⁹⁵

Bu örnekte açıkça görülüyor ki Batılı seyyahlar, Doğu üzerinden aslında kendi toplumlarının bir aynası görevi görmektedirler. Gezginler henüz seyahate başlamadan varacakları topraklarla ilgili hayaller kurarlar örneğin Kinglake, Kıbrıs'a geldiğinde "aşkın pençesine düşeceğinden emindir." Kinglake'e göre Türk kadınları, beyaz kumaş kıvrımları arasında bocalayarak yürüyen güzel kadınlardır. Yazar, Kıbrıs kadınlarının Anadolu kadınları kadar güzel olmadığını ancak "dış görünüşlerinin ihmal edilmiş olmasına rağmen dikkat çekici bir şekilde iyi huylu"³⁹⁶ *"In spite of this neglected exterior, the women had remarkably good manners"* olduklarını şu sözlerle temellendirir:

Doğu Akdeniz bölgesinde genel olarak Kıbrıs kadınlarının şahane İzmirli kız kardeşleri kadar güzel olmadığı kabul edilirse de, Yunan denizi olan Akdeniz'in hiçbir kentinde kendisine bir fenalık gelmeyeceğini ve hâlâ oralara hiç korkmadan demirleyebileceğini söyleyen Yunanlı, sihirli Kıbrıs Adası'na gelir gelmez aşkın pençesine düşeceğinden emindir.³⁹⁷

Batılı seyyahların beklentilerinin aksine; kadınların çirkin, aslında daha çok bakımsız olmaları, ya da fiziksel güç gerektiren zor işlerde çalışmalarından dolayı Avrupalı hemcinsleri kadar dış görünüşlerine önem vermemeleri, bu seyyahların oldukça dikkatini çekmiştir. Mallock gördüğü birkaç Türk kadını hakkında "Türk kadınları düzensiz lale dizileri gibi güneşleniyorlardı"³⁹⁸ *"Turkish women were sunning themselves, like rows of ragged tulips"* sözlerini sarf etmiştir. Hal böyle olunca; hayallerde yaratılan Afrodit'in soyundan gelen; Kıbrıs'ın dillere destan güzellikteki kadınları, gerçek dünyada görünüşlerinden ve bakımsızlıktan dolayı seyyahları hayal kırıklığına uğratmışlardır. Kadınların giyim tarzlarını ve pejmürde hallerini Baker şöyle dile getirir:

Çocuklar genelde güzeldi ve genç kadınların bir kısmı iyi görünümliydi fakat Kıbrıs kadınlarının dikkat çekici bir özelliği olan kişisel görünümün tam bir ihmali söz konusuydu. Vahşi ya da eğitilmiş birçok ülkede, kadınlar doğal içgüdüyle kabul

³⁹⁵ Servantie, *a.g.m.*, s. 36

³⁹⁶ Baker, *a.g.e.*, s. 43

³⁹⁷ Bilici, *a.g.m.*, s. 17

³⁹⁸ Mallock, *a.g.e.*, s. 163

ederek belirli bir dereceye kadar bedenlerini güzelleştirirler ve kendilerini çekici kılmak için uğraşırlar fakat Kıbrıs'ta kıyafet ve temizliğe önem verilmesi gerektiği hususunda erdemli bir gösteriş merakı eksikliği vardır. Kıyafetlerindeki zarafetsizlik vücut yapılarına çirkin bir özellik verir ve bütün kadın ve kızlar sanki hemen anne olacakmış gibi görünürler. Kaba saba ve özensiz tabaklanmış bakımsız büyük çivili yüksek botlar, büyük geniş pantolonlarla kapatılır. Bunların üzerinde önemli sayıda iç etekleri gevşekçe sarmakta ve korse gibi bir yardımcıyla desteklenmeksizin belden dikkatsiz bir şekilde bağlanmaktaydı. Özel bir kesimi olmayan ve herhangi bir bedene ya da vücut yapısına uyma avantajına sahip olan bir tür kısa ceket kıyafeti tamamlıyordu. Önde elbiseyi kapaması gereken düğmeler genelde mevcut değildi ve kadınlar onların yokluğundan utanmıyorlardı fakat göğüslerini hiçbir iffetsizlik bilinci olmaksızın ortada bırakıyorlardı.³⁹⁹

The children were generally pretty, and some of the younger women were good-looking; but there was a total neglect of personal appearance which is a striking characteristic of the Cypriote females. In most countries, whether savage or civilised, the women yield to a natural instinct, and to a certain extent adorn their persons and endeavour to render themselves attractive; but in Cyprus there is a distressing absence of the wholesome vanity that should induce attention to dress and cleanliness. The inelegance of costume gives an unpleasant peculiarity to their figures—the whole crowd of girls and women looked as though they were about to become mothers. The coarse and roughly-tanned, uncared-for high boots with huge hobnails were overlapped by great baggy trousers. Above these were a considerable number of petticoats loosely hanging and tied carelessly at the waist, which was totally unsupported by any such assistance as stays. A sort of short jacket that was of no particular cut, and possessed the advantage of fitting any variety of size or figure, completed the attire. The buttons that should have confined the dress in front were generally absent, and the ladies were not bashful at their loss, but exposed their bosoms without any consciousness of indelicacy.

Seyyahların değerlendirmesine göre çirkin ve bakımsız olan kadınlar oldukça çalışkandır. Karşlarına çıkan her işi hakkını vererek yerine getirirler ve bundan gocunmazlar. Türklere genellikle şehir hayatından uzaklaştıkça kılık kıyafet ve örtü o kadar da önemli değildir. Taşrada kadınların evlerde hapis hayatı yaşamayıp aksine erkeklerle beraber hayatın içerisinde oldukları görünür. Müşterek hayatı paylaşan erkekler ve kadınlar her türlü üretim ve iş gücünde yan yana görev almaktadır. Meral Altındal çalışan Osmanlı kadınına şöyle tasvir eder:

Osmanlıda köylü kadını şehirli kadın kadar hapis değildir. Tarlada, bağda çalışan köylü kadını üretime yönelik her işi erkekle birlikte paylaşmaktadır. Evinde halı, kilim dokuyarak tarım dışında da çalışan köylü kadını, eski Türk geleneklerini yaşatacak, erkekten kaçma ve örtünme konusunda padişah fermanından pek etkilenmeyecektir.⁴⁰⁰

Türk kadınları, Avrupalı kadınlar için zor görünen ve fiziki güç gerektiren birçok işin de üstesinden gelirler. Kıbrıslı kadınlar da aynı özellikleri taşıyor ve Baker, ellerinde kazmalarla bitkilerin köklerini kazıyor kadınları şöyle tasvir eder: "Kadınlar ve

³⁹⁹ Baker, *a.g.e.*, s. 42

⁴⁰⁰ Altındal, *a.g.e.*, s. 50

kızlar, güçlü kazmalarla gri kireç taşıni ateşlemek için yakacak olarak kayaların arasından fundalıkların köklerini kazarak ve onları demet haline getirdikleri için çalışkandılar.”⁴⁰¹ “*Women and girls were hard at work with strong grubbing-axes, digging out the roots of brushwood from among the rocks and making them into faggots, as fuel for burning the grey limestone.*” Kadınlar sadece yakacak bulmak için değil su taşıyarak da çalışmaktaydılar. Türk köylerinin genelinde tanıdık bir manzara olan kadınların başlarının üzerinde testilerle su taşımaları seyyah Mallock’un dikkatini çekmiştir. Kadınların çalışkanlığına ve bu tarz işler yapmalarına şaşırın Mallock, su taşıyan kadınlar için şu sözleri kullanmıştır: “Her yönde akan suyollarının gürültüsü vardı ve kadınlar başlarının üzerinde su kaplarıyla geçiyorlardı.”⁴⁰² “*In all directions was a babble of running conduits, and women were passing with jars of water on their heads.*”

Batılı seyyahların gözünde son derece farklı ve esrarengiz görünen örtü ve peçe, daima gezginlerin eserlerinde yer verdiği objeler olmuşlardır. Çünkü “Peçe hayali olana odaklanır; seyyahların yoksun kaldıkları şeyin üzerini örter; aşırı örneklerde, peçe giymek, giymemekten daha seksi görülür.”⁴⁰³ Böylece örtülü olan şeyin altında ne olduğu merakı onları içten içe kemirirken seyyahlar sadece tahminlerde bulunarak hayal dünyalarını okurlarına yansıtılmışlardır. Haggard da eserinde kadınların çalışma ve uğraşlarına yer vermiştir. Bu esnada tıpkı diğer seyyahlar gibi; Batılılar tarafından son derece “gizemli” bulunan kadınların örtülerine yani peçeye de değinmiştir. “

Yaşmaklı Türk kadınları, otları temizleme ve süpürme gibi faydalı işlerle meşgul olmaktadır. Haremde ikamet eden gönüllerinin gizli bir köşesinde hakkımızda ne düşündüklerini merak ediyorum. Anlayabilirsek kanaatleri ‘deli mi, divane misiniz efendim?’ olmayacak mı?⁴⁰⁴

Turkish ladies veiled in yashmaks engaged in the useful tasks of brushing and weeding. What in their secret hearts do those denizens of the harem think of us, I wonder? Would not their verdict, if we could get at it, be “Mad, mad, my masters”?

Seyyah burada sıcakta golf oynayan İngilizler hakkında “deli bunlar, bu sıcakta yapılacak iş mi?” diye düşünen Kıbrıslı Türk kadınlarına İngilizlerin cehennem

⁴⁰¹ Baker, *a.g.e.*, s. 78

⁴⁰² Mallock, *a.g.e.*, s. 295

⁴⁰³ Servantie, *a.g.m.*, s. 40

⁴⁰⁴ Haggard, *a.g.e.*, s. 183

sıcağında bile golf veya geleneksel oyunlarını oynamaktan vazgeçmeyeceklerini ısrarla vurgulamaktadır.

Müslüman kadınlar tarafından dini bir simge olarak inançları doğrultusunda kullanılan bir aksesuar olan örtülere, Avrupalı seyyahlar tarafından farklı anlamlar yüklenmiştir. Hatta bazı seyyahlar, daha da ileriye giderek Türk kadınların örtülerini gizemli bir teşhir aksesuarı olarak kullandıklarını iddia etmişlerdir. Bazı Batılı seyyahların anlatımıyla kimi kadınlar güzelliklerinin gizli kalmasını istemiyorlar ve “bunlar bazen çok ince peçe takıyor. Beyaz çehreleri seçiliyor, nemli dudakları ve gözlerin ak parlaklığı görülüyor ve eğer Allahın şanslı kuluysanız, belki de fildişi bir tebessüm.”⁴⁰⁵ Şayet anlatılanlar doğruysa, bu tebessümü görebilmiş olan seyyah şüphesiz ki şanslıdır. Kadınlarla münasebeti eğer gerçekleştiyse sadece bu karşılaşmadan ibaret olan seyyahların, haremle ilgili zengin hayal dünyalarını tahmin etmek zor değil. Örneğin, Mallock kadınların günlük davranışlarını hayal gücünü de ekleyerek şu sözlerle ifade etmiştir:

En ilginç olan, kalçalarının ana hatlarını göstermek için bazıları beyaz ve diğerleri parlak renkli ipekten arkalarında karıştırılan tepeden tırnağa kadar dökülen yaşmaklarıyla örtülü süzülen Türk kadınlarının buluşmalarını, geçişlerini ve birbirlerini takip etmelerini izlemek; bana birbirlerine çarparak kırılan farklı deniz dalgalarını izlemekle aynı zevki verdi.⁴⁰⁶

strangest of all, the gliding Turkish women, veiled from head to foot in their flowing yashmaks, which were drawn in at the back so as to show the outlines of the hips, some of them white, and others of silk coloured brilliantly —the meetings, the passings, the successions, of figures such as these, as like and yet as different as the waves of the breaking sea, were like the waves in the pleasure they gave me watching them.

Müslüman kadınların dini amaçlarla kullandıkları örtüleri birer teşhir malzemesi olarak görmeleri de yine seyyahların kendi iç dünyalarının bir eseri olup gerçekleri yansıtmamaktadır. Bir başka örnekte ise; Kıbrıs’tan sonraki durağı olan Lübnan’ın başkenti Beyrut’taki hanımlarla ilgili bir görüşünü paylaşan Haggard kadınların peçeyi ve örtüyü zaman zaman teşhir amacıyla kullandıklarına dikkat çekmektedir:

Siyah giysilere bürünmüş ve renkli yaşmaklar takan dört kadın. Dörtlünün en iyi görüneni ve genci açısından bu peçe, yarı saydam bir kumaştı; dahaası manzarayı daha hayranlıkla seyredilemek için zaman zaman peçesini kaldırmayı gerekli

⁴⁰⁵ Max Frisch, “Kadınlar Örtününce”, Çev. Gürsel Aytaç, *Gezi Notları Seçkisi*, Hazırlayan Gürsel Aytaç, Gündoğan Yayınları, Ankara 1994, s. 209

⁴⁰⁶ Mallock, *a.g.e.*, s. 162

görmekteydi. Büyük cüsselerine dayanarak, diğer kadınlar daha yaşlı olmalıydı, onlar daha düzgün giyinmişler ve yaşmakları sayesinde Lübnan'ı tanımak mümkündür. Fakat yüzlerini peçelerle, kadınların başka yerlerde saklamak için gizlice anlaştıkları uzuvlarının teşhirine en küçük itiraz göstermezler.⁴⁰⁷

Four Turkish women wrapped in black robes, and wearing various-coloured yashmaks. In the case of the youngest and best-looking of the quartet, this veil was of a perfectly diaphanous material; moreover she found it necessary to remove it from time to time in order to admire the view. The other ladies, who, to judge from their enormous size, must have been elderly, were more correct, and managed to study Lebanon through their yashmaks. But if they veiled their faces they showed not the slightest objection to the display of limbs which the female sex elsewhere conspires to hide.

Aynı konuyla ilgili olarak Cesnola, kendisinden yardım istemeye gelmiş kadınlar hakkındaki gözlemlerini belirtir. Birkaç mahkûmun eşlerinin ondan yardım taleplerini dile getirirken el etek öpmelerini şaşkınlıkla karşılayan ancak Avrupalı gururunun da okşandığı açıkça belli olan gözlemlerini şu sözlerle ifade eder:

Mehmet Bey, paşaya iletmek üzere kendisine verdiğim referans mektubuyla Ktima'nın kaymakamı tayin edilmişti ve atamasının ne kadar kolayca gerçekleştirilebileceğini biliyordu. Onun ayrılmasından kısa süre sonra, mahkûmların eşleri olan iki çarşafli hanım anons edildi; alışıldığı üzere feryat edip yerleri öperek ve efendilerinin eşlerini bırakması için yalvarmaya başladılar. Kadınlardan birisi yüzünün üzerinde (Türkiye'de güzelliğin bir kanıtı olan) çok ince bir peçe takmıştı. İnce peçeli kadına acımıştım ama yine de katı tutumumu değiştirmedim.⁴⁰⁸

Mehemet Bey had been appointed Caimakam of Ktima chiefly on a letter of recommendation I had given him for the Pasha, and he knew how easily his removal could be obtained. Shortly after his departure, two veiled Hanonms (ladies) were announced as the wives of the prisoners; they commenced as usual by wailing, kissing the pavement, and begging for the release of their lords and masters. One of them wore a very thin veil over her face (this in Turkey is an evidence of beauty). I felt some pity for the thinly veiled lady, but nevertheless remained inflexible.

Mallock Türk kadımlarından bahsederken onların yanında kendilerine eşlik eden muhtemelen köle olan zencilerden de bahsetmektedir. Seyyah Doğulu kadınlar hakkında genel yargı olan *hayalet gibi* olmaları terimini de kullanmıştır. “Kalabalıktan içeri dışarı yavaşça süzülen, hayalet gibi beyazlara bürünmüş, gözlerinin kara ışıltısından başka bir şey göstermeyen ve bazen abanoz gibi kara bir zenci tarafından eşlik edilen, peçeli Türk kadınları vardı.”⁴⁰⁹ “*slowly gliding in and out of the crowd were veiled Turkish women, muffled in white like ghosts, showing nothing but the gleam of their dark eyes, and attended sometimes by a negro black as ebony.*” Seyyah burada Müslüman ve Türk

⁴⁰⁷ Haggard, *a.g.e.*, s. 195-196

⁴⁰⁸ Cesnola, *a.g.e.*, s. 222

⁴⁰⁹ Mallock, *a.g.e.*, s. 151-152

bölgelerde görmeye alışık olmadığı bir özgürlüğe ve bu bölgede bulunan sakinlerin görünüşlerine dikkat çekmiştir. Agios Photios yani Baf bölgesinde yaşayanlar,

Kıbrıs'taki diğer hiçbir köy, bilhassa sadece çarşafsız olması değil aynı zamanda bir erkek eşliğinde yabancılara yaklaşp onlarla alenen konuşan kadınlarıyla, göze çarpan kendine özgü benzer tarzı göstermez. Sakinleri kesinlikle Türk asıllı olmayan Karpaz'ın Müslüman köylerinin uzağında eşit bir özgürlük derecesi fark ettim. Baf'lı bu kadınlar, Kıbrıs'a özgün bol bol altın aksesuarlar kullanmaktadır. Hem kadınların hem de erkeklerin; yüzleri aşırı esmer, saçları kuzguni siyah, dudakları ve burunları güzel, gözleri çok parlak ve kulakları küçüktür.⁴¹⁰

No other village in Cyprus shows the same peculiar type, particularly noticeable in the women, who appear, though Moslems, not only to dispense with veils, but to accost and talk openly to a stranger in the company of the men. I have noticed an equal pitch of freedom only in the remote Moslem villages of the Carpass, whose inhabitants are certainly not of Turkish origin. These Phallia ladies wear also a profusion of gold ornaments, unique in Cyprus. The faces of both men and women are of extreme swarthinness, the hair is raven-black, the noses and lips fine, the eyes very brilliant, and the ears small.

Baker'da Hogarth'ın Baf için ortaya koyduğu özgür toplumun kadın ve erkeklerin bir arada yer almasının bir örneğini bu kez şaşırtıcı bir şekilde Müslümanlar arasında şu şekilde vermiştir.

Birkaç adımlık ölçü içerisinde olan cami, Müslümanlar eşikte abdestlerini alabiliyorlardı. Kaynağın kenarında kadınlar erkek topluluklarıyla karışmıştı. Kızlar ve delikanlılar görünüşte düzgün ve iyi görünümüydü, yine de çeşitli cırtlak renkte kıyafetin kir ve yırtığı hemen hemen hiç çekici olmayan grubun görünüşüyle manzarayı ortaya koyuyordu.⁴¹¹

The Mosque being within a few feet of them, the Mussulmans could perform their ablutions at the threshold. Around the font, women were intermingled with a crowd of men and boys. The girls and lads were regular in features and good looking, though dirt and torn clothing of various gaudy colours gave a picturesque, but hardly an attractive, appearance to the group.

Kadınları bakımsız ve özensiz bulmasına rağmen Türk kadınları için *üstün soy* ifadesini kullanan Baker, Kıbrıslı kadınların güzelleşmek amacıyla kullandıkları kına ile ilgili şunları söylemiştir:

soy üstündü, elleri narin ve bakımlıydı, fakat yaygın olarak kınayla avuç içi ve tırnakları boyama geleneğiyle çirkinleştirilmişti. Bu bitki Tüm Kıbrıslılar ve Türkler tarafından *shenna* diye adlandırılırdı ve Türk kadınlarının elleri ayakları ve saçlarını boyaması amacıyla Suriye'den ithal edilirdi.⁴¹²

the breed was superior, their hands were delicate and well cared for, but disfigured by the prevalent habit of staining the nails and palms with henna. This plant is

⁴¹⁰ Hogarth, *a.g.e.*, s. 38

⁴¹¹ Baker, *a.g.e.*, s. 10

⁴¹² Baker, *a.g.e.*, s. 186-187

called shenna by all Turks and Cypriotes, and it is imported from Syria for the purpose of dyeing the hair, and also the feet and hands of Turkish women.

Buckley, seyahatnamesinde; göndermede bulunduğu Cesnola'nın eserinde Kıbrıslı kadınlar ile ilgili diğer seyyahların aksine fikirler ileri sürmüştür. Cesnola'ya göre gezginlerin adada karşılaştığı kadınlar Kıbrıs'ın yerlileri değil yabancıları. Buckley Cesnola'nın sözlerini şöyle aktarır:

Tartışma oldukça taraflıydı ki hiç kimse hiç bir şey yapamadı. General Di Cesnola'nın *Researches and Discoveries in Cyprus* adlı eseri, bu konudaki ulaşılabilecek diğer bütün eserlerden daha fazla bilgi içermektedir. 'Kıbrıs'ın güzel kadınları' bizim ziyaretimiz nedeniyle evlerde tutulmalıydı ve sokaklarda, mağazalarda, marketlerde gördüğümüz bayan sakinler, yabancıları.⁴¹³

The controversy was so partisan that no one could make anything of it. General Di Cesnola's Researches and Discoveries in Cyprus contains more information than any other accessible work on the subject. "The beautiful women of Cyprus" must have been indoors on the occasion of our visit, and the female inhabitants whom we saw on the streets, in the stores, and in the markets, foreigners.

Demetriou'nun farklı seyyahların eserlerini incelediği makalesinde ise Henry Vollam Morton'un* *In the Steps of St Paul***, adlı seyahatnamesinde seyyahın, Kıbrıs yolculuğunda gemide sadece, işi dolayısıyla Kıbrıs'a portakal almaya giden Filistin'de sürgün olarak yaşayan, bir İngiliz'le sohbetine yer verir. İngiliz ona Kıbrıs'a giden birçok Arap'ın olmasının nedenini eş almak olduğuna inandığını söyler. Konuşmanın en önemli bölümü şöyledir: "Kıbrıslı kadınlar sadece son derece saygın değiller, aynı zamanda da Kıbrıs daima aşk için ünlü olmuştur ve eşler Suriye ve Filistin'de olduğundan daha ucuzdur."⁴¹⁴ "Not only are Cypriot women highly esteemed -Cyprus was always famous for love, you know—but wives cost less than in Syria and Palestine" Seyyah bu sözleriyle doğulu kadınların alınıp satılacak bir mal gibi görüldüğünün sinyallerini vermektedir. Doğuya özgü doğal bir davranış gibi görünen bu alışveriş kadınların köle olarak görüldüğü ve herhangi bir haklarının olmadığı fikrini desteklemektedir. Fakat kadınlarla bizzat iletişim kurmuş olan Lady Montegu bu seyyahlara katılmaz ve şöyle der:

⁴¹³ Buckley, *a.g.e.*, s. 499

*1892–1979 yılları arasında yaşamış İngiliz gazeteci ve seyyah. İngiltere ve kutsal topraklar hakkında yazdığı eserlerle tanınır.

** Morton bu seyahatnamesinde adanın potansiyel bir tatil merkezi olduğunu ve ana karaya uzak olmasına rağmen İngiliz gezginlerinin daha fazla ilgisini hak ettiğini eserinde belirtir. Seyyah adanın mükemmel yollarından, küçük ama hayranlık uyandıran otellerinin kalitesinden, mükemmel kış ikliminden ve hamamlarının mükemmelliğinden bahseder.

⁴¹⁴ Demetriou, *a.g.m.*, s. 232

dünyanın bütün fekasının, seyahatname muharrirlerinin, dünyanın bütün kadınlarından en hür yaşayan Türk kadınlarının esaretine acıdıklarını görmek bana tuhaf geliyor. Burada ömürlerini hiçbir kayıtle mukayyet olmadan, mütemadî eğlencelerle geçiren insanlar varsa, onlar da kadınlardır.⁴¹⁵

Lady Montegu bu sözleriyle aslında kadınların oldukça özgür bireyler olduklarını ve keyifli vakit geçirdiklerini vurgulamaktadırlar. Bu örnekleri görmeyen ya da görmek istemeyen seyyahlar kadınları daima bir kalıba oturturlar. Elbette bu kalıba uymayan kadınları anlatan seyyahlar da vardır ve onlardan kadınların toplum içerisindeki konumunu ve haklarını öğrenmek mümkündür. Altındağ, Türk kadını için “kadınları <Şark Dünyası>nın gizemi içinde Harem’in bahtsız cariyeleri olarak gören yazarlar, zaman zaman <kabından taşan> ve Avrupalı kadın gibi düşünüp hareket edebilen <Müslüman> kadınlarla karşılaşınca hayretler içinde kalmışlardır”⁴¹⁶ der. Umduğunu bulamayan gezginler de hayal kırıklığına uğramıştır. Zira oryantalist bakış açısıyla kadınları değerlendiren bu seyyahlar, kadınları *ezik*, *cahil* ve *köle* olarak görmeyi bekleyen kimselerdir.

Adada kadınlarla ilgili aradıklarını bulamayan seyyahlardan Baker, ada erkekleriyle yaptığı konuşmaları okurlarla paylaşır. Erkekler gençlerin çalışmamasından yaşlıların ise çalışamayacak durumda olmasından dert yanar. Baker bu sözleri şöyle aktarır: “Daima kadınlarla problemler yaşadıklarını söylediler. Bu yeni teori beni neredeyse eski keşişlerin hikâyelerinin tuhaflığı kadar korkuttu. Genç kadınların çalışmadığını ve yaşlıların çalışmadığını açıkladılar. Orta yaşlı bir kadının tüm istediklerini bir araya getireceği akıllarına gelmiyor.”⁴¹⁷ “*They now told me that they always had a difficulty with women. This new theory startled me almost as much as the novelty of the old monks' stories. They explained that young women wouldn't work, and old women couldn't work. It had not occurred to them that a middle-aged woman might have combined all that they desired.*”

5. 9. Ada İnsanın Gündelik Hayatına Dair

Kozmopolit bir nüfusa sahip olan adada uzun yıllardır Rumlar ve Türkler, Hristiyan ve Müslümanlar bir arada yaşamaktadır. Ada genelinde farklı ırk ve dine mensup olan

⁴¹⁵ Montagu, *a.g.e.*, s. 117

⁴¹⁶ Altındağ, *a.g.e.*, s. 112

⁴¹⁷ Baker, *a.g.e.*, s. 364

kişilerin nüfus dağılımı her dönem farklılık göstermektedir. Örneğin Cesnola Larnaka bölgesindeki nüfus dağılımı ile ilgili şu bilgiyi verir: “Her iki bölgenin de nüfusu 8.000 kişiden fazla değildir, bunlardan 3.000 tanesi Müslüman ve geri kalanı Hristiyan’dır. Ayrıca az miktarda Avrupalı da vardır.”⁴¹⁸ “*The population of both districts does not amount to more than 8,000 souls; of these about 3,000 are Mussulmans, and the remainder Christians. There is likewise a sprinkling of the descendants of Europeans.*” Seyyahlar dinler ve ırklar arasındaki farklılıkları da eserlerinde oldukça sık dile getirerek okuyucuların halkın yaşam tarzı ile ilgili fikir edinmesine yardımcı olurlar. Batı dünyasında egemen olan Müslümanların Türk olarak değerlendirilmesi Kıbrıs’ta da aynıdır. Mehmet Ali Ünal bu konuda şöyle der: “Bir kere Avrupalı seyyahlar nazarından Türk ile Müslüman kavramları aynı manada kullanılmaktadır. Avrupalı esirlerin Müslüman olmalarına Türk oldu demektedirler. Osmanlıların bu dönemde Türk kelimesine yükledikleri anlam ise tamamen farklıdır.”⁴¹⁹ Bu bakış açısı Kıbrıs’ta Türkler ve Kıbrıslılar ya da Müslümanlar ve Kıbrıslılar olarak görülür ve buradan da anlaşılacağı üzere Türkler ya da Müslümanlar adanın yerli halkı olarak düşünülmezler. Haggard’ın halk ile ilgili değerlendirmesinde, ada halkını Türkler ve Rumlar olarak değil Türkler ve Kıbrıslılar olarak adlandırdığı görülür. Gezgin, adaya Türklerin gelişini ve adada bulunan Türk ve Hristiyan topluluklar arasındaki farklılıkları şöyle dile getirir:

Kıbrıs’ın nüfusu, Türkler ve safkan Kıbrıslılar olarak ayrılır. Sanırım bu Türkler Kıbrıs’ı üç yüzyıl önce fetheden Mustafa’nın komutası altındaki ordunun üyelerinden göçmen olarak adada kalmayı seçenlerin neslindedir.* Türklerin nüfusa oranı aşağı yukarı üçte birdir geriye kalanlar ise adanın yerlileridir. Kendi başlarına genelde köylerde yaşayan Türkler, daha zeki Hristiyan yurttaşlarıyla başa çıkmak için fakir, tembел, kaderci ve tamamen uyumsuz olduklarından dolayı hem sayıda hem de zenginlikte hızla yokuş aşağı giderler. Bununla birlikte çoğu kez bizzat cesaretleri ve yönetimde namuslu olmalarıyla toplumun saygı duyan ve saygı gören üyeleridirler. Oldukça az kısmı bir eşten fazlasına maddi olanak sağlayabilir ve aileleri genellikle küçük aile görünümündedir. Kıbrıslıların daha zengin ve başarılı sınıfının Rum isimleri alma alışkanlığı vardır fakat aslında onlardan damarlarında Mycenaean** kanı kalabilenler hariç sadece çok azı aslen Rum’dur.⁴²⁰

The population of Cyprus is divided into Turks and pure Cypriotes. These Turks, I suppose, are the descendants of those members of the invading Ottoman army under Mustafa which conquered Cyprus three centuries ago, who elected to remain in the island as settlers. The proportion is roughly—Turks one-third of the population,

⁴¹⁸ Cesnola, *a.g.e.*, s. 46

⁴¹⁹ Ünal, *a.g.m.*, s. 45

* Bkz. *Adada Osmanlı Hâkimiyeti* bölümü s. 43-46

** M.Ö. takriben 1580’den M.Ö. 1120’ye kadar Mycenaean antik şehri ya da oranın halkı, antik Mycenaean Yunan lehçesi, Mycenaean’dan Akdeniz’in çoğu bölgesine kadar etkisini hissettirmiş Ege medeniyeti.

⁴²⁰ Haggard, *a.g.e.*, s. 85-86

Cypriotes two-thirds. The Turks, who generally live in villages by themselves, are going down the hill rapidly, both in numbers and wealth, being poor, lazy, fatalistic, and quite unfitted to cope with their cleverer Christian compatriots. In many instances, however, they are respected and respectable members of the community, brave in person and upright in conduct. Few of them can afford more than one wife and as a rule their families seem small. The richer and more successful class of Cypriotes have a habit of adopting Greek names, but in fact very few of them are Greeks except for so much of the Mycenian blood as may remain in their veins.

Haggard bu alıntıda açıkça görüldüğü üzere 1878’de İngiliz hâkimiyetine geçen adada yaşayan Türk ve Rumları oryantalist bir bakış açısıyla değerlendirmekte ve ötekileştirmektedir. Türkleri sadece köylerde yaşayan, “fakir, tembel, kadercî ve tamamen uyumsuz” olarak niteleyerek yerdikten sonra durumu dengelemek için “bizzat cesaretleri ve yönetimde namuslu olmalarıyla toplumun saygı duyan ve saygı gören üyeleridirler” demek suretiyle vaziyeti kotarmayı amaçlamaktadır. Lady Montagu, Avrupalı seyyahların Türk ve Doğulu kimseleri böyle stereotiplerle tanımlamasını şu sözlerle eleştirmektedir: “Seyyahların bunlara kafasız demeleri saçma. Temin ederim ki, bunları ya hiç görmemişler veya Türkleri batırmak lâzım geldiği zaman kendi gözlerini bile tekzibe cür’et eden Rumların sözlerini nakletmişler.”⁴²¹ Böylece Şark’a yaptığı ziyareti sırasında önyargılarından kurtulmuş bir gezgin ile önyargılarla dolu ve kendi toplumlarının sergilediği her tutumu haklı kılan gezgin arasındaki fark açığa çıkmaktadır. Haggard’a göre, ada nüfusunun üçte ikisini oluşturan Rumlar, Türklere oranla daha zeki ve zengindirler. Ancak onların arasında gerçek Rum kanı taşıyanların sayısı ise son derece azdır. Seyyah, bu sözleriyle adeta İngiltere’nin adayı ele geçirmesini meşru hale getirmek gayreti içerisindedir. Bu yönüyle de birçok seyyahta karşılaştığımız oryantalist bakış açısının izlerine rastlamaktayız.

Adaya gelmeden önce Doğu, Türkler ve Müslümanlar hakkında okudukları eserler ve edindikleri bilgilerle önyargı sahibi olan seyyahlar, çoğu zaman bu önyargılarını kendi gezilerine ve eserlerine de taşımışlardır. Çünkü “daha önce yazılmış yapıtlar yeni yazılan gezi notlarının doğal biçimlendiricileridir.”⁴²² Baker, eserinde Kıbrıs ile ilgili birçok detaylı bilgi verir. Fakat eserinin genelinde adaya gelmeden önce edindiği yargılar değil kendi gözlemleri ve deneyimleri sonucu kazandığı yargılar dikkat çeker. Oldukça iyi bir gözlemci olan seyyah adaya ilk vardığı an bir takım sıkıntılarla karşılaşmıştır ve böylece bazı olumsuz önyargılar edinmiştir. Ancak limana ayak

⁴²¹ Montagu, *a.g.e.*, s. 113

⁴²² İldem, *a.g.e.*, s. 19

bastıktan hemen sonra onu karşılayan sıcakkanlı kalabalık dikkatini çekmiş ve hoşuna gitmiştir. Adaya geldiğinde ve çeşitli yerlerdeki ziyaretlerinde hep aynı yardımsever kalabalığı karşısında bulmuştur. Karavanı ile adayı gezen seyyah, ada insanının sıcaklığını ve nezaketini şu satırlarla anlatır:

Bu sıkıntılı zamanlarda bir papaz ve birkaç yaşlı kadın yanan zeytin yapraklarının dumanında toprak kaplarla göründüler. Dumanı hızla öküzlerin burnunun altından, sonra karavanın etrafından ve en sonunda da bizim çevremizden geçirdiler. Aynı zamanda birkaç iyi genç kadın benim ve eşim üzerine hoş geldiniz işareti olarak dar boğazlı güzel cam vazolardan portakal çiçeği suyu serptiler. Papazın tütsüsü 'kem gözü' karavandan ve bizim topluluğumuzdan başka yere çevirmeye yarıyordu. Bu iyi niyetten dolayı oldukça minnettardım fakat 'kem gözü' su olukları kadar çok önemsemiyorum. Seyahatlerimden edindiğim deneyimlerde Kıbrıs'ın yerlileri kadar nazik ve kibar insanlarla karşılaşmadım.⁴²³

At this moment of difficulty a priest and some old women appeared with earthen vessels smoking with burning olive leaves; they immediately passed the smoke beneath the nostrils of the oxen, then around the van, and lastly ourselves. At the same time some good young women threw orange-flower water over my wife and myself from pretty glass vases with narrow necks as a sign of welcome. The incense of the priests was supposed to avert the 'evil-eye' from the gipsy van and our party. I felt much obliged for the good intention, but I did not mind the 'evil eye' so much as the water-spouts. In my experience of travelling I never met with such kind and courteous people as the inhabitants of Cyprus.

Baker'ın belirttiği üzere ada halkı yabancıları gayet misafirperver tavırlarla karşılarlar. Burada seyyah Doğuda yaygın olan bazı batıl inançlardan da bir örnek vererek, kendisine yabancı olan tütsü ve ayini anlatır. Böylece insanların iyi niyeti ve nazik tavırları vurgulanmış olur. Cobb, nazara olan inancı dile getirirken en yaygın olumsuz imgelerden birisi olan "Müslümanlar-Türkler cahildir" düşüncesini vurgulama fırsatını kaçırmaz. Müslümanların bu inançları da Batılı seyyahlar arasında sıkça söz edilen bir durumdur. Cobb insanların *kem göze* olan inanışlarını ve bu inanışların altında yatan kadercilik anlayışına şöyle bir örnek verir:

Müslümanlar kuşkusuz batıl inançları fazla olan insanlardır. Günlük yaşamları, kökenlerini cehaletten ve korkudan alan binlerce inanış ve alışkanlıkla çevrelenmiştir. Aralarındaki en etkili batıl inanç 'Kem Göz'e olan inanıştır: herhangi bir talihsizlik olursa, bunun nedenini talihsizliği yaşayan birinin 'kem gözle' bakmış olması olarak görülürler.⁴²⁴

Ada insanlarından bahsederken, seyyahların birçoğu adanın tarihiyle ilgili detaylı bilgilere yer verirler. Özellikle Türklerin adaya gelişi ve ardından adayı İngilizlere bırakmasıyla ilgili tarihi bilgiler seyahatnamelerin genelinde mevcuttur. Bu

⁴²³ Baker, *a.g.e.*, s. 40

⁴²⁴ Cobb, *a.g.e.*, s. 202

tarihi bilgilerdeki ortak görüş, Türk hâkimiyetinin eski görkemli günlerine veda eden adayı gerilemeye sürüklemiş olmasıdır. Gezinler, üç yüz yıl Türkler tarafından yönetilen ve Morris'in değerlendirmesiyle; "Türklerin diğer sahip oldukları şeyler gibi ada da şu anda çürümektedir."⁴²⁵ "like every other possession of the Turk it is now in decay" Ancak ada İngilizlerin idaresine geçtiğinden beri yeniden güzel günlerin geldiği vurgulanır. Türklerle ilgili bu oryantalist bakış açısı seyyahların olayları birbirine benzer şekilde anlatmasıyla sonuçlanmıştır. Örneğin Haggard, Türklerin Mustafa Paşa komutasında "barbar Osmanlıya meydan okuyan son kale olan Mağusa'yı kuşatmaya başladığı ve bölgenin Venedik birlikleri tarafından savunulması"⁴²⁶ "Mustafa Pasha started to besiege Famagosta, the last strong hold which still defied the barbarous Osmanli. The place was defended by Venetian troops" ile ilgili şöyle bir açıklama yapar:

Türkler geldi ve fethetti o andan beri Mağusa'nın ihtişamlı günleri geride kaldı ben bunu az sonra açıklayacağım. Başlangıçta kapıların içerisinde hiçbir Hristiyan'ın yaşamasına izin verilmedi. Fethedilen toprakların temsilcisi olarak yüksek rütbeli ziyaretçiler bile orada herhangi bir araçla gezmemeli ancak sade bir şekilde yürümelidirler. 'Türkün ayak bastığı yerde ot bitmez' özdeyişini tersine çevirerek, boş duvarların ortasında otlar büyüyor. Aslında binlerce insanın oturduğu yerde arpa ekili ve Hristiyan kiliselerinin bazıları Müslümanların rahatı için hamama dönüştürülmüştü geri kalanı ise harabelerin içinde çürüyordu.⁴²⁷

The Turk came and conquered, how I will describe presently, and from that hour the glory of Famagusta departed. To begin with, no Christian was allowed to live within the gates. Even the visitor of distinction must not ride or drive there, but walk humbly as became a representative of a conquered faith. 'Where the Turk sets his foot, there the grass will not grow' but here the saying is reversed, the grass grows everywhere amid the empty walls. Indeed barley is sown where men dwelt in thousands, and the Christian churches, some of them, were turned into baths for the comfort of the Mussulman, while the rest rotted into ruin.

Haggard, yukarıdaki alıntı ile tipik Türk ve Müslüman düşmanı "eğitimli Batılı aydını" maskesini takmaktadır. Sadece "Türkün ayak bastığı yerde ot bitmez" atasözünü yinelemekle kalmayıp akabinde alay etmekten geri durmamaktadır. Bu atasözünü temel alarak "[bu özdeyişi] tersine çevirerek, boş duvarların ortasında otlar büyüyor" demek suretiyle hem Türklerin ne kadar uğursuz olduğunu belirtiyor hem de her taraf otlarla kaplanmış demek suretiyle de "tembel Doğulu/Türk/Müslüman stereotipini" bir kez daha vurgulamış oluyor. Kiliselerin hamama bazen de ahıra dönüştürüldüğünü

⁴²⁵ Morris, *a.g.e.*, s. 623

⁴²⁶ Cesnola, *a.g.e.*, s. 38

⁴²⁷ Haggard, *a.g.e.*, s. 154

söylemekle de o sıralar bilhassa Amerikalılar arasında çok yaygın olan misyonerlik faaliyetlerine el altından destek vermektedir. Seyyahın, bizzat şahit olmadığı fakat kulaktan dolma ya da yine oryantalist önyargı taşıyan Avrupalılar tarafından yazılmış olan tarih kitaplarından okuyarak aktırdığı bu bilgilerin gerçeği ne derece yansıttığı akıllarda soru işaretleri yaratmaktadır. Keza Lady Montagu kendisi gibi Batılı olan meslektaşlarını şu sözlerle eleştirmektedir: “Hiç şüphe yok ki Türklerin dini ve ahlakı hakkındaki malûmatımız pek eksiktir; çünkü memleketlerine, ya kendi işlerinden başka bir şeyle meşgul olmayan tacirler veyahut doğru ve tam malûmat alamayacak derecede az oturan seyyahlardan başka kimse gelmez.”⁴²⁸ Bu şartlar altında çıktıkları seyahatlerde seyyahların objektif olarak olayları anlatması nadirdir. Bunun sonucunda da Doğu hakkında yazılmış birçok eser bünyesinde gerçeklikten çok kurguyu barındırmaktadır.

Türklerin adaya gelmesini işgal olarak değerlendiren seyyahların çoğu Mağusa bölgesi ele geçirilirken çok sayıda vatandaşın katledildiği ya da tutsak alındığı bilgilerini verirler. Ayrıca Türk yönetimindeki Kıbrıs’ın, oldukça bakımsız olmasına da dikkat çekerler. Böylelikle birçok ülkenin ele geçirmek istediği Kıbrıs’ın Türk idaresi altında tarihinin en kötü günlerini yaşadığı kurgusu yaratılır. Bu kötü gidişata ancak *üzerinde güneş batmayan* ülkenin evlatlarının dur diyebileceği fikri seyyahlar tarafından halka aşılana çalışılmaktadır. Haggard’a göre Mağusa’nın ele geçirilmesiyle tamamen Türk denetimine giren “Kıbrıs, onu üç yüz yıl boyunca olabildiğince kötü yöneten Türk hâkimiyetine girdi. Şimdi bir kez daha İngiltere’nin eline geçti. Bu güzel ve bereketli ada, kendisinin ve imparatorluğun menfaatleri için belki de uzun süre bu [tahakküme] tahammül etti.”⁴²⁹ “*Thus Famagusta and with it all Cyprus fell into the power of the Turk, who for three centuries ruled it as ill as only he can do. Now once more it has passed into the hands of England. Long may this fair and fruitful island abide there, to its own benefit and that of the empire?*” Seyyahın bu sözleri Avrupa tarafından oluşturulan kötü *Türk imajının* bir örneğidir. Bu imajla ilgili Özlem Kumrular şöyle der: “Türkün kötü imgesinin yaratıcısı da Avrupa’dır. Şüphesiz, Avrupa dünyada Türk imgesinin oluşup kemikleşmesinde büyük rol oynamış ve bu imgeyi kendi politikaları çerçevesinde bir propaganda unsuru olarak kullanmayı ihmal

⁴²⁸ Montagu, *a.g.e.*, s. 26

⁴²⁹ Haggard, *a.g.e.*, s. 163

etmemiştir.”⁴³⁰ Böylelikle hiçbir Türkü ya da Doğuluyu görmese bile Batı dünyasında yaşayan insanlara kötü Türk imajı çizilmiştir. Bilhassa; “genellemeyi çok seven gezginler, özellikle karakter konusunda fazla ayrıntıya inmeden milletlerin belli başlı özelliklerini saptamaya özen göstermişlerdir. Bu biçimde bir Türkün ya da bir Yunanlının karakteri, tüm Yunanlıların ve tüm Türklerin karakteri olmuştur.”⁴³¹

Türklerin adaya gelmesinin ardından zamanla ada genelinde köyler ırklara göre ayrılmış olsa da uluslar gelenek görenek, dil ve bunun gibi birçok açıdan birbirlerinden etkilenmişlerdir. Örneğin:

Agios Andronikos, Elisis, Korovia ve Galinoporni'nin merkezi köylerinde yaşayan Müslümanlar, Türklerin tipik özelliklerinden çok azını gösterir: Rumca konuşurlar ve Türkçeden neredeyse habersizdirler; kadınlar nadiren örtünürler fakat aksine sadece bir erkek eşliğindeyken Batılı bir yabancıyla konuşur ya da ona bakarlar. Hâlbuki konuşmaları başka bir yerdeki Müslümanı belirleyen çekingenlik ve suskunluğun çok azını gösterir. Hem Türk hem de Rumların gayretli olmaları, toprak ziraatindeki çalışkanlıkları, güneşin elverdiği temmuz ayında az miktarda suyla toprağı özenle işlemeleri, evlerinin inşasındaki kalite, kıyafetlerinin göreceli temizliği bu sebeplerle izah edilebilir.⁴³²

The Mussulmans who inhabit the central villages of Agios Andronikos, Elisis, Korovia, and Galinoporni present few of the ordinary characteristics of the Turk: they speak Greek and are almost ignorant of Turkish; the women rarely veil themselves, but, on the contrary, stare at and speak to the western stranger in the presence of the men; while the latter show little of the reticence and reserve which mark the Moslem elsewhere. The industrious habits of both Turk and Greek, their assiduous tillage of the soil, and careful husbanding of what small portion of water the sun allows to them in July, the good construction of their houses, and the comparative cleanliness of their habits, may be ascribed as much to these causes

1888 yılında yaptığı Kıbrıs seyahatinde Haggard'a benzer oryantalist ifadeler kullanmaktan kaçınmayan Hogarth; yukarıdaki sözlerle insanların Müslüman olsalar bile Türklükten ne kadar uzaklaşırsa o kadar medenileşeceği şeklinde düz bir mantık yürütmektedir çünkü “Müslüman dini, Batılıların anladıkları anlamda gelişmeye uygun bir din değildir.”⁴³³ Sözlerdeki derin anlam çözümlendiğinde; Müslümanlar/Türkler Hristiyanlara yaklaştıkça insani değerler açısından yücelmektedirler. Çünkü Müslümanlık onlara göre gelişmeye uygun bir inanç değildir. Bütün bu ifadelerin altında yatan hakikat, İngiltere'nin ada işgalini haklı ve adil gösterme çabasıdır.

⁴³⁰ Özlem Kumrular, “Sunuş Bölümü”, *Dünyada Türk İmgesi*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005, s. 7

⁴³¹ İldem, *a.g.e.*, s. 112

⁴³² Hogarth, *a.g.e.*, s. 54-55

⁴³³ İldem, *a.g.e.*, s. 103

Türklerde adet olduğu üzere; fetihten sonra bazı ibadethaneler camilere dönüştürülmüş ve bazılarıysa Türk ailelerin kullanımına bırakılmıştır. Türkler ele geçirdikleri bölgelerde yaşayan halkın dil ve dinlerindeki özgürlüklerine hiçbir zaman kısıtlama getirmemiştir. Türkler, kendilerinden olmayana bile adil davranmışlar, her konuda onları özgür bırakmışlardır. Türklerin idaresine giren bir toplumda, “Bir piskopos hiçbir zaman piskoposluk görevinden alınmaz, ne hiçbir Hristiyan inancını terk etmeye zorlanır; ne hiçbir keşiş kendi işinden, ne her hangi bir ziyaretçi hac görevinden alıkonur ve ne de her hangi bir imanlı hüccresinden çıkarılır. Bunun yanında onların tapınakları yıkılmaz, camiye çevrilmez, kim bu aşırılığı yaparsa Tanrı ile olan birlikteliği bozulur, kendi habercisine (peygamber) ve İlahi Miras’a (Kutsal Kitap) karşı çıkmış olur.”⁴³⁴ Kıbrıs’ta da aynı tavır sergilenmiş, Rumlara ve diğer Hristiyanlara dil ve din özgürlüğü sağlanmış ve birçok bölgede “tek bir Rum vatandaşı bile isteği dışında adayı terk etmek zorunda”⁴³⁵ bırakılmamıştır. Hogarth bu durumla ilgili gözlemlerini şöyle anlatır:

Türkler tarafından tamamen serbest bırakılmış olan Karpaz, bu bölgede bulunan çok fazla kilise kalıntısıyla ve Galinoporni ve Korovia gibi fethedilen yerlerin zorunlu değişiminin zerresi Rumca konuşan Müslüman köylerde gerçekleştirilmemek suretiyle; bu tezin aksi ispatlanmıştır. Fakat karma köylere nadiren rastlanır ve Hristiyan topluluğunun sahip olduklarını muhafaza ettiği ve adanın diğer bölgelerinde ümitsizlikten dolayı ortaya çıkan nüfus seyrekleşmesinden daha az etkilendiği görülmektedir. Şu anda İngiliz yönetiminde olduğu gibi Türk yönetimi altındayken de Mağusa’nın yargılama yetkisi alanına giren [Karpaz,] şu anda adanın uzaklarındaki diğer bölgelerinden kesinlikle daha iyi gelişmiştir.⁴³⁶

That the Carpass was entirely unmolested by the Turks is disproved by the existence of so many ruined churches in its area, and of Greek-speaking Mahometan villages like Galinoporni and Korovia, sure traces of a forced conversion of the conquered. But mixed villages are rare, and the Christian community seems to have held its own and to have slipped less into the slough than elsewhere in Cyprus. Under the Turkish, as now under the English, rule it remained under the jurisdiction of Famagusta, and it is certainly better developed at present than any other remote district of the island.

Türk hâkimiyeti ve sonraki dönemde adada iki dininin de ruhani liderleri önemli kararlarda söz sahibi olmuşlardır. Genel vali ve kaymakamların yanında onların da görüşlerine büyük önem verilmiştir. Cesnola’nın tanımıyla, “büyük meclis, başkentte ikamet eden adanın hem Hristiyan hem de Müslüman ileri gelen ruhani liderlerinden oluşmuştur; bu kişilerin önde gelenleri, Kıbrıs’ın Türk Başyargıcı (Molla) ve Rum

⁴³⁴ Mandel, a.g.e., s. 66

⁴³⁵ Cesnola, a.g.e., s. 169

⁴³⁶ Hogarth, a.g.e., s. 59

Başpiskoposudur.⁴³⁷ *"The great Council, as it was styled, was composed of the highest dignitaries of the island, both Christian and Mussulman, residing in the capital ; prominent among them being the Turkish Chief Justice (Mollah), and the Greek Archbishop of Cyprus."* Din adamlarının gerek devlet işlerinde gerekse halkın üzerinde bıraktığı etki oldukça fazladır. Adada bulunduğu sürece kazılar yapan Cesnola kazılarında çalıştırmak üzere köylüleri kiralamaktadır. Önceleri bir bölgede cami hocasının yaptığı konuşmayla Müslüman köylüleri Hristiyan Cesnola için çalışmaktan alıkoysa da, sonrasında seyyah bu durumu çözer ve camiye de restore ederek hocayla arasındaki buzları eritir. Cesnola köyde hoca ile yaşadığı sorunu şu örnekle anlatır:

Osmanlı hükümeti onlardan daha fazla gelir alamayacaktı. Hoca camisinde din kardeşlerine benim için çalışan hiçbir Müslümanın öteki dünyada her daim güzel olan hurilerle ödüllendirilmeyeceğini söyledi. En azından bu beni sıkıntıya sokmadı ve Müslümanları kazılardan sadece kısa bir süreliğine uzak tutmada etkili oldu. Genel vali Said Paşa'nın benimle ilgili hiçbir soruna bulaşmayı arzu etmediğini söyleyerek, Dali kadısını kazılarıma karışmaması konusunda sertçe tembih ettiğini biliyordum.⁴³⁸

Ottoman Government would get no more revenue from them. The Hodja in his mosque said to his brethren that no Mussulman who should work for me would be rewarded in the other world with the ever beautiful houris. But this did not trouble me in the least, and had only the effect of keeping the Mussulmans from the diggings for a short time. I knew that the Governor General, Said Pasha, had strongly recommended the Cadi of Dali not to interfere with my excavations, saying, he did not care to be involved in any difficulty with me.

Kıbrıslılar seyyahların her fırsatta sıklıkla vurguladıkları gibi; birçok konuda oldukları gibi dini ibadetler noktasında da biraz tembeldirler. Bütün yollara uzak ve dış dünyada olup bitenden habersiz olarak tanımladığı bir köyde Baker, karşılaştığı rahibin yakınmalarını dinler ve onu şöyle tanımlar:

Manastırı onun dünyasıydı ve kiliseye varmadan perişan barakalarda oturan bölgenin fakir sakinleri onun tebaasıydı. Manastırın çanı olması gereken zamanda çalmasına ve çınlamasına rağmen, insanlar gelinlikle hayvanlarına bakmakla meşgul olduklarından dolayı, hiç kimsenin dini törenlere katılmadığı konusunda beni bilgilendirdi.⁴³⁹

His monastery was his world, and the poor inhabitants who occupied the few miserable huts within sight of his church were his vassals. Although the bell of the monastery tolled and tinkled at the required hours, he informed me that nobody ever attended the service, as the people were always engaged in looking after their animals.

⁴³⁷ Cesnola, *a.g.e.*, s. 146

⁴³⁸ Cesnola, *a.g.e.*, s. 79

⁴³⁹ Baker, *a.g.e.*, s. 135

Bu köyde haberleri ara sıra gelen gazetelerden alırlar ancak papaz dâhil birçok kişi gazetelerde yazan olayların hiçbirisine tanık olmamıştır. Papaz bu bölgede sadece halkın dini törenlere katılmamasından değil ayrıca Türk yönetimi esnasında bölgede düşünülmeyen kesilen ağaçlar hakkında da bilgiler vermektedir. Köy uzakta olduğu için hiçbir güvenlik gücü buradaki ağaçların kesilmesine müdahale etmez. Ağaçların hızla kesilmesinin nedeni olarak da ağırlığı üzerinden satılan kerestenin yaşken daha ağır olmasını gösterir. Daha fazla para için komşu kıyılardan da gelerek ağaçları kestiklerini belirtir. İngilizler adanın idaresini ele aldıklarında bu duruma müdahale etmişler ve bunu engellemişlerdir.

Seyyahlar adada karşılaştıkları her hadiseye objektif değil, oryantalist gözlerle baktıkları için, karşılıklarına çıkan kendi kültürlerine yabancı her şeyi ya ilgi çekici ya da anlamsız bulmuşlardır. Haggard, sadece kadınların yanı sıra dini bir simge olan peçenin ve türbanın gizemi ve önemiyle ilgili görüşlerini ve merakını dile getirdiği satırlarında kısmen bazı Türk adetlerini de eleştirel bir tavırla anlatır. Haggard kadınların kullandıkları örtünün aslında erkeklerden korunmalarına yarayan bir madde olduğunu ima ederken türbanın (sarığın) başka bir kullanım alanı olan mezar taşlarını da şöyle tanımlar:

Bir ibadethaneye; en nihayetinde hava koşullarına karşı bir koruma olarak tasarlanan örtü olmaksızın girmenin, altına niçin leke sürdüğünü kavramak zor. Ya da kadınlar açısından Doğu'daki bu alışkanlığın asıl kaynağı, erkeklerin yasak ve uygunsuz hayranlığına karşı bir koruma anlamına mı gelmekteydi? Başka bir deyişle başörtüsü ile peçe ya da yaşmak mı ima ediliyordu?

Bu konu tamamıyla gizemlidir. Örneğin, Türklerin türbana neden bu kadar derin saygıları var? Gezgin –bana böyle bilgi verildi diyerek-sıkça türbanı sembolize etme niyetinde olan Osmanlı mezar taşlarında koni şeklindeki sütunları fark etmiş olmalı. Durumun gerçekten böyle olup olmadığını bilmiyorum fakat Kıbrıs'taki asırlık antik binalarda; hala ölümlerin gerçek türbanlarıyla süslenmiş baş kısmındaki mezar taşlarında, isimleri çoktan unutulmuş Müslüman evliyaların kalıntılarını örten mezarlar gördüm.⁴⁴⁰

It is difficult to comprehend why a woman dishonours her head by appearing in a place of worship without a covering, which, after all, is only designed as a protection against the weather. Or was the true origin of the habit in the East, in the case of woman, meant to be a protection against the unauthorised and inappropriate admiration of men? In other words, was the headpiece alluded to a veil or yashmak?

The whole matter is mysterious. For instance, why have Turks so deep a veneration for the turban? The traveller will often have noticed at the head of Ottoman graves a conical-shaped pillar, which, I am informed, is intended to symbolise the turban. I

⁴⁴⁰Haggard, a.g.e., s. 249

do not know if this is really the case, but I have seen in Cyprus tombs in ancient buildings that must themselves be centuries old, covering the remains of Moslem saints whose very names are forgotten, whereof the head pillar is still adorned with the actual turban of the departed.

Örtü, peçe, türban ya da sarık Batılılar için ilginç nesnelere olsa da Doğu dünyasının hayatının bir parçasıdır. Haggard'ın bu sözlerindeki yanlışlığı ise Türklerin türbana duydukları saygıdan değil, ölülerine duydukları saygıdan ileri gelmektedir. Türklerde mezarlıkların son derece önemli ve temiz tutulan yerler olmasını birçok seyyah hayranlıkla dile getirir. Lady Montagu şu örneği verir: "Türklerde âbide makamında olan, bir taşta bile dokunmak âdet değil. Bunların içinde gayet pahalı, pek güzel mermerden yapılanları da var. Alelûmum bir insan için yüksek bir taş dikiyorlar, ucuna da bir sarık yapıyor. Sarıkların biçimleri bir adamın mevkiini ve san'atını gösteriyor."⁴⁴¹

Adada din adamları kadar üst düzey birçok yetkilinin de her iki ırk ve dine mensup vatandaşlara aynı derecede adil davranmaları seyyahların dikkatini çeker. Adanın Türkler tarafından yönetildiği dönemde kilisenin özgürlüklerinin kısıtlanmaması ve vergilerden de muaf tutulmalarını Baker şöyle temellendirir:

Tüm tabakalara kimseden korkmadan ve kimseye boyun eğmeden yargıçlık yapmak için cesur kararlılığı Türk yönetimi tarafından daima saygın bir itibar gören ve aslında vergilendirmeye yükümlü olmasına rağmen, bu hakkın hiçbir zaman mecburi tutulmadığı Ortodoks Kilisesi, üzerine addedilen ayrıcalıkları ihlal etti. Bu durum, halk inancında Müslüman hoşgörüsüzlüğü ve bağınazlığına tuhaf bir çelişkidir; Ortodoks Kilisesi sadece Türk yönetimindeki bu muhteşem özgürlüğün zevkini çıkarmakla kalmaz, aynı zamanda piskoposlar cemaatlerinden zorunlu vergi toplamada yetki bölgesi içerisindeki seyahatleri esnasında onlara refakat eden Türk zaptiyelerinin varlığıyla desteklenirler.⁴⁴²

The unflinching determination to administer the laws without fear or favour to all classes had infringed upon the assumed immunities of the Greek Church, which had always received deferential consideration from the Turkish government, and although actually liable to taxation, the right had never been enforced. This is a curious contradiction to the vulgar belief in Mussulman intolerance and bigotry; the Greek Church not only enjoyed a perfect freedom under the Turks, but the bishops were assisted in obtaining a forced tribute from their flock by the presence of Turkish zaptiehs (police), who accompanied them during their journeys through the diocese.

Batılı seyyahlar sadece olumsuz imge ve stereotiplerle doldurmazlar sayfalarını. Nadiren de olsa hakikati ifade etmekten kaçınmazlar. Bu bir açıdan edebi eserlerdeki

⁴⁴¹ Montagu, *a.g.e.*, s. 81

⁴⁴² Baker, *a.g.e.*, s. 412

iyi-kötü, güzel-çirkin, olumlu-olumsuz vb. olguların dengeli bir şekilde yansıtılması zorunluluğundan kaynaklanır. Baştan sona kadar olumsuz, kötü, çirkin vb. sıfatlarla tasvir edilmiş eserler edebi olmaktan uzaklaşıp triviale doğru yaklaşırlar. Baker, yukarıdaki alıntıda halk arasındaki yaygın “Müslüman hoşgörüsüzlüğü ve bağnazlığının” aksine Türklerin hâkimiyeti altındaki tebaaya ne derece hoşgörülü ve adil davrandığını son derece çarpıcı bir şekilde göstermektedir. Bu durum, daha önce açıkladığımız bkz. sayfa 44 *Osmanlı Barışı*’nın ne denli gerçekçi olduğunu teyit etmektedir. Buna göre; “Türk, doğası bakımından iyidir ve çok kez saflığa varacak kadar temiz yüreklidir. Türkler kurnazlık ve düzenbazlıktan yana genellikle yetenekli değildirler; bu yüzden de kurnaz ve sahtekâr olarak tanıdıkları Hristiyanlara karşı daima güvensizlik beslerler.”⁴⁴³

Seyyahlar; Kıbrıs’ta buldukları dönemde iki farklı soydan gelen insanları yöneten yetkililerin, ne denli adil olduklarına ve kendi din ve ırklarından olan kişileri kayırmamalarına büyük önem vermişlerdir. Adadaki adaletli ortam ve adalete riayet eden yetkililer hakkında seyyah Cesnola, genel vali örneğinden hareketle şunları söyler:

Genel vali, az rastlanan asil bir karakter ve ister Hristiyan ister Müslüman olsun onların itibarlarına sahip çıkan prensiplere doğuştan sahip Aziz Paşa gibi nazik yapılı bir insandan beklendiği şekilde ricamı kabul etmekte hiç vakit kaybetmedi. Kıbrıs’ta yöneticilik yaptığı dönemde doğuştan sahip olduğu adalet sevgisi, hem Rumlar hem Türkler hem de konsey heyeti arasında onu popüler hale getirmişti.⁴⁴⁴

That the Governor-General had lost no time in acceding to my request was only what was to be expected from a man of so kindly a nature as Aziz Pasha, who also is endowed with a rare nobility of character and principle which claims esteem, whether found in Christian or Moslem. His natural love of justice rendered him popular both with Turks and Greeks, and a favourite with the Consular corps during his administration of Cyprus.

Ada Türklerin elinden çıkıp İngiliz hâkimiyeti altına girdikten sonra seyyahlar, adada önemli ve olumlu gelişmeler olduğuna dikkat çekerler. Birçok seyyahın ortak kanaatine göre; İngilizler adaya gelene kadar burada yaşayan “insanlar kuralmış gibi acınacak şekilde fakirlerdi ve özellikle şimdiki İngiliz işgaliyle bağlantılı olan belirsizlik süresince bir takım denemelerin tehlikesi altına girmeye maddi güçleri yetersizdi.”⁴⁴⁵

“The people as a rule are miserably poor, and cannot afford to run the risks of

⁴⁴³ Giambattista Casti, “Türkler Hakkında”, Çev. Süheyla Öncel, *Gezi Notları Seçkisi*, Hazırlayan Gürsel Aytaç, Gündoğan Yayınları, Ankara 1994, s. 224

⁴⁴⁴ Cesnola, *a.g.e.*, s. 186-187

⁴⁴⁵ Baker, *a.g.e.*, s. 343

experiments, especially during the present uncertainty connected with the British occupation.” Bu ifadede de açıkça görüldüğü gibi seyyahlar İngilizlerin Kıbrıs’a gelmesiyle beraber adeta adada her şeyin değiştiğini ve güzelleştiğini vurgularken, her fırsatta Türk yönetimini yermeyi de ihmal etmezler. Asıl amacı ırkları birleştirmek değil, adanın kaynaklarına el koymak ve adayı askeri bir üs haline getirmek olan İngiliz idaresinin ada halkına dostluk ve barışı getirdiğini iddia eden seyyahlardan Baker bu durumla ilgili şunları söyler:

En ayrıcalıklı bireylerin böyle genel bilgileri birleştirmesi nadirdir; birbirine muhalif ırklar olan Türkler ve Rumlar, tüm düşmanlıkların unutulması gerektiği İngiliz hâkimiyeti altında bir aslan ve kuzu gibi hallerinden memnun bir halde yatarlardı. Müslümanların dinleri bozulmamış kalacak ve Ortodoks kilisesi eski özgürlüğüne devam edecekti; böylece İngiliz bayrağı rengi solmuş ay yıldızla yer değiştirdiğinde, özgürlük ve eşitlik güvenceye alınmalıydı. Ülkenin kaynakları uzun uykularından uyandırılmalı ve dünya Kıbrıs’ın Türk hâkimiyetinden İngilizlere transfer olmasındaki olağanüstü değişikliğe tanık olmalıydı.⁴⁴⁶

It is rare that the most favoured individual combines such general knowledge; Turks and Greeks, antagonistic races, were to lie down contented like the lion and the lamb under the blessing of a British rule: all animosities were to be forgotten. The religion of Mussulmans would remain inviolate, and the Greek Church would hold its former independence: freedom and equality were to be assured when the English flag replaced the Crescent and Star upon the red ensign beneath which Cyprus had withered as before a flame; the resources of the country were to awaken as from a long sleep, and the world should witness the marvellous change between Cyprus when under Turks, and when transferred to Englishmen.

Bu açıklama da net olarak görüldüğü üzere “aslan ve kuzu” olarak nitelenen ada halkının İngiliz yönetiminden hayli memnun oldukları belirtilmiştir. Adada yaşayan her iki ırka dini özgürlüklerinin verilmesiyle tüm sorunun halledileceğini düşünen İngilizlerin asıl amacının adaya huzur ve güven sağlamak olmadığı herkes tarafından bilinen bir gerçektir. İngilizlerin Kıbrıs’a yerleşmelerindeki amaç diğer sömürgelerinde olduğundan farklı değildir. Amaç temel olarak dünya çapında değerli ticari yollarda önemli bir durağa ve adanın kaynaklarına sahip olmaktan öteye gitmemektedir. Seyyahların deyimiyle, İngilizlerin adaya gelmesiyle “en sonunda birkaç beyefendi bir posta vapuruyla oraya ulaşana ve adanın tarihinde ikinci kez İngiliz bayrağı dalgalanana kadar Kıbrıs, üç yüz yıl boyunca Türklerin korkunç idaresiyle sızlandı ve soldu.”⁴⁴⁷ *“For three centuries Cyprus groaned and withered under the dreadful rule of the Turk, till at last a few gentlemen arrived in a mail-steamer and for the second time*

⁴⁴⁶ Baker, *a.g.e.*, s. 399

⁴⁴⁷ Haggard, *a.g.e.*, s. 69

in the history of the island ran up the flag of Britain." Gezinler, Türk himayesinde bakımsız ve pis olan adanın İngilizlerle birlikte değiştiğine ve geliştiğine vurgular yaparlar. Adada her şey sanki İngilizlerin emeği ve çabasıyla ortaya çıkmış gibi yazan seyyahlar bu durumla ilgili örnekler de verirler; örneğin Haggard şöyle der:

Önceki efendi olan Türkler, asla yol yapmamış gibi görünüyorlar; sadece var olanları yok etmişler. Şimdi bu konudaki meseleler çok daha gelişmiş. İngiliz Hükümeti komutasına bırakılan Türklere barış için ödedikleri paranın her meteliğinin sömürgesinin ihracından sonra acınacak halde olan hesapların dışında, merkezi kentler arasına yavaş yavaş dağ yatakları üzerine yapılan köprülerle mükemmel yollar inşa etmişti. Ancak şimdiye kadar kırsal alanlarda yol konusunda çaba gösterilen hiçbir şey yoktur.⁴⁴⁸

The Turks, its former masters, never seem to make a road; they only destroy any that may exist. Now in this respect matters are much improved. The English Government, out of the pitiful sums left at its command after the extraction from the colony of every possible farthing towards the payment of the Turkish tribute, has by slow degrees constructed excellent roads between all the principal towns, with bridges over the beds of the mountain torrents. But as yet in the country districts nothing of the sort has been attempted.

Kıbrıs İngiliz yönetimine geçtiği yıllarda, Baker İngiltere’de paranın değer kaybetmesiyle ilgili bir takım sorunlar olduğuna fakat yine de Kıbrıs’ın kaynaklarının İngiltere’nin sermayesiyle birleşmesi gerektiğine inandığını vurgular. Adanın tek sorununu ve bu sorunun İngiltere’nin gelmesiyle ortadan kalkacağını şöyle açıklar: “Kıbrıs’ta çok fazla akıllı insan vardır; insanlar yabani değildir ancak tek bir kusurları varsa o da Türk yönetiminden miras kalan doğal yoksulluktur ve biz İngilizler onları zenginleştirecek ve adanın antik saygınlığını eski haline getirecek güce sahibiz.”⁴⁴⁹ *“There is plenty of intelligence in Cyprus; the people are not savages, but their fault is poverty, the natural inheritance of Turkish rule; and we, the English, have the power to make them rich, and to restore the ancient importance of the island.”* İnsanların fakir kalmasının tek nedenini Türk yönetimine bağlayan seyyah, sözlerine adadaki yönetim değişikliğinin insanlar üzerinde çok etkisi olmadığına aksine adada artan bir “kuralsızlık” olduğuna dikkat çeker. Yazar, İngiliz yöneticilerini de halk arasında yayılan bu “uyuşukluk hali” (stupor) karşısında bir şeyler yapılmasına dair uyarır. Baker’a göre; “yüzyıllardır haksızlığa uğramış Kıbrıslı, kıvılcımı uyandırmayacak ıslak bir kav gibiydi. O, tüm asil özlemlerine aralıksız baskı ve adaletsizliğin şekil verdiği umutsuz bir nesil anlamına gelen ‘kolay yönetilen’ diye

⁴⁴⁸ Haggard, *a.g.e.*, s. 66

⁴⁴⁹ Baker, *a.g.e.*, s. 359

bilinendir.”⁴⁵⁰ “*The Cypriote, down-trodden for centuries, is like sodden tinder that will not awaken to the spark: he is what is called ‘easily governed;’ which means an abject race, in which all noble aspirations have been stamped out by years of unremitting oppression and injustice*”

Türk idaresi altındaki Kıbrıs’ın eski adetlerinin bazılarının adada hala devam ettiğini fark eden Haggard, Kıbrıslı bir bayan ahabından en son katılmış olduğu düğünün hikâyesini dinler. Seyyah, on bir yaşında küçük bir kızın yaşça kendinden oldukça büyük ve halk tarafından “geri zekâlı” olarak adlandırılan bir adamla evlendirilmesi ve düğün esnasında, gelini ve aksesuarlarını davetlilerin rahatça görebilmeleri için havaya kaldırılmasını hayretle dinlediğini yazar. Gezgin hikâyenin garipliğinden çok “böyle bir günahın İngiliz bayrağının gölgesinde hala olabilmesine”⁴⁵¹ şaşmaktadır. “*It seems strange that such iniquities, upon which I forbear to comment further, can still happen under the shadow of the British flag.*” Bu örnekten anlaşılacağı gibi seyyah Doğu toplumlarında gerçekleştirilen erken evliliklere bir gönderme yapmaktadır. Kadının bir mal gibi görüldüğü fikrinden yola çıkarak onun insanlar karşısında sergilenmesini okuruyla paylaşır. Fakat bu çağdışı hareket ona göre sadece Doğu toplumuna özgüdür ve İngiliz hâkimiyeti altındayken böyle eylemlerin gerçekleşmesine duyduğu şaşkınlığı belirtirken bile seyyah, oryantalist yaklaşımını korumaktadır.

İngilizlerin adaya ayak basmalarının ardından güvenlik güçlerinde ve birçok devlet dairesinde de değişiklikler olmuştur. İngiliz subayların emri altına giren birçok asker vardır ve Baker, “İngiliz subayların emrinde Türklerden daha iyi askerler olamaz”⁴⁵² “*There can be no better soldier than the Turk under British officers*” derken bile Türklerin yönetilmekten hoşlanan ve yönetilmesi gereken toplumlar olduğu oryantalist görüşünü temellendirmektedir. Hristiyan kesim her ne kadar bu değişikliklerden ve Türklerin gönüllü olarak güvenlik güçlerinde yer almasından tedirgin olsa da Baker, İngiliz yönetiminin Türk askerlerine ihtiyaç duyduklarından ve ihtiyaç halinde son derece güvenilir askerler olduklarına da dikkat çeker. O dönemde adanın el değiştirmesinden dolayı ada genelinde bir güvenlik açığı oluşmuştur. Baker’ın

⁴⁵⁰ Baker, *a.g.e.*, s. 359

⁴⁵¹ Haggard, *a.g.e.*, s. 173

⁴⁵² Baker, *a.g.e.*, s. 421-422

belirttiğine göre bu açıklık adada herhangi bir soruna neden olmamıştır. Seyyah, “Muhammediler ve Kıbrıslılar birlikte aynı görevlerde toplanmışlardır ve polis denetimi yokluğunda sistemli tavırları İngiltere’deki kalabalıklarla güçlü bir tezat oluşturur”⁴⁵³ *“Mohammedans and Cypriotes thronged together in the same employment, and the orderly behaviour in the absence of police supervision formed a strong contrast to the crowds in England”* diyerek ada halkının yine birlikte güven içerisinde yaşadığını belirtir.

İki farklı soyun yaşadığı Kıbrıs’ta insanlar birlikte yaşamaya ve ortak paylaşımlarda bulunmaya alışmışlardır. Gelenekleri, görenekleri, dilleri gibi birçok şey birbirlerinden etkilenerek zaman zaman bir takım değişikliklere de uğramıştır. Ortak değerlere verilebilecek en güzel örneklerden birisi de ada halkının “İbrahim (Abraham), Musa (Moussa/Moses), Yusuf (Joseph) gibi hem Hristiyan hem Müslümanlar arasında yaygın isimleri oğullarına seçmeleridir.”⁴⁵⁴ *“They adopt such names for their sons as are common to both Christian and Moslem, such as Ibrahim (Abraham), Moussa (Moses), Yusuf (Joseph), etc.”* Halk, muhtemelen yabancılık çekmemek adına her iki dil ve din de benzer olan isimleri seçerler. Bu durum her zaman geçerli değildir. Elbette Müslüman ve Hristiyanları ayırt edebilecek isimler de mevcuttur. Hatta vatandaşların bazen vergi borçlarından veya herhangi bir durumdan kurtulmak için isim değiştirdikleri görülür. Örneğin vergiler ödeneceği zaman bir Hristiyan kendini Türk ismiyle tanıtır. Bu duruma Mallock şu örneği verir:

Tahsildarın yanlarına her gittiğinde tüm Hristiyanlar hemen Türk gibi davranırlar. İlk girdiği köyde, tahsildar gerçeği bildiği halde, adı sorulduğunda mal sahibi kendi adının Muhammed ilerde duran karısının ise Fatma olduğunu beyan eder yine de tahsildar, o anda o kişinin ashınsa George eşinin de Anna olduğu gerçeğini kanıtlayamaz.⁴⁵⁵

As soon as ever my collector goes to them all the Christians at once pretend to be Turks. The first cottage he enters, the owner, when asked his name, declares that he is Mohammed and his wife over there is Fatima; whilst the collector knows, though at the moment he may not be able to prove it, that this one is really George and the other is really Anna.

Ada halkı kullandığı isimlerle beraber bazı kelimelerde de ortak değişiklikler yaparak kullanmıştır. Seyyahlar ziyaretleri esnasında adada sıkça duydukları kelimeleri

⁴⁵³ Baker, a.g.e., s. 9

⁴⁵⁴ Cesnola, a.g.e., s. 185

⁴⁵⁵ Mallock, a.g.e., s. 210

İngilizceye benzeterek yazmaya çalışmışlardır. Bunlara verilebilecek bazı örnekler şöyledir:

- Caimakam-Kaymakam (Cesnola 286, 45, 56, 57)
Cadi-Kadı (Cesnola, 63)
Yusuf Aga-Yusuf Ağa (Cesnola, 448)
Pasha-Paşa (Cesnola, 38)
Osmanli-Osmanlı (Cesnola, 38)
Fez-Fes (Cesnola, 40)
Mussulmans-Müslümanlar (Cesnola, 46)
Fatima-Fatma (Cesnola, 55)
Mahomet-Muhammed (Cesnola, 55)
Mahometans-Muhammedî (Cesnola, 55)
Effendi-Efendi (Cesnola, 57)
Hadji-Hacı (Cesnola, 62, Hogarth, 8)
Hodja-Hoca (Cesnola, 79)
Houri-Huri (Cesnola, 79)
Kismet-Kısmet (Cesnola, 79)
Mehemet Kaiserly Pasha-Mehmet Kayserili Paşa (Cesnola, 172)
Vizier-Vezir (Cesnola, 172)
Hanoum-Hanım (Cesnola, 222)
Haroun al Raschid-Harun El Raşit (Hogarth, 4)
Aali Pasha-Ali Paşa (Cesnola, 173)
Zaphtiehs-Zaptiyeler (Baker, 412)
Caravanserai-Kervansaray (Mallock, 220)

Adada köyler dinlere ve ırklara göre ayrılmış olsa da gezginler Kıbrıs'ta yaşayan insanların genel özelliklerinden bahsederken onların *kibar, nazik, çekingen, medeni, zeki* (özellikle Türkler) ancak *yoksul* ve bundan dolayı da *kirli* olduklarına değinirler. Türklerin nazik tavırları ve görgülü olmaları sadece Kıbrıs hakkında yazılan seyahatnamelerde değil Doğu dünyası ile ilgili birçok seyahatnamede ortak kanıdır.

Soğuk ve mesafeli Batılılar karşısında, sıcak ve samimi insanlar olan Doğulular yer almaktadır. Bunun sonucunda da “Avrupa’da daha çok dış görünüşte ve insanların yüzüne karşı gösterilen sahte nezaket ve kibar tavır, Osmanlı’da daha içten ve samimidir.”⁴⁵⁶ Kıbrıslılar ile ilgili olarak da Baker, nazik ada sakinlerini şu sözlerle tanımlar: “Kıbrıs’ta baştanbaşa aynı iyi niyetle yapılmış bir ilgi gördük ve ikramdaki sadelik ve nezaket, insanların alışkanlıkları, kirli görünüşleri ve tuhaf tavırları ile tezat oluşturuyor.”⁴⁵⁷ *“Throughout Cyprus we have received similar well-meant attention, and the simplicity and delicacy of the offering contrasts in an anomalous manner with; the dirty habits and appearance of the people.”* Kıbrıs’ın zengin tarihini de göz önünde bulunduran seyyahlar ada halkının asil soydan geldiğine inanırlar ve adalılarının da buna inandığını belirtirler. Murad Efendi bu konuda şöyle der:

Ada yerlilerinin hepsi asil soydan geliyor, ama alçakgönüllülükleri nedeniyle bunu pek belli etmiyorlar. Yunanlıların çoğu soylarını bir tanrı, ya da hiç olmazsa bir yarı tanrıya kadar uzatabildiklerinden asaletlerinin nereden geldiği kolaylıkla anlaşılabilir. Adanın katır sürücüleri bile soylarını, hiç olmazsa bir Venedikli aileye bağlarlar; Osmanlı istilası San Marco’nun kanatlı aslanının elinden evlatlık kızı Catterina Cornaro’nun mirasını aldıktan sonra, geride kalanlar anavatanlarına yabancılaşarak ada yerlisi olmuşlardır; yani hepsi tam anlamıyla mavi kandandır.⁴⁵⁸

Ziyareti sırasında karavanıyla gezen ve böylece ada halkını yakından gözlemlene şansı olan Baker, gezileri esnasında gözlemlendiği halkla ilgili şunları söyler: “Kıbrıslılar kibardır bu yüzden hiç bir kötü yorum duymadım. Kıbrıslı oğlanlar diğer oğlanlar gibiler bundan dolayı karavanın tepesine tırmandılar ve merdivenlerden pencereleri açmaya çabaladılar.”⁴⁵⁹ *“The Cypriotes are polite, therefore I heard no rude remarks. The Cypriote boys are like all other boys, therefore they climbed to the top of the van, and endeavoured by escalade to enter the windows.”* Seyyah Baker, kibarlıklarının yanı sıra son derece uygar ve nazik bulunduğu ada halkının aynı zamanda oldukça tatminkâr olduklarına ve adanın doğal avantajlarını değerlendirmeyi bildiklerine ve susuzluğun yol açtığı kıtlığa bile şikâyet etmemelerine değinmektedir. Baker, farklı kökenlere ait ada halkının birbirleriyle iletişimini şu sözlerle belirtir: “İnsanlar son derece kibardı ve Kıbrıs’ın Türkleri ve Rumları arasındaki nezaketin en

⁴⁵⁶ Mehmet Uysal, *a.g.e.*, s. 72

⁴⁵⁷ Baker, *a.g.e.*, s. 43

⁴⁵⁸ Murad Efendi, *a.g.e.*, s. 149

⁴⁵⁹ Baker, *a.g.e.*, s. 15

yüksek derecesine karar vermek zor olacaktı.”⁴⁶⁰ “*The people were extremely civil, and it would be difficult to determine the maximum degree of courtesy between the Turks and Greeks of Cyprus.*”

İnsanların kibarlığıyla beraber seyyahlar bazen Türkleri olumlu yönleriyle bazen de olumsuz yönleriyle anlatırlar. Olumlu yönlerinden bahsederken Türklerin oldukça zeki olduklarını vurgulayan seyyahlardan Mallock, Türk ve Rumları “Türklerin davranışları birçok yönden Rumlardan üstündür”⁴⁶¹ “*The behaviour of the Turks is in many ways superior to that of the Greeks*” sözleriyle karşılaştırır. Kıbrıs’a ilk geldiği dönemlerde tanıştığı Türklerin silaha olan ilgili ve bilgilerine hayran kalan Baker, seyahatnamesine şu notu düşer: “Türkler çok zekiydi ve ateşli silahların kuyruktan dolmalarının çeşitli metotlarına tamamen aşinaydı; mekanizmayı kavradığı anda bana ait olan birçok tüfeği ve silahı test etti ve bunu hayran hayran bakan kalabalığa açıkladı.”⁴⁶² “*The Turk was very intelligent, and thoroughly conversant with the various methods of breech-loading firearms; he examined several rifles and guns belonging to me, and at once comprehended the mechanism, and explained it to the admiring crowd.*” Türkleri tembel, uyusuk ve barbar olarak niteleyen birçok Avrupalının aksine seyyahın bu sözleri onların gözlemleri tarafsızlıklarından ziyade olayları dengeleme gayretlerinden başka bir şey değildir. Olumsuz yönleriyle tanıtılan Doğu âlemine duyulan gizli hayranlığı da seyyahların satırlarında görmek mümkündür. Türkler alçakgönüllü ve dürüst insanlar olarak bilinirler ve dini ayrımlara yer vermeden tüm insanlara eşit davranırlar. Bu durum yıllarca kurulmuş olan Türk devletlerinde yaşayan farklı dine ve ırka mensup insanların beraberce ve rahat yaşamalarının da bir ispatıdır. Bazı seyyahların da belirttiği gibi Türklerin nezaketi Avrupalılar gibi göstermelik değil samimidir.

Türklerin ve Müslümanların olumsuz özelliklerine daha çok yer veren seyyahlardan Cesnola az sayıda Müslüman ve çok sayıda Hristiyan Rum’un yaşadığı bir bölge halkını değerlendirirken Müslümanlar için şöyle der: “Cinayet ve sığır hırsızlığı başlıca meslekleri olan Müslümanlar çok kötü itibar taşımaktadırlar ve alt tabakaya aittirler.”⁴⁶³ “*The latter bear a very bad reputation, and belong to the lowest class,*

⁴⁶⁰ Baker, *a.g.e.*, s. 116

⁴⁶¹ Mallock, *a.g.e.*, s. 205

⁴⁶² Baker, *a.g.e.*, s. 48

⁴⁶³ Cesnola, *a.g.e.*, s. 283

murder and cattle stealing being their chief occupation.” Hırsızlık ve cinayetleri sadece Türklerle sınırlamayan Mallock ise hem Rum hem de Türk bölgelerinde bu tip olaylar yaşandığını belirterek bunları şöyle açıklar:

Türk kentlerinde cinayetler neredeyse her zaman bir takım sıradan karanlık dönemlerde ama ani öfkelerden ve Rum cinayetler yarı sarhoşların kavgalarından kaynaklanır. Son zamanlarda bunların birkaçı şarabın su gibi aktığı, kahkahalardan kavgaların yükseldiği, saniyeler içerisinde kırmızıya bulanmış bıçakların bir görünüş bir kaybolduğu düğünlerde gerçekleşti. Kırsal alanlarda ise cinayetlerin sebepleri genellikle koyun hırsızlığı, sınırlar ve su haklarıyla alakalı tartışmalar ya da buna benzer sebeplerdir.⁴⁶⁴

In the towns the Turkish murders nearly always originate in some ordinary fit of sombre but sudden passion, and the Greek murders in some half-drunken brawl. A number of these last have taken place at weddings. Wine has flowed; quarrelling has risen out of laughter; knives have flashed, and in a second or two one knife has been red. In the country districts the cause has generally some connection with sheep-stealing, or disputes about boundaries and water rights, or matters equally simple.

Haggard’ın dikkatini çeken olumsuz özellik Türklerin bazı şeyleri sadece kadere bırakarak teslimiyetçi davranmalarıdır. Doğu toplumlarının, her şeyin Allaha geldiğine inanarak karşılaştıkları zorlukları kadere mal eden insanlardan oluştuğu düşünülmektedir. Müslüman toplumlarda sıklıkla karşılaşılan alın yazısı inancı bir bireyin kaderinin daha dünyaya gelmeden çizildiği ve hiçbir suretle değiştirilemeyeceği üzerine kurulmuştur. Bu kadercilik anlayışı Avrupa’ya göre Müslümanları tembelliğe sürüklemiştir. Bundan dolayı Müslümanlar karşılaştıkları her zorluğun bir sınav olduğuna ve kader olduğuna inanırlar ve her şeyi kabullenirler. Türklerin Batı dünyasındaki olumsuz imajının içerisinde yer alan bu kadercilik zihniyetinde tembellikleriyle beraber Avrupa’da tanınmalarında üst sıralarda yer almaktadır. Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyıldan XIX. Yüzyıla Avrupalı Seyyahlarda Türklere Karşı Nefret ve Hayranlık* başlıklı makalesinde, “bütün Avrupa’da bilinen, ‘Türklerin İngiliz ve Ruslardan çok daha kuvvetli üç düşmanı vardır: İnşallah, Allah kerim, bakalım’”⁴⁶⁵ diyerek kadercilik anlayışını ve Türklerin vurdumduymaz oluşlarını değerlendirir. Ünal, incelediği bir seyahatnameden de Türk askerlerinin günün belirli zamanlarını “güvertelerde bıyık burmaya” ayırdıkları örneğini verir. Sonuç olarak bu kadercilik zihniyetin Doğu dünyasına zarar veren bir anlayış olduğu ortaya çıkar. İnanç, ırk, iklim gibi etkenlerle şekillenen insan karakterlerini tek bir kalıba sokarak Türkleri tembel olarak adlandıran Batılı seyyahların genel izlenimlerinde ve tasvirlerinde; “Türk erkekleri, ‘Çınar gölgelerine oturur aylak aylak sigaralarını içerler’ [...] demek suretiyle Türkler

⁴⁶⁴ Mallock, *a.g.e.*, s. 233

⁴⁶⁵ Ünal, *a.g.m.*, s. 48

hakkındaki bir başka stereotip olan ‘Türkler çok sigara içerler’ yargısını pekiştirmektedir. Aynı zamanda ‘tem[b]el Türk/Doğulu’ yargısını yinelemektedir.”⁴⁶⁶

Kaygısızca vakit öldüren Türklerin doğa dostu olmalarını da beklemeyen Avrupalı seyyahlar, bu konunun da Türklerin *kader kismet* anlayışıyla bağlantılı olduğunu düşünürler. İş hayatında aşırı dürüst olmaları da Türkler için bir dezavantajdır ve “Türklerin saf dürüstlükleri iş hayatlarındaki tek dezavantajları değildir. Hareketsiz mizaçları ve dinî kadercilikleri de daha fazla kar etmelerini engellemektedir.”⁴⁶⁷ Doğaya düşünmeden zarar verebilen Türkler kasıtlı olarak da Hristiyan hemşerilerinin mallarına zarar verebilirler. Seyyah Haggard, bu durumu şöyle örneklendirir:

Kıbrıslılar, üç yüz yıldır önemli bir şekilde yayılan Kismet prensibiyle Türk kurallarına alıştırmıştır. Hristiyan bir köylüye ait olması durumunda portakal ağaçlarını tahrip etmek eğer Allah’ı memnun ediyorsa yapın gitsin der ve omuzlarını silker.⁴⁶⁸

For three centuries the Cypriote has been accustomed to Turkish rule with its great pervading principle of Kismet. If it pleases Allah to destroy the orange-trees (in the case of the Christian peasant, read God) so let it be, he says, and shrugs his shoulders.

Baker ise başka bir olumsuz davranışa değinirken gümrük işlemleri sırasında Türklerin bu işi beceremeyecek kadar cahil olduklarını anlatır. Bu cehaleti Türk idaresinden kalma yoksulluğun bir sonucu olduğuna inanan Baker, gümrük dairesinde çalışan Türkleri şöyle tasvir eder:

Her kutu kırılıp açılarak ve içindekiler toprağa saçılır. Tüm nesnelerin vergisi değeri üzerindedir ve cahil bir Türk de bilirkişidir. Bu adam keratayla limon sıkacağı arasındaki farkı bilmez; daha geçen gün tel bir yiyecek koruyucusunu ‘bir başlık’ (muhtemelen daha önce telden çit maskesi görmüştü) olarak değerlendirdi.⁴⁶⁹

Every box is broken open and the contents strewed upon the ground. The duty is ad valorem upon all articles, and an Ignorant Turk is the valuer. This man does not know the difference between a bootjack and a lemon-squeezer: only the other day he valued wire dish-covers as ‘articles of head-dress,’ (probably he had seen wire fencing-masks).

Türk kadınlarını hamamlarda ve Türk erkeklerini de kahvehanelerde vakit öldürerek geçiren bireyler olarak tanımlayan oryantalist bakış açısı, bunu iklimle de

⁴⁶⁶ Mehmet Uysal, “İki Seyahatnamede Anadolu’ya Alman Göçmenlerini Yerleştirme Düşüncesi”, s. 312

⁴⁶⁷ Cobb, *a.g.e.*, s. 53

⁴⁶⁸ Haggard, *a.g.e.*, s. 67-68

⁴⁶⁹ Baker, *a.g.e.*, s. 12

ilişkilendirmiştir. Sıcaklığın insanları tembelleştirmesi yaygın bir görüştür Schiffer bu durumu şöyle örneklendirir:

Türklerin şehvetperverliği ve tembelliğini açıklamak için elimizde tarihi değer açısından önemli, fakat doğruluğu bakımından tartışmaya neden olabilecek, 18. ve 19. yy. İngiliz seyyahlarından kalma antropolojik teoriler var. Bunlar, kısaca bir ulusun karakterini oluşturan öğelerden hareket etmektedirler: 1. İklim 2. Toplumsal kuruluşlar 3. Din.⁴⁷⁰

Schiffer, Türklerin tembelliğini ve cinselliğe olan düşkünlüğünü bu üç kategoride incelerken en önemli etkenin ise iklim olduğunun altını çizer. Tembellik 19. yüzyıldan Doğu insanının en belirgin olumsuz özelliği olarak her fırsatta dile getirilmeye başlanır. Adada Türklerle ilgili seyyah Cesnola'nın dikkatini çeken olumsuz durumsa Türklerin oldukça *bakımsız* ve *tarumar* bir halde yaşamalarıydı. Tüm bu durumun nedenini o da tıpkı diğer seyyahlar gibi Türk erkeklerinin tembelliğine dayandırıyor. Fakat Türklerin *tembel* olduğunun yineleyen seyyahların tam tersi düşüncelerini ortaya koyan gezginler, aslında onların çalışkan, kuvvetli, dayanıklı, kararlı, dürüst, sözünde duran insanlar olduklarını vurgular. Mandel, E.C. Granville-Murray'in Türklerle ilgili olumlu düşüncelerini şöyle aktarır:

Her ne kadar kadınların yarışması dışında nazik toplum olmadığı söylene de Türkler, bu güzel cinsi kendi güncel ilişkilerinin dışında tutmalarına karşın, dünyanın en görgülü-kibar halklarından birisidir. (...) Herhangi bir kimseyi aşağılamaktan-küstürmekten kaçınırlar, az ve yetkinlikle konuşurlar, karşılımdakinin de bu niteliğe sahip olduğunu düşünerek, gerçekler için öylesi bir saygı duyarlar ki kendilerinin kolaylıkla kandırılmasına izin verirler. (...) Dışardan gelenlere nazik olmayı görev olarak kabul ederler ve onlara hiçbir biçimde şaşkınlığa neden olacak ve kızdıracak sözler söylemezler. (...) Eğer özellikle talep edilmemişse düşüncelerini açıklamak için pek ender konuşurlar, buna karşılık sorgulamalarda açık ve samimim olarak yanıt verirler.⁴⁷¹

Türklerle ilgili olumlu görüşler az olmasına rağmen okurların karşısına çıkmaktadır. Ancak genel yargı yaratılması istenen olumsuz imaja destek verecek şekildedir. Erkeklerin vakitlerini kahvehanelerde sigara içerek öldürmesi de genel yargılardan birisidir. Cesnola, ailelerine gerektiği gibi bakamayan erkeklerin zamanlarını nasıl öldürdüklerini şöyle ifade eder:

Aslında adada baştanbaşa sadece Türklerin ikamet ettiği yerler, genel bir kuralmış gibi kirli, perişan ve çöküşün her işaretini gösteren bir haldeydi. Bunun sonucu ise; aileleri ve ev işleri ellerinden gelen en iyi şekilde başlarının çaresine bakmaya terk edilmişken, yaşamlarını kazanmak için herhangi bir mesleği ya da el sanatını ne

⁴⁷⁰ Schiffer, *a.g.m.* s. 299

⁴⁷¹ Mandel, *a.g.e.*, s. 162

bilen ne de öğrenmek için çaba gösteren fakat vakitlerini kahvehanelerde içki ve sigara içerek aylıklıkla geçirmeyi tercih eden böyle bir ırktan ne beklenmesi gerektiği idi.⁴⁷²

Indeed, throughout the island the places inhabited solely by Turks are as a general rule dirty, miserable, and showing every sign of decay, and this result is what must be expected from a race who neither know nor care to learn any profession or handicraft by which to earn their livelihood, but prefer to spend their time in idleness at the cafes, drinking and smoking, while their families and household matters are left to take care of themselves as best they can. In Cyprus the race of the Osmanlis is fast disappearing.

Bu perişan halin sonucu olarak seyyah Kıbrıs'ta Osmanlı soyunun hızla yok olduğunu belirtir. Adada Türk nüfusu hızla azalmakta ve Hristiyan nüfusu artmaktadır. Türklerin nüfusunun hızla azalmasında Osmanlı topraklarına yapılan göçlerin haricinde ailelerin çocuk sahibi olacak kadar zengin olmamasından dolayı Türk ebeler tarafından yapılan kürtajların da payı vardır. Türkler bu durumdan memnun olmasalar bile Cesnola bir kaçıyla yaptığı konuşmanın ardından bunun kaçınılmaz olduğuna kanaat getirir. Gezgin bu konuyla ilgili şöyle bir sonuç çıkarır: "Eğer Türkiye'nin diğer bölgelerinde bunun gibi durumlar varsa, bu yozlaşmış soydan Avrupa'yı temizlemekten başka çare yoktur."⁴⁷³ "If such a state of things exists also in the other provinces of Turkey, there is no need of anything but time to rid Europe of this degenerate race." Seyyahın bu sözleri "oryantalist görüşlerini" pekiştirmiş ve kendilerini dünyadaki bütün toplumlardan üstün gören Batılıların Doğu dünyasını hor görmelerine bir örnek teşkil etmiştir. Karşılaştıkları insanların fakir olmalarından ötürü hayat standartlarının düşük olması sadece halkın kendi sorunudur. Bu satırlarda gerek Avrupalıların bilinçaltında yer alan Türk korkusu gerekse Türkleri nedensiz hor görmelerinden ötürü Türkleri katiyen Avrupa topraklarında görmek istememeleri gayet açıkça belirtilmektedir. Burcu Alarşlan bu durumla ilgili şunları söyler:

19.yüzyılda oryantalizm sürerken, Avrupa'da başlayan çözümler, Osmanlıların toprak kayıpları, antik dünyanın keşfedilme serüveni sonunda Avrupa'nın Antik Yunanı medeniyetinin temeli olarak görmesi, Türklere karşı yeni bir düşmanlığı başlatmıştır. Türkler, Avrupa medeniyetinin kurulduğu topraklarda Hristiyanları idare eden despotlar olarak görülmüş ve Avrupa'dan tamamen atılmaları gerektiği düşüncesi yayılmaya başlamıştır. 'vahşi, hilebaz, çıkarıcı, kan emici, rüşvetçi, barbar...' gibi olumsuz Türk imgeleri 19. yüzyıl sonu 20. yüzyılın başından itibaren günümüze kadar gelen önyargılı ortaçağ Türk yargılarını aratmamaktadır. Tek fark, Türklerin artık Avrupa'yı korkuyla titreten güçlü bir topluluk olarak değil, küçümsenen, aşağılanan ikiyüzlüler olarak görülmeleridir.⁴⁷⁴

⁴⁷² Cesnola, a.g.e., s. 193

⁴⁷³ Cesnola, a.g.e., s. 193

⁴⁷⁴ Burcu Alarşlan, "Türk İmajının Görsel Yansımaları", *Dünyada Türk İmgesi*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005, s. 156

Bu karalama ve aşağılama politikası edebiyat, sanat ve siyasetle desteklenerek Avrupalı insanların ön yargısını arttırmaktadır. Rönesans'la beraber Avrupa'nın Antik Yunan araştırmalarına ağırlık verdiği ve Türk düşmanlığının da git gide artarak yayılmaya başladığı görülmektedir. Bir zamanlar Hristiyanlara ait olan kutsal topraklarda Müslüman Türk bayrağının dalgalanmasını bir türlü hazmedemeyen Batılılar, çareyi bu gibi karalamalar da bulsa gerek ki; neredeyse her eserlerinde bu nefretin izlerine rastlamak mümkündür.

Kıbrıs'ta bulunan Türkler ve Rumları anlatırken Türklerin açık ara daha kötü durumda olduğunu anlatan seyyahlar, Rumların onların aksine iyi durumda ve refah içerisinde yaşadıklarını söylemezler. Ancak her iki ırkın bu durumda olmasını bir önceki Türk idaresine bağlarlar. Adada genel olarak fakirlik ve sefalet yaygındır. Adadaki perişan durumu Baker şu sözlerle dile getirir:

Ekmek satın almak imkânsızdı ve ardından pişirmesi için işe bir kadın aldık ve unu temin etmek için hatırı sayılır mesafelere kuryeler göndermek zorunda kalıyorduk. Ülke genelinde insanlar genellikle çok fakirdi ve işlenmiş topraklar nüfusun ihtiyacını karşılamak için yetersizdi.⁴⁷⁵

It was impossible to purchase bread, and we were obliged to send messengers to considerable distances to procure flour, which we subsequently employed a woman to bake. The people generally were very poor throughout the country, and the cultivated area appeared insufficient for the support of the population.

Seyyahların ada insanının *fakir* ve *sefil* hallerini bu kadar vurgulamalarının nedeni, eski ve yeni yönetim arasındaki farkı göz önüne serme çabasından başka bir şey değildir. Halkı sefalete sürüklemiş olan Türk yönetimi ve ardından halkı refaha kavuşturacak olan İngiliz yönetimi arasındaki farklılıkları ortaya koymaya çalışan seyyahlar, her nedense adanın İngiliz yönetiminde son derece *zengin*, *mutlu*, *huzurlu* ve *refaha* kavuşmuş halkı ile ilgili somut örnekler de verememişlerdir. Türk idaresini eleştirmekten öteye gitmeyen seyyahlar, sadece İngiliz yönetiminin kötü gidişata dur demesi ve adayı eski ihtişamlı günlerine kavuşturması isteklerini dile getirmişlerdir. Lady Montegu Türkleri Batılılara karşı şu sözlerle savunur:

İşte bakınız, bu millet öyle zannettiğimiz gibi vahşi mi imiş! Türklerin zevki kendi zevkimizden ayrı olması bu zevkin fenalığına mı delâlet eder? Bence Türkler hayattan istifadenin yolunu biliyorlar. Ömürlerini musiki ile, bahçelerde, şarapla, iyi yemekle geçiriyorlar; biz ise yeni bir siyaset usulü bulacağız, bilâhara tamik

⁴⁷⁵ Baker, *a.g.e.*, s. 122

etmeyeceğimiz veyahut muvaffak da olsak hiç kimseye takdir ettiremeyeceğimiz bir fenni tetkik edeceğiz diye kafa patlatıyoruz.⁴⁷⁶

Lady Montagu de her ne kadar Türklerin bilimle uğraşmak yerine vakitlerini eğlenceye ayırdığını bir kez daha vurgulasa da en azından *barbar* imajına karşı Türklerin yanında olarak onları savunur. Kendinden olmayanı kendinden aşağı tabakaya ait gören Avrupalılar her yönüyle Türkleri ve Doğuyu eleştirecek konular bulmuşlardır.

Adadaki yiyecek temininden ve tüketiminden de bahseden seyyahlardan Baker, ekmeğin zor bulunduğunu ve aslında ada halkının nadiren yiyecek satın aldığını söyler. Seyyaha göre Kıbrıslıların genel olarak ana yemekleri zeytin, fasulye, ekmek ve soğandan ibarettir; nadiren “pişmiş yemek” yerler, bu durum belki de yakıtın az bulunmasından kaynaklanır ama sebzeleri çiğ tüketirler. Et ürünlerine ise çoğu zaman maddi güçleri yetmez bununla beraber Baker adanın iklim şartlarında et yemenin pek uygun bir beslenme tarzı olmadığını belirtir. Kıbrıslıların beslenme tarzıyla ilgili bazı tespitlerini seyyah şu sözlerle aktarır:

Enginarların yaprak sapları yerliler tarafından soyulup çiğ olarak yenilirdi ama bu insanların her türlü pişmemiş sebze ve olgunlaşmamış meyve tüketmeye alışkın olduklarından dolayı, çok az kültürlü insan Kıbrıs damak tadından zevk alacaktır. Pişmemiş durumdaki enginar saplarını yenilemez bulduk ama limon suyu, biber tuz zeytinyağı ve yumurta sarısıyla çırpılan bir sosla soyulup kısık ateşte pişirildiğinde dikkat çekecek derecede güzeldi; o zaman deniz lahanasına eşdeğeri.⁴⁷⁷

The leaf-stems of the artichokes were peeled and eaten raw by the inhabitants, but as these people are accustomed to consume all kinds of uncooked vegetables and unripe fruits few civilised persons would indulge in the Cypriote tastes. We found the artichoke stems uneatable in a raw state, but remarkably good when peeled and stewed, with a sauce of yolk of egg beaten up with oil, salt, pepper, and lemon-juice; they were then quite equal to sea-kale.

Adada tüketilen yiyecekleri İngiltere'dekiler ile kıyaslanınca yenilemeyecek şeyler olduğunun altını çizen Baker, çiğ olarak tüketilen sebzelerle beraber halkın giyim tarzıyla ilgili de şu bilgileri verirken bir kez daha ada halkının fakirliğini vurgulamaktadır:

İnsanlar her zamanki gibi ev imalatı pamuk eşyalar giyiyordu ve pazen gibi malzemelerden habersizdi. Çocuklar yarı giyinikti ve üşüyorlardı; yiyecekleri genellikle zeytin, yağ, soğan ve enginar, yabani hardal ve İngiltere'de sadece ot olarak değerlendirilecek olan çalı çırpı çeşitlerini içeren çiğ yabani sebzelerdi. Birkaç sevimli ve akıllı küçük kız ve erkek vardı; bunlardan bazıları yaygın

⁴⁷⁶ Montagu, *a.g.e.*, s. 128

⁴⁷⁷ Baker, *a.g.e.*, s. 123

çalılıkların kabuklarının yarıklarından bir araya getirdikleri kayış gibi bir madde olan damla sakızını çiğniyorlardı.⁴⁷⁸

The people were as usual dressed in cotton stuffs of home manufacture, and were ignorant of such a material as flannel ; the children were only half-clad, and shivering ; their food was generally raw, comprising olives, oil, onions, and wild vegetables, such as artichokes, wild mustard, and a variety of trash that in England would only be regarded as " weeds." There were some pretty intelligent little girls and boys; some of these were chewing mastic gum, a white leathery substance which they gathered from incisions in the bark of this common shrub.

Ada halkının kıyafetlerine zaman zaman yer veren seyyahlar hem Müslüman hem de Hristiyan erkeklerin fes kullanırken, kadınların kıyafetlerini çarşaf ve türbanla tamamladıklarını belirtirler. Bu duruma örnek olarak Mallock "bazen Türk bazen de Rum geceleri olurdu ve masanın sırayla türbanla alevlendiği ve gelincik kırmızısı sınırlar gibi feslerle çevrelendiği görülürdü"⁴⁷⁹ "Sometimes there was a Turkish night, sometimes there was a Greek night, and alternately the table seemed to flicker with turbans and to be surrounded with fez caps like a border of scarlet poppies" der.

Birçok şeyde olduğu gibi kıyafetlerde de iklimin etkisi oldukça büyüktür. Soğuk bölgelerde yaşayan kişiler koyu renkli kürk ve deri kıyafetler tercih ederken sıcak bölgelerde yaşayan insanlar daha çok açık renkli pamuk keten gibi ince kumaşları tercih ederler. İklimin bir sonucu olarak ada kadınları açık renkte ve genel olarak beyaz örtüler kullanırlarken erkekler de açık renkli keten kıyafetler giyerler. Mallock yolda yürürken gördüğü kişilerin keten kıyafetler giymiş olduğunu şu sözlerle dile getirir: "Burada hareket eden bir kaç figürle karşılaştık-bunlar, canlandırıcı havada erkenden postları gri olan başıboş bazı koyunları pazara götüren bir çoban ve sabah ışığında keten elbiseleriyle bir kaç Türk idi."⁴⁸⁰ "Here we came on a few moving in figures-a shepherd driving to market some straggling sheep, whose fleeces were gray in the early invigorating air, and some Turks with the morning bright on their linen garments." Mallock, türbanlı kadınlar ve fesli erkeklerin yanında gökkuşağı gibi renkli kıyafetler giymiş olan çocuklardan da şöyle bahseder:

Unutmamam gereken bir diğer şey de bahsedilen çiçeklerin bana Türk çocuklarını anımsatmasıdır. Bazıları başlarını parıldayan çimen yeşili mendillerle kaplamıştı ve etekleri altın sarısıydı. Bazılarının kıpkırmızı başlıkları ve lacivert etekleri vardı. Aslında gökkuşağının tüm renkleriyle göze çarpıyorlardı. Bir kişi Türk birliklerinin tenha yollarının köşelerindeyken çocukların bazen yol boyunca yürüyen, bazen de

⁴⁷⁸ Baker, a.g.e., s. 107

⁴⁷⁹ Mallock, a.g.e., s. 322

⁴⁸⁰ Mallock, a.g.e., s. 114-115

yolun ortasında oynayan küçük sessiz gruplarını ziyaret etmiş olurdu. Çocuklar, az önce yoldan geçen birisinin toz toprağın içine düşürdüğü anemon ve nergis demetleri gibi görünüyordular.⁴⁸¹

Nor must I forget another thing, of which the mention of flowers reminds me, and that is the Turkish children. Some of them had their heads covered with shimmering grass green handkerchiefs, and their petticoats were of golden yellow. Some had crimson head-gear and petticoats of ultramarine. In fact they glittered with all the colours of the rainbow. In the unfrequented lanes of the Turkish quarter one came round corners on little quiet groups of them, sometimes toddling along, sometimes playing together in the middle of the roadway. They looked like bunches of anemones and daffodils, dropped in the dust by some recent passer-by.

Kıbrıs'ta Türkler ve Rumlardan başka Linobambaki (keten ve pamuk) olarak bilinen "toplumbilim açısından anlamı 'ne Hristiyan ne de Müslüman', veya 'hem Müslüman hem de Hristiyan'"⁴⁸² olan özel bir mezhep vardır. Bu kişilerden Kıbrıs'ın farklı bölgelerinde yaklaşık 1500 kişi vardır. Etrafa karşı Müslüman gibi davranan bu insanlar gizliden gizliye Ortodoks Rum Kilisesine de bağlıdır. Her iki dinin gerekenlerini yerine getirirler. Genellikle dışarıda Müslüman ve aile içerisinde bir Hristiyan isimleri olur ve "Türk köyünde bir Linobambaki kendini Muhammed, Hasan gibi Türk isimleriyle adlandırırken Hristiyan cemaatinde Michael, Georgy ya da başka Rum isimlerine geçer."⁴⁸³ Dış dünyada Müslüman olarak bilindikleri için gizlice vaftiz edilirler. Resmi kayıtlarda Müslüman olarak geçerler ve böylece askerlikle yükümlüdürler kendi aralarında geliştirdikleri kurallar gereği sadece kendi içlerinde evlenirler. Müslüman adetlerine göre yaptıkları halka açık bir düğün ve gizlice Hristiyan adetlerine göre yaptıkları düğün olmak üzere iki düğün yaparlar. Birlikte yaşadıkları toplumda kimi zaman zor anlar yaşarlar. Maddi durumları çok iyi değildir ve diğer ada sakinleri tarafından da güvenilmez oldukları düşünülür. Cesnola Linobambaki'leri şöyle tarif eder:

Leo-Petro, barakaların tek toplanma yeridir. Oranın sakinleri Karpaz'ın dağ köylerinden alıp Lefkoşa ve Larnaka pazarlarında sattıkları kümes hayvanı ticaretiyle dar gelirlerine kazanç ilave ederler ve çok fakirdirler. Hristiyan ve Müslümanların kombinasyonu anlamına gelen mecazi anlamda kullanılan, keten ve pamuk olan "Linobambaki" lakabıyla bilinirler. Dış görünüşte Türk'ken ve yerel otoriteler tarafından öyle tanınırken, gerçekte soyları, Türklerin adayı fethi zamanında Müslüman olduklarını açıklamaya zorlanılan hayatlarını ve mallarını korumak için İslam'ı benimseyen Hristiyanlardır.⁴⁸⁴

Leo-Petro is a mere agglomeration of huts. The inhabitants are very poor, and eke out a scanty living by trafficking in poultry, which they buy in the mountain villages of Carpass and sell in the bazaars of Nicosia and Larnaca. They are nick-named

⁴⁸¹ Mallock, *a.g.e.*, s. 163

⁴⁸² Dinç, *a.g.t.*, s. 186

⁴⁸³ Baker, *a.g.e.*, s. 323

⁴⁸⁴ Cesnola, *a.g.e.*, s. 185

"Linobambaki," that is, linen and cotton, a figurative expression which means a combination of Christian and Mussulman. While to outward appearance they are Turks, and are so recognised by the local authorities, in reality they are Christians whose ancestors, at the time of the Turkish conquest, were forced to declare themselves Mussulmans and to embrace Islamism in order to save their lives and property.

Yaptıkları olumlu olumsuz bunca tasvirin ardından seyyahların genel anlamda adayı beğendikleri ve bazılarının adayı ikinci kez ziyaret ettikleri dikkat çekmektedir. Kıbrıs, özellikle İngiliz idaresine girdikten sonra İngilizler için güzel bir seyahat ve turizm merkezi haline dönüşmüştür. Hakkında yazılan seyahatnameler de birçok gezginin rehberi olarak adaya daha fazla ziyaretçi çekmiştir. Baker, bu durumu şu sözlerle çok güzel özetler: "İngilizler belli bir dereceye kadar koyunlar gibi birbirini takip eder ve bu basit ama elverişli tarzdaki sessiz bir başlangıç hızla geliştirilecekti ve Kıbrıs, turistlerin işlek patikalarıyla bağlantılı olacaktı. Girne civarı en güzel yerdir ama kış boyunca karlı dağların sert rüzgârlarına maruz kalır."⁴⁸⁵ *"English people are somewhat like sheep in following each other, and a quiet beginning in this simple but convenient form would quickly develop, and Cyprus would be linked with the beaten paths of tourists. The neighbourhood of Kyrenia is the most beautiful, but during winter it is exposed to severe north winds from the snowy mountains."*

⁴⁸⁵ Baker, *a.g.e.*, s. 428

VI. BÖLÜM

SONUÇ

Doğu Akdeniz’de yer alan Kıbrıs; Anadolu, Ortadoğu ve Kuzey Afrika’nın ortasında olmasından ötürü hem ticari hem de askeri açıdan asırlardır önemini kaybetmeyen bir üs görevi görmektedir. Anadolu’dan ayrıldığı düşünülen bir kara parçası olan adada Fenikeliler, Yunanlılar, Mısırlılar, Persler, Romalılar, Bizanslılar, Müslümanlar, İngilizler, Lüzinyanlar, Venedikliler, Türkler hüküm sürmüşlerdir. Kıbrıs adası; Doğu uygarlıkları için Batı’ya ve oradaki gelişmelere açılan bir kapı, Batılılar içinse hammaddenin ülkelerine taşınmasında faydalanılan önemli bir limandır. Yüzyıllar boyunca sayısız el değiştiren ada; sadece stratejik konumuyla değil, iklimi, toprakları ve doğal güzellikleriyle de farklı medeniyetlerin ele geçirmek istediği bir toprak parçasıdır.

Adada Türk yönetimi 1571 yılında Osmanlı Devleti’nin adayı fethiyle başlar ve yaklaşık üç yüzyıl boyunca devam eder. Osmanlı iskân politikası usulüyle adaya Anadolu’dan çok sayıda aile yerleştirerek bölgedeki Türk nüfusunun artmasını sağlar. Üç yüzyılın ardından 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti, Kıbrıs adasını İngilizlere kiralamak zorunda bırakılır ve böylece adada İngiliz yönetimi başlamış olur. Bununla beraber adaya gelen İngiliz ziyaretçilerin sayısı da artar. İngiltere’yi Kıbrıs’ı kontrol almaya iten en önemli saik, Hindistan denizyolunu güvence altına almak ve Levant’ta bulunan sömürgelerine sorunsuz bir şekilde ulaşmayı garanti altına almaktır. Ada önemli ticari yolların üzerinde bir üs ya da ikmal noktası olarak kullanabildiğinden dolayı her daim son derece mühim bir ticari liman veya pazar görevi görmektedir.

Bu dönemde adayı ziyaret eden seyyahların ve yazarların gözlemleri ve izlenimleri, genellikle oryantalist bakış açısıyla yazılmış eserler olarak karşımıza çıkar. Bu eserlerle beraber birbirinden ahlaki, dini, kültürel, politik kısacası her yönden farklı bir Batı ve Doğu imajı yaratılır. Günümüzde bile hala etkilerine rastlanan Doğu – Batı ikilemiyle, Şark uygarlıklarının kültürleri ve geçmişleri tamamen yok sayılarak, *şehvet düşkün*ü ve *tembel* bir Doğu yaratılır. Ona karşılık, bilim ve teknolojiye gelişen Batı ise her yönüyle Doğudan üstün ve onları küçümseyen bir toplum halini alır. Yazılan tüm

eserlerin hakikati yansıtıp yansıtmadığı da tartışma konusudur. Çünkü kurgulanan Doğu-Batı ikileminin yanısıra gerçeklerin böyle olmadığını anlatan eserlere de rastlamak mümkündür. Önyargılarından kurtulmuş olan gezginlerin eserlerinde *barbar Türk* imajından ziyade *nazik, kibar Türk* portreleri, *şehvet dolu* kadınlar yerine de *çalışkan, hamarat* Türk kadınları yer almaktadır. Adayla özdeşleştirilen aşk ve güzellik tanrıçası Afrodit de Batılı gezginlerin ada ve adalı kadınlarla ilgili hayal dünyalarının zenginleşmesine büyük katkıda bulunmuştur. Afrodit hikâyelerinden yola çıkarak Kıbrıs, aşk ve şehvetin yaşandığı egzotik bir ada halini almıştır. Seyyahlar, böylece kurgulanan şehvet dolu kadın hikâyelerine yenilerini eklemeyi ümit etmişler ancak birçoğu adaya geldiğinde gördükleri bakımsız kadınlardan dolayı hüsrana uğramışlardır.

Birçok gezgin eserlerinde her ne kadar Türkleri eleştirse ve onlara kötü sıfatları layık görse de eserlerinde denge kurmak maksadıyla zaman zaman olumlu yönlerine de yer vermektedirler. Gezi yazıları incelenen seyyahlardan özellikle Haggard ve Cesnola adaya tamamen oryantalist bakış açısıyla yaklaşmışlar, kendilerini ve ülkelerini üstün görerek adadaki İngiliz işgalini haklı göstermeye çalışmışlardır. Adı geçen seyyahlar ve diğerleri de İngilizlerin kötü Türk yönetiminin ardından adaya huzur ve refah getirerek onu kalkındırdığını sürekli vurgulamışlardır. Tüm bunları ifade ederken adanın farklı özelliklerini de dile getirmişlerdir. Hemen hemen her seyyahın aynı noktalara değinmiş olması gözden kaçmamakla birlikte bu durum onların adaya gelmeden önce ada ile ilgili yazılmış eserleri okuduklarının ve aynı noktalara yaptıkları gezilerin bir göstergesi olup, kimi zaman da önyargılar olarak ortaya çıkmaktadır.

İncelenen seyahatnameler ve diğer eserler sonucunda adanın ılıman ikliminin ada için hem bir avantaj hem de dezavantaj olduğu görülmektedir. Uzun süren ılık mevsimlerinden ötürü ada uzun yıllardır Avrupa'dan turist çekmekle beraber, sıcaklığın insanlar üzerindeki olumsuz etkilerinden dolayı eleştirilmesine de yol açmaktadır. Sıcaklığın insanların tembelleşmesine yol açtığı teorisinin adanın genelinde hemen hemen her alanda görüldüğünü vurgulayan seyyahlar, bir bakıma temelleri antik kültüre kadar uzanan "sıcak tembelleştirir" görüşünün etkisi altında kalmışlardır. İklimin ada hayatında etkileri evler, insanların yiyecek tüketimi ve kıyafet seçimlerinde de etkilerini göstermektedir. İliman ikliminden dolayı ada genelinde evler tek katlı ve bahçeli çoğunlukla kerpiçten inşa edilmiştir. Bu evlerde yaşayan insanlar da genellikle ince ve

açık renkli ipek veya keten kıyafetler giyerek, sebze ağırlıklı beslenerek çoğu zaman yiyeceklerini çiğ tüketirler. Böylece iklime uygun bir beslenme şekline sahip olurlar.

Ada, günümüzde Kıbrıs Rum Kesimi ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti olmak üzere iki farklı devlete ve bu devlette farklı din, dil, ırkları bünyesinde barındırmaktadır. Tarih boyunca adada bulunan altı ana bölge günümüzde de adanın farklı kentleri olarak varlığını sürdürmektedir. Bu bölgeler kuzeydeki Girne, Mağusa ve başkent Lefkoşa, güneydeki Larnaka, Baf ve Limasol'dür. Doğu Akdeniz'deki konumu itibarıyla oldukça sıcak bir iklime sahip olan adada yetişen başlıca ürünler zeytin, keçiboynuzu, dut, arpa, buğday, çeşitli meyve ve sebzelerdir. Bununla beraber adada hayvancılık da gelişmiştir ve seyyahların sıklıkla bahsettiği hayvanlar; at, katır ve adanın meşhur eşekleridir. Seyahatnameler temel alındığında seyyahların hayvanlardan bahsederken Türklerin hayvanlara son derece nazik davrandıklarını belirtmeleri dikkat çekmektedir. Kıbrıs'ın, son derece verimli bir ada olması, tarih boyunca el değiştirmiş olmasında önemli etkenlerden bir tanesidir.

Seyahatnamelerde açıkça görüldüğü gibi Kıbrıs, eski çağlardan günümüze kadar önemini asla yitirmeyen her daim gözde bir adadır. Ada, günümüzde her ne kadar problemlerle anılsa da geçmişte Türkler ve Rumların barış içerisinde yaşadığı görülmektedir. İncelenen seyahatnamelerde üç yüz yıl süren Türk idaresinin ada üzerindeki olumsuz etkileri ve Türk yönetiminin adayı fakirliğe ve tembelliğe sürüklediği vurgulanmaktadır. Ancak yaratılan tüm bu olumsuz imajın yanında eserlerin satır aralarında halkın birbiriyle sorunsuz yaşadığı da görülmektedir. Bu imajın çizilmesi ve desteklenmesinin tek amacı da adadaki İngiliz varlığını haklı ve kalıcı kılabilmektir.

KAYNAKÇA

Birincil Kaynaklar

- BAKER, S. W., *Cyprus as I Saw it in 1879*, Macmillan and Co., London 1879
- BUCKLEY, J.M., *Travels in Three Continents Europe-Africa-Asia*, Hunt&Eaton Cincinnati, Cranston&Curts, New York 1894
- CESNOLA, L. P. D., *Cyprus: Its Ancient Cities, Tombs, and Temples, a Narrative of Researches and Excavations during Ten Years' Residence in That Island*, Second Addition, Harper&Brothers Publishers, New York, Franklin Square 1878
- HAGGARD, H. R., *A Winter Pilgrimage Being an Account of Travels Through Palestine, Italy, and the Island of Cyprus*, Accomplished in the Year 1900, Longmans, Green, And Co., London 1901
- HOGARTH, D. G., *Devia Cypria Notes of an Archaeological Journey in Cyprus in 1888*, Henry Frowde, Amen Corner E.C., London 1889
- MALLOCK, W. H., *In an Enchanted Island or a Winters Retreat in Cyprus*, Third Edition, Richard Bentley & Son, London, New Burlington St., 1892
- MORRIS, C., *Letters of Travel*, Times Printing House, Philadelphia 1896

İkincil Kaynaklar

- ALTINDAL, M., *Osmanlıda Kadın*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul Aralık 1994
- BOZKURT, İ., *Evliya Çelebi'nin İzinde Kuzey Kıbrıs Seyahatnamesi*, Bengü Yayınları, Ankara 2011
- COBB, S., *Gerçek Türkler*, Maviyağaç, İstanbul 2006
- ÇAKMAK, Z., *Kıbrıs'ta İsyân: Kıbrıs Rumlarının 1931 Enosis İsyânı ve Kıbrıs Türklerine Etkisi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009
- ÇAY, A., *Kıbrıs'ta Kanlı Noel-1963*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1989
- EFENDİ, M., *Türkiye Manzaraları*, Çev. Alev Sunata Kırım, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007
- GIBBONS, H. S., *Kıbrıs'ta Soykırım (The Genocide Files)*, Near East Publishing, Lefkoşa 2003

İLDEM, A. E., *Fransız Gezginlerin Gözüyle Türkler ve Yunanlılar*, Boyut Kitapları, İstanbul 2000

İncil (Sevindirici Haber), "Habercilerin İşleri 13/1-12", Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul 1995

JORGA, N., *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, 3, (1538-1640)*, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005

KUMKALE, T.T., *Küresel Güçlerin Çekim Merkezindeki Küçük Adada Büyük Oyunlar*, Pegasus Yayınları, İstanbul 2006

LÖSCHBURG, W., *Seyahatin Kültür Tarihi*, Çev. Jasmin Traub, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 1998

MANDEL, G., *Anneciğim Türkler Geliyor! Hilalin Öteki Yüzü*, Çev. Nihat Aksoy, Zaman Kitap, İstanbul 2004

MONTAGU, M.W. *Şark Mektupları*, Çev. Ahmed Refik, Timaş Yayınları, İstanbul 1998

ORTAYLI, İ., *Osmanlı Barışı*, Ufuk Kitapları, İstanbul 2004

ORTAYLI, İ., *Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek*, Timaş Yayınları, İstanbul 2006

ÖZKUL, A. E., *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi (1726-1750)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005

RAHVACIOĞLU, M., *Kıbrıslı Türk Devrimci Hareketi (Halk-Der)*, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2009

TİMUR, T., *Osmanlı Kimliği*, İmge Kitabevi, Ankara 2000

UYSAL M., *Avusturyalı Murad Efendi Biyografisi ve Türkiye Seyahatnamesi*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2004

SARINAY, Y.(Proje Yöneticisi), *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu-Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 2000

SATAN, A.-ERDOĞAN Ş., *Tanıkların Diliyle Kıbrıs Olayları 1955-1983*, Tarihçi Kitabevi Yayınları, İstanbul 2012

SUKAYAR, H., *Kuzey Kıbrıs Rehberi*, Kıbrıs Vakıflar İdaresi ve Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Katkılarıyla, Basım Yeri Yok, 2002

Makaleler

- ALARSLAN, B., "Türk İmajının Görsel Yansımaları", *Dünyada Türk İmgesi*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005, s. 129-162
- ALTUNBAY, M., "Pretextat Lecomte'un Tespitleriyle XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Sanat ve Zanaatlar", *Türk Yurdu, Seyahatnamelerde Türkiye Özel Sayısı*, Yıl 102, Cilt 33, Sayı 310, Haziran 2013, s. 282-290
- ARDA, Z. C., "Açılış Konuşması", *I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu Belgeleri*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1987, s. 15-20
- AYAŞLI, Y., "Osmanlı Kadını, Hizmetçiler ve Köleler Hakkında", *Türk Yurdu, Seyahatnamelerde Türkiye Özel Sayısı*, Yıl 102, Cilt 33, Sayı 310, Haziran 2013, s. 249-252
- AYTAŞ, G., "Seyahatname Geleneği İçinde Yabancı Seyyahlardan Ubucini'nin 1855'lerde Türkiye İzlenimleri", *Türk Yurdu, Seyahatnamelerde Türkiye Özel Sayısı*, Yıl 102, Cilt 33, Sayı 310, Haziran 2013, s. 237-242
- BAYKARA, T., "Seyyahlar (Gezginler), Yeni Yerler Görmeye Meraklı İnsanlar Mı? Devletlerinin Haber-Alma Görevlisi Mi? Gözlemler Düşünceler", *Türk Yurdu, Seyahatnamelerde Türkiye Özel Sayısı*, Yıl 102, Cilt 33, Sayı 310, Haziran 2013, s. 32-37
- BİLİCİ, İ. E., "Oryantalist Seyahatnamelerde Türk İmgesi Üzerine Bir İnceleme: Alexander William Kinglake'in Seyahatnamesi Eothen Örneği", *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, Sayı 2, Eylül 2011, s. 1-21
- BÜYÜKERŞEN, Y., "Açılış Konuşması", *I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu Belgeleri*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1987, s. 3-5
- CASTI, G., "Türkler Hakkında", Çev. Süheyla Öncel, *Gezi Notları Seçkisi*, Hazırlayan Gürsel Aytaç, Gündoğan Yayınları, Ankara 1994, s. 222-229
- ÇAĞATAY, N., *I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu Belgeleri*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1987, s. 23-33
- ÇAKMAK, Z., "Kıbrıs'tan Anadolu'ya Türk Göçü" (1878-1938), *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 36, Erzurum 2008, s. 201-223
- ÇATALOLUK, S., "Seyahatnameler ve Gerçekleri", *Türk Yurdu, Seyahatnamelerde Türkiye Özel Sayısı*, Yıl 102, Cilt 33, Sayı 310, Haziran 2013, s. 297-301

DÜNDAR, R.-AYDIN, M., “Karaman Eyaleti Niğde Kazasından Kıbrıs’a Göçürülen Aileler”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 47, Erzurum 2012, s. 225-256

FRISCH, M., “Kadınlar Örtününce”, Çev. Gürsel Aytaç, *Gezi Notları Seçkisi*, Hazırlayan Gürsel Aytaç, Gündoğan Yayınları, Ankara 1994, s.206-209

GÖKYAY, O. Ş., “Türkçede Gezi Kitapları”, *Türk Dili Aylık Dil ve Edebiyat Dergisi*, Gezi Özel Sayısı, Cilt XXVII, Sayı 258, Mart 1973, s. 457-467

GÜNDÜZ, M., “Bazı XIX. Yüzyıl Batılı Seyahatnamelerine Göre Osmanlı’da Eğitim, Bilim ve Kültür”, *Türk Yurdu, Seyahatnamelerde Türkiye Özel Sayısı*, Yıl 102, Cilt 33, Sayı 310, Haziran 2013, s. 204-213

GÜRSOY, C. R., “Kıbrıs Müşahedeleri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt XX, Sayı 3-4, Temmuz-Aralık 1962, s. 161-237

HEPPNER, H., “Aydınlanma Çağında Batılıların ‘Türk İmajı’”, Çev. Halit Orhun, *I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu Belgeleri*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1987, s. 107-114

IBAÑEZ, V. B., “Türkler”, Çev. Yıldız Ersoy Canpolat, *Gezi Notları Seçkisi*, Hazırlayan Gürsel Aytaç, Gündoğan Yayınları, Ankara 1994

IŞIK, G., “Kanuni’nin Osmanlısı’na Arafta Bir Oryantalist Bakış”, *Türk Yurdu, Seyahatnamelerde Türkiye Özel Sayısı*, Yıl 102, Cilt 33, Sayı 310, Haziran 2013, s. 97-104

KARTIN, C., “Batılı Seyyahların Gözüyle Doğu”, *Türk Yurdu, Seyahatnamelerde Türkiye Özel Sayısı*, Yıl 102, Cilt 33, Sayı 310, Haziran 2013, s. 214-226

KODAY, Z., “Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Devletinin Coğrafi Özellikleri”, *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 2, Erzurum 1995, s. 17-45

KONTNY, O., “Üçgenin Tabanını Yok Sayan Pythagoras: Oryantalizm ve Ataerkillik Üzerine”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Oryantalizm-I, Yıl 4, Sayı 20, Ağustos, Eylül, Ekim- 1 2002, s. 121-136

KUMRULAR, Ö., “Sunuş Bölümü”, *Dünyada Türk İmgesi*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005, s. 7-8

KUMRULAR, Ö., “Yeniçağ’da Osmanlı Topraklarından Geçen Seyyahlar Tehlikeler ve Tedbirler”, *Türk Yurdu, Seyahatnamelerde Türkiye Özel Sayısı*, Yıl 102, Cilt 33, Sayı 310, Haziran 2013, s. 59-64

MARCHETTI, S., “Avrupalıların Gözüyle Türkler: Mitos ve Yanlış Anlaşılma”, *Dünyada Türk İmgesi*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005, s. 9-12

MAZEAUD-KARAGIANNIS, E., “16.Yüzyıl Fransız Şiirinde Türk İmajı: Ronsard, Du Bellay, Baïf, Belleau”, *Dünyada Türk İmgesi*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005, s. 301-309

MUMCU, A., *I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu Belgeleri*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1987, s. 83-90

OLGUN, K.–BALIKÇIOĞLU, E., “The Times Gazetesi’ne Göre İngiliz Dönemindeki Kıbrıs’ta İdari Islahat”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1, Yıl 2012, s. 816-844

ORTAYLI, İ., *I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu Belgeleri*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1987, s. 115- 132

ÖZCAN, A. T., “Karabeynikov’un Seyahatnamesine Göre XVI. Yüzyılda İstanbul ile Kudüs Arasındaki Yol ve Duraklar”, *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt XXVIII, Sayı XVI, Eylül 2009, s. 265-274

PINAR, İ., “İlk Karşılaşmalar-İlk İzlenimler: Sefaretnamelerde ve Esaretnamelerde Batı Avrupalının Osmanlı-Türk Algısı Üzerine Kaynaklar”, *Türk Yurdu, Seyahatnamelerde Türkiye Özel Sayısı*, Yıl 102, Cilt 33, Sayı 310, Haziran 2013, s. 49-52

SAĞLAM, S., “Türkiye Seyahatnamelerine Dair”, *Türk Yurdu, Seyahatnamelerde Türkiye Özel Sayısı*, Yıl 102, Cilt 33, Sayı 310, Haziran 2013, s. 24-31

SCHIFFER, R., “Bilder Türkischer Frauen und Männer in Reiseberichten des 19. Jahrhunderts” (Seyahatnamelerde Türk Kadını ve Erkeği İmajı), *I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu Belgeleri*, Eskişehir 1987, s. 283-309

SERVANTIE, A., “Batılıların Gözünde Türk İmajının Geçirdiği Değişimler, Cehennem Teolojisinden Demokrasi Derslerine”, *Dünyada Türk İmgesi*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005, s. 27-85

SOYKUT, M., “Tarihi Perspektiften İtalyan Şarkiyatçı ve Türkologları”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Oryantalizm-I, Yıl 4, Sayı 20, Ağustos, Eylül, Ekim-1 2002, s. 41-84

ŞİRİN, İ., “Seyahatnamelerin Sosyal Bilimlerde Kullanım Değeri: Seyahatname Metodolojisi Geliştirmenin Zorunluluğu”, *Türk Yurdu, Seyahatnamelerde Türkiye Özel Sayısı*, Yıl 102, Cilt 33, Sayı 310, Haziran 2013, s. 38-43

TAKIŞ, T., “Oryantalizm Üstüne Tezler”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Oryantalizm-I, Yıl. 4, Sayı 20, Ağustos, Eylül, Ekim-1 2002, s. 9-10

TOLEDO, P., “‘Türkler ve Hristiyanlar Arasında’ Adlı Komedi Türk İmgesinin Biçimlenmesi”, *Dünyada Türk İmgesi*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005, s. 267-282

TURHAN, T., “Tarihsel Bakış Açısıyla Kıbrıs Türk Hukuk Sistemi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt LVII, Sayı 2, Ankara 2008, s. 253-286

ULUTAŞ, S., “19. Yüzyılın İlk Yarısında Kapitalist Ticari İlişkilerdeki Dönüşümün Tarsus’taki Yansımaları (1839-1856)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XXVII, Sayı 2, Aralık 2012, s. 499-525

UYSAL, M., “Kurmaca Olmayan Bir Edebi Tür: Gezi Notları”, *İnsan Bilimleri Araştırmaları*, Sayı 9-10, Isparta 2003, s. 91-97

UYSAL, M., “İki Seyahatnamede Anadolu’ya Alman Göçmenlerini Yerleştirme Düşüncesi”, *Türk Yurdu, Seyahatnamelerde Türkiye Özel Sayısı*, Yıl 102, Cilt 33, Sayı 310, Haziran 2013, s. 308-315

UYSAL, M.-UYAR, A. Y., “Tepedelenli Ali Paşa Biyografileri Üzerine”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Yıl 6, Sayı XVI, Aralık 2013, İzmir, s. 371- 396

ÜNAL, M. A., “XVI. Yüzyıldan XIX. Yüzyıla Avrupalı Seyyahlarda Türklere Karşı Nefret ve Hayranlık”, *Türk Yurdu, Seyahatnamelerde Türkiye Özel Sayısı*, Yıl 102, Cilt 33, Sayı 310, Haziran 2013, s. 44-48

VATANSEVER, M., “Kıbrıs Sorununun Tarihi Gelişimi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* Cilt XII, Özel Sayı, 2010, (Basım Yılı: 2012), s. 1487-1530

YILDIRIM A. K., “Edward Said’in Şarkiyatçılık Düşüncesine Eleştirel Bir Bakış”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Oryantalizm –II, Yıl. 4, Sayı 20, Ağustos, Eylül, Ekim- 2 2002, s. 136-148

YÜKSEL, D. Y., “Kıbrıs Türk Milli Mücadelesi (1914-1958)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Cilt VIII, Sayı 18-19, 2009/Bahar-Güz, s. 161-184

Tezler

AKALIN, D., “Süveyş Kanalı (Açılışı ve Osmanlı Devleti’ne Etkisi 1854-1882)”, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), , Denizli 2011

DİNÇ, G., “Osmanlı Yönetiminde Kıbrıs (1800-1839)”, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Antalya 2010

DÜNDAR, R., “Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670)”, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Malatya 1998

ERDÖNMEZ, C., “Şer’iyye Sicillerine Göre Kıbrıs’ta Toplum Yapısı (1839-1856)”, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Isparta 2004

ÖZTÜRK, E., “Tarih Araştırmalarına Kaynak Olarak Milliyet Gazetesi’nde Kıbrıs Sorunu (1974–1980)”, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van 2012

SAMANI, H., “Tanzimat Devrinde Kıbrıs (1839-1878)”, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2006

İnternet Kaynakları

I. Richard, http://tr.wikipedia.org/wiki/I._Richard, Erişim Tarihi: 13.03.2014

BİREY, T., “Kıbrıs ve Oryantalizm”, *Yazar Yeniçağ Gazetesi*, Haber Eklenme Tarihi 24.12.2010

http://www.yenicag.com.cy/yenicag/2010/12/24/kibris-ve-oryantalizm-tegiye-birey/ber_, Erişim Tarihi: 6.6.2013

BORAN, M. K., *1878’de Kıbrıs İngiltere’ye Kiralandı mı, Yoksa Satıldı mı?*, http://khk.kamunet.net/varolus_010811.aspx, Erişim Tarihi: 23.01.2014

“Cesnola, [Emanuele Pietro Paolo Maria] Luigi Palma di (known as “Louis” in the United States)”, *Dictionary of Art Historians*, a Biographical Dictionary of Historic Scholars, Museum Professionals and Academic Historians of Art <http://www.dictionaryofarthistorians.org/cesnola1.htm>, Erişim Tarihi: 13.04.2014

ÇOKKALENDER, G., “Kıbrıs’ın Acı Limonları”, *Yeniden Perspektif*, Haber Eklenme Tarihi 02.08.2013, 15:53, www.yenidenperspektif.com/haber/siir_1/gulden-cokkalender-kibrisin-aci-limonlari/202/yorum/sayfa-1.html, Erişim Tarihi: 07. 10. 2013

DEMETRIOU, E., *British and American Travel Accounts of “Pilgrimages” to Cyprus during the British Occupation*, s.220-236, Makalenin Orijinal Pdf Metni İçin Bkz: <http://openjournals.library.usyd.edu.au/index.php/MGST/article/view/5979/6545>, Erişim Tarihi: 27.11.2012

Dünden Bugüne Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs Sorunu-I, Kıbrıs araştırmaları merkezi, <http://crc.atilim.edu.tr/sorun/53-tarih> , Erişim Tarihi: 15.12.2013

Gazimağusa Kent Tarihi, <http://www.magusa.org/tr/kent-rehberi/kent-tarihi.html>, Erişim Tarihi: 19.02.2014

Girne Kentinin Tarihçesi, <http://www.girnebelediyesi.com/>, Erişim Tarihi: 11. 03. 2014

GIVEN, M, Corrupting Aphrodite, Colonialist Interpretations of the Cyprian Goddess. In Bolger, D. and Serwint, N. (Eds) *Engendering Aphrodite: Women and Society in Ancient Cyprus*, Pages Pp. 419-428. American Schools of Oriental Research (2002). (Makalenin sayfa sayıları yayımlandığı haliyle değil Pdf formatındaki sayfa sayısına göre verilmiştir.) Makaleye Ulaşım İçin İnternet Adresi: http://eprints.gla.ac.uk/3007/1/Given2_Aphrodite_text.pdf, Erişim tarihi: 28.09.2013

İpek Böceği-İpek Böceği Hakkında, <http://www.acilfrm.com/bocekler-bocek-alemi/292190-ipek-bocegi-ipek-bocegi-hakkinda.html>, Erişim Tarihi: 17. 02. 2014

KARLITAŞ, H., *Kralların Şarabı ya da Şarapların Kralı: Kıbrıs Şarabı: Commandaria-Gumandarga*, Havadis Gazetesi, Kasım 2013, Erişim Tarihi: 12.04.2014, <http://www.havadiskibris.com/Ekler/poli/156/kralların-sarabi-ya-da-sarapların-kralikibris-sarabi-commandaria-gumandarga/1065>, Erişim Tarihi: 25. 12. 2013

KARLITAŞ, H., “Sevgililer Günü Yazısı: Kıbrıs’ta Yaşanan Tutku Dolu Mitolojik AŞk Hikâyeleri”, Havadis Gazetesi, www.havadiskibris.com/Ekler/poli/113/sevgililer-gunu-yazisi-kibris-ta-yasanan-tutku-dolu-mitolojik-ask-hikayeleri/13, Erişim Tarihi: 25. 12. 2013

Keçiboynuzu, Harnup (Ceratonia siliqua) Yetiştiriciliği, <http://www.msxlabs.org/forum/tarim/359795-keciboynuzu-yetistiriciligi.html>, Erişim Tarihi: 15. 02. 2014

Lefkoşa, <http://tr.wikipedia.org/wiki/Lefko%C5%9Fa>, Erişim Tarihi: 21.02.2014

Lemesos (Limassol) Municipality, http://www.limassolmunicipal.com.cy/index_en.html, Erişim Tarihi: 19.02.2014

Mitoloji Sözlüğü, *Aphrodite*, http://fe-mitolojisozlugu.com/mitoloji_sozlugu/antiades_aquites/aphrodite.html, Erişim Tarihi: 07. 11. 2013

Online Etymology Dictionary, Aphrodite, http://www.etymonline.com/index.php?allowed_in_frame=0&search=aphrodite&searchmode=none, Erişim Tarihi: 07. 11. 2013

Şifalı Bitkiler, Doğal Yöntemler, *Keçiboynuzu (Harnup)*,
http://www.ruhun yolculugu.com/keciboynuzu_harnup-t6316.0.html;wap2. Erişim
Tarihi: 15. 02. 2014

Takımyıldızların Mitolojik Öyküleri / Cygnus (Kuğu), Eridanus (Irmak), Yunan mitolojisi,
<http://yunanmitolojisi.blogspot.com.tr/2009/06/takmyldzlarn-mitolojik-oykuleri.html>. Erişim Tarihi: 07. 11. 2013

Tarih Boyunca Önemli Hukuksal Metinler, Solon,
<http://www.ankarabarusu.org.tr/Siteler/barohukukmuzesi/icr12.html>.
Erişim Tarihi: 24. 01. 2014

Türk Tarihi, *Haçlı Seferleri*, <http://www.dallog.net/savaslar/hacliseferi.htm>.
Erişim Tarihi: 16. 02. 2014

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı : Gülşen Çiğdem KARİP
Uyruğu : T.C.
Doğum Yeri : Keçiborlu/ISPARTA
Doğum Tarihi : 02.07.1984
Medeni Hali : Evli

EĞİTİM DURUMU

Lise : Edirne Lisesi 1998-2002
Lisans : Yakın Doğu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü 2004-2008
Yüksek Lisans : Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Batı Dilleri ve Edebiyatı Anabilim Dalı (İngiliz Dili ve Edebiyatı)2011-

İŞ DENEYİMİ

2008 (Ekim) – 2013 (Ağustos): Amerikan Kültür Derneği Dil Okulları, Isparta Şubesi'nde A1'den C2'ye kadar bütün seviyelerde İngilizce öğretmenliği

YABANCI DİL BİLGİSİ:

İngilizce çok iyi, Almanca başlangıç seviyesinde